

**СУЧАСНА
МІЖНАРОДНА
ЕКОНОМІКА**

ПІДРУЧНИК

*За редакцією доктора економічних наук,
професора Тарасевича В.М.*

2019

УДК 399.9 (075)
С 58

*Затверджено Вченою радою
Національної металургійної академії
України як підручник (протокол від
26 грудня 2018 року №)*

Рецензенти:

Петруня Ю.Є. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро);

Пилипенко Ю.І. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії та міжнародних економічних відносин НТУ «Дніпровська політехніка»

Білоцерківець В.В., Завгородня О.О., Золотарьова О.В. та ін.

С 58 Сучасна міжнародна економіка: Підручник / За ред. **В.М. Тарасевича.**
– Дніпро: ПБП «Економіка», 2019. – 386 с.

У підручнику розглянуто зміст, середовище та еволюцію сучасної міжнародної економіки, основи її руху, форми та напрями розвитку міжнародних економічних відносин, проблеми економічної глобалізації та інтеграції.

Підручник складається з передмови та сімнадцяти тем, в яких у логічній послідовності розкриваються етапи еволюції сучасної міжнародної економіки, її сучасний зміст та основні структурні характеристики, визначаються закономірності функціонування і розвитку окремих складових міжнародних економічних відносин й напрямки їх національного, між- та наддержавного регулювання. Наголос робиться на основних поняттях, класифікаціях та моделях сучасної міжнародної економіки.

Для студентів вищих навчальних закладів, викладачів, державних службовців та підприємців.

УДК 399.9 (075)

ISBN

© Тарасевич В.М., Білоцерківець В.В.,
Завгородня О.О. та ін., 2019
© НМетАУ, 2019

ЗМІСТ

Передмова	6
Тема 1. Сучасна міжнародна економіка: еволюція, зміст і глобальне середовище	8
1.1. Еволюція та особливості сучасної міжнародної економіки як навчальної дисципліни.....	8
1.2. Сучасна міжнародна економіка, її основи та глобальне середовище	10
1.3. Структура міжнародної економіки	15
Тема 2. Сучасна міжнародна економіка та глобалізація економічного розвитку	20
2.1. Глобалізація міжнародної економіки: прогресивні і негативні наслідки	20
2.2. Глобалізація економічного розвитку у цивілізаційному та національному вимірах	24
2.3. Міжнародне економічне регулювання	28
Тема 3. Теорії міжнародної торгівлі: зміст та еволюція в умовах глобалізації	36
3.1. Розвиток класичних і неокласичних теорій міжнародної торгівлі....	36
3.2. Новітні теорії міжнародної торгівлі.....	41
3.3. Ціноутворення в міжнародній торгівлі	47
Тема 4. Міжнародна економічна діяльність та світовий ринок товарів і послуг в умовах глобалізації	60
4.1. Міжнародна економічна діяльність	60
4.2. Світовий ринок товарів і послуг та міжнародна торгівля товарами	65
4.3. Особливості міжнародної торгівлі послугами в умовах глобалізації	71
Тема 5. Міжнародний науково-технологічний обмін у добу четвертої промислової революції	79
5.1. Міжнародний науково-технологічний обмін: сутність, причини, об'єкти та показники	79
5.2. Основні форми, канали та результати міжнародної передачі науково-технічних знань і технологій	85
5.3. Становлення відкритих національних моделей науково-технічного обміну в добу четвертої промислової революції.....	94

Тема 6. Міжнародна торговельна політика: сучасні тенденції та інструменти	106
6.1. Глобальний вимір міжнародної торговельної політики	106
6.2. Сучасне тарифне та нетарифне регулювання міжнародної торгівлі.....	110
6.3. Регулювання міжнародних торговельних відносин	118
Тема 7. Глобальний фінансовий капітал та світовий фінансовий ринок	125
7.1. Міжнародний рух капіталів: сутність, причини, форми та показники.....	125
7.2. Особливості сучасного міжнародного руху капіталів та феномен фінансіалізації	132
7.3. Світовий фінансовий ринок, його структура та функції	135
7.4. Портфельні іноземні інвестиції та міжнародний ринок цінних паперів	138
Тема 8. Міжнародне виробництво та прямі інвестиції	150
8.1. Транснаціоналізація міжнародного виробництва	150
8.2. Сучасні форми та методи прямого іноземного інвестування	161
Тема 9. Міжнародний кредит	172
9.1. Міжнародний кредит: сутність, форми та функції в сучасній економіці	172
9.2. Міжнародні фінансово-кредитні інститути, їх задачі та напрями діяльності	179
9.3. Проблема зовнішньоекономічної заборгованості та шляхи її вирішення	186
Тема 10. Глобалізація світового ринку праці	201
10.1 Особливості формування та розвитку світового ринку праці в контексті глобалізації	201
10.2. Сегментація світового ринку праці в умовах глобалізації	203
10.3. Сучасні тенденції розвитку світового ринку праці	206
10.4. Наддержавне регулювання світового ринку праці	209
Тема 11. Міжнародна трудова міграція: сучасні регіональні та глобальні тенденції	217
11.1. Сутність, фактори та види міжнародної трудової міграції	217
11.2. Наслідки міжнародної трудової міграції: регіональні та глобальні тенденції	219
11.3. Регулювання міжнародних міграційних процесів	223
11.4. Україна у глобальних та регіональних міграційних процесах	224

Тема 12. Світова валютна система та її сучасні трансформації	234
12.1. Валютна система та її структура	234
12.2. Еволюція світової валютної системи	237
12.3. Сучасна трансформація світової валютної системи	240
12.4. Регіональні валютні системи. Особливості еволюції регіональних валютних систем в умовах глобалізації	242
12.5. Реформування валютної системи України в умовах глобалізації ...	247
Тема 13. Теорія і практика валютних курсів	257
13.1. Валюта та її види	257
13.2. Валютний курс та фактори, що впливають на валютний курс	265
13.3. Еволюція теорії валютного курсу. Новітні теорії валютних курсів	269
13.4. Конвертування валют, режими та інструменти регулювання валютного курсу	273
Тема 14. Міжнародні валютні ринки	288
14.1. Валютний ринок: зміст, структура, функції	288
14.2. Механізми, методи та інструменти валютного ринку	294
14.3. Трансформація форм і механізмів валютного ринку в умовах глобалізації	296
14.4. Особливості регулювання глобального валютного ринку	299
14.5. Валютний ринок України та особливості його функціонування в умовах глобалізації	309
Тема 15. Міжнародні розрахунки і платіжний баланс	322
15.1. Поняття, суб'єкти, особливості, форми та еволюція міжнародних розрахунків в умовах глобалізації	322
15.2. Сутність та структура платіжного балансу. Економічна рівновага платіжного балансу	331
15.3. Традиційні й новітні механізми регулювання платіжного балансу та платіжний баланс України	334
Тема 16. Міжнародна економічна інтеграція: імперативи доби глобалізації	345
16.1. Особливості міжнародної економічної інтеграції в умовах глобалізації	345
16.2. Регіональні інтеграційні угруповання та феномен глокалізації	353
Тема 17. Європейська інтеграція України	366
17.1. Європейський Союз та його інтеграційна політика	366
17.2. Економічний вимір європейської інтеграції України	374

ПЕРЕДМОВА

У ХХІ сторіччі глобальні трансформації охоплюють всі сфери людської життєдіяльності: економічну, екологічну, політичну, соціальну, духовну. Піонером і рушійною силою трансформацій невідступно вважається новітня економіка – інноваційно-інформаційна, цифрова, мережева, соціально та екологічно орієнтована. Саме її інтернаціоналізація, вихід за національні кордони продуктивних сил, людського та фінансового капіталу, торгівлі товарами та послугами, формування глобальних ринків справляють вирішальний вплив на політичні процеси, соціальну мобільність, міжкультурний діалог. У свою чергу демократизація суспільного життя, подолання дискримінації за національною, демографічною, статевою, майновою та іншими ознаками, вивільнення творчого потенціалу особистості, взаємозбагачення культур сприяють прискоренню світових економічних процесів, їх поширенню у всіх куточках Земної кулі.

Міжнародна економіка набуває ознак глобальної. Звісно, це не означає, що національні економіки йдуть в небуття. Навпаки, підвищується їх роль як ключових гравців на глобальному економічному полі. Конкуруючи з транснаціональними корпораціями, як новими глобальними економічними суб'єктами, національні економіки інтегруються в могутні регіональні угруповання, а національні держави утворюють міждержавні та наддержавні організації та інститути, захищають національні економічні інтереси превентивними заходами, в тому числі протекціоністськими. В умовах економічної глобалізації “без кордонів” та супутньої глокалізації, підвищується відповідальність національних держав за реалізацію ефективної економічної політики, яка б, з одного боку, забезпечувала реалізацію конкурентних переваг країни, використання позитивів глобалізації в національних інтересах, а з іншого, - запобігала її негативам і “провалам”.

Світова економічна криза засвідчила особливу складність адаптації до глобальних процесів національних економік нових незалежних держав, в тому числі й України. Процес самоствердження нашої молоді держави в глобальному просторі ще не завершився, триває й пошук достойного місця і ролі національної економіки України в міжнародній та європейській економіці. Українців не може задовольнити статус їх країни як такої, що розвивається. Вони здатні відбудувати розвинуту країну з конкурентоспроможною соціально та екологічно орієнтованою ринковою

економікою. Необхідною передумовою адекватних дій в цьому напрямку є опанування багатого доробку вчень, теорій і концепцій міжнародної економіки, економічної глобалізації, регіональних економічних угруповань, головних міжнародних економічних процесів і явищ та відкритої національної економіки. Саме ця проблематика є провідною у підручнику, який запропонований до уваги читачів.

Підручник складається із передмови та сімнадцяти тем, в яких у відповідності з державними стандартами розглянуто зміст, середовище та еволюцію міжнародної економіки, основи, форми та напрямки розвитку міжнародних економічних відносин, проблеми економічної інтеграції та глобалізації. В логічній послідовності розкриваються етапи еволюції, сучасний зміст і основні структурні характеристики міжнародної економіки, визначаються особливості та закономірності окремих складових міжнародних економічних відносин (торгівля і науково-технологічний обмін, рух капіталу і людського капіталу, валютно-фінансові відносини), форми та інструменти їх регулювання в умовах європейської інтеграції та глобалізації. Головну увагу приділено основним поняттям, класифікаційним характеристикам та сучасним моделям міжнародної економіки.

Авторами окремих глав є: проф., д.е.н. Білоцерківець В.В. – теми 2, 5, 15 (у співавторстві); проф., д.е.н. Завгородня О.О. – теми 5 (у співавторстві), 7, 9; проф., д.е.н. Тарасевич В.М. – передмова, тема 1 (у співавторстві); доц., к.е.н. Золотарьова О.В. – теми 1, 10, 11 (у співавторстві); проф., к.е.н. Лебедева В.К. – теми 10, 11 (у співавторстві); доц., к.е.н. Леонідов І.Л. – теми 1, 4 (у співавторстві), 16, 17; доц., к.е.н. Летуча О.В. – теми 2 (у співавторстві), 3, 6; доц., к.е.н. Рябцева Н.В. – теми 8, 15 (у співавторстві); доц., к.е.н. Ткаченко Н.І. – теми 1, 4 (у співавторстві); доц., к.е.н. Фаїзова О.Л. – теми 12, 13, 14; ст. викл. Алсуф'єва О.О. – теми 8, 15 (у співавторстві).

Авторський колектив буде вдячний за пропозиції та зауваження щодо вдосконалення змісту і форми подання навчального матеріалу.

ТЕМА 1.

СУЧАСНА МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА: ЕВОЛЮЦІЯ, ЗМІСТ І ГЛОБАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Основні питання для вивчення

1.1. Еволюція та особливості сучасної міжнародної економіки як навчальної дисципліни.

1.2. Сучасна міжнародна економіка, її основи та глобальне середовище.

1.3. Структура міжнародної економіки.

1.1. Еволюція та особливості сучасної міжнародної економіки як навчальної дисципліни

Сучасна міжнародна економіка – це галузь фундаментальної економічної науки, що вивчає світове господарство як систему, його основні складові (регіональні об'єднання країн, світові ринки, міжнародні економічні організації тощо), а також міжнародні економічні процеси та явища.

В еволюції сучасних міжнародних економічних знань доцільно виділити **наступні етапи**:

I. *Зародки міжнародно-економічної проблематики* відображено у стародавніх описах торговельних угод між державами, у міфах, творах філософів і поетів.

II. *Нагромадження окремих теоретичних ідей, теорій, концепцій і гіпотез* у межах економії та хрематистики, політекономії, економікс. Ключові з них:

- меркантилістські концепції грошового та торговельного балансів;
- теорії абсолютних переваг А. Сміта та відносних переваг Д. Рікардо;
- теорія еквівалентного обміну К. Маркса;
- теорія співвідношення факторів виробництва Е. Хекшера та Б. Оліна.

III. *Становлення і розвиток* відносно *самостійного розділу міжнародних економічних знань* у структурі фундаментальної економічної науки: політекономії та економікс. Провідна проблематика:

- політекономія – соціально-економічні засади соціалістичної та капіталістичної суспільних систем, їх взаємодія та суперництво у світовому господарстві;

- економікс – функціональні аспекти міжнародної торгівлі, руху факторів виробництва і валютно-фінансових відносин.

IV. Виділення (в середині 20-го сторіччя) і *розвиток самостійної науки* – міжнародної економіки в творах провідних вчених, серед них Я. Багхваті, О. Богомолів, П. Кругман, В. Леонтьєв, М. Портер, Ю. Пахомов, Т. Рибчинський, П. Самуельсон, Ю. Ширяєв та інші.

Сучасна міжнародна економіка як наука для дослідження використовує як запозичені з інших наук **методи**, так і має власні (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Методи міжнародної економіки¹

Запозичені з	економічної теорії	<ul style="list-style-type: none"> - діалектичний - метафізичний - наукової абстракції - діалектики загального, особливого та одиничного - генетичний, причинно-наслідковий - єдності історичного та логічного - аналізу та синтезу - індукції та дедукції
	мікроекономіки	<ul style="list-style-type: none"> - суб'єктивістський - рівноважного аналізу - статистики та динаміки - оптимізації та граничного аналізу - економіко-математичний
	макроекономіки	<ul style="list-style-type: none"> - наукового агрегування - факторного та кількісного аналізу
Власні	<i>Глобальний підхід</i> – передбачає вивчення міжнародної економіки в контексті еволюції людського суспільства та природи	
	<i>Компаративний підхід</i> – полягає у всебічному порівнянні національних, регіональних та міжнародних економік і соціально-економічних процесів	

Сучасна міжнародна економіка як дисципліна, виконує такі **функції**:

1) *пізнавальну* – вивчення та пояснення міжнародних економічних процесів та явищ;

2) *методологічну* – міжнародна економіка, з одного боку, є фундаментом розвитку конкретних економічних дисциплін (міжнародні стратегії економічного розвитку, міжнародні фінанси, зовнішньоекономічна діяльність підприємства тощо), а з іншого – узагальнює та розвиває їх досягнення;

¹ Власні методи міжнародної економіки знаходяться у стадії становлення.

3) *ідеологічну* – міжнародна економіка впливає на формування світогляду та ідеологічних переваг людини;

4) *практичну* – розробка та реалізація ефективної зовнішньоекономічної політики держави.

1.2. Сучасна міжнародна економіка, її основи та глобальне середовище

Сучасний світ — це різноманітне, суперечливе та цілісне людське суспільство, ноосфера земної кулі.

Характерними *ознаками* сучасного світу є різноманітність та суперечливість його складових частин, з одного боку, і зростаюча єдність, взаємозалежність цих складових — з другого (рис. 1.1).

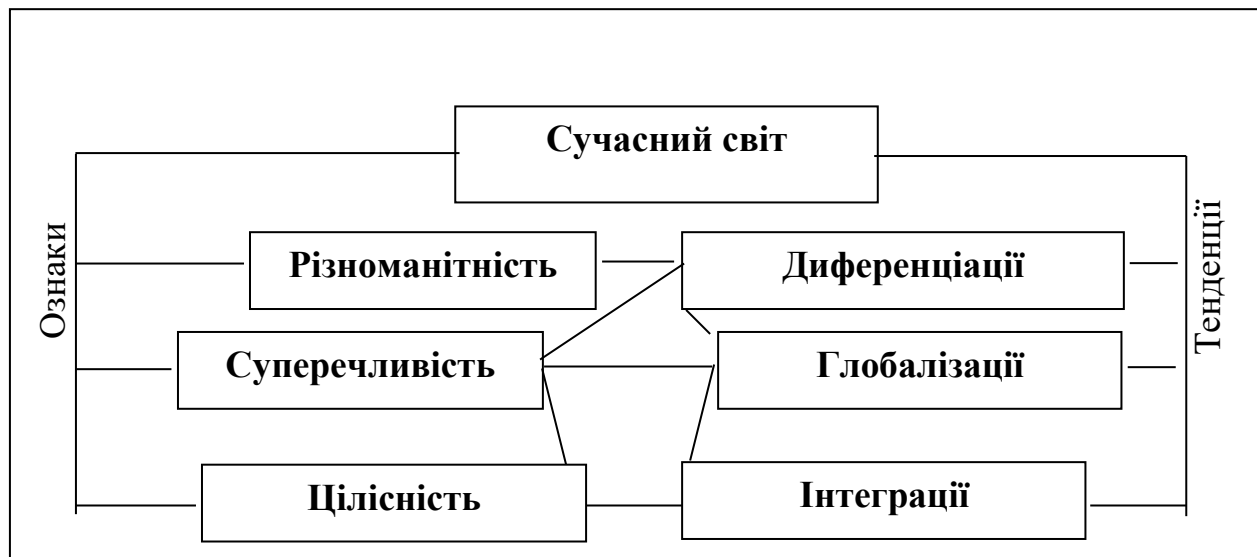

Рис. 1.1. Стійкі зв'язки між ознаками та тенденціями сучасного світу

Різноманітність сучасного світу виражається у багатоманітності народів, незалежних держав, регіонів, об'єднань країн і громадян, що розрізняються за національними, географічними, політичними, ідеологічними, соціальними, економічними та іншими ознаками. Зростаюча різноманітність світу визначається тенденцією до диференціації форм, видів та проявів суспільного життя. Одна з важливих рис різноманітності світу — це виникнення нових незалежних держав і національних економік.

Наступна риса, яка характеризує сучасний світ — *суперечливість*. Вона визначається не тільки існуванням і взаємодією двох "полюсних" ознак (різноманітність і цілісність) та протилежних тенденцій (*диференціації*, з одного боку, *інтеграції* та *глобалізації* — з другого), але й системою протиріч. Протиріччя виникають між державами, між угрупованнями держав, між національними економіками, між національною та

міжнародною економікою, в міжнародних економічних відносинах та між сферами сучасного світу. Специфічним проявом цих протиріч в умовах домінування в міжнародній економіці розвинутих країн і особливо за обставин монополярності сучасного світу стало таке специфічне явище, як міжнародний тероризм.

Інша характерна риса сучасного світу — *цілісність*, яка проявляється у взаємозалежності та єдності різноманітних складових, рис та ознак сучасного світу. Ця цілісність обумовлена тенденцією *інтеграції* форм і видів суспільного життя. Вона проявляється у взаємопроникненні національних економік; розмиванні меж між різними соціальними прошарками населення; зближенні рівнів політичної культури; функціонуванні зростаючої кількості міждержавних та міжнародних економічних, політичних, соціальних та інших утворень.

Для сучасного цілісного світу характерною є тенденція *глобалізації* ноосферних процесів, яка виражається у коеволюції суспільства та природи; екологічних імперативах і межах соціально-економічного розвитку людства; нагромадженні глобальних проблем до рівня усвідомлення неможливості їх вирішення без спільних узгоджених зусиль всього людства; становленні глобальної економіки та глобальної політики.

Якщо різноманітність світу породжує безліч інтересів, на основі яких і розгортаються суперечності, то взаємозв'язок його складових частин призводить до появи загального інтересу, який слугує єдності, що зростає, та пошуку шляхів подолання суперечностей сучасного світу. У свою чергу, розв'язання одних суперечностей зі зміцненням цілісності сучасного світу веде до появи нових і т.д.

Особливостями розвитку сучасного світу є кардинальні соціально-економічні зміни, прискорений розвиток продуктивних сил суспільства та зростаюча взаємозалежність держав світового співтовариства. Суспільний прогрес потребує налагодження конструктивної, творчої взаємодії держав і народів у масштабах усієї планети і створює для цього необхідні передумови. Забезпечення миру і соціального прогресу, як загальнолюдського інтересу, стає домінантою сучасної епохи.

Отже *сучасний світ є глобальною системою*, що складається з економічної, політичної, соціальної та духовної сфер, які підпорядковуються певним внутрішнім і зовнішнім закономірностям та впливають на зміст *міжнародної економіки* (рис. 1.2.).

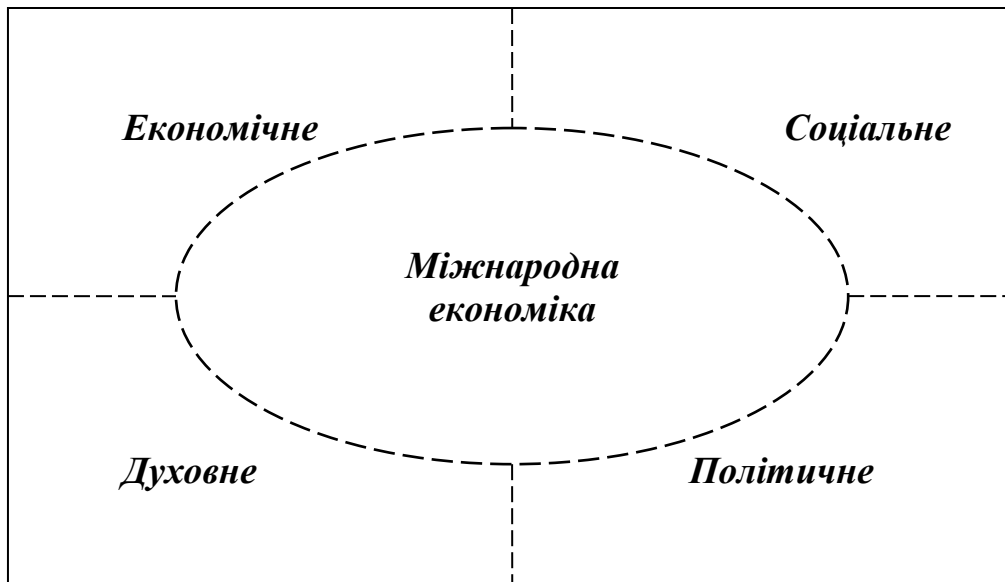

Рис. 1.2. Середовище міжнародної економіки

Економічне середовище міжнародної економіки об'єднує мега-, макро-, мезо- та мікрорівні. Міжнародні економічні відносини пов'язують їх у цілісну та суперечливу систему.

Мегарівень є адекватним міжнародній економіці як складній системі.

Макрорівень представлений відкритими економіками розвинутих країн; країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою. На відміну від закритої економіки, агенти *відкритої економіки* приймають участь у міжнародному обміні товарами та послугами, переміщенні грошей, капіталів та робочої сили між країнами. У відкритій економіці, крім внутрішніх, існують взаємопов'язані зовнішні потоки (рис. 1.3.).

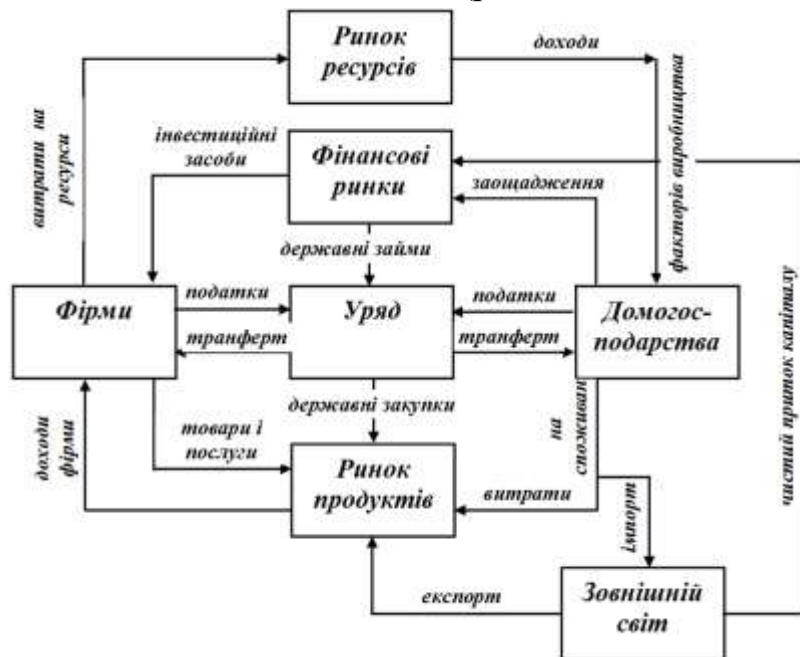

Рис. 1.3. Модель кругообігу ресурсів, продуктів і доходів у відкритій економіці

Модель економічного кругообігу відкритої економіки ілюструє існування поряд із *внутрішніми* (національними) економічними відносинами з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання благ *зовнішніх*, міжнародних економічних відносин. Отже *відкрита економіка* – це національна економіка (економіка країни), інтегрована у міжнародну економіку.

Мезорівень охоплює економічні зв'язки між регіонами, галузями та міжгалузевими комплексами окремих країн.

Мікрорівень представлений зовнішньоекономічною діяльністю фізичних та юридичних осіб. Важливим суб'єктом сучасних міжнародних економічних відносин стали транснаціональні корпорації (ТНК), які охоплюють своєю діяльністю всі рівні економічного середовища міжнародної економіки.

Кожний наступний рівень не являє собою щось протилежне до попереднього, а є його природним продовженням, містить у собі більшість його ознак.

Наступна складова функціонування та розвитку міжнародної економіки — *політична сфера* сучасного світу. До неї належать незалежні держави з притаманними їм формами правління (монархія, республіка), політичними режимами (демократія, авторитаризм, тоталітаризм) та відповідними формами устрою (унітарна держава, федерація, конфедерація); різноманітні міждержавні та наддержавні утворення (наприклад, ООН, ЄС, СНД); політичні партії та міждержавні партійні утворення (наприклад, Соціалістичний Інтернаціонал); а також сучасний політичний процес, який втілює у собі політичну залученість (вибори, референдуми, переговори і т.д.); політичне функціонування (лобі, опозиція тощо); міжнародну політику та міжнародне право.

Через політичні причини кожна країна по відношенню до інших може застосовувати преференції, режими найбільшого сприяння, інтегруватися з ними. З іншого боку, можливе встановлення тарифних та нетарифних бар'єрів, ембарго, інших економічних санкцій. Розвиток міжнародної економіки багато в чому залежить від взаємної адаптивності політичних устроїв, зокрема, демократичних та недемократичних. Тому адекватна реалізація принципів міжнародної економіки можлива лише в стабільному політичному середовищі.

Важливою детермінантою *розвитку* сучасної міжнародної економіки є новітні ресурси, що модифікують організаційно-господарські способи функціонування економік різних країн. Глибинною основою даного процесу виступають зміни у власності на засоби виробництва та глобалізація

економічних процесів. Відбувається поступове структурне зближення національних господарств за найважливішими загальноекономічними пропорціями, адаптуються їхні галузеві та міжгалузеві структури. Водночас залишається доволі виразним поділ країн світу на центр та периферію.

Сучасна міжнародна економіка — це планетарний відтворувальний комплекс, складна система взаємопов'язаних національних економік, між — та наднаціональних економічних процесів та інститутів, що їх обслуговують.

Головні *ознаки* сучасної міжнародної економіки:

1. Розвинуті сфери міжнародної торгівлі та міжнародного руху факторів виробництва. Темпи зростання обсягів міжнародної торгівлі та капіталізації світового фінансового ринку перевищують темпи зростання світового ВВП. Розвинута сфера міжнародного руху факторів виробництва, насамперед у формах ввезення-вивезення капіталу, робочої сили і технологій.

2. Швидкий розвиток міжнародного виробництва, в першу чергу в межах ТНК. За мобільністю, здатністю до трансформації зв'язків та організаційних структур, швидкістю реакції на імпульси НТР вони набагато переважають національні або регіональні форми господарських утворень. На відміну від них, ТНК не прив'язані до території тієї чи іншої країни, а отже здатні поєднувати фактори виробництва різної державної належності й опанувати ринки у будь-якій частині світу.

3. Розширення самостійної міжнародної валютно-фінансової сфери, яка не пов'язана з обслуговуванням міжнародного руху товарів і факторів виробництва.

4. Взаємозв'язок і коеволюція фінансіалізації і глобалізації економіки. З одного боку, глобальні фінансові «гравці» все частіше орієнтуються на спекулятивні операції, що призводить до непропорційного зростання рівня фінансіалізації та віртуалізації економіки, поглиблення розриву між реальним та фінансовим сектором економіки, посилення її нестабільності та нерівноважності. З іншого боку, глобалізаційні процеси прискорюють розвиток і модифікацію глобальної та національних фінансових систем, що, за певних умов, сприяє оптимізації розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів, підвищенню їх мобільності. Між тим, фінансіалізація є провідним фактором, що визначає розвиток сучасної міжнародної економіки, проявляється в домінуванні фінансової індустрії в сучасній світовій економіці, супроводжується певними інноваціями фінансово-кредитної системи.

5. Інформатизація суспільства, розвиток мережевої економіки, прискорена діджиталізація призводять до формування якісно нового стилю життя людей, зміни системи цінностей і мотивів, обумовлюють суттєві зміни

в ситуації на світовому ринку праці й сприяють формуванню нових видів міграції робочої сили і трендів діяльній мобільності.

6. Розгалужена система міжнаціональних і наднаціональних, міждержавних і наддержавних, а також громадянських утворень і механізмів регулювання економіки, які забезпечують збалансованість і стабільність економічного розвитку. Наприклад, ЄС, НАФТА, АСЕАН, численні економічні організації та установи ООН тощо.

7. Домінування принципів відкритої економіки в економічній політиці держав. Мова йде, перш за все, про активну інтеграцію національної економіки у міжнародну економіку, світовий ринок, а також обґрунтовану доступність внутрішнього ринку для імпорту іноземного капіталу, товарів, технологій, інформації, робочої сили.

8. Міжнародні форми виробництва на підприємствах, розміщених у декількох країнах, насамперед у рамках транснаціональних корпорацій (ТНК).

9. Економічна політика держав, що керуються принципами відкритої економіки. Сучасній міжнародній економіці властивий прагматичний підхід до вибору теорії, моделей та інструментів економічної політики. Основними формами державного регулювання на мікрорівні є регулювання зовнішньої торгівлі та руху факторів виробництва, а на макрорівні — валютне та фінансове регулювання.

1.3. Структура міжнародної економіки

Структуризація міжнародної економіки можлива за багатьма **критеріями**. Головні з них — *рівень розвитку національних економік; форми міжнародних економічних відносин та їх регулювання; регіональні інтеграційні угруповання; об'єкти світового ринку.*

1. Рівень розвитку національних економік визначається:

- 1) обсягом ВВП на душу населення;
- 2) ефективністю факторів виробництва;
- 3) станом наукових досліджень і наукових досягнень;
- 4) демографічною ситуацією, наявністю кваліфікованих кадрів;
- 5) рівнем доходів і рівнем споживання населення;
- 6) часткою та характером взаємодії економічних укладів, механізмів ринкового саморегулювання, державного й громадянського регулювання економіки;
- 7) ступенем інтегрованості національних економік у міжнародну економіку.

За рівнем розвитку національної економіки універсальним є поділ країн на *розвинуті країни або промислово розвинуті країни, країни з*

перехідною економікою та країни, що розвиваються (рис. 1.4). Докладніше про національні економіки зазначених країн йтиметься в темі 2.

Рис. 1.4. Структура міжнародної економіки за рівнем економічного розвитку країн

2. Наступний критерій структуризації міжнародної економіки — **форми міжнародних економічних відносин та їх регулювання.**

Ускладнення міжнародного економічного життя закономірно зумовлює об'єктивну необхідність регулювання міжнародних економічних відносин. Головним суб'єктом такого регулювання є держава (табл. 1.2.). Пов'язані з цим проблеми та шляхи їх вирішення більш докладно розглядатимуться в наступних темах.

Таблиця 1.2.

Форми регулювання міжнародних економічних відносин

Міжнародне регулювання та нагляд	Економічні		Фінансові
	Міжнародні організації		
Форми МЕВ	Міжнародна торгівля	Міжнародний рух факторів виробництва	Міжнародні валютно-фінансові відносини
Державне регулювання	Регулювання зовнішньої торгівлі	Регулювання руху факторів виробництва	Валютне, банківське та фіскальне регулювання
	Мікроекономічна Політика		Макроекономічна політика
Базові поняття	Світове господарство		
	Світовий ринок		
	Міжнародний поділ праці		

Джерело: Киреев А.П. Международная экономика. В 2-х частях. Ч.1. Уч. пособие.— М.: Международные отношения, 1997. — С. 40.

3. Певна структуризація міжнародної економіки можлива за критерієм належності країн до **регіональних інтеграційних угруповань.**

Важливими передумовами економічної інтеграції країн є спільність економічних інтересів, компліментарність національних господарських механізмів, достатній рівень індустріального розвитку, а також територіально-географічна близькість. З огляду на зазначене найбільш сталими та впливовими є наступні регіональні інтеграційні угруповання: а) європейське — ЄС; б) євразійське — СНД; в) північно - американське — НАФТА; г) південно-східно-азійське — АСЕАН.

4. За характером *економічних об'єктів ринкових відносин* в міжнародній економіці виділяють наступні складові *світового ринку*: ринок товарів та послуг; ринок робочої сили; ринок капіталів; валютний ринок; ринок цінних паперів.

Сукупність організаційно-правових форм, що обслуговують світовий ринок та забезпечують нормальний режим його функціонування, складає *світову інфраструктуру*. До її складу входять водна, повітряна, залізнична та автомобільна транспортна системи; енергосистема; мережа інформаційних комунікацій (супутникова, космічна, Інтернет); міжнародна система національного рахівництва; уніфіковані міжнародні стандарти тощо.

Функціонально сучасна міжнародна економіка поділяється на мікро- та макроекономіку.

Міжнародна мікроекономіка - це частина теорії міжнародної економіки, що вивчає закономірності міждержавного руху конкретних товарів і факторів їх виробництва та ринкові характеристики - попит, пропозицію, ціну тощо.

Міжнародна макроекономіка - це частина теорії міжнародної економіки, що вивчає закономірності функціонування відкритих національних економік і світового господарства загалом.

Основні терміни і поняття

Сучасна міжнародна економіка, етапи еволюції міжнародних економічних знань, глобальний підхід до вивчення сучасної міжнародної економіки, структура сучасної міжнародної економіки.

Контрольні та дискусійні питання

1. Чи завжди міжнародна економіка була наукою?
2. Що вивчає сучасна міжнародна економіка?
3. Чому міжнародна економіка використовує методи інших фундаментальних економічних наук?
4. Чим відрізняється мікро- та макрорівень сучасної міжнародної економіки?
5. В чому сутність головних ознак сучасної міжнародної економіки?

б. Які політичні причини можуть вплинути на міжнародну економіку?

Вправи

Вправа 1. *Яке з нижченаведених визначень характеризує сучасні міжнародні економічні відносини:*

- а) стійкі економічні зв'язки на основі спільних намірів, закріплених в довгострокових економічних угодах;
- б) найпростіші економічні зв'язки, що мають епізодичний характер, регулюються одноразовими угодами;
- в) переплетіння економік країн, погодження державної політики у взаємних економічних відносинах і у відносинах з третіми країнами;
- г) тісні економічні зв'язки кооперативного типу на основі спільних, раніше розроблених і погоджених намірів, закріплених у довгострокових економічних договорах і угодах;
- д) вірно б і в;
- е) всі відповіді є вірними.

Вправа 2. *Предмет сучасної міжнародної економіки пов'язаний із:*

- а) вибором оптимального варіанту використання обмежених ресурсів мікрорівня міжнародної економіки;
- б) вибором оптимального варіанту використання обмежених ресурсів мезорівня міжнародної економіки;
- в) вибором оптимального варіанту використання обмежених ресурсів мегарівня міжнародної економіки;
- г) вибором оптимального варіанту використання обмежених ресурсів макrorівня міжнародної економіки.

Вправа 3. *Сучасні міжнародні економічні відносини – це економічні зв'язки між:*

- а) країнами;
- б) країнами і міжнародними організаціями;
- в) міжнародними організаціями;
- г) між усіма суб'єктами міжнародної економіки.

Вправа 4. *Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове.*

1. Одна з найважливіших рис різноманітності світу – це виникнення нових незалежних держав і національних економік.

2. Об'єкти сучасних міжнародних економічних відносин – це окремі держави, регіональні об'єднання держав, інтеграційні угруповання, міжнародні економічні організації.

3. Суб'єкти сучасних міжнародних економічних відносин – це лише фізичні особи.

4. Сучасна міжнародна економіка – це національна економіка.

Література до теми 1

1. Анатомия глобальной экономики: учебн. пособ. / *О.Т. Богомолов*. - М.: ИКЦ “Академкнига”, 2004. – С. 11-25.

2. *Задоя А.А.* Макроэкономика: учебн. / *А.А. Задоя, Ю.Е. Петруня*. – К.: Знання, 2008. - С. 287-294.

3. *Солонінко К.С.* Міжнародна економіка: навч. посіб. / *К.С. Солонінко*. – К.: Кондор, 2008. – С. 128-148, 151-171, 173-176.

4. Міжнародна економіка: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [*Козак Ю.Г., Лук'яненко Д.Г., Макогон Ю.В. та ін.*]; За ред. Ю.Г. Козака, Д.Г. Лук'яненка, Ю.В. Макогона [3-тє вид.] – К.: Центр учбової літератури, 2018. – С. 13-24, 25-30.

5. *Козак Ю.Г.* Міжнародна економіка: в питаннях та відповідях: підруч. / *Ю.Г. Козак*. – К.: Центр учбової літератури, 2017. – С. 5-30.

6. Міжнародна економіка: підруч. / *Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Я.М. Столярчук*. – К.: КНЕУ, 2014. – С.14-31.

7. Міжнародна економіка: навч. посіб. / За ред. *Г.Е. Гронтковської / Г.Е. Гронтковська, О.І. Ряба, А.М. Венцурик, О.І. Красновська*. - К.: Центр учбової літератури, 2014. – С. 9-27.

8. Міжнародна економіка: підруч. / За ред. *А.О. Задой, В.М. Тарасевича*. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 6-13.

9. *Parionova N.* International Economics. Microeconomics (Міжнародна економіка. Мікроекономіка): Manual / *Н.М. Іларіонова*. – К.: Видавництво Ліра-К, 2017. – С. 10-19

10. Policy and Theory of International Economics [Electronic resource]. – Available at: <https://2012books.lardbucket.org/books/policy-and-theory-of-international-economics/>

11. *Rodrik D.* The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy / *D. Rodrik*. - New York, W.W. Norton, 2011. - 368 pp.

12. *Salvatore D.* International Economics: Trade and Finance / *D. Salvatore*. – 12th Edition International Student Version. – Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc., 2016. – 720 p.

13. Економічна теорія: підруч. / За ред. *В.М. Тарасевича*. – К: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 512-519.

14. International Economics: Theory and Policy / *P. Krugman, M. Obstfeld*. – Addison Wesley, 2006. – P. 602-640.

ТЕМА 2.

СУЧАСНА МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Основні питання для вивчення

2.1. Глобалізація міжнародної економіки: прогресивні і негативні наслідки.

2.2. Глобалізація економічного розвитку у цивілізаційному та національному вимірах.

2.3. Міжнародне економічне регулювання.

2.1. Глобалізація міжнародної економіки: прогресивні і негативні наслідки

Глобалізація (від латинського «globus» – земна куля) є безпосереднім наслідком та невід’ємним етапом процесів інтернаціоналізації, які охоплюють усі сфери буття людини та суспільства (економіку, політику, соціальну сферу, культуру, екологію, безпеку) й закладають її матеріальну, інституційну та політичну основу. Застосування цього терміну у сучасній економічній науці пов’язують з розробками професора Гарвардської школи бізнесу Т. Левітта, що опублікував у 1983 р. працю «Глобалізація ринків».

Інтернаціоналізація міжнародної економіки здобула якісно нових ознак і піднялася на більш високу ступінь розвитку – *стадію глобалізації* у 80-х рр. ХХ ст., змістом якої є формування та подальший розвиток єдиної цілісної системи світового суспільного виробництва на базі нових інформаційно-комп’ютерних технологій.

Як процес *глобалізація* означає складний комплекс трансграничних взаємодій між економічними суб’єктами, що виявляється в інтенсифікації потоків товарів, послуг, технологій і фінансових коштів, у посиленні впливу міжнародних інститутів, у поширенні діяльності транснаціональних і багатонаціональних корпорацій, у зростанні масштабів трансграничних комунікаційних й інформаційних обмінів тощо.

Як комплексне гео економічне, геополітичне й геогуманітарне явище, *глобалізація* в цілому характеризується:

– комплексною інтеграцією світових ринків, регіональних економічних систем, усіх сфер людської діяльності; поступовим перетворенням світового

економічного простору в цілісну структуру, де безперешкодно переміщуються капітали, товари, послуги, де вільно поширюються ідеї й пересуваються їхні носії, стимулюючи розвиток сучасних інститутів і вдосконалюючи механізми їхньої взаємодії;

– інтенсифікацією регіональних інтеграційних процесів, що призводить, з одного боку, до виникнення єдиного економічного простору та отримання відповідного ефекту за рахунок зростання масштабів виробництва, а з іншого, – до сегментації світового ринку, до секторизації єдиного світового господарства внаслідок створення відносно замкнених торгово-економічних блоків та інтеграційних угруповань;

– розширенням сфери діяльності транснаціональних компаній, створенням системи транснаціональної економічної дипломатії;

– зростаючим значенням інтелектуально-інформаційних та комп'ютерно-комунікаційних складових економічного розвитку;

– прискореними темпами фінансової та інвестиційної централізації;

– поступовим «розмиванням» економічних кордонів країн тощо.

Глобальна економіка може бути визначена як економіка, ключові елементи якої мають інституційну, організаційну і технологічну можливість працювати як єдине ціле у реальному часі в планетарному масштабі. Це економіка, в якій посилюється взаємозалежність національних економік на основі поглиблення транснаціоналізації виробництва, розподілу, обміну та споживання валового глобального продукту.

Джерелами економічної глобалізації виступають:

- *науково-технологічний прогрес та інформаційну революцію*, що спричинили стрімке скорочення комунікаційних витрат, значне зниження витрат часу на отримання, обробку, зберігання й використання інформації. Завдяки новітнім комп'ютерно-сітьовим технологіям (насамперед мережі Internet) стискається час і простір, відкриваються кордони, створюється можливість встановлювати контакти майже в будь-якому місці земної кулі. Вони перетворюють індивідів у громадян миру;

- *поширення форм економічної лібералізації*, що призвело до обмеження політики протекціонізму, зробило світову торгівлю більш вільною та сприяло інтенсифікації руху факторів виробництва;

- *феномен транснаціоналізації*, у межах якого певна частка виробництва, споживання, експорту, імпорту й доходу країни залежить від рішень міжнародних підприємницьких структур. Дешева та ефективна мережа комунікацій дозволяє фірмам розміщувати різні складові виробництва в різних країнах, зберігаючи при цьому прямі організаційні та інформаційні контакти, безпосереднє управління товарними й фінансовими

потоками. Головними діючими особами тут виступають транснаціональні корпорації, багатонаціональні компанії, міждержавні корпоративні союзи тощо. З появою глобальних підприємств міжнародні конфлікти значною мірою переміщуються із макрорівня національних економік на мікрорівень фірм, і боротьба вже зав'язується не між країнами за територіальні володіння, а між фірмами за частку світових товарних і ресурсних ринків;

- досягнення певної глобальної ідеології та консенсусу щодо ринку й політики системи вільної торгівлі. Система цінностей і настанов (права людини мають основне значення, демократія сильніше тиранії, ринок ефективніше командної економіки, відкритість краще самоізоляції тощо), творцем і активним пропагандистом якої історично виступив Захід, одержала широке поширення й визнання в сучасному світі. Зближення поглядів і підходів, характерне для сучасного людства, так чи інакше проявляється в суспільній практиці. Після краху "соціалістичного табору" ринкова економіка, політична демократія, ідейний плюралізм, відкрите суспільство стали загальнозначущими орієнтирами в русі вперед. Уперше в історії абсолютна більшість населення Землі поступово формує загальне розуміння основних принципів життєдіяльності, що складає фундамент глобалізації;

- формування міжнародних «однорідних» засобів масової культури, мистецтва, інформації, зокрема активізацію пошуків загальних засобів спілкування (поширення англійської мови).

Глобалізація – це багаторівневе явище, що впливає на регіональну, національну економіку (макрорівень); товарні, фінансові й валютні ринки, ринки праці (мезорівень); окремі компанії (мікрорівень).

На макроекономічному рівні глобалізація проявляється в прагненні держав і інтеграційних об'єднань до економічної активності за рахунок лібералізації торгівлі, ліквідації торговельних, інвестиційних бар'єрів, утворення зон вільної торгівлі.

До основних чинників, що обумовлюють процес глобалізації, відносять:

1. *Виробничі, науково-технічні й технологічні* – сприяють переходу до нового технологічного способу виробництва, наукоємних технологій, що ліквідують перешкоди на шляху руху товарів, послуг, капіталів.

2. *Організаційні* - характеризують виникнення міжнародних форм здійснення виробничо-господарчої діяльності (ТНК), організаційних форм, межі діяльності яких виходять за національні кордони, набувають міжнародного характеру, сприяють формуванню єдиного ринкового простору.

3. *Економічні* - полягають у лібералізації торгівлі товарами та послугами, ринків капіталу.

4. *Інформаційні* - характеризують радикальну зміну засобів ділового спілкування, обміну виробничою, науково-технічною, економічною, фінансовою інформацією. Виникають і розвиваються принципово нові системи отримання, передачі й обробки інформації, що дозволило створити глобальні мережі, які об'єднують фінансові й товарні ринки, включаючи ринки ноу-хау.

5. *Політичні* - включають заходи полегшення свободи руху громадян, товарів та послуг, капіталів.

6. *Соціальні й культурні* - характеризують роль традицій й звичок, соціальних зв'язків й звичаїв, подолання національної обмеженості, що сприяє міжнародній міграції праці.

Серед *позитивних ефектів* економічної глобалізації виділяють:

- розширення ринків;
- зростання економії на масштабах виробництва;
- збільшення виграшу від торгівлі на взаємовигідній основі;
- підвищення продуктивності праці.

До *негативних ефектів* економічної глобалізації відносять:

- нерівномірність розподілу переваг глобалізації;
- збільшення розриву в рівнях доходів;
- перенесення виробничих потужностей у країни, що розвиваються;
- посилення навантаження на світову екосистему.

Характерні для економічної глобалізації усунення бар'єрів у міжнародній міграції виробничих факторів, універсалізація методик підприємницької практики, уніфікація споживчих переваг, формування глобального інформаційного простору обумовили стрімке поширення кризових явищ на всі сфери міжнародної економіки.

Гіпертрофоване зростання фінансового сектору, надзвичайна мобільність капіталу, орієнтованість інвесторів на короткострокові високоприбуткові проекти, з одного боку, стимулювали розвиток інноваційних секторів реального виробництва, характерною ознакою яких є короткостроковість виробничого періоду та високий рівень прибутковості. Але, з іншого боку, вони викликали зростання частки спекулятивних угод, інтенсифікували міжнародні фінансові потоки, визначивши пріоритет фінансової сфери над реальною економікою, поставивши останню в критичну залежність від локальної інвестиційної привабливості й стану світових фондових ринків. Асинхронність темпів зростання реального виробництва й фінансових ринків, властива сучасній глобальній економіці,

сприяє зростанню майнової диференціації в суспільстві, знижує цінність праці в реальному секторі економіки, забезпечує формування нестабільних економічних моделей, вкрай залежних від негативних екстерналій. Боротьба з наслідками глобальної кризи ґрунтується на активізації ролі держави в економіці, а також спільних зусиль світової спільноти, про що свідчать самміти групи країн G-20.

2.2. Глобалізація економічного розвитку у цивілізаційному та національному вимірах

Процеси глобалізації економічного розвитку взаємопов'язані та взаємообумовлені розвитком *цивілізацій*, що є величезними паракраїнними, наднаціональними світовими утвореннями, для кожного з яких характерний специфічний прояв людини, своєрідність культури, традицій, менталітету, загального сприйняття світу.

Визначення сутності цивілізації та критеріїв їх членування є досить дискусійним питанням, яке розглядалося в працях Ф. Броделя, Л. Мечнікова, Ю. Павленко, А. Тойнбі, С. Хантінгтона, та ін.

Так, за Ю. Павленком, розрізняють цивілізаційні світи: *Китайсько-Далекосхідний, Індійсько-Південноазійський, Мусульмансько-Афразійський, Макрохристиянський.*

Макрохристиянський світ характеризується найбільшою неоднорідністю та містить:

- *Західноєвропейсько-Північноамериканську* (з Австралією та деякими іншими її філіаціями) цивілізацію;
- *Латиноамериканську та Православно-Слов'янську* цивілізації, а в межах останньої *Західноправославну (українсько-білоруську) та Східноправославну (московсько-російську) субцивілізації.*

За С. Хантінгтоном, розрізняють цивілізації: *Синську, Японську, Індуїстську, Ісламську, Православну, Західну, Латиноамериканську.*

Найбільш поширеною у світовій науці є класифікація цивілізацій відповідно до підходу видатного англійського науковця А. Дж. Тойнбі, що розрізняв цивілізації живі та мертві. Серед перших виділяють 1) цивілізації, що розвиваються та 2) залякли цивілізації. До цивілізації, що розвиваються, відносять Західно-християнську, а в межах другої групи виокремлюють цивілізації-сателіти на кшталт Православної, Іранської, Японської тощо та цивілізації-релікти на кшталт Єврейської та Несторіанської. Кордони цивілізацій не співпадають з державними, а поява їх зумовлюється наявністю викликів, що вимагають зважених відгуків. Лише ускладнення

кліматичного, зовнішнього, новотериторіального та т.п. стають підґрунтям перетворення примітивних суспільств у цивілізації. Голод, холод та важка праця виступають імпульсом для розвитку людської винахідливості, об'єднання окремих напівдиких юрм у потужну спільноту та формування своєрідної культури.

Сучасний період розвитку цивілізацій позначений розгортанням глобалізаційних процесів. Тож, включаючи цивілізації у загальний світовий розвиток, він водночас, оскільки реалізується у формі активної експансії провідної цивілізації, - загальмовує їх самостійний рух. Недостатньо успішні цивілізації отримують поштовх щодо зміни вектору свого розвитку, стимулюються виправлення притаманних їм вад, заміна застарілих норм на більш адекватні вимогам сьогодення. Сприймаючи новий виклик, вони мають мобілізуватися, поєднати власні життєздатні елементи культурного набутку з досягненнями інших цивілізацій. Досить актуальною ця проблема є і для нашої країни, як складової частини Православного світу, що межує на західному кордоні з найпотужнішим цивілізаційним утворенням – Західно-християнською цивілізацією, а на сході – з досить відокремленим сателітом Православної - Руською підцивілізацією.

Взаємодія цивілізацій відбувається у двох площинах:

- а) зіткнення цивілізацій;*
- б) зростання взаємопроникнення цивілізацій.*

Головними цінностями *Західно-християнської цивілізації* – економічного лідера сучасності є:

- 1) домінанта ринкового господарства;
- 2) пріоритетність раціонального знання;
- 3) принцип законності та захисту прав людини.

Головними цінностями *традиційних цивілізацій* є:

- 1) співпадіння суб'єктів влади та власності;
- 2) переваги глибинного, традиційного, сакрального знання;
- 3) відносно низький рівень незалежності окремої особистості.

Міжцивілізаційна взаємодія в умовах глобалізації позначена швидкою інтенсифікацією міжцивілізаційних відносин шляхом зростання потоків товарів, послуг, капіталів, інформації, міграції робочої сили тощо, та потужним впливом Західно-християнської цивілізації на процеси економічних перетворень в межах інших цивілізацій.

Економічний та культурний наступ Західно-християнської цивілізації довгий час забезпечував її домінанту на економічному напрямі, отримання технологічної ренти, необхідних ресурсів та трансфер в країни, що належать до ареалу поширення інших цивілізацій екологічно небезпечних виробництв.

Проте, в умовах глобалізації домінуюча цивілізація отримує проблеми:

- зростає соціальне розшарування, поділ на високопрофесійних фахівців та низькокваліфікованих виконавців;
- посилюється роль елітарності;
- відносно послаблюється роль демократичних інститутів;
- зростає відчуження окремих осіб від сприйняття дійсності, її віртуалізація;
- знижується моральний рівень в суспільстві;
- зростає злочинність;
- збільшується інформаційний шум.

Більш докладно економічні аспекти взаємодії цивілізацій та цивілізаційні комунікаційні процеси у глобальному вимірі вивчатимуться студентами у курсі «Міжнародні стратегії економічного розвитку».

Процеси глобалізації впливають на визначення вектору еволюції національної економіки, серед яких виділяють:

- рух до лідерів;
- поповнення гео економічної периферії;
- підтримка існуючого статус-кво та рівновіддаленість від головних полюсів сили в умовах формування поліполярної глобальної системи.

Розвиток національної економіки в умовах глобальної економіки може реалізовуватися або в межах регіональних інтеграційних об'єднань або асоординаційно, самотужки, спираючись лише на власні можливості та досягаючи власних цілей.

Позиціонування національної економіки на світових ринках і в глобальному виробничому процесі безпосередньо визначається її поточною та перспективною конкурентоспроможністю.

Конкурентоспроможність національної економіки визначається на рівні окремих фірм, що виробляють товари і послуги, й представляють національну економіку на світових ринках, та регіональному рівні галузевих і міжгалузевих кластерів, у межах яких ці фірми функціонують.

Підвищення конкурентоспроможності національної економіки як основної рушійної сили світового економічного розвитку є однією з ключових умов виходу з рецесії країн, які зазнали значних втрат внаслідок світової фінансово-економічної кризи. Дослідження, що проводяться у цій сфері Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ), охоплюють широке коло питань: виявлення та аналіз чинників найбільшого впливу на конкурентоспроможність, проведення порівняльного аналізу відповідних показників по більшості країн світу, розробка рекомендацій щодо механізмів покращення конкурентоспроможності окремих країн і регіонів.

За рейтингом Індексу глобальної конкурентоспроможності ВЕФ (Global Competitiveness Index - GCI) Україна протягом останніх років демонструє різновекторну динаміку, то покращуючи свої позиції (від 84-го місця у 2013-2014 рр. до 76-го у 2013-2014 рр. та від 85-го місця у 2016-2017 рр. до 81-го у 2017-2018 рр.), то погіршуючи їх (від 79-го місця у 2015-2016 рр. до 85-го у 2016-2017 рр.). Для аналізу конкурентоспроможності національних економік використовуються статистичні дані, що враховують стадію економічного розвитку країни – базового розвитку, керованої ефективності, інноваційного розвитку.

В умовах активізації процесів глобалізації країни, що розвиваються, демонструють досить потужне економічне зростання (особливо Індія, Бразилія, Китай). Саме вони виступають в сучасному світі в ролі одного з «головних двигунів глобальної економіки». Це стає аргументом на користь нагальної необхідності в умовах глобалізації значного посилення ролі держави в забезпеченні передумов довгострокового економічного зростання, підтримці соціальної стабільності й підвищенні конкурентоспроможності національної економіки. Держава має створювати сприятливі умови для формування, функціонування і розвитку нових високоефективних виробничих інтегрованих сітьових структур.

Необхідність державного втручання визначається, зокрема, наступними факторами:

- 1) в умовах стрімкого НТП ринкові форми самотужки неспроможні адекватно реагувати на стратегічні суспільні потреби та забезпечувати швидкі цілеспрямовані зрушення в економічній структурі;
- 2) глобалізація людського співіснування підвищила взаємозалежність окремих країн від зовнішнього світу на тлі зростання «прозорості» кордонів, що сприяє отриманню вигравів провідними країнами та дискримінує країни, що розвиваються.

Коригування структури недостатньо розвинутої національної економіки лише ринком, без державного втручання призведе до: загального структурного спрощення, занепаду високотехнологічних галузей, посилення сировинної спрямованості промислового виробництва, набуття країною ролі споживача кінцевої продукції, перетворення в постачальника дешевої сировини і робочої сили, спеціалізації на використанні екологічно брудних технологій і виробництв.

2.3. Міжнародне економічне регулювання

Найбільш впливовим і всеохоплюючим регулятором міжнародних економічних відносин є система *Організації Об'єднаних Націй* (ООН), головною метою створення якої було збереження миру в усьому світі і запобігання військових конфліктів. Але поступово поле діяльності ООН розширювалося, охоплюючи інші напрямки міжнародного політичного співробітництва, економічні та соціальні відносини, культуру, науку, екологію.

Вперше *принципи міжнародного права* щодо розв'язання глобальних проблем були сформульовані в Декларації Стокгольмської конференції ООН 1972 р. з проблем навколишнього середовища:

– держава може використовувати власні ресурси відповідно до власної національної політики у підході до проблем навколишнього середовища, але відповідає за те, щоб діяльність у межах її юрисдикції або контролю не заподіювала збитків навколишньому середовищу інших держав або районів, що знаходяться за межами національної юрисдикції;

– природні ресурси Землі, у тому числі повітря, вода, земля, флора, фауна й особливо репрезентативні зразки природних екосистем, повинні бути збережені на благо нинішнього та майбутнього поколінь шляхом ретельного планування діяльності людини й управління нею в міру необхідності;

– невідновлювальні ресурси повинні розроблятися таким чином, щоб забезпечувався їхній захист від вичерпання в майбутньому, й щоб вигоди від їх розробки одержувало все людство.

Формулювання принципів міжнародного права щодо розв'язання глобальних проблем продовжила *Всесвітня хартія природи* Генеральної Асамблеї ООН 1988 р.:

1) біологічні ресурси можуть використовуватися лише в межах їхньої періодичної здатності до відновлення;

2) продуктивність ґрунтів підтримується або поліпшується шляхом заходів щодо збереження їх довгострокової родючості й процесу розкладання органічних речовин та заходами із запобігання ерозії й будь-яких інших форм саморуйнування;

3) ресурси багаторазового користування, у тому числі вода, використовуються повторно;

4) невідновлювальні ресурси одноразового користування експлуатуються з урахуванням їх запасів, раціональної можливості їх

переробки для споживання й сумісності їх експлуатації з функціонуванням природних систем;

5) необхідна реалізація особливих заходів з метою недопущення радіоактивних і токсичних відходів виробництва;

6) необхідно втримуватися від діяльності, здатної нанести непоправний збиток природі;

7) райони, що прийшли у результаті діяльності людини в занепад, підлягають відновленню відповідно до їхнього природного потенціалу і вимог добробуту місцевого населення.

Найбільш динамічно розширювались компетенції ООН у соціально-економічній сфері. Переважна більшість програм, комісій, спеціалізованих закладів, фондів ООН спрямовуються на регулювання економічного співробітництва між її членами.

Серед спеціалізованих інституцій є потужні організації, що безпосередньо керують найважливішими сферами міжнародної економіки, - МВФ, Світовий Банк, СОТ. У структурі ООН є органи, які регулюють міжнародні економічні відносини на галузевому рівні (ЮНІДО, ФАО, ІКАО та ін.), та ті, які координують співпрацю між країнами на регіональному рівні (регіональні комісії ЕКОСОП). Серед програм пріоритетними є Світова продовольча програма (СПП) і Програма розвитку ООН (ПРООН).

Важливу регулюючу роль в системі міжнародних економічних відносин відіграють також Фонд розвитку інвестицій, Світова продовольча рада, Конференція ООН з торгівлі і розвитку.

Поза структурою ООН необхідно виділити такі важливі регулятори міжнародних економічних відносин як Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), членами якої є 35 найбільш розвинених країн світу, а також консультативні групи держав. Серед останніх особливий вплив мають «G 7», що включає США, Японію, Великобританію, Німеччину, Францію, Італію і Канаду, та «G 20», до складу якої входять Австралія, Аргентина, Бразилія, Велика Британія, Індія, Індонезія, Італія, Канада, Китайська Народна Республіка, Республіка Корея, Мексика, Німеччина, ПАР, Російська Федерація, Саудівська Аравія, США, Туреччина, Франція, Японія і Європейський Союз.

Численну групу складають міжнародні організації з регулювання економічних відносин на галузевому рівні.

Міжнародні організації з регулювання відносин у виробничій сфері. До цього блоку належать: Організація з промислового розвитку (ЮНІДО); Агентство з ядерної енергії (АЯЕ); Міжнародне енергетичне агентство (МЕА); Продовольча і сільськогосподарська організація; Світова

продовольча програма; Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (МФСР).

У галузі *транспорту та зв'язку*: Міжнародна морська організація (ІМО); Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО); Світовий поштовий союз (СПС); Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ).

У *соціальній сфері* найважливішу роль відіграють: Міжнародна організація праці (МОП); Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО); Світова туристична організація (МТО); Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ).

Міжнародне регулювання *торговельних відносин* здійснюється: Світовою організацією торгівлі; Конференцією Організації Об'єднаних Націй з торгівлі та розвитку; Міжнародним торговим центром; Комісією Організації Об'єднаних Націй з питань права міжнародної торгівлі; Міжнародною торговою палатою.

Міжнародне регулювання *фінансової сфери* здійснюється: Міжнародним валютним фондом; Групою Світового Банку - Міжнародним банком реконструкції і розвитку, Міжнародною фінансовою корпорацією, Міжнародною асоціацією розвитку, Багатостороннім агентством гарантування інвестицій; Банком міжнародних розрахунків.

Міжнародна технічна та фінансова допомога для виконання конкретних проектів щодо розв'язання глобальних проблем на теренах України надається в межах діяльності:

- Глобального екологічного фонду;
- Міжнародного банку реконструкції та розвитку;
- Міжнародного союзу охорони природи та природних ресурсів (МСОП);
- Міжнародного агентства з атомної енергетики (МАГАТЕ);
- Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП);
- Ради Європи.

Україна є членом конвенцій щодо боротьби з глобальними проблемами:

- Конвенції про збереження біорізноманіття;
- Конвенції про захист Чорного моря від забруднення;
- Бернської конвенції щодо захисту водних ресурсів від забруднення хімікаліями;
- Конвенції щодо трансграничного впливу промислових аварій;
- Лондонської конвенції з недопущення забруднення моря нафтою;
- Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що знаходяться під загрозою зникнення;

Конвенції щодо боротьби з опустелюванням у тих країнах, в яких спостерігається серйозна посуха чи опустелювання;

Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер.

Міжнародні економічні організації складають розгалужену інтеграційну систему на глобальному рівні, що є ефективним регулятором міжнародних економічних відносин. Завдяки їй встановлюються єдині стандарти, норми, «правила гри» для суб'єктів сучасної міжнародної економіки.

Основні терміни і поняття

Глобалізація, глобальна економіка, джерела глобалізації, ефекти глобалізації, конкурентоспроможність національних економік, цивілізація, цивілізаційний світ, зіткнення цивілізацій, міжнародне економічне регулювання.

Контрольні та дискусійні питання

- 1. Які головні ознаки глобалізації?*
- 2. Які міжнародні організації надають Україні допомогу в розв'язанні проблем глобального характеру?*
- 3. Чому не існує єдиного підходу щодо критерію виділення цивілізаційних утворень?*
- 4. Чи є сучасний світ біполярним?*
- 5. Чи може національна економіка України залишитись осторонь процесів глобалізації?*
- 6. Яким чином можна зменшити втрати невідновлювальних ресурсів?*
- 7. Чи є Україна складовою частиною Заходу?*
- 8. Які недоліки глобалізації стосуються України?*
- 9. Чи актуальною є продовольча проблема для нашої країни?*
- 10. Наскільки ефективним є міждержавне регулювання глобальних проблем?*

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Збіг суб'єктів влади та власності є ознакою...
2. Цивілізація, яка є економічним лідером.
3. На півдні Україна межує з цивілізацією...
4. Концепція «трьох хвиль» належить...

5. Становлення та розвиток будь-якої цивілізації передбачає надання нею...

6. Економіка, ключові елементи якої мають інституційну, організаційну і технологічну можливість працювати як єдине ціле у реальному часі в планетарному масштабі.

7. Поява цивілізацій завжди зумовлена наявністю...

8. Домінанта ринкового господарства є цінністю...

9. Глобалізаційні процеси дискримінують...

10. Величезне паракраїнне, наднаціональне світове утворення, для кожного з яких характерний специфічний прояв людини, своєрідність культури, традицій, менталітету, загального сприйняття світу.

Поняття:

- а) провідна цивілізація;
- б) відгук;
- в) глобальна економіка;
- г) ісламська;
- д) викликів;
- е) цивілізація;
- є) Західно-християнська субцивілізація;
- ж) О. Тоффлер;
- з) традиційна;
- и) гео економічна периферія.

Вправа 2. Знайдіть єдину правильну відповідь.

1. Цивілізації являють собою величезні наднаціональні утворення, для кожного з яких не характерний специфічний прояв:

- а) людини;
- б) своєрідність культури;
- в) своєрідність традицій, менталітету;
- д) податкового законодавства.

2. Сателітні цивілізації характеризуються:

- а) гальмуванням розвитку;
- б) швидким розвитком;
- в) реліктовим характером;
- г) така лише одна.

3. За С. Хантінгтоном, наразі існують:

- а) Православна, Ісламська, Сирійська цивілізації;
- б) Японська, Західна, Латиноамериканська цивілізації;

- в) Іранська, Російська, Американська цивілізації;
г) Англосаксонська, Західнохристиянська, Китайська цивілізації;
д) Полінезійська, Східнохристиянська, Японська цивілізації.
4. Виокремлення в розвитку стадій феодалізму й капіталізму передбачає підхід:
- а) цивілізаційний;
б) формаційний;
в) традиційний;
г) історичний.
5. Наразі до групи цивілізацій-лідерів належать:
- а) 1;
б) 2;
в) 7;
г) декілька цивілізацій.
6. За Ю. Павленком, виокремлюють такі цивілізаційні світи:
- а) Китайсько-Далекосхідний, Індійсько-Південноазійський, Східнохристиянський;
б) Мусульмансько-Афразійський, Макрохристиянський;
в) Російський, Іудейський, Західнохристиянський;
г) Мусульмансько-Афразійський, Макрохристиянський, Китайський, Латиноамериканський.
7. Україна є членом конвенцій щодо боротьби з глобальними проблемами цивілізації:
- а) Стамбульської;
б) Бернської (Рейнської);
в) Шпіцбергенської;
г) Аралської.
8. Стокгольмська конференція ООН з проблем навколишнього середовища відбувалася у:
- а) 1963 р.;
б) 1972 р.;
в) 1986 р.;
г) 1992 р.;
д) 2003 р.
9. Австралія є частиною цивілізації:
- а) Далекосхідної;
б) Американської;
в) Австралійської;
г) Західнохристиянської;

- д) Сирійської.
- 10. Україна є складовою частиною цивілізації:
 - а) Східнохристиянської (Православної);
 - б) Ісламської;
 - в) Європейської;
 - г) Західнохристиянської (Католицько-протестантської);
 - д) Сирійської.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке – помилкове.*

1. Православна (Східнохристиянська) цивілізація є сателітною.
2. Західнохристиянська цивілізація є домінуючою цивілізацією.
3. У провідних країнах світу відбувається зростання злочинності.
4. Японія належить до Західнохристиянської цивілізації.
5. Японія є першим за економічною потужністю центром сили у світі.
6. На заході Україна межує зі Східнохристиянською цивілізацією.
7. Зростання темпів інфляції – це цивілізаційний виклик.
8. Глобальні проблеми не актуальні для України.
9. Усі цивілізації з часу створення є рівноправними.
10. Сучасний світ прямує до поліполярності.

Література до теми 2

1. Білоцерківець В.В. Цивілізаційні підвалини економічної еволюції / В.В. Білоцерківець // *Агросвіт*. – 2015. – № 5. – С. 18-24.
2. Білоцерківець В.В. Цивілізаційні підвалини інноваційного економічного розвитку / В.В. Білоцерківець, О.О. Завгородня // *Формування ринкової економіки. Збірник наукових праць*. – 2014. – № 31. – С. 145-153.
3. Глобальна економіка: принципи становлення, функціонування, регулювання та розвитку: монограф. / П.О. Куцик, О.І. Ковтун, Г.І. Башнянин. – Львів: Вид-во ЛКА, 2015. – С. 64-106, 314-411.
4. Глобальное партнерство в целях развития: от слов – к делу. Официальная помощь в целях развития [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.un.org/russian/millenniumgoals/mdg_gapreport_2017.pdf.
5. Завгородня О.О. Інноваційна динаміка національної економіки: Монограф. / О.О. Завгородня. – Дніпропетровськ: Пороги, 2014. – С. 303-321.
6. Козак Ю.Г. Міжнародна економіка: в питаннях та відповідях: підруч./ Ю. Г. Козак. – К.: Центр учбової літератури, 2017. - С. 15-35.

7. *Король В.* Регіональна економічна інтеграція у Великій Східній Азії: детермінанти та бар'єри / *В. Король, О. Небильцова* // Міжнародна економічна політика. – 2015. – № 1. – С. 100–122.

8. *Летуча О.В.* Глобальна економіка. Конспект лекцій / *О.В. Летуча.* – Дніпро: НМетАУ, 2017. – С. 19-37, 71-90.

9. *Лук'яненко Д.Г.* Міжнародна економіка: підруч. / *Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Я.М. Столярчук*; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – К.: КНЕУ, 2014. – С. 620-722.

10. Міжнародна економіка: в питаннях та відповідях: підруч./ *Ю.Г. Козак.* – К.: Центр учбової літератури, 2017. – С. 15-34.

11. Міжнародна економіка: навч. посіб. / За ред. *Г.Е. Гронтковської / Г.Е. Гронтковська, О.І. Ряба, А.М. Венцурик, О.І. Красновська.* - К.: Центр учбової літератури, 2014. – С. 331-351.

12. Світова економіка: підруч. / *А.П. Голіков, О.А. Довгаль.* – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. – С. 8-46.

13. *Філіпенко А.* Теорія міжнародної економічної інтеграції / *А. Філіпенко, В. Філіпенко* // Європейська інтеграція: досвід Польщі та України: кол. моногр. / Східноєвроп. нац. ун-т імені Л. Українки, Рада Центр.-Сх. регіону незалежної самовряд. проф. спілки «Солідарність»; за заг. ред. *Н. В. Павліхи.* – Луцьк ; Люблін: Drukarnia Kolor Lublin, 2013. – С. 349–358.

14. Globalization determinants of raw materials markets development / *О.М. Yatsenko* // International Economic Policy. - 2013. – Вип. № 2(19). – С. 63-95.

15. *Krugman P.* International Economics: Theory and Policy / *P. Krugman, M. Obstfeld.* - P.: Princeton University, 2003. – P. 636-665.

16. The Global Enabling Trade Report 2016 [Electronic resource], available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalEnablingTrade_Report_2016.pdf

17. The Global competitiveness Report 2017-2018; Ed. *K. Schwab* [Electronic resource], available at: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2018/>

ТЕМА 3.

ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ: ЗМІСТ ТА ЕВОЛЮЦІЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Основні питання для вивчення

- 3.1. Розвиток класичних і неокласичних теорій міжнародної торгівлі.
- 3.2. Новітні теорії міжнародної торгівлі.
- 3.3. Ціноутворення в міжнародній торгівлі.

3.1. Розвиток класичних і неокласичних теорій міжнародної торгівлі

Міжнародна торгівля – це сфера міжнародних товарно-грошових відносин, специфічна форма обміну товарами і послугами між резидентами різних країн світу. Її суб'єктами виступають держави, державні та недержавні організації, ТНК, фізичні та юридичні особи, а об'єктами – товари і послуги.

Основними показниками міжнародної торгівлі є її обсяг, динаміка експорту та імпорту, товарна та географічна структури.

Важливою характеристикою міжнародної торгівлі є її географічна і товарна структури.

Географічна структура міжнародної торгівлі характеризує розподіл торговельних потоків між окремими країнами та їх групами за територіальними або організаційними ознаками:

- *територіальна географічна структура* – це розподіл торговельних потоків між окремими країнами, що належать до однієї частини світу (Африка, Європа), групи країн (індустріальні країни, країни, що розвиваються);

- *організаційна географічна структура* - це розподіл торговельних потоків між окремими країнами, що належать до інтеграційних об'єднань (ЄС, СНД, НАФТА), виділяються за окремим критерієм (країни – експортери, країни – боржники).

Товарна структура міжнародної торгівлі характеризує розподіл торговельних потоків за товарними групами (сировинні товари, напівфабрикати, готові вироби коротко- та довгострокового користування, споживчі товари).

Ефективність сучасної міжнародної торгівлі є фундаментальною проблемою економічної теорії третього тисячоліття. Сучасна міжнародна

торгівля у добу глобалізації є інструментом, що сприяє розвитку спеціалізації, підвищенню продуктивності ресурсів, зростанню обсягу національного виробництва та рівня добробуту населення. Розвиток міжнародної торгівлі знаходить відображення в еволюції теорій, концепцій, що пояснюють рушійні сили цього процесу.

Першу спробу створення теорії міжнародної торгівлі, що об'єднує торговельні відносини з економічним розвитком, здійснили меркантилісти.

Меркантилізм – домінуючий напрям економічної думки та різновид економічної політики, властивий перехідній добі первісного нагромадження капіталу. Меркантилісти підкреслювали необхідність такої зовнішньоекономічної політики, яка б сприяла досягненню позитивного сальдо торговельного балансу. Головною формою багатства вважалися гроші, а їх джерелом – сфера обігу.

Протекціонізм (від лат. *protectio* – заступництво, захист) – економічна політика держави, спрямована на захист вітчизняної економіки від іноземної конкуренції. Основними заходами протекціоністської політики є:

- забезпечення перевищення експорту товарів над імпортом товарів;
- підтримка експансії торговельного капіталу, стимулювання створення монопольних торговельних об'єднань;
- захист та стимулювання розвитку національної промисловості, збільшення виробництва товарів на експорт, надання пільг експортерам (привілеїв, монопольних прав, експортних премій, субсидій тощо);
- обмеження імпорту готової продукції, особливо предметів розкоші шляхом встановлення високих ввізних митних зборів, квот, тарифів;
- заборона або обмеження вивезення сировини та стимулювання її ввезення;
- розвиток мореплавства тощо.

Фритредерство (від англ. *free* – вільний, *trade* – торгівля) – напрям у економічній теорії, політиці та господарській практиці, орієнтований на вільну торгівлю та невтручання держави у приватнопідприємницьку діяльність. Являє собою політику, в якій тарифи та інші бар'єри на шляху торгівлі між націями скасовуються.

За **теорією абсолютних переваг** А. Сміта, країна повинна спеціалізуватися на виробництві та експорті тих товарів, у виготовленні яких вона має абсолютну перевагу порівняно з іншими країнами. Тобто кожній країні слід імпортувати товари, у виробництві яких переваги відсутні, а експортувати такі товари, виробництво яких є більш ефективним, а саме – на одиницю продукту витрачається менше праці порівняно з іншою країною – потенційним торговельним партнером. Розглянемо цю теорію на прикладі

двох країн: України та Білорусі. Нехай у розрахунку на 1 трудовень в Україні збирають 800 кг картоплі та 4,5 т цукрових буряків, у Білорусі – 1 т картоплі та 4 т цукрових буряків. Тобто Білорусь має абсолютні переваги у виробництві картоплі, Україна – у виробництві буряків. У разі повної спеціалізації Україна спеціалізуватиметься на виробництві буряків, а Білорусь – картоплі. Тоді за 1 день в Україні збиратимуть 9 т буряків, 4,5 т залишатимуть на внутрішньому ринку, а 4,5 т обмінюватимуть у росіян на 1 т картоплі. Таким чином, чистий вигравш України складатиме $1000 \text{ кг} - 800 \text{ кг} = 200 \text{ кг}$ картоплі. Відповідно, чистий вигравш Білорусі складатиме $4,5 \text{ т} - 4 \text{ т} = 0,5 \text{ т}$ цукрових буряків.

За *теорією порівняльних переваг* Д. Рікардо кожна країна повинна спеціалізуватися на виробництві тієї продукції, у випуску якої вона має порівняльні переваги (менші порівняльні витрати).

Розглянемо спрощений приклад Д. Рікардо. Нехай виробництво 25 м тканини потребує 100 днів праці в Англії та 90 днів в Португалії, а виробництво 50 л вина – 120 днів праці в Англії та 80 днів – у Португалії. Як бачимо, абсолютні витрати виробництва тканин і вина в Англії (відповідно $100 / 25$ і $120 / 50$) вищі, ніж в Португалії (відповідно $90 / 25$ і $80 / 50$).

Порівняльні витрати виробництва тканин в Англії дорівнюють співвідношенню абсолютних витрат виробництва тканин і вина в Англії: $(100 / 25) : (120 / 50) = 5 / 3$. Порівняльні витрати виробництва вина в Англії дорівнюють $3/5$.

Порівняльні витрати виробництва тканин в Португалії дорівнюють співвідношенню абсолютних витрат виробництва тканин і вина в Португалії: $(90 / 25) : (80 / 50) = 9 / 4$. Порівняльні витрати виробництва вина в Португалії дорівнюють $4/9$.

Оскільки $4/9 < 3/5$, то Португалія буде спеціалізуватися на виробництві вина й експортуватиме його в Англію. Переміщення праці та капіталу з виробництва тканин у виробництво вина дозволить Португалії завдяки обміну на вино отримати тканини з Англії, витративши лише 80 днів праці, а не 90, тобто зекономити 10 днів.

Оскільки $5/3 < 9/4$, то Англія буде спеціалізуватися на виробництві тканин і експортуватиме їх у Португалію. Переміщення праці та капіталу з виробництва вина у виробництво тканин дозволить Англії завдяки обміну на тканини отримати вино з Португалії, витративши 100 днів праці, а не 120, тобто зекономити 20 днів.

Отже, в умовах вільної міжнародної торгівлі виграють не тільки країни, що мають абсолютні переваги (менші абсолютні витрати), але й країни, що мають порівняльні переваги (менші порівняльні витрати).

Під впливом змін у системі міжнародного поділу праці і міжнародної торгівлі, викликаних зростанням пріоритету промислового виробництва країн, трудова теорія вартості, стикається з конкуренцією альтернативних учень. Як відповідь на виклики часу створюються неокласичні теорії міжнародної торгівлі.

Теорія порівняльної наділеності факторами Хекшера-Оліна (факторних переваг) – країни експортують продукти інтенсивного використання надлишкових факторів та імпортують продукти інтенсивного використання дефіцитних факторів виробництва. Країни, що володіють великим капіталом, мають експортувати капіталомісткі товари та імпортувати трудомісткі.

Розглянемо теорію Хекшера-Оліна на прикладі США та Англії. Для США надлишковим фактором виробництва є земля, дефіцитним – праця, для Англії – надлишковим є праця, а дефіцитним – земля. Виробництво зернових потребує інтенсивного використання землі і відносно незначного використання праці, а виробництво тканин – інтенсивного використання праці і незначного землі. Таким чином, відповідно до теорії Хекшера-Оліна, США будуть спеціалізуватися на виробництві зернових (у прихованому вигляді експортуватимуть землю, імпортуватимуть працю), Англія – на виробництві тканин (у прихованому вигляді експортуватимуть працю, а імпортуватимуть землю).

У середині 50-х рр. відомий американський економіст Василь Леонт'єв емпірично перевіряв основні положення теорії Хекшера-Оліна і дійшов парадоксальних висновків. Використавши модель міжгалузевого балансу «витрати-випуск», побудовану на основі даних про економіку США за 1947 р., В. Леонт'єв показав, що в американському експорті переважали відносно трудомісткі товари, а в імпорті – капіталомісткі. Враховуючи, що в перші повоєнні роки у США, на відміну від більшості їхніх торговельних партнерів, капітал був відносно надлишковим фактором виробництва, а рівень заробітної плати значно вищим, цей емпірично отриманий результат явно суперечив тому, що передбачала теорія Хекшера-Оліна, і тому отримав назву «парадокс Леонт'єва». Подальші дослідження підтвердили наявність цього парадоксу у повоєнний період не лише для США, але й для інших країн (Японії, Індії тощо).

Парадокс В. Леонт'єва: трудомісткі країни експортують більш капіталомістку продукцію, а капіталомісткі – трудомістку.

Неодноразові спроби пояснити такий парадокс дали змогу розвинути та збагатити теорію Хекшера-Оліна завдяки врахуванню додаткових обставин, які впливають на міжнародну спеціалізацію, зокрема таких:

– неоднорідність факторів виробництва, перш за все робочої сили, яка суттєво відрізняється за рівнем кваліфікації. У зв'язку з цим в експорті промислово розвинутих країн може відобразитися відносна надлишковість висококваліфікованої робочої сили і спеціалістів, у той час як країни, що розвиваються, експортують продукцію, яка потребує значних затрат некваліфікованої праці;

– значна роль природних ресурсів, що, як правило, використовуються у виробничому процесі тільки в поєднанні з великою кількістю капіталу (наприклад, у галузях добувної промисловості). Це певною мірою пояснює те, що експорт із багатьох країн, що розвиваються, і мають великі запаси природних ресурсів, капіталомісткий, хоча капітал у цих країнах і не є відносно надлишковим фактором;

– вплив на міжнародну спеціалізацію зовнішньоторговельної політики уряду. Ця політика може обмежувати імпорт і стимулювати розвиток внутрішнього виробництва та експорт продукції тих галузей, де інтенсивно використовуються відносно дефіцитні фактори виробництва.

Подальший розвиток теорія Хекшера-Оліна отримала у **теоремі Столнера-Самуельсона**.

Передумови: модель «2x2x2» (2 фактори виробництва, 2 товари, 2 країни); існує абсолютна конкуренція; фактори виробництва можуть рухатись між секторами у межах країни; встановлення торговельних відносин призводить до зростання відносної ціни на зерно.

Формулювання: *при виконанні зазначених передумов встановлення вільних торговельних відносин призводить до зростання винагороди фактора, що інтенсивно використовується у виробництві товару, ціна якого збільшується, та зменшення винагороди фактора, що інтенсивно використовується у виробництві товару, ціна якого знижується, незалежно від того, яка структура споживання цих товарів власниками факторів виробництва.*

Визначальне положення теореми можна сформулювати так: якщо відсутнє спільне виробництво, а економіка характеризується досконалою конкуренцією (тобто ціна кінцевого продукту дорівнює сумі цін факторів виробництва), то ціна продукту змінюється настільки, наскільки в середньому змінюється ціна факторів виробництва.

Під впливом зовнішньої торгівлі (рис. 3.1) екзогенні зміни в темпах зростання цін товарів призводять до непропорційно більших змін у цінах на фактори виробництва. Так, виробництво трудомісткого товару призведе до зростання попиту на працю до рівня D_1L і ціни праці до W_1 , відповідно попит на капітал зменшиться до рівня D_1K , а його ціна (ставка відсотка) – до

рівня R_1 . Тому винагорода надлишкового фактора праці зросте, а капіталу, відповідно, зменшиться. За умов вільної торгівлі відносна ціна праці W_1/R_1 зросте порівняно з умовами автаркції.

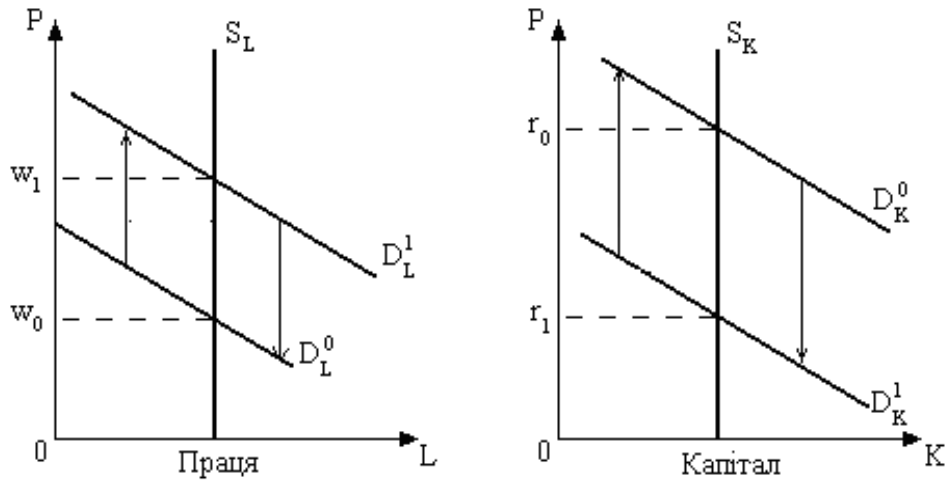

Рис. 3.1. Вплив міжнародної торгівлі на попит на фактори виробництва в праценадлишковій країні

В умовах глобалізації та інтернаціоналізації світогосподарських зв'язків класичні та неокласичні теорії не завжди можуть пояснити існуючу багатоваріантність міжнародного товарообміну. У зв'язку з цим триває активний пошук нових та новітніх теорій, що дають відповіді на різні питання міжнародної торгової практики.

3.2. Новітні теорії міжнародної торгівлі

Нові явища в сучасній міжнародній торгівлі, пов'язані з процесами глобалізації та динамічним НТП, обумовили подальший розвиток теорії міжнародної торгівлі. Найбільш значущою вважається розробка нефакторних моделей та теорій неотехнологічного напрямку.

Нефакторний підхід в цілому зберігає методологію неокласичної торгової моделі. До **нефакторних моделей** належать:

– *модель з урахуванням різної інтенсивності факторів*: на відміну від розрахунків В. Леонтьєва (на основі продукції, що заміщувала імпорт, а не за фактичними витратами зарубіжних виробників) розробники цієї моделі використовували для розрахунків показники не імпортозаміщення, а реального імпорту, що визначаються у порівняних цінах;

– *модель з урахуванням особливостей попиту*: надлишок капіталу, обумовлюючи капіталомістке споживання, спричиняє його нестачу для

експорту і, тим самим, сприяє зростанню експорту трудомістких товарів. Наприклад, у США це призводить до зростання експорту продуктів харчування, тканин, меблів;

– *модель з урахуванням неоднорідності факторів*: виділення «фізичного» і «людського» капіталу призводить до обґрунтування переважаючої значущості кваліфікованої праці. Наприклад, зростання експорту у країнах ЄС електроніки, як трудомісткої та наукоємної продукції, призводить до зростання попиту та витрат кваліфікованої праці;

– *модель з урахуванням нових факторів*: разом з трудом і капіталом враховуються також природні ресурси. Наприклад, у країнах ЄС при експорті морозива враховують харчові барвники - природні пігменти, отримані з рослинної і тваринної сировини, різних фруктів, ягід, овочів, що містять смакові та ароматичні компоненти.

Неотехнологічні теорії, що пов'язують переваги у міжнародній торгівлі з монопольними позиціями фірми (країни), характеризуються:

- включенням у процес дослідження додаткових факторів і змінних (ринку товарів і факторів виробництва і їх міжнародної мобільності);

- макроекономічним підходом до аналізу міжнародної торгівлі;

- обранням об'єктом міжнародної торгівлі технології, що втілена в наукомістких товарах;

- орієнтацією на випуск не відносно дешевших товарів, а тих, що користуються більшим попитом;

- можливістю держави підтримувати виробництво експортних високотехнологічних товарів.

Основними *теоріями неотехнологічного напрямку* є:

1. *Теорія наукомісткої спеціалізації* обґрунтовує спеціалізацію розвинутих країн на виробництві та експорті наукомістких та високотехнологічних товарів, які імпортують країни, що розвиваються, в обмін на експорт сировини та матеріалів.

2. *«Теорія технологічного розриву» М. Познера* пов'язує торгівлю між країнами з існуванням відмінностей у рівнях їх технологічного розвитку. Саме прогресивні технології надають країні переваги у боротьбі за ринки. У цій моделі розглядається імітаційний лаг, що складається з лага попиту і лага реагування. Лаг попиту являє собою час, необхідний для розвитку попиту на новий експортний продукт. Лаг реагування пов'язаний з часом, що необхідний виробникам країни-імпортера для реагування на конкуренцію з-за кордону. Різниця між цими двома лагами і обумовлює міжнародну торгівлю (експорт в іншу країну можливий, коли лаг попиту коротший за лаг реагування). Технологічний розрив можна подолати через копіювання

нововведень, але тільки «потік» нововведень забезпечує умови стабільної технологічної переваги і відповідної спеціалізації країни.

3. *Теорія внутрішньогалузевої торгівлі Б. Балласа* відображає міжнародну торговельну практику, коли країни торгують між собою товарами однієї галузі, які виробляються майже при однаковій фактороінтенсивності, а дуже часто і факторонаділеності. Іншими словами, мотивація міжнародної торгівлі обумовлена не умовами виробництва, а умовами попиту.

Виділяють п'ять головних факторів розвитку цієї торгівлі: 1) близькість рівнів ВВП на душу населення та ідентичність кривих попиту у двох країнах; 2) близькість цін факторів і витрат виробництва диференційованих продуктів; 3) близькість величин тарифних і нетарифних бар'єрів або їх відсутність; 4) приблизно однаковий ступінь диференціації конкуруючих товарів; 5) невеликі транспортні витрати.

4. За *теорією «циклу життя товару» Р. Вернона, Ч. Киндельберга, Л. Уелса*, в міру стандартизації технології виробництва випуск технологічно складних товарів, через виникнення порівняльних переваг (низька заробітна плата), переміщується в країни з нижчим рівнем доходів.

Виділяють чотири етапи в життєвому циклі товару:

1) створення технологічно складних товарів у країнах з більшим рівнем доходів і подальший їх експорт за кордон;

2) уповільнення експорту, розвиток виробництва цих товарів у країнах з низьким рівнем доходу, що отримують порівняльні переваги через низьку заробітну плату;

3) зростає виробництво цих товарів у країнах з нижчим рівнем доходу, вони отримують статус чистих експортерів;

4) країни з більшим рівнем доходу стають чистими імпортерами зазначених товарів (переваги в розвитку технологій нижчі від переваг більш низької заробітної плати) і одночасно починають виробляти якісно новий продукт.

5. *Теорія конкурентних переваг М. Портера* показує залежність конкурентоспроможності країни на світовому ринку від певних параметрів. На конкурентоспроможність нації впливають:

1) факторні умови – конкурентні переваги країни залежать від рівня забезпеченості факторами виробництва певної кількості та якості;

2) умови попиту на внутрішньому ринку – стан внутрішнього ринку у взаємозв'язку з потенційними можливостями зовнішнього ринку вирішальним чином впливає на підприємницьку ситуацію. Тут важливо відзначити й національні особливості (економічні, культурні, освітні,

етнічні, традиції й звички), які впливають на вихід фірми за кордони країни. Підхід М. Портера передбачає пріоритетне значення вимог внутрішнього ринку для діяльності окремих компаній;

3) рівень розвитку обслуговуючих галузей та близьких галузей і виробництв – забезпеченість відповідним обладнанням, існування тісних контактів з постачальниками, комерційними та фінансовими структурами сприяє підвищенню конкурентоспроможності;

4) стратегії фірми та конкурентна ситуація – ринкова стратегія та організаційна структура фірм, які передбачають необхідну гнучкість, і достатня конкуренція на внутрішньому ринку є серйозними стимулами для успішного включення в міжнародну торгівлю;

5) роль уряду – державна підтримка експортних галузей, надання їм пільгового кредитування та оподаткування, розвиток конкурентного середовища в країні тощо;

6) випадкові обставини – зміни умов інвестування, інновації, природно-кліматичні умови, що призводять до коливань витрат виробництва національної продукції щодо світового рівня.

Враховуючи той факт, що охорона довкілля стала ключовим моментом у розвитку багатьох національних економік, а показники екологічної ефективності виробництва і споживання увійшли до складу основних характеристик товарів, стратегія конкурентоспроможності національної економіки може трансформуватися. До її складу, поряд із класичними детермінантами, які відокремив М. Портер, доцільно долучити ще одну – так звану «екологічну детермінанту» (рис. 3.2).

Успішна реалізація стратегії конкурентоспроможності залежатиме від повноти використання товаровиробниками їх конкурентних переваг.

Забезпеченість факторами виробництва. Вирішальна роль належить науково-технічному і виробничому потенціалу, наукоємним галузям, розвинутій інфраструктурі промислових економічних районів. Перевага надається висококваліфікованій робочій силі, високотехнологічним галузям виробництва товарів.

Параметри внутрішнього попиту. Саме зростання внутрішнього попиту впливає не тільки на ситуацію на внутрішньому ринку, а й на динаміку експортно-імпортних операцій. Внутрішній попит, у свою чергу, стимулює інновації і поліпшення якості продукції.

Наявність конкурентоспроможних галузей-постачальників. Високий ступінь ресурсоємності виробництва, з одного боку, і монополізованість ринку постачання ресурсів – з іншого, – ось ті чинники, які негативно впливають на ефективність використання ресурсів у процесі виробництва, у

тому числі і природних. Лібералізація економічних відносин у цій сфері діяльності може певною мірою виправити становище.

Особливості національної стратегії. Економічне зростання, як правило, створює сприятливі передумови для пом'якшення митної політики: зниження тарифів; зміни митних процедур, процедур стандартизації і сертифікації продукції відповідно до міжнародних стандартів і правил; забезпечення конкуренції через відмову від дискримінаційного протекціонізму, зокрема субсидування експорту і обмеження імпорту; зменшення ролі держави в регулюванні економіки.

Рис.3.2. Екологічно безпечна стратегія конкурентних переваг

Забезпечення екологічної безпеки досягається завдяки урахуванню екологічних інтересів у всіх сферах діяльності, реалізації широкого кола екологічних, економічних, політичних, технічних, інституційних та інших заходів. Удосконалення взаємозв'язків, що виникають у системі «торгівля – суб'єкт господарювання – довкілля», можливе на основі принципів екологічного захисту через торговельні механізми.

б. Теорія «економії на масштабах виробництва» М. Кемпа доводить, що країни з містким внутрішнім ринком повинні розвивати виробництво, яке забезпечує зростання економічного ефекту при збільшенні масштабу виробництва до оптимальних розмірів. Основним у цій моделі є припущення, що розвинуті країни наділені факторами виробництва приблизно в однакових пропорціях, а тому торгівля між ними доцільна в тому разі, якщо вони спеціалізуються на виробництві товарів різних галузей, що дозволяє знижувати витрати за рахунок масового виробництва.

Теорія ефекту економії на масштабах виробництва обґрунтована в працях П. Кругмана: модель торгівлі в рамках монополістичної конкуренції визначається тим, що міжнародна торгівля збільшує розміри ринків збуту, тобто сукупний ринок виявляється більшим ніж проста сума ринків країн, кількість фірм, а відповідно і різноманітність товарів, які вони створюють, зростають, а ціна одиниці товару – знижується. При цьому зовнішній ефект від масштабу передбачає збільшення кількості фірм, що створюють відповідний товар, тоді як розмір кожної з них залишається незмінним, що призводить до досконалої конкуренції. Внутрішній ефект від масштабу сприяє виникненню недосконалої конкуренції, коли виробники можуть впливати на ціну своїх товарів і забезпечувати збільшення обсягу продажів за рахунок зниження ціни. До того ж особливу увагу приділено аналізу діяльності транснаціональних компаній (ТНК), бо в умовах глобалізації фірма, яка випускає продукцію з мінімальними витратами, займає на світовому ринку домінуюче становище, а міжнародна торгівля сприяє розвитку гігантських міжнародних монополій.

Усвідомлюючи значимість процесів глобалізації, їх наслідків, наукове співтовариство поступово схиляється до необхідності обґрунтування теоретичних пріоритетів стабілізації міжнародної економіки в цілому. Перш за все, це стосується міжнародної торгівлі.

Домінуюча неоліберальна модель глобалізації відповідає коротко- і середньостроковим інтересам розвинутих країн. Активізація впливу продуктивних ресурсів по каналах міжнародної торгівлі позбавляє країни з перехідною економікою та країни, що розвиваються, джерел саморозвитку, ініціює процеси інтенсифікації вторинності їх національних виробництв. А у довготерміновій перспективі – стимулюватиме глобальні дисбаланси: дефіцити і коливання цін на енергетичні ресурси і продовольчі товари.

Ефективним теоретичним підґрунтям для розробки механізму стабілізації міжнародної торгівлі у добу глобалізації є **нова теорія міжнародної торгівлі і нової економічної географії** П. Кругмана, лауреата Нобелівської премії з економіки 2008 року, що не ставить під сумнів результати класичних теорій, а лише доповнює їх. Йдеться про вплив монополістичної конкуренції та ефекту масштабу на ефективність міжнародного товарообміну. Крім того відмічено, що мобільність факторів і зростаюча економія від масштабу призводить до перетоку факторів у певні економічні регіони. Це дасть можливість концентрації та активізації ділової активності окремих економічних регіонів з метою стабілізації міжнародної торгівлі.

Аналіз класичних, неокласичних, нових та новітніх теорій міжнародної торгівлі свідчить, що жодна теорія не дає вичерпного пояснення розвитку міжнародної торгівлі на початку XXI ст. В той же час, жодна з теорій не втратила актуальності: одні в більшій, а інші в меншій мірі пояснюють тенденції розвитку сучасної міжнародної торгівлі, а тому важливо оволодіти навичками їх комплексного застосування.

3.3 Ціноутворення в міжнародній торгівлі

При аналізі ціноутворення на світовому ринку враховується пропозиція та динаміка попиту. Якщо криві попиту об'єднати з кривими пропозиції, то можна продемонструвати вплив міжнародної торгівлі на виробництво, споживання і ціни (рис. 3.3).

Надлишковий попит (Dm) визначає виникнення дефіциту американських тканин на американському ринку і характеризує можливий обсяг імпорту за визначеною ціною. Ринкова кон'юнктура, що характеризується надлишковою пропозицією (Sx) на англійському ринку, визначає умови можливого експорту. Таким чином, світова ціна визначається точкою перетину кривих надлишкового попиту Dm та надлишкової пропозиції Sx (рис. 3.3,б):

$$Dm = Dus - Sus, \quad (3.1)$$

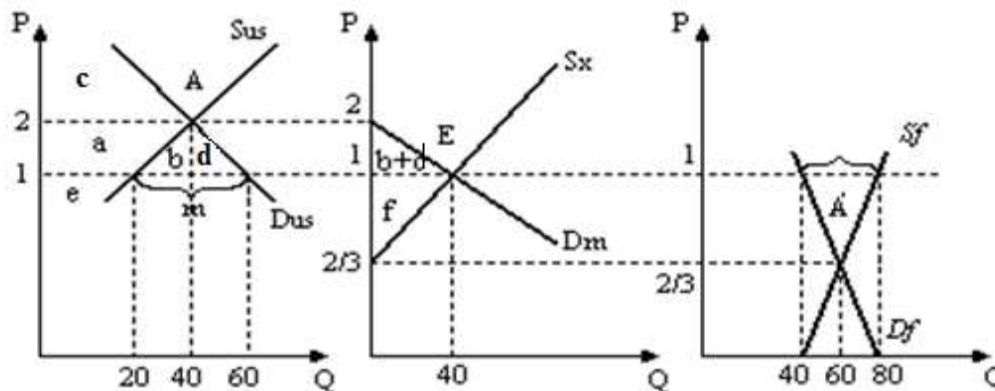
де Dus – попит на ринку США;

Sus – пропозиція на ринку США.

$$Sx = Sf - Df, \quad (3.2)$$

де Sf – пропозиція на ринку Англії;

Df – попит на ринку Англії.

а) ринок тканин США

б) міжнародна
торгівля тканинами

в) ринок тканин Англії

Рис. 3.3. Ціноутворення в міжнародній торгівлі

В умовах відсутності торгівлі на ринку США ринкова рівновага встановлюється у точці А при ціні \$2 за метр. Після встановлення вільних зовнішньоторговельних відносин ціна зменшується до рівня \$1, виникає дефіцит (рис. 3.3 а).

Споживчий надлишок зростає на площу (a+b+d), а втрати виробників становитимуть площі (а). Чистий вигреш США дорівнюватиме площі (b+d).

Світова ціна – це грошове вираження інтернаціональної вартості товарів і послуг, що реалізуються на зовнішньому ринку. Ключовою особливістю міжнародної ціни на відміну від внутрішньої є множинність, коли на один і той же товар можуть встановлюватися різні ціни.

Класифікація світових цін:

1. За напрямком товарних потоків:

Експортна ціна – ціна, за якою товар реалізується зарубіжному контрагенту.

Імпортна ціна – ціна, за якою товар купується у зарубіжного контрагента.

2. За умовами розрахунків:

Ціна комерційних угод – відображає інтернаціональну ціну виробництва при звичайному порядку здійснення угоди купівлі-продажу.

Ціна клірингових розрахунків – ціна товару, в якій враховані умови й особливості клірингу (кліринг – це система безготівкових розрахунків за товари та послуги, що ґрунтується на заліку взаємних вимог та зобов'язань).

Ціна програм допомоги – ціна товару, в якій враховані умови і особливості реалізації програм допомоги.

Трансфертна ціна – ціна товару, за якою здійснюються внутрішньокорпораційні операції.

3. За повнотою врахування витрат:

Ціна нетто – чиста ціна товару на місці його купівлі-продажу.

Ціна споживання – сума витрат покупця, враховуючи витрати на придбання та використання товару в нормативний термін.

4. За мірою фіксації:

Контрактна ціна – ціна, яка встановлюється в контракті і виражається у валюті країни експортера, імпортера або третьої країни.

Тверда ціна – встановлюється в момент підписання контракту та не підлягає ніякому коригуванню впродовж терміну його дії.

Рухома ціна – фіксується в момент укладання контракту і може бути переглянута в подальшому, якщо ринкова ціна певного товару до моменту його поставки зміниться.

**ТЕМА 3. ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ: ЗМІСТ ТА ЕВОЛЮЦІЯ В
УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Змінна ціна – ціна, що встановлюється в момент виконання контракту шляхом перегляду договірної ціни з урахуванням змін у виробництві, в період виконання тривалого термінового контракту.

Ціна з наступною фіксацією – ціна, за якою в контракті обговорюються умови фіксації та принципи визначення її рівня.

Ціна, яка публікується, – ціна, що повідомляється в спеціальних та фірмових джерелах інформації. Вона, як правило, відображає рівень світових цін.

При укладанні міжнародних торговельних контрактів застосовують систему Інкотермс (від. англ. International commerce terms - Міжнародні торгові терміни) – норми і правила Міжнародної торгової палати, що застосовуються в міжнародній торгівлі та регламентують:

- фіксацію між продавцем і покупцем гарантії і транспортні витрати з доставки товару;
- уточнюють місце переходу ризиків з продавця до покупця;
- визначають час і місце доставки товару.

Кожен термін Інкотермс є трибуквеною аббревіатурою, що вказує на точку переходу зобов'язань і ризиків від продавця до покупця (табл.3.1-3.4).

Таблиця 3.1

Категорія Е – «Відвантаження»

Показник	Види транспорту	Зобов'язання та ризики
EXW	Будь-які види транспорту	EX Works (named place). Франко завод (назва місця). Продавець зобов'язаний: надати готовий до відвантаження товар. Покупець зобов'язаний: виконати експортне, імпортне митне оформлення і доставити товар. Ризики переходять в момент передачі товару на складі продавця.

Таблиця 3.2

Категорія F – «Основне перевезення оплачене покупцем»

Показник	Види транспорту	Зобов'язання та ризики
FCA	Будь-які види транспорту	Free Carrier (named place). Франко перевізник (назва місця). Продавець зобов'язаний: виконати експортне митне оформлення і відвантажити товар перевізнику призначеному покупцем. Покупець зобов'язаний: доставити товар і виконати імпортне митне оформлення. Ризики переходять в момент передачі перевізнику на складі продавця.

Продовження табл. 3.2

FAS	Морські та внутрішні водні перевезення	<p>Free Alongside Ship (named port of shipment). Франко вздовж борту судна (назва порту відвантаження). Продавець зобов'язаний: виконати експортне митне оформлення і розмістити товар в порту відвантаження вздовж борту судна призначеного продавцем. Покупець зобов'язаний: здійснити завантаження товару на судно і доставити в порт розвантаження, а також виконати імпортне митне оформлення. Ризики переходять в порту в момент розміщення товару вздовж борту судна.</p>
FOB	Морські та внутрішні водні перевезення	<p>Free On Board (named port of shipment). Франко борт (назва порту відвантаження). Продавець зобов'язаний: виконати експортне митне оформлення і розмістити товар в порту відвантаження і занурити на борт судна призначеного продавцем. Покупець зобов'язаний: доставити товар в порт розвантаження, а також виконати імпортне митне оформлення. Ризики переходять в порту з моменту повного вантаження на борт судна.</p>

Таблиця 3.3

Категорія С – «Основне перевезення оплачене продавцем»

Показник	Види транспорту	Зобов'язання та ризики
CFR	Морські та внутрішні водні перевезення	<p>Cost and Freight (named port of destination). Вартість і фрахт (назва порту призначення). Продавець зобов'язаний: виконати експортне митне оформлення, здійснити завантаження товару на борт судна і доставити в порт розвантаження. Покупець зобов'язаний: розвантажити і прийняти товар в порту розвантаження, а також виконати імпортне митне оформлення. Ризики переходять в порту відвантаження з моменту повного вантаження на борт судна.</p>
CIF	Морські та внутрішні водні перевезення	<p>Cost, Insurance and Freight (named port of destination). Вартість, страхування і фрахт (назва порту призначення). Продавець зобов'язаний: виконати експортне митне оформлення, застрахувати, здійснити завантаження товару на борту судна і доставити в порт розвантаження. Покупець зобов'язаний: розвантажити і прийняти товар в порту розвантаження, а також виконати імпортне митне оформлення.</p>

Продовження табл. 3.3

		Ризики переходять в порту відвантаження з моменту повного вантаження на борт судна.
CIP	Будь-які види транспорту	Carriage and Insurance Paid To (named place of destination). Фрахт / перевезення, страхування оплачені до (місце призначення) Продавець зобов'язаний: виконати експортне митне оформлення, застрахувати і доставити вантаж в узгоджене місце призначення. Покупець зобов'язаний: прийняти товар і виконати імпортне митне оформлення. Ризики переходять в момент передачі перевізнику на складі продавця.
CPT	Будь-які види транспорту	Carriage Paid To (named place of destination). Фрахт / перевезення оплачені до (назва місця призначення). Продавець зобов'язаний: виконати експортне митне оформлення і доставити вантаж в узгоджене місце призначення. Покупець зобов'язаний: прийняти товар і виконати імпортне митне оформлення. Ризики переходять в момент передачі перевізнику на складі продавця.

Таблиця 3.4

Категорія D – «Доставка»

Показник	Види транспорту	Зобов'язання та ризики
DAT	Будь-які види транспорту	Delivered At Terminal (named terminal of destination). Поставка на термінал (назва терміналу). Продавець зобов'язаний: виконати експортне митне оформлення і доставити вантаж до терміналу. Покупець зобов'язаний: прийняти товар і виконати імпортне митне оформлення. Ризики переходять на терміналі.
DAP	Будь-які види транспорту	Delivered At Point (named point of destination). Поставка в пункті (назва пункту). Продавець зобов'язаний: виконати експортне митне оформлення і доставити вантаж до узгодженого пункту призначення. Покупець зобов'язаний: прийняти товар і виконати імпортне митне оформлення. Ризики переходять в пункті призначення.
DDP	Будь-які види транспорту	Delivered Duty Paid (named place of destination). Поставка зі сплатою мита (назва місця призначення). Продавець зобов'язаний: виконати експортне митне оформлення, доставити вантаж до

Продовження табл. 3.4

		узгодженого місця призначення і виконати імпортерне митне оформлення зі сплатою мита. Покупець зобов'язаний: прийняти товар. Ризики переходять в місці призначення.
--	--	---

Ціна товару за міжнародним торговельним контрактом змінюється відповідно до категорії, бо включає різні зобов'язання та ризики сторін.

Група E (англ. *departure*) (рис. 3.1) характеризує відвантаження, перехід зобов'язань здійснюється у місці відправлення. Група F (англ. *main carriage unpaied*) (рис. 3.2) характеризує основне перевезення, що не оплачується продавцем, перехід зобов'язань здійснюється у терміналі відправлення. Група C (англ. *main carriage paid*), (рис. 3.3) характеризує основне перевезення, що оплачується продавцем, перехід зобов'язань здійснюється у терміналів прибуття. Група D (англ. *arrival*) (рис. 3.4) характеризує прибуття, перехід зобов'язань до покупця, повноцінну доставку товару.

Міжнародна торгівля впливає на розподіл доходів власників економічних ресурсів (табл. 3.5). Проілюструємо цей вплив на прикладі двох країн – США та Англії, виробництва пшениці та сукна, землевласників та робітників.

Таблиця 3.5

Вплив міжнародної торгівлі на розподіл доходів

Показник	США	Англія
Початкові ціни	Дешева пшениця, дороге сукно	Дорога пшениця, дешеве сукно
Реакція цін	Зростання цін на пшеницю Зниження цін на сукно	Зниження цін на пшеницю Зростання цін на сукно
Реакція обсягу виробництва на ціни	Збільшення виробництва пшениці Скорочення виробництва сукна	Скорочення виробництва пшениці Збільшення виробництва сукна
Вирішальна ланка – зміна попиту на фактори виробництва	Відмова від виробництва кожного ярду сукна звільняє багато робітників і небагато землі; приріст виробництва пшениці потребує меншої кількості робітників і більше землі	Відмова від виробництва кожного бушеля пшениці звільняє багато землі і небагато робітників; приріст випуску сукна потребує багато робітників і небагато землі
Реакція цін на фактори виробництва	Падіння ставок заробітної плати та зростання орендної плати (в обох секторах)	Зростання ставок заробітної плати та підвищення орендної плати (в обох секторах)
Підсумок	Ціни між країнами вирівнюються. Збільшилася спеціалізація. Країни залишаються у вигаді. Вигоди отримують: американські землевласники, англійські робітники. Збитки мають: американські робітники, англійські землевласники	

Розвиток міжнародної торгівлі означає, що в експортних галузях виробництво розширюється, а ціна експортної продукції зростає до рівня світової. Попит на фактори виробництва, які використовуються у цих галузях, а також ціни на ці фактори зростають. І навпаки, у галузях, які конкурують з імпортом, відбуваються протилежні процеси.

Загальна закономірність полягає в тому, що *чим більше той чи інший фактор спеціалізований на експортному виробництві, тим більше він виграє від вільної міжнародної торгівлі.*

Для порівняння експортної та імпортної спеціалізації факторів використовують *показник ступеня експортної спеціалізації фактора:*

$$S_{i, x/m} = \frac{Q_{ix} - Q_{im}}{Q_i} \quad (3.3)$$

де Q_{ix} – частка доходу i -го фактора в загальній вартості експорту;

Q_{im} – частка доходу i -го фактора в загальній вартості конкуруючої з імпортом продукції, рівної за обсягом імпорту;

Q_i – частка доходу i -го фактора в сумарному національному доході.

Міжнародна торгівля впливає на економічне зростання країн. Залежно від того, в якій галузі збільшення використання ресурсів внаслідок міжнародної торгівлі, призводить до зростання обсягів виробництва виділяють три типи економічного зростання:

1. *Експорторозширююче зростання* має місце в тих галузях, де зростає обсяг виробництва експортної продукції. Це призводить до розвитку міжнародної торгівлі і зменшення відносної ціни експортної продукції.

2. *Імпортозаміщуюче зростання* характерне для зростання обсягу виробництва в галузях, що конкурують з імпортом. Це сприяє зменшенню попиту і цін на імпортовані товари, скороченню міжнародної торгівлі.

3. *Розорююче зростання* виникає у випадку, коли підсумкове погіршення умов торгівлі ставить економіку в менш вигідне положення не тільки порівняно з варіантом інвестування в імпортозаміщуючі галузі, а й з вихідним варіантом до початку зростання факторів.

Добробут країни при цьому стане меншим, ніж до економічного зростання. Його характерні риси.

- економічне зростання пов'язане з розвитком експортних галузей;
- зовнішній попит на експорт країни є нееластичним за ціною, а розширення пропозиції призводить до значного зниження цін;
- негативні наслідки погіршення умов торгівлі перебільшують вигоду від експорту.

Основні терміни та поняття

Протекціонізм, фритредерство, абсолютні переваги, порівняльні переваги, факторні переваги, меркантилізм, конкурентні переваги, імпортозаміщуюче зростання, експорторозширююче зростання, розорююче зростання, парадокс Леонт'єва, теорема Столпера-Самуельсона, теорія технологічного розриву, теорія внутрішньогалузевої торгівлі, теорія життєвого циклу товару, нова міжнародна економіка, нова економічна географія.

Контрольні та дискусійні питання

- 1. Дайте порівняльну характеристику класичних та неокласичних теорій міжнародної торгівлі.*
- 2. Які головні параметри визначають конкурентні переваги в теорії М. Портера? Наведіть приклади. Визначте вплив міжнародної торгівлі на економічне зростання.*
- 3. Проаналізуйте відмінності ціноутворення за системою Інкотермс.*
- 4. Як впливає міжнародна торгівля на розподіл доходів?*
- 5. Які теорії міжнародної торгівлі актуалізуються у процесі глобалізації?*
- 6. Яка з новітніх теорій міжнародної торгівлі враховує екологічну детермінанту?*

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

- Напрямок у економічній теорії, політиці та господарській практиці, що проголошує вільну торгівлю та невтручання держави у приватнопідприємницьку діяльність.
- Джерелом багатства, що ототожнюється з грошовим капіталом, є сфера обігу; добробут держави залежить від накопичення грошей, домінування експорту товарів над імпортом товарів.
- Країни повинні спеціалізуватися на виробництві та експорті тих товарів, у виготовленні яких вони мають абсолютну перевагу порівняно з іншими суб'єктами міжнародного економічного співробітництва.
- Країни, що володіють великим капіталом, мають експортувати капіталомісткі товари та імпортувати трудомісткі.
- Теорія, яка стверджує, що у міру стандартизації технології виробництва випуск технологічно складних товарів переміщується в країни з нижчим рівнем доходів.

6. Теорія, яка показує залежність конкурентоспроможності країни на світовому ринку від певних параметрів.

7. Визначальне положення цієї теореми: якщо відсутнє спільне виробництво, а економіка характеризується досконалою конкуренцією, то ціна продукту змінюється настільки, наскільки в середньому змінюється ціна факторів виробництва.

8. Розвиток торгівлі, що може знизити відносну ціну експортного товару.

9. Підсумкове погіршення умов торгівлі, яке ставить економіку в менш вигідне становище порівняно не тільки з варіантом інвестування в імпортозаміщуючі галузі, а й з вихідним варіантом до початку зростання.

10. Збільшення факторів, що інтенсивно використовуються в конкуруючих з імпортом виробництвах.

11. Міжнародна торгівля обґрунтовується спеціалізацією розвинутих країн на виробництві й експорті наукомістких та високотехнологічних товарів, а спеціалізація країн, що розвиваються, – ресурсомістких товарів.

12. Грошове вираження інтернаціональної вартості товарів і послуг, що реалізуються на зовнішньому ринку.

Поняття:

- а) світова ціна;
- б) імпортозаміщуюче зростання;
- в) теорія абсолютних переваг А. Сміта;
- г) теорема Столпера-Самуельсона;
- д) теорія порівняльної наділеності факторами Хекшера-Оліна;
- е) теорія життєвого циклу товару;
- є) фритредерство;
- ж) теорія конкурентних переваг М. Портера;
- з) меркантилізм;
- и) експортрозширююче зростання;
- і) модель наукомісткої спеціалізації;
- ї) розорююче зростання.

Вправа 2. *Знайдіть єдину правильну відповідь.*

1. Економічна політика держави, спрямована на захист вітчизняної економіки від іноземної конкуренції:

- а) протекціонізм;
- б) фритредерство;
- в) парадокс В. Леонтьєва;

г) теорія С. Ліндера.

2. Кожна країна має спеціалізуватися на виробництві тих товарів, витрати на виробництво яких порівняно нижчі в межах цієї країни, хоча загалом вони можуть бути вищими, ніж за кордоном:

а) меркантилізм;

б) теорія абсолютних переваг А. Сміта;

в) теорія порівняльних переваг Д. Рікардо;

г) теорема Стопера-Самуельсона.

3. Експорт США більш трудомісткий і менш капіталомісткий, що суперечить теорії Хекшера-Оліна:

а) теорія Хекшера-Оліна-Самуельсона;

б) нефакторна модель;

в) теорія спадних витрат;

г) теорія технологічного розриву.

4. Згідно з теорією життєвого циклу товару умовами виникнення порівняльних переваг стають:

а) наукові дослідження та розробки;

б) низька заробітна плата;

в) висока кваліфікація робітників;

г) високий рівень розвитку економіки в країні.

5. До випадкових обставин, що за теорією конкурентних переваг М. Портера впливають на конкурентоспроможність нації, не відносять:

а) інновації;

б) природно-кліматичні умови;

в) зміну умов інвестування;

г) рівень розвитку обслуговуючих галузей.

6. Згідно з теоремою Стопера-Самуельсона встановлення вільних торговельних відносин призводить до зростання винагороди фактора, що:

а) інтенсивно використовується у виробництві товару, ціна якого знижується;

б) інтенсивно використовується у виробництві товару, ціна якого зростає;

в) мало використовується у виробництві товару, ціна якого знижується;

г) немає правильної відповіді.

7. Точкою перетину яких кривих визначається світова ціна:

а) надлишкового попиту та надлишкової пропозиції;

б) виробничих можливостей та кривої пропозиції;

в) виробничих можливостей;

г) виробничих можливостей та кривої попиту.

8. Яке зростання має місце в тих галузях, де зростає обсяг виробництва експортної продукції:

- а) розорююче зростання;
- б) експорторозширююче зростання;
- в) імпортозаміщуюче зростання;
- г) постійне зростання.

9. Яке зростання сприяє зменшенню попиту і цін на імпортовані товари, скороченню міжнародної торгівлі:

- а) розорююче зростання;
- б) експорторозширююче зростання;
- в) імпортозаміщуюче зростання;
- г) постійне зростання.

10. Ключовою особливістю міжнародної ціни на відміну від внутрішньої є:

- а) змінність;
- б) множинність;
- в) постійність;
- г) контрольованість.

11. Яка модель пов'язує торгівлю між країнами з існуванням відмінностей у рівнях їхнього технологічного розвитку:

- а) модель наукомісткої спеціалізації;
- б) модель «економії на масштабах виробництва»;
- в) модель технологічного розриву;
- г) моделі внутрішньогалузевої торгівлі.

13. Яка з теорій пов'язує торгівлю між країнами зі зміною ділової активності окремих економічних регіонів:

- а) теорія Хекшера-Оліна;
- б) нова теорія міжнародної торгівлі;
- в) нова економічна географія;
- г) теорія конкурентних переваг М. Портера.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке – помилкове.*

1. Протекціонізм – економічна політика держави, спрямована на захист національної економіки.

2. Згідно з теорією абсолютних переваг А. Сміта, держави повинні спеціалізуватися на виробництві та експорті тих товарів, у виготовленні яких вони мають абсолютну перевагу порівняно з іншими суб'єктами міжнародного економічного співробітництва.

3. Теорія порівняльної наділеності факторами Хекшера-Оліна: трудомісткі країни експортують більш капіталомістку продукцію, коли капіталомісткі країни – трудомістку.

4. Передумовами теореми Столпера-Самуельсона є модель «2x2x2»; абсолютна конкуренція; фактори виробництва можуть рухатись між секторами у межах країни; встановлення торговельних відносин призводить до зростання відносної ціни на зерно.

5. Теорія життєвого циклу товару стверджує, що у міру стандартизації технології виробництва випуск технологічно складних товарів переміщується в країни з нижчим рівнем доходів.

6. Згідно з теорією життєвого циклу товару, на четвертому етапі країни з більшим рівнем доходу стають чистими експортерами зазначених товарів і одночасно починають виробляти якісно новий продукт.

7. Одним з важливих параметрів, які згідно з теорією конкурентних переваг М. Портера впливають на конкурентоспроможність нації, є рівень розвитку обслуговуючих галузей.

8. Експортрозширююче зростання призводить до розвитку світової торгівлі і може знизити відносну ціну експортного товару.

9. Чим більше той чи інший фактор спеціалізований на експортному виробництві, тим більше він виграє від вільної зовнішньої торгівлі.

10. Якщо всі фактори виробництва в усіх країнах зростають однаковими темпами, то співвідношення світових цін, структура міждержавних торговельних потоків змінюються також.

11. Світова ціна визначається точкою перетину кривих попиту та пропозиції.

12. Для порівняння експортної та імпоротної спеціалізації факторів використовують показник «умови торгівлі».

Література до теми 3

1. Глобальна економіка: принципи становлення, функціонування, регулювання та розвитку: монографія / П.О. Куцик, О.І. Ковтун, Г.І. Башияннин. – Львів: Вид-во ЛКА, 2015. – С. 260-285.

2. Козак Ю.Г. Міжнародна економіка: в питаннях та відповідях: підруч. / Ю.Г. Козак. – К.: Центр учбової літератури, 2017. - С. 46-56.

3. Лук'яненко Д.Г. Міжнародна економіка: підруч. / Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Я.М. Столярчук. – К.: КНЕУ, 2014. – С. 81-170.

4. Міжнародна економіка: підруч. для ВНЗ / за ред. Ю.Г. Козака, Д.Г. Лук'яненка, Ю.В. Макогона. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 74-81.

5. Міжнародна економіка: навч. посіб. / За ред. Г.Е. Гронтковської / Г.Е. Гронтковська, О.І. Ряба, А.М. Венцурик, О.І. Красновська. – К. : Центр учбової літератури, 2014. – С. 31-52.

6. Хасбулатов Р.И. Международная торговля: учебник для бакалаврата и магистратуры / Р.И. Хасбулатов. – М.: Издательство Юрайт, 2016. – С.15-34.

7. Krugman P., Obstfeld M. International Economics: Theory and Policy/ P. Krugman , M. Obstfeld. - P.: Princeton University , 2003. – P. 9-185.

8. The Global Enabling Trade Report 2016 [Electronic resource]. – Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalEnablingTrade_Report_2016.pdf

9. The International Trade Statistics Yearbook (ITSY) of the United Nations Statistics Division/ Department of Economic and Social Affairs. 2017 International Trade Statistics Yearbook. Volume II - Trade by Commodity [Electronic resource]. – Available at: <http://comtrade.un.org/pb/>

10. World Trade Organization. World Trade 2014 [Electronic resource]. – Available at: http://www.wto.org/english/news_e/pres14_e/pr658_e.htm#chart2.

11. WTO: 2016 Press Releases [Electronic resource]. – Available at: http://www.wto.org/english/news_e/pres16_e/pr658_e.htm#chart2

ТЕМА 4.

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА СВІТОВИЙ РИНОК ТОВАРІВ І ПОСЛУГ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Основні питання для вивчення

- 4.1. Міжнародна економічна діяльність.
- 4.2. Світовий ринок товарів і послуг та міжнародна торгівля товарами.
- 4.3. Особливості міжнародної торгівлі послугами в умовах глобалізації.

4.1. Міжнародна економічна діяльність

Міжнародна економічна діяльність утворює систему господарських зв'язків між національними економіками країн, відповідними суб'єктами господарювання. Вона ґрунтується на міжнародній спеціалізації виробництва та інтернаціоналізації господарського життя. Можливості, перспективи міжнародної економічної діяльності, її основних форм визначаються поглибленням міжнародного поділу праці, переходом до вищих його типів. *Загальний* міжнародний поділ праці зумовлює обмін товарами добувних і обробних галузей окремих країн. *Особливий* поділ праці призводить до розвитку міжнародної торгівлі і переважання у ній готових виробів різних галузей виробництва. *Одиничний* міжнародний поділ праці – це спеціалізація на окремих етапах виробництва (виробництво вузлів, деталей, напівфабрикатів тощо) і стадіях технологічного циклу, а також науково-технічних, проектно-конструкторських і технологічних розробок та інвестиційного процесу. Міжнародна економічна діяльність залежить від існуючих (природних, географічних, демографічних тощо) і набутих (виробничих, технологічних) *факторів*, а також соціальних, національних, етнічних, політичних і етико-правових умов. Вищеназвані фактори міжнародної економічної діяльності визначають її головні *форми*: міжнародний бізнес, торговельна, інвестиційна та фінансова діяльність.

У міжнародній економічній діяльності беруть участь відповідні *суб'єкти*: держави, інтеграційні об'єднання країн, транснаціональні корпорації, міждержавні організації, союзи підприємців, фірми й окремі особи.

ТЕМА 4. МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА СВІТОВИЙ РИНОК ТОВАРІВ І ПОСЛУГ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Держава як носій влади, власник і розпорядник крупних об'єктів, великих фінансових коштів є звичайним і особливим «суспільним» підприємцем. Водночас вона впливає на національну економіку через бюджетну, кредитну, грошову, валютну політику. Разом з короткостроковим регулюванням використовуються довгострокові важелі, проводиться відповідна науково-технічна, інноваційна, структурна політика, стимулюється подолання регіональних відмінностей, підвищення конкурентоспроможності національних суб'єктів господарювання.

Транснаціональним корпораціям (ТНК), як міжнародним фірмам, господарські підрозділи яких розміщені у двох або більше країнах, властива узгоджена стратегія розподілу ресурсів, технологій та відповідальності, спрямована на збільшення маси прибутку, зміцнення позицій на світовому ринку, а отже, й розширення масштабів господарської діяльності, посилення конкуренції. У сучасних умовах найбільші транснаціональні корпорації планують свою діяльність у світовому масштабі. Глобальний маркетинг, який ґрунтується на такому підході, призводить до зростаючого міжнародного переплетіння економічних, соціальних і політичних структур. Ці процеси значно змінюють умови міжнародної діяльності її суб'єктів, деформують відповідний ринок. Так, значна частка міжнародної торгівлі є внутрішньофірмовим постачанням таких корпорацій за внутрішньофірмовими, трансфертними цінами.

Особливе місце у міжнародній економічній діяльності належить **«Великій сімці»**, утвореній у середині 70-х рр. керівниками США, Японії, ФРН, Великої Британії, Франції, Італії і Канади для координації економічної політики провідних західних країн.

Підприємницькі міжнародні організації беруть участь у міжнародній економічній діяльності на приватній основі. Найвпливовішою Тристороння комісія, яка створена в 1973 р. та об'єднує приблизно 300 представників бізнесу із США, Західної Європи, Японії з метою сприяння співробітництву підприємців різних країн.

Світова економічна криза 2008-2009 рр. вплинула на всі види міжнародної економічної діяльності: фінансову (нестійкість фінансових ринків), інвестиційну (зменшення прибутковості, перенакопичення спекулятивного капіталу), виробничу (абсолютне скорочення обсягів виробництва), торговельну (підвищення цін на високотехнологічні товари, зниження цін на сировину).

Під **міжнародним виробництвом** розуміється виробництво товарів і послуг за участю іноземного підприємницького капіталу у формі прямих і портфельних інвестицій, на основі міжнародної спеціалізації та

кооперування виробництва, спільної інвестиційної діяльності й спільного підприємництва.

У навчальній і науковій літературі поширена **еклектична парадигма міжнародного виробництва Дж. Данінга**, де виділяється *п'ять головних типів міжнародного виробництва*:

- *ресурсний* – виробництво ґрунтується на ресурсній базі й спільному використанні капіталів, технології, додаткових активів;
- *ринковий* – виробництво базується на спільному використанні капіталів, технології, інформації, застосовуванні сучасного менеджменту і організаційного досвіду;
- *спеціалізаційний* – виробництво основане на раціональній спеціалізації продуктів або технологічних процесів, забезпечує широкий доступ до ринків, економію на масштабах і географічну диверсифікацію;
- *торговельний та розподільчий* – виробництво пов'язане з торгівлею й розподілом виробленої продукції на місцевих ринках;
- *змішані виробництва*, що становлять різні комбінації вищеназаних чотирьох типів і використовують, крім того, переваги ринку та портфельних інвестицій.

Розвиток міжнародного виробництва пов'язаний: з *прямими інвестиціями; ліцензійними угодами*, які надають можливість ТНК втручатися в діяльність іноземних компаній і привласнювати прибутки й відрахування за користування патентом; *угодами про управління*, за якими ТНК організовує управління і технічне обслуговування зарубіжних компаній в обмін за плату і частку в капіталі; *міжнародною субконтрактацією*, при якій ТНК укладає субконтракти з іноземними компаніями на виконання особливих робіт або поставку окремих товарів.

Міжнародний бізнес – підприємницька діяльність у міжнародній економіці. **Сегментами** міжнародного бізнесу є: глобальний бізнес, спільне підприємництво, бізнес за кордоном, іноземний бізнес.

Об'єктами міжнародного бізнесу є інтелектуальні, матеріальні, валютно-фінансові та інші активи, а також кредитно-банківські інструменти.

Основними суб'єктами міжнародного бізнесу виступають фізичні та юридичні особи, їх інституціональні та добровільні об'єднання, держави та міжнародні організації.

На підставі розмежування суб'єктів господарювання *за ознакою форм власності* розрізняють *два типи* міжнародного бізнесу: *приватний і державний*. Приватний бізнес здійснюють фізичні та приватні юридичні особи. Державний бізнес здійснює держава та її представники.

ТЕМА 4. МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА СВІТОВИЙ РИНОК ТОВАРІВ І ПОСЛУГ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

За галузево-технологічною та функціональною ознаками виокремлюють наступні основні види міжнародного бізнесу: промисловий, аграрний, будівельний, торговельний, транспортно-комунікаційний, фінансовий. В сучасних умовах найбільш швидко розвиваються такі види міжнародного бізнесу як промисловий, торговий і фінансовий, але під час економічної кризи вони знижують свою активність і дещо «згортають» діяльність за кордоном.

Мотивація суб'єктів міжнародного бізнесу базується на перевагах міждержавних ділових операцій і пов'язана з привласненням більшого прибутку за рахунок таких факторів: доступ до зарубіжних ринків робочої сили; вихід до родовищ корисних копалин і джерел сировини; проникнення на нові ринки збуту; збільшення обсягів виробництва і зниження собівартості продукції; зниження валютних ризиків.

Міжнародний бізнес здійснюється в певних **формах**: експорт-імпорт товарів і послуг; кооперація в галузі науково-технічної, виробничої, збутової і сервісної діяльності; інвестиційна діяльність; спільне підприємництво; транснаціональні корпорації.

Основними **видами міжнародного бізнесу** є ліцензування, управління за контрактом, створення і функціонування спільних підприємств, франчайзинг, лізинг, факторинг тощо.

Ліцензування є видом співробітництва, за якої суб'єктами міжнародних економічних відносин виступають власник певних прав (ліцензіар) та постійний чи тимчасовий користувач цими правами (ліцензіат). Ліцензіар укладає угоду з ліцензіатом, відповідно до якої він передає останньому право на використання патенту, товарного знаку та інших новинок за певну плату. Така діяльність дає можливість ліцензіару швидше вийти на новий ринок, а ліцензіату – використати ліцензію в інтересах власного бізнесу. Ліцензійна торгівля охоплює переважно електротехнічну й електронну промисловість, загальне машино-, приладобудування, хімію й нафтохімію, біотехнології, автомобільну, авіаракетну промисловість, ресурсозберігаючі технології. Відносно новим напрямом диверсифікації міжнародної ліцензійної торгівлі є галузі обчислювальної техніки та засобів автоматизації, включаючи комплексно автоматизовані виробництва з використанням єдиних транспортних систем та систем управління на базі ЕОМ.

Управління за контрактом передбачає передачу одним підприємцем управлінських послуг іншому. По суті це – експорт управлінських послуг, а не капіталу.

Міжнародне спільне підприємство є видом співробітництва партнерів різних країн стосовно інвестування, управління, виробництва продукції,

реалізації товарів та послуг, розподілу прибутків та ризиків. За видом діяльності прийнято розрізняти інноваційні, виробничі, закупівельно-збутові, комплексні спільні підприємства.

Міжнародна корпорація – це вид структурної організації великої корпорації, яка здійснює прямі інвестиції в різні країни світу. Міжнародні корпорації бувають двох видів: транснаціональні і багатонаціональні. Транснаціональна корпорація (ТНК) – це така головна компанія, якій належить капітал однієї країни, а філіали розміщені в багатьох країнах світу. Багатонаціональна корпорація (БНК) – це така головна компанія, якій належить капітал двох і більше країн, а філіали розміщені в багатьох країнах світу.

Франчайзинг – змішана форма великого та дрібного підприємництва, яка ґрунтується на наданні прав на використання торговельної марки або фірмової назви з відповідними корпоративними правилами ведення бізнесу, а також надання послуг по технічній допомозі, підвищенню кваліфікації робочої сили, організації торгівлі та управлінню на підставі взаємовигідних партнерських відносин. За експертними оцінками фахівців, франчайзинг недостатньо розвинутий вид бізнесу в Україні, але перспективний та постійно зростаючий. За даними Асоціації франчайзингу у 2002 році в Україні функціонувало близько 400 франчайзингових підприємств, на початок 2006 року в Україні їх вже нараховувалось 2380 одиниць, після світової економічної кризи 2008-2009 років розпочалося його стрімке зростання. Найбільшим попитом підприємців в Україні користуються франшизи з продажу вуличної їжі, послуг для дорослих та дітей, дитячих курсів. Станом на друге півріччя 2018 року невелику кофейню в місті Києві можна відкрити за \$20000-30000, на надання послуг з хімічної чистки салонів автомобілів чи одягу необхідно вкласти близько \$10000, курси будь-якої спрямованості можна відкрити, вклавши \$5000-7000. Серед найбільших франчайзерів на українському ринку є “McDonald’s”, “Кока-Кола”, “Пепсі-Кола”, “ТНК-Україна”, “ЛУКОЙЛ-Україна”, “Деу Мотор”, “Піцца-Челентано”, “KFS”, “SPAR-Україна” та інші.

Лізинг – специфічна форма фінансування придбання різних видів устаткування. *Факторинг* – посередницька комісійна діяльність банку або фактор-компанії при розрахунках між постачальниками товарів і покупцями за допомогою оплати фінансових вимог постачальників з подальшим стягуванням боргу з покупців (перепродаж права на стягнення боргів або комерційна операція за дорученням). Міжнародний факторинг використовується в експортній торгівлі, він спрощує отримання готівки для експортера, певним чином «захищає» від «поганих» боргів.

4.2. Світовий ринок товарів і послуг та міжнародна торгівля товарами

Світовий ринок – система обміну товарами і послугами, що виникла на основі міжнародного поділу праці й міжнародних валютно-кредитних і фінансових відносин. Функціонально світовий ринок є полем та результатом докладання праці, капіталу, природних та інших ресурсів. Організаційно цей ринок є сукупністю прямих взаємовигідних договорів (між рівноправними партнерами), спрямованих на задоволення потреб у товарах та послугах, забезпечення необхідними ресурсами та отримання доходу.

Світовий ринок утворився наприкінці XVIII ст. у результаті активізації торгівлі між країнами. **Етапи еволюції** світового ринку: *внутрішній ринок* (форма господарського спілкування, за якою виробник самостійно продає товари всередині країни), *національний ринок* (внутрішній ринок, частина якого орієнтується на іноземних покупців), *міжнародний ринок* (частина національних ринків, що безпосередньо пов'язана із закордонними ринками).

Основи світового ринку: *матеріально-технічні* (міжнародний поділ праці); *соціально-економічні* (економічне відособлення суб'єктів в особливій національно-господарській формі, що обумовлює товарно-грошовий характер зв'язків між ними).

Суб'єктами світового ринку є державні органи різних рівнів (центральні, регіональні, муніципальні), а також підприємства й організації, міжнародні організації (при наданні фінансово-кредитної допомоги та інвестиційних коштів), транснаціональні корпорації та міжнародні об'єднання, окремі особи.

Об'єктами світового ринку є товари й послуги, що обертаються в міжнародній торгівлі, фактори виробництва.

За об'єктною ознакою в **структурі** світового ринку зазвичай виділяють наступні сегменти (рис. 4.1).

Світовий ринок				
Ринок товарів і послуг, у т. ч. науково-технічних	Ринок капіталу	Ринок робочої сили	Ринок цінних паперів	Ринок валют

Рис. 4.1. Структура світового ринку

Інфраструктура світового ринку представлена міжнародними економічними, фінансово-кредитними установами і організаціями як загальносвітового (СОТ, Міжнародна торгова палата, Міжнародний

валютний фонд тощо), так і регіонального значення (Європейський банк реконструкції та розвитку тощо).

Базовим сегментом світового ринку є *світовий ринок товарів і послуг* в межах якого здійснюється міжнародна торгівля товарами і послугами.

Міжнародна торгівля товарами є найрозвиненішою та традиційною формою міжнародних економічних відносин. На неї припадає близько 80 % вартості міжнародних господарських угод. Міжнародна торгівля характеризується сукупним товарообігом між усіма країнами світу, який розраховується додаванням лише обсягів експорту. Зовнішня торгівля складається з оплачуваного вивозу (експорту) і оплачуваного ввозу (імпорту).

Видами міжнародної торгівлі є: *експорт* (реалізація товарів і послуг за кордон) та *імпорт* (придбання товарів і послуг за кордоном).

Форми міжнародної торгівлі представлені: *обміном споживчими вартостями* (засоби виробництва й предмети споживання); *обміном технологіями* (ліцензії, патенти, «ноу-хау»); *торгівлею послугами* (інжиніринг, консалтинг, обробка та передача інформації, експертиза проектів); *безвалютним товарообігом* (компенсаційні угоди, бартер кліринговий і паралельний).

Кількісна оцінка міжнародної торгівлі надається за допомогою відповідних **показників**. Наприклад, сума експорту та імпорту є *зовнішньоторговельним оборотом країни*. *Зовнішньоторговельна квота*: відношення зовнішньоторгового обігу до обсягу валового внутрішнього продукту країни:

$$Ft_q = (Ex + Im) / GDP \cdot 100\%, \quad (4.1)$$

де Ft_q – зовнішньоторговельна квота; Ex – величина сукупного експорту за рік; Im – величина сукупного імпорту за рік; GDP – величина валового внутрішнього продукту.

Показник «*умови торгівлі*» (T) визначається співвідношенням індексів експортних та імпортних цін країни:

$$T = Px / Pm = \sum Xi \cdot Pi / \sum Mi \cdot Pi, \quad (4.2)$$

де Px – індекс експортних цін; Pm – індекс імпортних цін;

Xi – частка товару i у вартості експорту базисного року;

Mi – частка товару i у вартості імпорту базисного року;

Pi – індекс ціни товару i .

За критерієм **товарної спеціалізації** виділяються такі *види* міжнародної торговельної діяльності: торгівля готовою продукцією; торгівля машинами й обладнанням; торгівля сировиною. Зазначені види міжнародної торгівлі *характеризуються*: змінами структури товарообігу за рахунок

ТЕМА 4. МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА СВІТОВИЙ РИНОК ТОВАРІВ І ПОСЛУГ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

зростання до 70 % частки готових виробів, зниження частки продовольства й сировини до 30 %, крім палива; щорічним оновленням на 1/3 номенклатури продукції обробних галузей (особливо електроніки); зростанням темпів торгівлі машинами й устаткуванням на основі розвитку внутрішньогалузевих зв'язків і розширення міжнародного виробничого кооперування (у межах ТНК здійснюється до 1/3 всього імпорту та 3/5 торгівлі комплектуючими); зростанням частки взаємної торгівлі розвинених країн (більше 70 % міжнародної торгівлі); розширенням ринку наукової продукції, патентів, ліцензій, «ноу-хау», збільшенням експорту й імпорту послуг.

У відповідності з дослідженнями Світової організації торгівлі (СОТ) кожне 10 % збільшення обсягів світової торгівлі забезпечує 6,3 % зростання світового випуску, з чого зроблено висновок про зв'язок між перепонами у торговельних операціях та гальмуванням розвитку міжнародного виробництва. Звідси, лібералізація є провідною тенденцією сучасної міжнародної торгівлі.

Характерною особливістю сучасної міжнародної торгівлі є широке розповсюдження так званої *зустрічної торгівлі*, на яку, за деякими оцінками, припадає від 20 до 30% загального обсягу міжнародної торгівлі. До операцій зустрічної торгівлі відносять зовнішньоторговельні операції, при яких покупець фінансує частину своєї закупівлі виручкою від реалізації на зовнішньому ринку конкретного набору товарів і / або послуг за допомогою продавця. Найбільш поширені в практиці зустрічної торгівлі *бартерні операції* (безвалютний, але оцінений обмін товарами), *зустрічні закупівлі* експортерами на частину вартості товарів, що постачаються країні-імпортеру, *компенсаційні угоди* (погашення фінансового або товарного кредиту виробленими товарами), *офсетні операції* (включення в матеріал, що експортується, елементів, вироблених у країні-імпортері).

Продаж *машин і обладнання* відбувається у зібраному й розібраному вигляді; у формі *комплектного обладнання* (обладнання промислового підприємства, що являє закінчений технологічний процес); через *міжнародні торги* (тендери бувають відкриті (для усіх бажаючих) та закриті (для обмеженого кола фірм).

Міжнародна торгівля *сировинними товарами* може бути: *внутрішньокорпоративною* (між материнськими й дочірніми фірмами ТНК); через *компенсаційні угоди*; через *асоціації експортерів сировини*; на *міжнародних товарних біржах*.

Головними *тенденціями* еволюції міжнародної торгівлі в умовах глобалізації є:

– обсяги міжнародної торгівлі зростають швидше світового ВВП (наприклад, за другу половину ХХ ст. світовий ВВП у постійних цінах зріс у 6 разів, промислова продукція – у 7,4 рази, а товарний експорт – у 12,8 рази);

– головну роль у міжнародній торгівлі відіграють розвинені країни, на які на початку ХХІ ст. припадало більше 2/3 світового експорту, з якого понад 70% – це взаємний товарообіг;

– найбільш інтенсивними є товарні потоки між країнами ЄС, між Західною Європою і США, між США і Канадою, між КНР та США, між Японією і США, Японією і Західною Європою;

– частка країн (враховуючи КНР), що розвиваються, у світовому експорті на початку ХХІ ст. сягнула 27%, з яких на взаємну торгівлю припадало приблизно 35%, а решта орієнтувалася на розвинуті країни;

– країни Східної Європи не відіграють істотної ролі у світовій торгівлі, і після розпаду в 1991 р. Ради Економічної Взаємодопомоги вони переорієнтувалися на ринки розвинутих країн, насамперед ЄС.

Основні ознаки *географічної* структури сучасної міжнародної торгівлі:

– у торгівлі між *розвиненими країнами* найбільшим експортером та провідним імпортером є *США*. Найважливішими зовнішньоторговельними партнерами США є: в експорті – Канада, Мексика, Японія, а в імпорті – Канада, Японія, Китай. Однак питома вага США у міжнародній торгівлі поступово знижується. Сумарний експорт країн *Європейського союзу* (ЄС) наприкінці ХХ ст. більше ніж у 3 рази перевищив експорт США. Зняття торгових бар'єрів між країнами-членами Союзу стимулювало взаємну торгівлю, яка сягає більше 2/3 їхнього зовнішньоторговельного обігу. Питома вага *Японії* у світовому експорті збільшилася з 1,3% (середина ХХ ст.) до 8,4% (кінець ХХ ст.). Наразі ця країна має одне з найбільших у світі активне сальдо торгового балансу, і навіть США в торгівлі з нею утримують дефіцитне сальдо (з кінця ХХ ст.);

– торгівля між *розвиненими країнами і країнами, що розвиваються*, характеризується зменшенням питомої ваги торгових трансатлантичних відносин США із Західною Європою та зростанням ролі тихоокеанської торгівлі між США, Японією і країнами Східної й Південно-східної Азії, а також європейсько-тихоокеанських зв'язків;

– у торгівлі між *країнами, що розвиваються*, стрімко зростає експорт (перш за все промислової продукції) з азіатських «нових індустріальних країн» (НІС), а також з Китаю. За сумарним обсягом світового експорту Китай, Тайвань, Південна Корея, Малайзія, Сінгапур і Таїланд вже зрівнялися із США;

ТЕМА 4. МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА СВІТОВИЙ РИНОК ТОВАРІВ І ПОСЛУГ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

– частка країн з перехідною економікою на початку ХХІст. у світовому експорті не перевищувала 5%. Головними зовнішньоторговельними партнерами цих країн були країни ЄС (у першу чергу ФРН) і США.

Основні ознаки *товарної* структури сучасної міжнародної торгівлі:

– в експорті *розвинених* країн вирішальну роль відіграють машини і устаткування, інформаційно-комунікаційні послуги. У товарній структурі американського експорту основною статтею є машини, обладнання та транспортні засоби, частка яких складає близько 46%. Найбільшу питому вагу традиційно належить продукції загального і спеціального машинобудування (30%), на транспортні засоби припадає майже 16%. У групі машинотехнічної продукції найбільш великими позиціями протягом багатьох років виступають механічне обладнання і техніка, комп'ютери (13,9%), електротехнічне обладнання, теле- і радіоапаратура (10,5%), колісні транспортні засоби (8,6%), авіатехніка (6,7%), оптичні прилади, медична техніка (5,4%);

– у більшості країн, що розвиваються, основна роль в експорті належить сировині, паливу і продовольству. Багато з цих країн взагалі залежать від експорту одного виду сировинної продукції (наприклад, майже 60% експортних доходів Гани приносять какао-боби, 89% експорту Замбії складає мідь, 60% експорту Колумбії – кава). США також експортує паливо (8,9%) і продовольство (8,3%). Виняток становить група НІС, що спеціалізуються на експорті трудомістких, а останнім часом вже і наукоємних промислових товарів;

– близькі за структурою експорту до країн, що розвиваються, і країни з *перехідною економікою*.

Серед загальних тенденцій світового товарообігу виділяються зміни частки: продовольства, сировини і палива (з приблизно 2/3 в середині ХХ ст. до 1/5 – на початку ХХІ ст.); продукції обробної промисловості (зростає відповідно з 1/3 до 3/5); машин і устаткування (з 1/10 до приблизно 1/5); хімічної продукції (збільшення на половину з першої третини ХХ ст. до початку ХХІ ст.).

Основними наслідками світової економічної кризи 2008-2009 рр. щодо світового товарообігу стали: зменшення торговельної спеціалізації країн у високотехнологічних секторах економіки; послаблення конкурентоспроможності країн, що розвиваються, відносно розвинутих країн; зниження цін на паливно-енергетичні ресурси. Зовнішньоторговельний протекціонізм, демпінг, бар'єри на шляху руху капіталу не сприяли виходу міжнародної економіки з рецесії. Найбільш перспективними антикризовими заходами на самітах G-20 названо створення

умов для вільної торгівлі; розширення зон єдиних економічних просторів; спільне фінансування інвестиційних проектів в інфраструктурних галузях із зміцненням ролі державно-приватного партнерства; створення регіональних фінансових систем і зон; активізація співпраці національних банків з міжнародними фінансовими інститутами для фінансової підтримки торговельно-економічної інтеграції країн; створення регіональних антикризових фондів; посилення координації валютної, грошово-кредитної, фіскальної політики країн.

Основні ознаки *регіональної* структури зовнішньої торгівлі України:

1. Україна проводить зовнішньоторговельні операції майже з 160 країнами.

2. Усі регіони України беруть участь у експорті-імпорті товарів, при цьому найбільша питома вага припадає на Дніпропетровську, Донецьку, Київську області.

3. Серед країн світу найголовнішими зовнішньоторговельними партнерами є ЄС, Російська Федерація (РФ), США. На них припадає приблизно 2/3 обсягу зовнішньої торгівлі України.

4. Україна посідає перше місце серед зовнішньоекономічних партнерів РФ, але стабільність взаємного співробітництва істотно звужується зростаючим від'ємним сальдо платіжного балансу України, зменшенням поставок енергоносіїв та інших товарів «критичного імпорту», зовнішньою агресією та тимчасовою анексією Криму.

5. Позитивами розширення торгівлі з ЄС є ефект від скасування протекціоністських заходів щодо продукції сільського господарства, текстильної галузі, чорної металургії. Актуальним завданням торговельної політики є ефективна експансія європейських компаній на український ринок з метою розповсюдження високих технологій.

6. Частка товарообігу України із США не перевищує 4% від загального. Україна перебуває на 68 місці серед приблизно 200 торговельних партнерів США. Розширення українського експорту до США наштовхується на нетарифну практику захисту цього ринку.

Основні ознаки *товарної* структури зовнішньої торгівлі України:

1) товарна структура зовнішньої торгівлі України охоплює понад 20 номенклатурних груп, серед яких домінують: недорогоцінні метали та вироби з них (45%), мінеральні продукти (10%), механічне обладнання, машини та механізми, електрообладнання та їх частини, пристрої для записування або відтворення зображення та звуку (9%), продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості (8%);

2) в експорті до РФ з України домінують продовольчі та сировинні товари, текстиль, знижується частка продукції машинобудування. Україна імпортує сільськогосподарську сировину, мінеральні продукти, продукцію хімічної промисловості, каучук, шкіряні вироби й сировину, целюлозно-паперові вироби, текстиль, метали, обладнання, транспорт;

3) в українському експорті до ЄС домінують сировина й продовольство: чорні та кольорові метали, добрива, бавовна та волокно, масло й жири, хімічна продукція. З ЄС Україна імпортує продовольчі товари, машини та обладнання;

4) у структурі експорту з України до США зростає частка чавуну і скорочується частка сталі; експортуються нафта і нафтопродукти, бітумні суміші, озокерит. Український імпорт із США характеризується домінуванням високотехнологічної продукції.

Загальними обмеженнями розвитку географічної і товарної структур торговельної діяльності України є незавершеність структурних реформ на мікрорівні (відсутність потужних компаній у різних галузях економіки, здатних до ефективної міжнародної конкуренції та військова агресія з боку Росії). Перспективними напрямками торговельної діяльності України є розвиток наукомістких галузей, а саме: літакобудування, суднобудування, виробництва космічної техніки, машинобудування.

4.3. Особливості міжнародної торгівлі послугами в умовах глобалізації

Тенденція збільшення ролі міжнародної торгівлі послугами в умовах глобалізації проявляється таким чином: частка послуг в масштабах міжнародної економіки складає майже 2/3 світового валового продукту, а у країнах «Великої сімки» вона досягає 70-80 % ВВП. Протягом останніх трьох десятиріч обсяги світового експорту послуг збільшилися у понад 20 разів і продовжують зростати. За статистикою ЮНКТАД, частка комерційних послуг у міжнародній торгівлі в 1980 році становила — 16,2 %, у 2006 році — 18,4 %, а, за оцінками фахівців у 2015 р. досягла 25—30 %.

Світовий ринок послуг - це система міжнародних відносин обміну, де основним товарним об'єктом виступають різноманітні види послуг, і яка існує на основі міжнародного поділу праці. Особливістю існування ринку послуг є створення продукту праці, заключення угоди про купівлю – продаж та відсутність речової форми.

Серед умов розвитку світового ринку послуг в сучасній міжнародній економіці доцільно виділити наступні: науково-технічний прогрес (інтелектуальні послуги); ускладнення виробництва; насичення ринків

товарами (торговельні послуги); інформаційний бум та доступність інтернету; нові наукові відкриття (ноу-хау); зростання кількості компаній з надання послуг; прискорений розвиток нових видів транспорту та необхідність його обслуговування; підвищення частки нових видів послуг на сучасному світовому ринку (банківських, страхових, посередницьких).

Існує певна специфіка виробництва та споживання послуг, яка полягає в одночасному виробництві та споживанні при фактично повній відсутності зберігання наданої послуги. Саме з цим пов'язана необхідність присутності закордоном безпосередніх виробників послуг або іноземних споживачів в країні виробництва послуг.

Зазвичай виділяють чотири *способи міжнародної торгівлі послугами*:

трансгранична торгівля (cross-border trade) – це спосіб, за якого кордон перетинає тільки послуга, а її продавець і покупець не переміщуються. Наприклад, надання юридичних консультацій з-за кордону телефоном, за допомогою електронної пошти або участь в кореспондентській навчальній програмі зарубіжного учбового закладу;

споживання за кордоном (consumption abroad) – це спосіб, за якого кордон перетинає споживач послуги, а сама послуга і продавець послуги не переміщуються. Наприклад, виїзд закордон на навчання або для лікування;

торгова присутність в країні надання послуги (commercial presents, або – right of establishment) – це спосіб, за якого кордон перетинає продавець послуги, а її споживач та сама послуга не переміщуються. Наприклад, фірма, що надає послугу, перетинає кордон і, знаходячись на території даної країни, відкриває представництво або дочірню фірму, через які здійснює надання послуги;

присутність фізичних осіб, що надають послугу (presents of natural persons providing service) – це спосіб, за якого кордон перетинає продавець послуги та сама послуга, а її споживач не переміщуються. Наприклад, приїзд із-за кордону іноземного архітектора або іноземного персоналу закордонного банку, що відкриває своє представництво в даній країні.

Сфера послуг зазвичай більшою мірою захищена державою від іноземної конкуренції, ніж матеріальне виробництво. Певний час у міжнародному масштабі регулювання в цій сфері відбувалося в рамках Генеральної угоди з торгівлі послугами, ГАТС (General Agreements on Trade in Services, GAATS). ГАТС повинна була функціонувати самостійно, але після створення СОТ вона стала однією із складових цієї організації, за нормами і правилами якої регулюється приблизно 97% всієї міжнародної торгівлі товарами та послугами.

ТЕМА 4. МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА СВІТОВИЙ РИНОК ТОВАРІВ І ПОСЛУГ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Рух послуг, як об'єкта міжнародної торгівлі відображається на рахунку поточних операцій платіжного балансу. Згідно з його методикою, розробленою Міжнародним валютним фондом (МВФ), за рахунком послуг ведеться *облік їх 11-ти видів*:

I. Транспортні послуги:

А) пасажирські перевезення (Міжнародні перевезення пасажирів всіма видами транспорту і надання супутніх послуг);

Б) вантажні перевезення (Міжнародні перевезення вантажів всіма видами транспорту і надання супутніх послуг).

II. Послуги, пов'язані з поїздками:

А) послуги пов'язані з діловими поїздками [Товари і послуги, придбані нерезидентами, які подорожують у справах (відрядження)];

Б) послуги пов'язані з особистими поїздками [Товари і послуги, придбані нерезидентами, які подорожують в особистих справах (туризм)].

III. Послуги зв'язку (Послуги поштового, кур'єрського, телефонного та іншого зв'язку між резидентами і нерезидентами).

IV. Будівництво (Будівництво об'єктів за кордоном, яке здійснюється на тимчасовій основі резидентами).

V. Страхування (Страхування нерезидентів страховими компаніями - резидентами).

VI. Фінансові послуги (Фінансове посередництво між резидентами і нерезидентами (комісія за відкриття акредитивів, за обмін валюти, брокерські послуги тощо).

VII. Комп'ютерні та інформаційні послуги (Консультації в галузі комп'ютерних програм, інформаційні послуги (обробка даних, користування базами даних, передплата на інформаційні лінії), обслуговування комп'ютерів).

VIII. Роялті та ліцензійні платежі (Користування правами власності (торговельна марка, патент, копірайт тощо) та використання оригіналів або прототипів (фільмів, рукописів) на основі ліцензії).

IX. Інші бізнес-послуги:

А) посередницькі послуги (Комісія з посередництва);

Б) лізинг (Лізинг і фрахт суден, літаків без екіпажів та іншого транспортного устаткування);

В) інші ділові, професійні та технічні послуги (Правові, бухгалтерські, управлінські, рекламні та інші послуги, а також послуги з проектування, картографії, нагляду за будівництвом, захистом врожаю).

X. Особисті, культурні та рекреаційні послуги:

А) аудіовізуальні послуги (Виробництво фільмів, радіо та телевізійних програм, компакт-дисків, гонорари артистів);

Б) інші послуги (Показ виставок, проведення спортивних та інших заходів).

XI. Урядові послуги (Поставка товарів до посольств, консульств, представництв міжнародних організацій, операції ООН по підтримці миру).

Всесвітній банк класифікує послуги за укрупненими угрупованнями, при цьому до числа послуг включається рух доходу, а послуги поділяються на *дві групи*:

I група — факторні послуги, до яких відносяться платежі, що виникають у зв'язку з міжнародним рухом факторів виробництва — капіталу, робочої сили (доходи на інвестиції, ліцензійні платежі, заробітна плата, виплачувана нерезидентом тощо).

II група — нефакторні послуги, до яких відносяться інші види послуг (транспорт, подорожі, інші нефінансові послуги), не пов'язані з факторами виробництва.

Інші міжнародні організації для різних аналітичних цілей використовують власні класифікаційні підходи. Наприклад, відповідно до положення СОТ понад *600 видів послуг підрозділяють на 12 секторів*: 1) послуги для бізнесу; 2) будівельні послуги; 3) послуги зв'язку (поштові, кур'єрські і телекомунікаційні); 4) дистриб'юторні послуги (послуги торгових агентів, роздрібна оптова торгівля, франчайзинг); 5) транспортні послуги; 6) фінансові послуги; 7) освітні послуги; 8) послуги охорони здоров'я; 9) туристичні послуги; 10) рекреаційні послуги; 11) послуги з охорони довкілля; 12) інші послуги.

У структурі міжнародної торгівлі послугами відбувається стрімке зростання частки послуг науково-технічного, виробничого, фінансово-кредитного та комерційного характеру, що супроводжується появою нових видів, таких як інжиніринг, лізинг, факторинг, консалтинг, комп'ютерно-інформаційне обслуговування. Розширення переліку міжнародних послуг значною мірою стало можливим завдяки появі сучасних інформаційних технологій і телекомунікацій. Найбільшої поширеності в Україні отримали послуги в таких галузях, як: громадське харчування; торгівля; послуги індивідуальним споживачам; послуги для бізнесу; управління виробництвом; туристичні послуги.

Торговельними партнерами України є 225 країн. У 2017 р. обсяг експорту послуг з України, за даними Держстату України, становив 10 446,6 млн дол. США, а обсяг імпорту – 5359,2 млн дол. Порівняно з 2016 р. експорт збільшився на 5,9 % (на 578,6 млн дол.), імпорт – на 0,6 % (на

32,7 млн дол.). Позитивне сальдо України в зовнішній торгівлі послугами у 2017 р. становило 5087,4 млн дол. У 2016 р. сальдо України в зовнішній торгівлі послугами також було позитивне й становило 4541,5 млн дол. Коефіцієнт покриття експортом імпорту послуг у 2017 р. становив 1,95 (у 2016 р. – 1,85). Саме позитивне сальдо української зовнішньої торгівлі послугами традиційно певною мірою компенсує негативне сальдо вітчизняної зовнішньої торгівлі товарами.

Змінилася географічна структура міжнародної торгівлі українськими товарами та послугами. За даними НБУ, у 2012 р. на Росію припадало 29,6 % від сукупної вартості українського експорту товарів і послуг, на країни СНД загалом – 40,9 %, на ЄС – 23,0 %, а на країни Європи загалом – 24,0 %. Також у 2012 р. на Росію припадало 29,1 % від сукупної вартості імпорту товарів і послуг Україною, на країни СНД загалом – 39,3 %, на ЄС – 30,6 %, а на країни Європи загалом – 31,3 %. У 2017 р. ситуація з українським експортом була вже кардинально іншою: на Росію припадало 13,3 % від сукупної вартості українського експорту товарів і послуг, на країни СНД загалом – 21,2 %, на ЄС – 35,1 %, а на країни Європи загалом – 37,1 %. У 2017 р. на Росію припадало 13,2 % від сукупної вартості імпорту товарів і послуг Україною, на країни СНД загалом – 22,8 %, на ЄС – 42,4 %, а на країни Європи загалом – 45,8 %. Хоча й меншою мірою, але протягом зазначеного періоду зросла також роль країн Азії, Африки, Америки як отримувачів українських товарів і послуг.

Основні терміни і поняття

Міжнародна економічна діяльність, основи міжнародної економічної діяльності, існуючі та набуті фактори міжнародної економічної діяльності, суб'єкти міжнародної економічної діяльності, міжнародне виробництво, фактори розвитку міжнародного виробництва, міжнародний бізнес, лізинг, факторинг, міжнародна торговельна діяльність, види міжнародної торгівлі, способи міжнародної торгівлі послугами, світовий ринок, структура світового ринку, об'єкти світового ринку, суб'єкти світового ринку, сегменти світового ринку, інфраструктура світового ринку, тенденції розвитку світового ринку, міжнародна торгівля, види міжнародної торгівлі, форми міжнародної торгівлі, показник зовнішньоторговельної квоти, показник умов торгівлі.

Контрольні та дискусійні питання

1. *Поясніть, які можливості міжнародної економічної діяльності визначаються поглибленням міжнародного поділу праці.*
2. *Охарактеризуйте фактори міжнародної економічної діяльності.*

3. Наведіть приклади взаємодії суб'єктів міжнародної економічної діяльності на двосторонній й багатосторонній основі.
4. Чим відрізняються лізинг від факторингу?
5. Назвіть особливості видів міжнародної торговельної діяльності?
6. Які сутнісні відмінності між міжнародною торгівлею та міжнародною інвестиційною діяльністю?
7. Охарактеризуйте причини міжнародної торгівлі послугами.
8. Які новітні тенденції властиві міжнародній торгівлі послугами?
9. Поясніть відмінності між структурою й інфраструктурою світового ринку.
10. Які види операцій є найбільш розповсюдженими у сучасній міжнародній торгівлі?
11. Проаналізуйте наслідки міжнародної торгівлі на прикладі імпорту енергоносіїв.
10. Які перспективи взаємовигідного співробітництва України з країнами ЄС?

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Систему господарських зв'язків між національними економіками країн, відповідними суб'єктами господарювання утворює...
2. Міжгалузевий міжнародний обмін, зокрема товарами добувних і обробних галузей окремих країн, зумовлює...
3. Специфічна форма фінансування придбання різних видів устаткування.
4. Виробництво товарів і послуг за участю іноземного підприємницького капіталу у формі прямих і портфельних інвестицій.
5. Вигоди від зовнішньої торгівлі розподіляються прямо пропорційно змінам цін у обох сторін.
6. Вид підприємницької діяльності переважно в міжнародній економіці.
7. Специфічна форма фінансування придбання різних видів устаткування.
8. Посередницька комісійна діяльність банку або фактор-компанії при розрахунках між постачальниками товарів і покупцями за допомогою оплати фінансових вимог постачальників з подальшим стягуванням боргу з покупців.

Поняття:

- а) факторинг;
- б) компенсаційні угоди;

- в) міжнародний бізнес;
- г) інфраструктура світового ринку;
- д) ефект масштабу;
- е) індекс транснаціоналізації;
- є) міжнародне виробництво;
- ж) лізинг;
- з) загальний тип міжнародного поділу праці;
- и) міжнародна економічна діяльність.

Вправа 2. *Знайдіть єдину правильну відповідь.*

1. Міжгалузевий міжнародний обмін товарами добувних і обробних галузей окремих країн зумовлює:

- а) загальний тип міжнародного поділу праці;
- б) особливий тип міжнародного поділу праці;
- в) одиничний тип міжнародного поділу праці.

2. До розвитку і переважання міжнародної торгівлі готовими виробами різних галузей і виробництв призводить:

- а) загальний тип міжнародного поділу праці;
- б) особливий тип міжнародного поділу праці;
- в) одиничний тип міжнародного поділу праці.

3. Національні фінансові інститути, міжнародні інвестиційні інститути є суб'єктами міжнародної (-го):

- а) фінансової діяльності;
- б) бізнесу;
- в) економічної діяльності;
- г) інвестиційної діяльності;
- д) торговельної діяльності.

4. У перенесенні за кордон виробництва продукції полягає суть:

- а) фінансової діяльності;
- б) бізнесу;
- в) економічної діяльності;
- г) інвестиційної діяльності;
- д) торговельної діяльності.

5. У перенесенні за кордон акту реалізації прибутку, втіленого у ціні експортованих товарів полягає суть:

- а) фінансової діяльності;
- б) бізнесу;
- в) економічної діяльності;
- г) інвестиційної діяльності;
- д) торговельної діяльності.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке – помилкове.*

1. Видами міжнародного бізнесу є: толлінг, франчайзинг, біржові операції, банкінг, ділінг, лізинг, факторинг та ін.

2. Відмінності між цінами експорту та імпорту є причинами міжнародної фінансової діяльності.

3. Видами міжнародної торговельної діяльності є торгівля готовою продукцією, торгівля машинами й обладнанням, торгівля сировиною, торгівля послугами.

4. Об'єктом аналізу у міжнародній економічній діяльності є окрема країна, а не міжнародна фірма.

5. Суб'єктами міжнародної інвестиційної діяльності є ТНК, держави, міжнародні валютні організації.

6. Для віртуального капіталу найбільш сприятливою є сфера діяльності, об'єктами та результатами якої є гроші та цінні папери.

Література до теми 4

1. Міжнародна економіка: підруч. / Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Я.М. Столярчук. — К. : КНЕУ, 2014. – С. 100-170.

2. Міжнародні економічні відносини. Навч. посіб. – Одеса: ПЛУТОН, 2016. – С. 143-148, 169-217.

3. Міжнародна економіка: навч. посіб. / За ред. Г.Е. Гронтковської / Г.Е. Гронтковська, О.І. Ряба, А.М. Венцурик, О.І. Красновська. - К.: Центр учбової літератури, 2014. – С. 95-185.

4. Світова економіка: підруч. / за ред. А.П. Голікова, О.А. Довгаль. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – С. 75-109.

5. Козак Ю.Г. Міжнародна економіка: в питаннях та відповідях: підруч. / Ю.Г. Козак. – К.: Центр учбової літератури, 2017. – С. 35-66.

6. Радзієвська С.О. Глобальна економіка: конспект лекцій для студентів економічних напрямів підготовки усіх форм навчання / С.О. Радзієвська. – К.: «СІК ГРУП УКРАЇНА», 2015. – 344 с.

7. Міжнародні економічні відносини: у 2 ч. Ч. 1: навч. посіб. / Л.Б. Шостак, А.А. Олешко, О.І. Дікареєв, О.С. Бадрак; Національний університет державної податкової служби України. – Ірпінь: Видавництво НУДПСУ, 2016. – С. 107-230.

8. Journal of International Economics [Electronic resource]. – Available at: <https://www.journals.elsevier.com/journal-of-international-economics>

9. Європейський Союз [Electronic resource]. – Available at: <https://www.europa.eu> -

10. Світова організація торгівлі [Electronic resource]. – Available at: <https://www.wto.org>

11. Міжнародний валютний фонд [Electronic resource]. – Available at: <https://www.imf.org>

12. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>

ТЕМА 5. МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ОБМІН У ДОБУ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Основні питання для вивчення

5.1. Міжнародний науково-технологічний обмін: сутність, причини, об'єкти та показники.

5.2. Основні форми, канали та результати міжнародної передачі науково-технічних знань і технологій.

5.3. Становлення відкритих національних моделей науково-технічного обміну в добу четвертої промислової революції.

5.1. Міжнародний науково-технологічний обмін: сутність, причини, об'єкти та показники

Новий етап НТР, що розпочався в 50-х рр. ХХ ст., забезпечив переворот у структурі міжнародного поділу праці, поглибив значні технологічні відмінності між країнами та призвів до появи нової форми міжнародних економічних відносин – *міжнародного науково-технологічного обміну*.

Міжнародний науково-технологічний обмін – це сукупність економічних відносин між іноземними контрагентами з приводу використання на комерційній та некомерційній основі результатів науково-технічної діяльності, що мають наукову, практичну й комерційну цінність. Його масштаби розширюються під тиском глобалізації, у міру залучення до глобальної економічної мережі все більшої кількості активних країн-учасниць і зміцнюються через посилення їх взаємозалежності внаслідок поглиблення суспільного поділу науково-технічної праці, розвитку та диференціації форм кооперації і комбінування виробництва інтелектуально-інформаційного продукту й інноваційних благ.

У операціях з міжнародного обміну (торгівлі) науково-технічними знаннями та досвідом об'єктами купівлі-продажу виступають інтелектуальні продукти - об'єкти інтелектуальної власності (рис. 5.1), найбільш широко представлені такими *об'єктами промислової власності* (ОПВ) як:

- *винахід* – представлене в документарній формі технічне рішення, що має технічну новизну, неочевидність, явну користь (можливість

практичного застосування та комерціалізації) й може зумовити появу нових інновацій та інноваційних процесів. Право власності на винахід визначається *патентом* - документом, який видається компетентним органом винахіднику і засвідчує його авторство та пріоритет, а також надає йому *монопольне (виключне) право щодо розпорядження даним винаходом* упродовж певного періоду часу (зазвичай 20 років із необмеженою можливістю подовження);

- *корисна модель* – виріб, який має суттєву новизну та неочевидність технічного рішення при наявному рівні техніки та технології й підлягає патентуванню для забезпечення правоохорони (10 років із необмеженою можливістю подовження);

Рис. 5.1. Об'єкти інтелектуальної власності

- *промисловий зразок* – запатентований результат творчої діяльності людини у галузі художнього конструювання із правоохоронним терміном у 15 років та однією можливістю його подовження на 5 років. Об'єктом промислового зразка може бути форма, малюнок чи розфарбовування або їх поєднання, які визначають зовнішній вигляд промислового виробу і призначені для задоволення естетичних та ергономічних потреб.

- *товарний знак (марка, бренд)* – позначення, за яким товари і послуги одних осіб відрізняються від товарів і послуг інших. Право власності

засвідчується свідоцтвом про реєстрацію й залишається чинним протягом 10 років із необмеженою можливістю подовження.

Менш поширеними є комерційні угоди, пов'язані з торгівлею:

- *копірайтами* – ексклюзивними правами авторів літературного, аудіо-, відео творів на показ і відтворення свої роботи;
- *ноу-хау* – секретними незапатентованими технологічними знаннями і процесами, практичним досвідом, включаючи: методи, необхідні для виробництва певного виробу, наукових досліджень і розробок; склад і рецептуру матеріалів, речовин та сплавів; методи і способи корисних копалин; специфікації та формули; документацію, схеми організації виробництва і т.п.;
- *географічними зазначеннями (знаками походження товару)* – назвами країни, місцевості, населеного пункту та іншого географічного регіону, яка використовується для позначення товару та для його особливої відмінності (наприклад, Шампань, К'янті, Коньяк, Пармезан, Моршинська, Коблево, «Made in USA», «Made in Ukraine»);
- комп'ютерними програмами й доменними іменами;
- сортами рослин і породами тварин, тощо.

Етапи розвитку міжнародного науково-технологічного обміну:

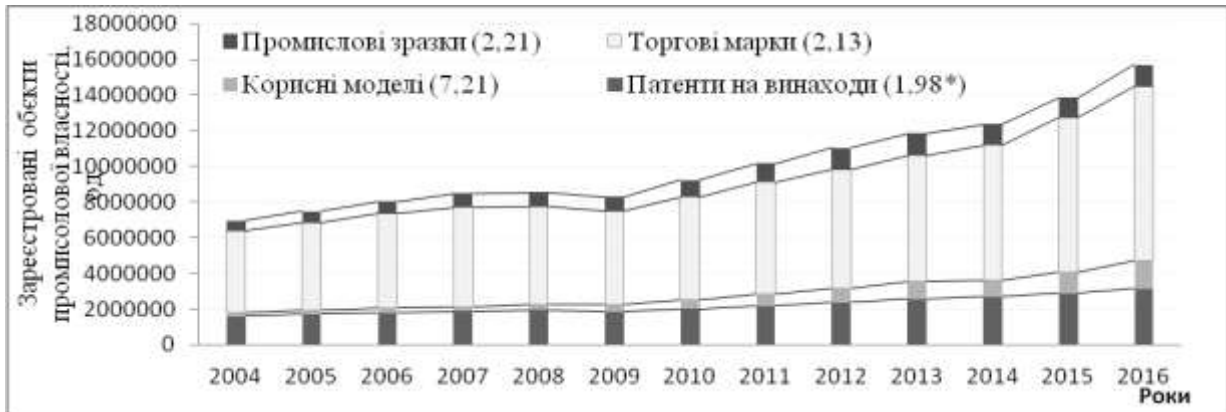
I) використання нових інтелектуальних продуктів та технологій лише на власних підприємствах і продаж нової продукції на ринку (до промислового перевороту XVIII ст.);

II) використання нових інтелектуальних продуктів технологій не лише на власних підприємствах, але й продаж їх іншим виробникам в умовах ускладнення фінансової, виробничої й ринкової ситуації (XVIII – XIX ст.);

III) міжнародний обмін науково-технічними знаннями й технологіями зростає до обсягів, що дозволили виділити його в окрему форму міжнародних економічних відносин, виникнення світового ринку технологій (середина XX ст.).

Найбільш виразними кількісними індикаторами збільшення ваги науково-технологічної складової зовнішньоекономічних взаємин є додатна динаміка загальної кількості щорічно зареєстрованих ОПВ (рис. 5.2) та, насамперед, тієї їх частки, що стимулює та підтримує розвиток так званих проривних високих технологій - протагоністів четвертої промислової революції. За міжнародною патентною класифікацією Всесвітньої організації інтелектуальної власності (International Patent Classification) у групу високотехнологічних патентів входять технічні рішення у галузях авіації, телекомунікаційних технологій, біотехнологій, нанотехнологій та

радіонавігації, комп'ютерного та автоматизованого бізнес-обладнання, лазерів, напівпровідників, мікроорганізмів та генної інженерії.

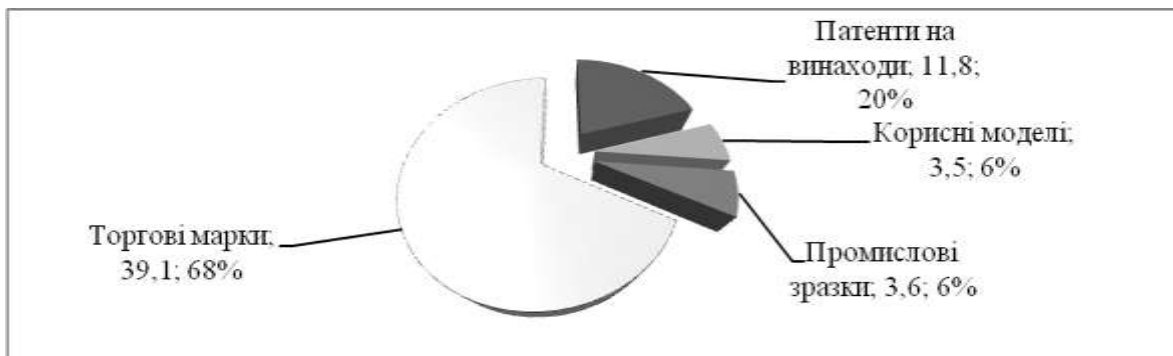
У дужках наведені індекси зростання відповідної компоненти ОПВ.

Джерело: WIPO. <https://www3.wipo.int/ipstats/keysearch.htm?keyId=204>

Рис. 5.2. Світова динаміка зареєстрованих заявок на ОПВ за національними та міжнародними процедурами, 2004 – 2016 рр.

У реаліях сьогодення світовими лідерами високотехнологічного патентування є США, Японія, Німеччина, Китай, Південна Корея та Франція. Саме на їх долю припадає близько 76% світових заявок на високотехнологічні патенти на винаходи та корисні моделі. Окрім названих країн висока патентна активність безвідносно до її технологічного рівня характерна для Індії, Ірану, Італії, Російської Федерації та Туреччини.

За даними ВОІВ, на 01.01.2017 р. повний світовий реєстр (портфель) ОПВ налічував 11,8 млн. патентів, 3,5 млн. корисних моделей, 3,6 млн. промислових зразків та 39,1 млн. торгових марок (рис. 5.3). З чинних патентів найбільша кількість належала резидентам США (2,8 млн. або 23,7%), Японії (2 млн. (16,9%)), Китаю (1,8 млн., 15,3%) та Республіці Корея (1 млн. (8,5%)). Безумовна першість у володінні активними торговими марками, зразками промислового дизайну та корисними моделями належить Китаю.

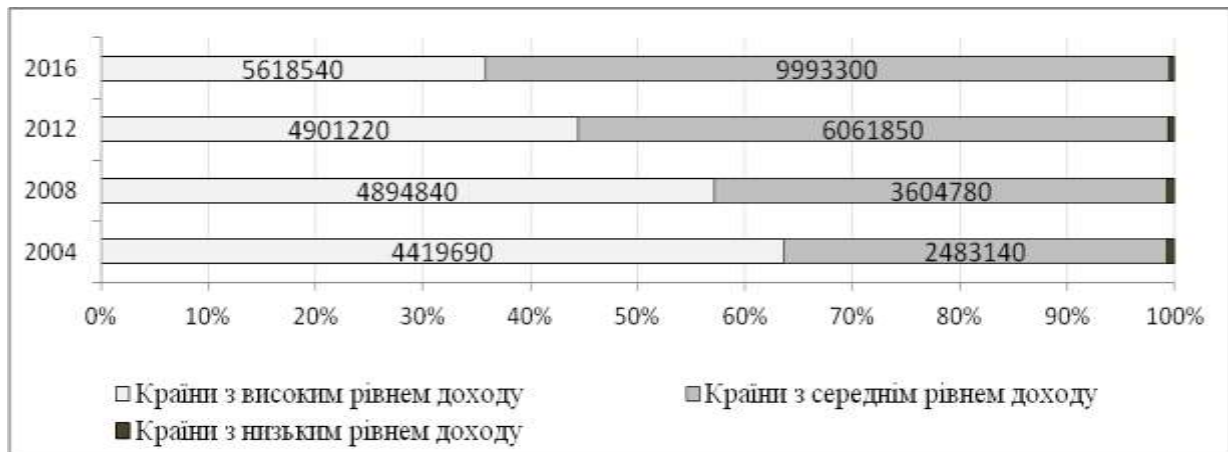

Джерело: WIPO.

Рис. 5.3. Розміри (у млн. од.) та структура повного міжнародного реєстру (портфелю) об'єктів промислової власності на 01.01.2017 р.

ТЕМА 5. МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ОБМІН У ДОБУ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

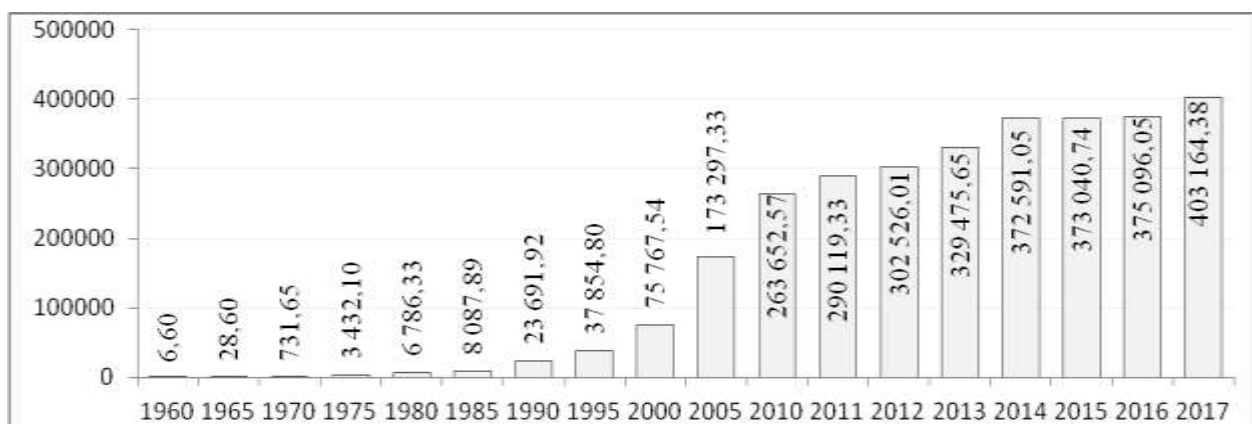
Взагалі протягом останнього десятиріччя випереджальними темпами зростає активність країн середнього ешелону міжнародної економіки (рис. 5.4), зокрема країн групи ASIA-10 та країн Близького Сходу, щодо подання заявок та реєстрації прав на промислові об'єкти інтелектуальної власності. Так, у 2016 р. азійське походження мали 96% заявок на корисні моделі, 69,3 – на промислові зразки, 64,6% - патенти на винаходи, 60% - торгові марки (знаки).

Джерело: WIPO.

Рис. 5.4. Структурна динаміка поданих заявок на реєстрації ОПВ за групами країн з різним рівнем доходу, 2004 – 2016 рр.

Факт зростання обсягів міжнародної торгівлі об'єктами авторського права, до яких відносять комп'ютерне програмне забезпечення та бази даних, та ОПВ засвідчує динаміка поточних платежів між резидентами і нерезидентами національних економік за використання об'єктів інтелектуальної власності (рис. 5.5) та підвищення частки роялті й інших ліцензійних платежів (доходів), у ВВП світу.

Джерело: The World Bank.

Рис. 5.5. Світова динаміка платежів за використання інтелектуальної власності, млн. дол. США за поточним курсом (1960 – 2017 рр.)

Зрозуміло, що 95,3% потоків міжнародної інтелектуальної ренти привласнюється країнами ОЕСР (2016 р.), у складі яких вже попередньо названі найбільші патентовласники. Залишки 4,7% перерозподіляються між країнами із середнім (4,5%) та низьким (0,2 %) рівнем доходу(ВВП). Слід мати на увазі, що країни ОЕСР одночасно є не тільки основними продавцями, а й користувачами новітніх науково-технічних знань та технологій, бо лише в них є матеріально-технічні можливості, що дозволять абсорбувати та продуктивно використовувати інтелектуально-інноваційні продукти. Тож ними сплачується 78,7% міжнародних платежів за права використання об'єктів інтелектуальної власності. За результатами торгівлі останніми у 2016 р. додатне сальдо мали лише 24 країни світу, з яких найбільші вигоди отримали США, Сполучене Королівство, Німеччина, Швеція, Швейцарія, Фінляндія, Франція, Данія, Ісландія та Ізраїль. Решта країн, зокрема Україна, мали від'ємне сальдо комерційних операцій з об'єктами інтелектуальної власності.

Серед показників, що відображають стан та результати міжнародного науково-технологічного обміну, також слід назвати отримані з національних платіжних балансів країн світу агреговані дані щодо *вартості високотехнологічного експорту товарів і послуг*. За стандартами ОЕСР з обліку і статистики науково-технічної діяльності до високотехнологічної продукції відноситься продукція, виготовлена *технологічно- та наукоємними галузями промисловості (High-tech industry)*, а саме: високоточні вимірвальні прилади та оптика, електроніка і телекомунікаційне обладнання, повітряні та космічні літальні апарати, фармацевтичні та лікарські препарати, медична техніка, комп'ютерна та офісна техніка, програмне забезпечення. Категорія *високотехнологічних та наукоємних послуг (Knowledge – intensive services)* охоплює усю сферу наукових досліджень та досвідно-конструкторських розробок, інжиніринг, архітектурні та дизайнерські послуги, фінансовий консалтинг та страхування, юридичне та бухгалтерське супроводження бізнесу, освітні послуги, державне управління та адміністрування, медичні та ветеринарні послуги тощо.

За оцінками UNCTAD, найбільшими експортерами високотехнологічної продукції на міжнародних ринках у 2016 р. були підприємства Китаю (23,1%), Німеччини (8,84%), США (7,14%), Сінгапуру (5,88%), Південної Кореї (5,51%), Франції (4,84%), Японії (4,33%), Сполученого Королівства (3,18%), Малайзії (2,59%) та Нідерландів (2,55%). На долю України припадало близько 0,06% вартості світового високотехнологічного експорту.

Про посилення у світовому масштабі ресурсної підтримки й зростання похідного попиту на вельми специфічні фінансові та трудові ресурси науково-технічного та інноваційного розвитку свідчить підвищення в абсолютному й відносному виразі щорічних валових витрат на фінансування НДДКР, збільшення кількості науковців та дослідників, кількості венчурних інвесторів та обсягів венчурного капіталу.

Венчурний (ризиковий) капітал - це фінансові ресурси, що надаються професійними інвесторами, які інвестують у молоді, швидко зростаючі компанії (так звані стартапи), що мають значний потенціал зростання і реалізують інноваційні проекти з високим рівнем ризику.

До числа перспективних інноваційних проектів, здатних привабити та залучити венчурних інвесторів, відносяться:

- 1) виробництво радикально нових видів продукції;
- 2) випуск нових продуктів, орієнтованих на потенційних покупців, яких можна залучити активною рекламною компанією;
- 3) нові технологічні процеси, направлені на випуск більш високоякісної продукції;
- 4) нові технологічні процеси, що забезпечують істотне зниження витрат виробництва.

Якщо в перших трьох випадках інвестиційні проекти спрямовані на збільшення прибутку у майбутньому внаслідок зростання продажів, то в останньому - на зростання прибутку в результаті зниження собівартості продукції.

5.2. Основні форми, канали та результати міжнародної передачі науково-технічних знань і технологій

Велика Рецесія початку ХХІ ст. висвітила проблеми моноорієнтаційного розвитку країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою. Економічне зростання попередніх років, в багатьом, відбувалось за рахунок експорту низькотехнологічної продукції, попит на яку є нееластичним за ціною. Отже, незначне скорочення попиту на продукцію гірничо-металургійної, нафтодобувної, сільськогосподарської, хімічної галузей обумовило значне падіння цін на неї, відчутне скорочення експортного виторгу та глибоку кризу національних економік. Нагальною стає необхідність форсованого розвитку наукоємних виробництв, становлення власних корпорацій, орієнтованих на випуск високотехнологічної продукції кінцевого попиту. *Структурну перебудову національних економік можна забезпечити лише шляхом реалізації*

комплексу заходів державної підтримки створення власних високих технологій та їх імпорту.

Міжнародне правове тлумачення поняття «технологія»:

– набір конструкторських рішень, методів і процесів виробництва товарів і надання послуг;

– матеріалізована або упредметнена технологія, наприклад, у вигляді устаткування, машини, обладнання тощо.

Процес міжнародної передачі технології містить у собі:

а) відбір і придбання технології;

б) адаптацію й освоєння придбаної технології;

в) розвиток місцевих можливостей з удосконалення технології з урахуванням потреб національної економіки.

Причини, що обумовили швидкий розвиток міжнародного обміну технологіями:

1) на рівні країни – це нерівномірність розвитку різних країн світу в науково-технічній сфері, певна вузька спеціалізацією, що пов'язана насамперед з недостатнім обсягом видатків на НДДКР у більшості країн і з розходженням цілей їх застосування:

– для розвинутих країн придбання технології сприяє модернізації виробничого апарату в різних галузях;

– для країн, що розвиваються, – це засіб подолання технологічної відсталості й створення власної промисловості, орієнтованої на задоволення внутрішніх потреб;

2) на рівні організації (фірми) придбання технології сприяє:

– розв'язанню конкретних економічних і науково-технічних проблем;

– подоланню обмеженості науково-технічної бази окремого підприємства, браку виробничих потужностей та інших ресурсів;

– одержанню нових стратегічних можливостей розвитку (рис. 5.6).

Економічна доцільність експорту технологій визначається тим, що:

1) продаж технологій – це джерело одержання доходів;

2) передача технологій за кордон – форма боротьби за товарний ринок;

3) це спосіб обійти проблеми експорту відповідного продукту;

4) це спосіб установа контролю над закордонною фірмою через такі умови ліцензійної угоди, як обсяг виробництва, участь у прибутках тощо;

5) надання технології – спосіб забезпечення доступу до іншого нововведення через «перехресне ліцензування»;

б) це можливість більш ефективного вдосконалення об'єкта ліцензії за участю покупця.

ТЕМА 5. МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ОБМІН У ДОБУ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Економічна доцільність імпорту технологій визначається тим, що імпорт технологій це:

- 1) доступ до нововведень високого технічного рівня;
- 2) засіб економії видатків на НДДКР;
- 3) засіб зменшення валютних видатків на товарний імпорт і забезпечення використання національного капіталу й робочої сили;
- 4) умова розширення експорту продукції, що виготовляється із застосуванням імпортованих технологій;
- 5) гарантія освоєння продукту або процесу за допомогою продавця, що забезпечує, як правило, технічну адаптацію нововведення.

Суб'єктами світового ринку технологій є: держави; фірми; університети; фізичні особи (вчені й фахівці).

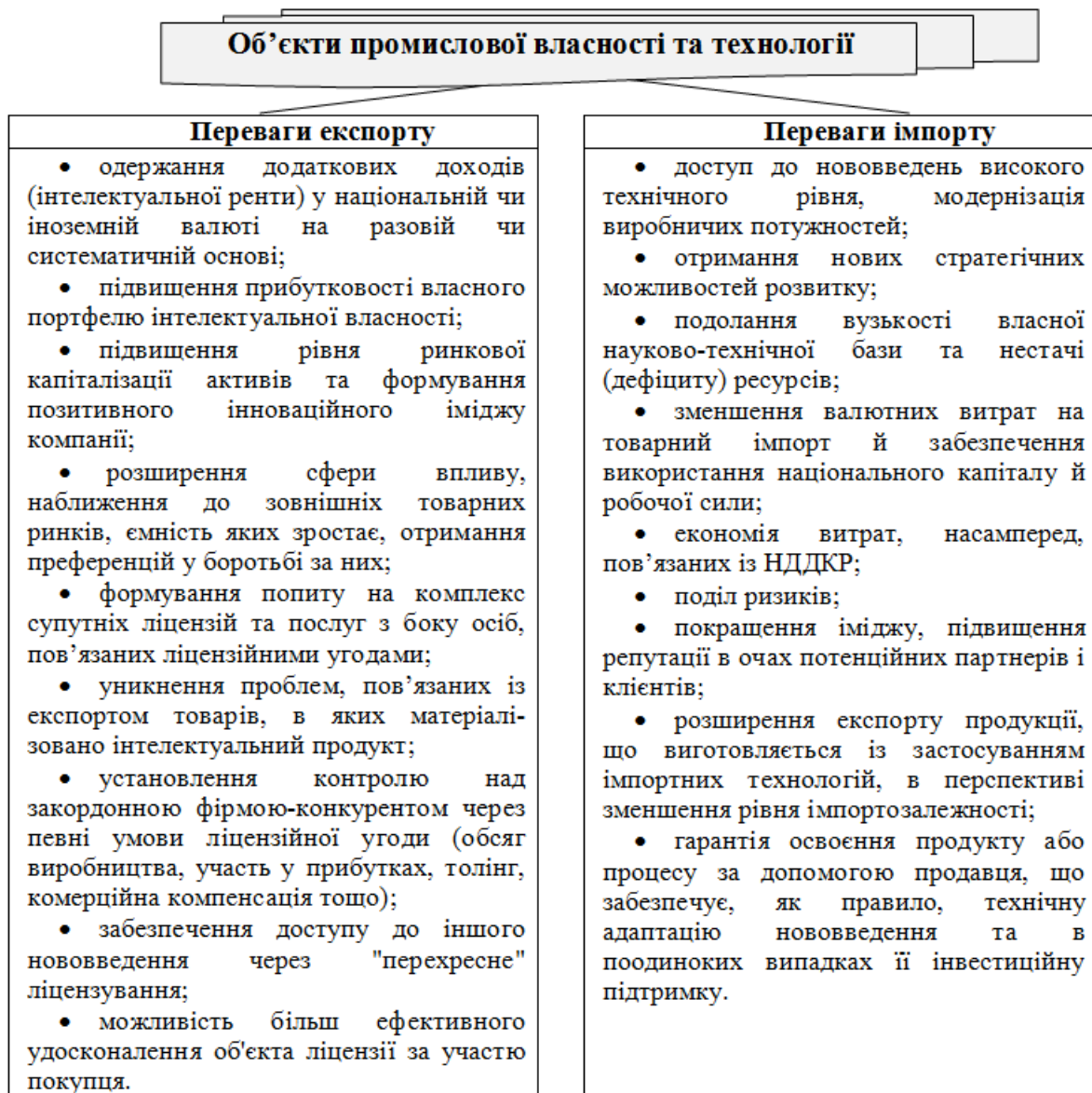

Рис. 5.6. Основні переваги комерціалізації й міжнародної торгівлі ОПВ та технологіями [розроблено авторами].

Об'єктами світового ринку технологій є: результати інтелектуальної діяльності в упредметненій формі (агрегати, устаткування, інструменти, технологічні лінії тощо); результати інтелектуальної діяльності в неупредметненій формі (технічна документація, знання, досвід тощо).

Сегменти світового ринку технологій: 1) ринок патентів і ліцензій; 2) ринок науко- і технологічноємної продукції; 3) ринок високотехнологічного основного капіталу (обладнання, машин, устаткування); 4) ринок науково-технічних фахівців; 5) ринок венчурного капіталу.

Як вже зазначалося, провідну роль на світовому ринку технологій відіграють розвинуті країни: Великобританія, Німеччина, США, Франція й Японія, які контролюють понад 60% цього ринку. Проте, США та Європейський Союз за часткою видатків на R&D у ВВП займають лише 9 та 24 сходинки в планетарному рейтингу (2015 р.), відповідно, що навряд чи забезпечить збереження їх нинішніх позицій на світовому ринку технологій в майбутньому.

Особливості сучасного міжнародного обміну технологіями:

1. Світовий ринок технологій сприяє інтелектуалізації міжнародної економіки в цілому.

2. Головними суб'єктами ринку технологій на міжнародному рівні є ТНК, які забезпечують спільне використання результатів НДДКР материнськими й дочірніми компаніями.

3. Найбільші ТНК зосереджують дослідження у своїх руках, що сприяє монополізації міжнародного ринку технологій.

4. Стратегія поведінки ТНК на світовому ринку технологій стосовно незалежних суб'єктів (країн та фірм) визначається життєвим циклом технології:

I етап – перевага надається продажу готової продукції, в якій реалізуються нові ідеї;

II етап – технологічний обмін супроводжується або здійснюється у формі прямих іноземних інвестицій (ПІІ);

III етап – чисте ліцензування, тобто придбання прав власності на технологію, її використання.

5. Провідну роль відіграє внутрішньофірмовий міжнародний обмін технологіями.

6. Технологічний розрив, що існує між різними групами країн (табл. 5.1), обумовлює багатоступінчасту структуру світового ринку технологій:

Групування країн світу за рівнем технологічного розвитку, 2017 р.

Рівень світової технологічної піраміди	Особливості національного виробництва	Кількість країн	Країни
<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">Спрощення, гомогенізація виробництва і споживання, зменшення частки доданої вартості у ВВП</p>	1	28	Люксембург, Швейцарія, Нідерланди, Великобританія, Швеція, США, Ізраїль, Німеччина, Гонконг, Ісландія, Норвегія, Данія, Нова Зеландія, Сінгапур, Японія, Фінляндія, Австрія, Ірландія, Бельгія, Естонія, Франція, Мальта, Канада, ОАЕ, Тайвань, Португалія, Австралія, Іспанія, Республіка Корея.
	2	27	Литва, Бахрейн, Кіпр, Чехія, Катар, Словенія, Уругвай, Латвія, Чилі, Болгарія, Угорщина, Італія, Словацька Республіка, Хорватія, Саудівська Аравія, Коста-Ріка, Малайзія, Польща, Чорногорія, Тринідад і Тобаго, Греція, Румунія, Казахстан, Молдова, Південно-Африканська республіка, Бразилія, Азербайджан.
	3	27	Російська Федерація, Маврикій, Оман, Бруней, Таїланд, Туреччина, Панама, Лівія, Колумбія, Аргентина, Йорданія, Кувейт, Боснія і Герцеговина, Грузія, Мексика, Сербія, Китай, Монголія, Ямайка, Сейшельські острови, Вірменія, Албанія, В'єтнам, Індонезія, Україна (81) , Марокко.
	4	27	Філіппіни, Кабо-Верде, Туніс, Перу, Домініканська республіка, Кенія, Намбія, Ботсвана, Іран, Еквадор, Гана, Єгипет, Ель Сальвадор, Алжир, Гватемала, Камбоджа, Гондурас, Сенегал, Руанда, Киргизстан, Парагвай, Гамбія, Нікарагуа, Шрі-Ланка, Індія, Венесуела.
	5	28	Лаос, Пакистан, Нігерія, Гвінея, Таджикистан, Уганда, Замбія, Мозамбік, Малі, Непал, Бангладеш, Зімбабве, Танзанія, Камерун, Свазіленд, Лесото, Мадагаскар, Конго, Сьєра-Леоне, Бенін, Ефіопія, Малаві, Мавританія, Ліверія, Гаїті, Бурунді, Ємен, Чад.

Інтелектуальна та технологічна рента

Складено авторами із використанням World Economic Forum. Global Competitiveness Report 2017-2018.

а) високі технології (унікальні та прогресивні) є об'єктами обміну між розвинутими країнами;

б) низькі (морально застарілі) і середні (традиційні) технології розвинутих країн є новими для країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою.

Основні канали передачі технології:

а) *внутрішньофірмові* – закордонним філіям ТНК;

б) *міжфірмові* – за ліцензійними, коопераційними, управлінськими та іншими довгостроковими угодами з іноземними фірмами;

в) *зовнішньоторговельні* – разом з експортними поставками машин, устаткування й іншої промислової продукції.

Основні форми дифузії науково-технічних знань та передачі (трансферу) технології:

1. На некомерційній основі, коли між сторонами не виникає грошових зобов'язань:

– *науково-технічні публікації* – наукова, технічна й навчальна література, комп'ютерні банки даних, довідники й аналітичні дослідження, технічні стандарти й інструкції, фірмові каталоги й проспекти, патентні описи;

– *особисті контакти вчених і фахівців* у процесі обміну інформацією на міжнародних конференціях, виставках, симпозіумах, семінарах, а також у результаті відряджень за кордон, навчання, стажування;

– *міграція вчених і фахівців*, або так звана «втеча» та «рециркуляція» умів.

2. На комерційній основі, коли покупець оплачує передані продавцем науково-технічні знання.

Найпоширенішою сучасною формою передачі науково-технічних знань на комерційній основі є *міжнародна торгівля ліцензіями*.

Ліцензія – це дозвіл ліцензіара (власника технології або прав промислової власності) на використання ліцензіатом (особою, що отримує технологію) винаходу, науково-технічного досягнення, технічних знань, виробничого досвіду, секретів виробництва тощо протягом певного терміну за обумовлену в ліцензійній угоді винагороду.

Ліцензії розрізняють:

1) за наявністю патенту:

– *запатентовані науково-технічні розробки*;

– *безпатентні ліцензії* (при продажу науково-технічного відкриття, авторство й новизна якого не зареєстровані у відповідних офіційних установах);

2) залежно від обсягу переданих покупцеві ліцензії прав:

– *проста ліцензія*, за договором якої ліцензіар дозволяє використати винахід, залишаючи за собою право як самостійного використання, так і видачі аналогічних ліцензій іншим особам;

– *виключна ліцензія*, за договором якої ліцензіатові надаються виключні права на використання винаходу в межах, обумовлених в угоді, і ліцензіар не може видавати аналогічні ліцензії іншим особам, але може самостійно використовувати предмет ліцензії;

– *повна ліцензія*, за договором якої ліцензіар уступає ліцензіатові всі права на використання науково-технічного досягнення протягом терміну дії угоди;

3) за способом комерційної реалізації:

– *чисті ліцензії* – купівля-продаж чистих ліцензійних прав;

– *супутні ліцензії*, що супроводжуються контрактом на поставку устаткування.

Нові технології є *особливим товаром*, а їхній винахідник наділений *монопольним правом* на використання винаходу, що охороняється патентом.

Вартість ліцензійної угоди залежить не стільки від витрат проведення науково-дослідних робіт, скільки від величини доходу, який можна одержати при використанні об'єкта ліцензійної угоди.

Форми виплати ліцензійної винагороди:

– *роялті* – фіксовані відрахування від поточного доходу ліцензіата від реалізації ліцензійної продукції (товарів, робіт, послуг). В окремих випадках за *базу роялті* може прийматися обсяг виробленої чи реалізованої ліцензійної продукції (товарів, робіт, послуг) в натуральному виразі або прибуток від реалізації ліцензійної продукції (товарів, робіт, послуг). Зазвичай участь ліцензіара у прибутках ліцензіара фіксується на рівні до 30% при наданні виключної та 10% при наданні невиключної ліцензії;

– *паушальний платіж* – одноразовий платіж, не пов'язаний у часі з фактичним використанням ліцензії, а встановлений заздалегідь на основі експертних оцінок;

– *комбінований платіж*, що включає первинну суму у вигляді паушального платежу 10–15% від загальної ціни ліцензії та наступні періодичні відрахування роялті;

– *участь у власності*, що передбачає передачу ліцензіатом ліцензіару частини акцій своєї компанії та інших цінних паперів, що виступають засобом платежу за надану ліцензію й забезпечують дольову участь ліцензіата у статутному фонді (капіталі) ліцензіара. Цей вид платежу

переважно застосовують ТНК, що прагнуть встановити контроль над власністю тих іноземних підприємств, що використовують їх технологію(ї).

Крім того, формою оплати за ліцензії може бути *перехресне ліцензування (взаємовигідний бартерний обмін ліцензіями)* та попередня оплата (коли необхідні кошти для продовження досліджень або передбачається, що винахід є проміжним продуктом).

Франчайзинг – надання великою фірмою дрібній фірмі права використання її товарного знака, торговельної марки або знака обслуговування.

Продаж втілених технологій – значна частина контрактів на експорт або імпорт машин й устаткування, що містить у собі передачу технологій.

Лізинг – довгострокова оренда машин, устаткування тощо. Головні види:

– *оперативний лізинг* терміном від 3 до 5 років. Термін оренди менший за термін життєвого циклу виробу, отже відбувається його неповна амортизація за період оренди. Після закінчення останнього вироб повертається власникові й знову здається на новий період в оренду;

– *фінансовий лізинг* терміном на 15–20 років. Термін оренди відповідає терміну повної окупності орендованого устаткування, а по завершенні терміну користувач або повертає об'єкт лізингу власникові, або укладає нову угоду на пільгових умовах, або купує орендоване устаткування у власність за залишковою вартістю.

Рейтинг – короткострокова оренда машин, устаткування на період до 1 року.

Хайринг – середньострокова оренда машин, устаткування (від 1 року до 3–5 років).

Міжнародний інжиніринг – діяльність щодо надання комплексу послуг виробничого, комерційного та науково-технічного характеру, спеціалізованими проектно-консультаційними інженерно-консультаційними, промисловими, будівельними та іншими компаніями. Його кінцевою метою є отримання найкращих результатів від капіталовкладень або інших видатків, що пов'язані з реалізацією проектів різноманітного призначення, за рахунок найбільш раціонального підбору та ефективного використання ресурсів, а також методів організації та управління, на базі сучасних науково-технічних досягнень та з урахуванням конкретних умов й факторів реалізації проектів.

Науково-технічне й виробниче кооперування у формі спільного проведення НДДКР шляхом створення спільних колективів, праці фахівців

за кордоном, на основі угод про технологічне співробітництво й передачу ліцензій на винаходи, корисні моделі та ноу-хау на компенсаційній основі.

3. Кримінальні форми передачі технологій:

– *промислове шпигунство* – передача, викрадення або збирання з метою передачі іноземній державі або компанії відомостей у науково-технічній і виробничій сферах, що становлять державну або комерційну таємницю;

– *технічне піратство* – масовий випуск і продаж технологій-імітацій тіншовими структурами;

– *розголошення комерційної таємниці та надання недостовірної технологічної інформації.*

– *несумлінна реєстрація* – один із видів порушень прав інтелектуальної власності, що передбачає крадіжку чужих ідей, технічних рішень та видачу їх за свої як цілком легальні та власні, маючи на це певні права.

Нормативно-правову базу функціонування міжнародного обміну науково-технічними знаннями та технологіями *формують, удосконалюють та адмініструють організації:*

- *Світова організація торгівлі* в тій частині своєї діяльності, що стосується торгівлі об'єктами авторського права та промислової власності й їх законного переміщення через митні кордони держав-членів СОТ;

- *Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ)* - міжурядова організація, що відповідає за просування інтелектуальної власності в усьому світі та сприяє співробітництву між державами, а також здійснює діяльність з адміністрування різних міжнародних договорів, в тому числі Мадридської угоди і Мадридського протоколу (заснована у 1967 р. у Стокгольмі Конференцією держав – членів Паризького і Бернського Союзів за участю 74 держав. Зараз нараховує 191 члена, у т.ч. Україну);

- *Комітет з передачі технологій Конференції ООН з торгівлі й розвитку.*

Основними міжнародними багатосторонніми угодами, що регламентують відносини у сфері реєстрації, захисту та передачі промислової власності є:

– Міжнародний кодекс поведінки у сфері передачі технологій;

– Угода СОТ щодо торгових аспектів прав на інтелектуальну власність (Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights – TRIPS, 1994 р.);

– Паризька конвенція про охорону промислової власності (1883 р., в останній редакції 1967 р.);

- Угода ВОІВ про патентне право;
- Угода ВОІВ про патенту кооперацію (Patent Cooperatively Treaty – РСТ, 1970 р.), за якою передбачено: а) створення міжнародного патентного фонду (реєстру) та його використання у сфері експертизи поданих патентних заявок; б) надання можливості винахідникам подання міжнародної патентної заявки за РТС-процедурою;
- Мадридська угода про реєстрацію знаків (1891 р., в останній редакції 1979 р.), якою передбачена можливість подання міжнародної заявки на процедуру реєстрації торгової марки, де одночасно можуть бути вказані декілька цікавих для заявника країн із тих 118, що підписали угоду (102 країни, у т.ч. Україна) чи офіційно погодилися виконувати її вимоги, щоб забезпечити себе від ризику санкцій за товарний контрафакт з боку країн-партерів;
- Мадридська угода щодо запобігання обману при навмисно неправдивій інформації про походження товарів у разі їх сертифікації (1891 р.);
- Лісабонська угода щодо охорони назв місць походження та їх міжнародну реєстрацію (1958 р.) тощо.

В останні роки у сфері регулювання інтелектуальної власності підвищується роль регіональних організацій та регіональних патентних систем. На сьогодні найбільш розвинутими з них є:

- Європейська патентна система, (утворена у 1967 р, штаб-квартира у Мюнхені), у межах якої з 19 липня 2013 р. для винахідників з усіх країн світу уможлиблюється отримання за ЕРО-процедурою єдиного Європейського патенту, чинного на території усіх країн ЄС, ;
- Євразійська патентна система (1994 р., штаб-квартира у Москві);
- Африканська організація інтелектуальної власності (1962 р.);
- Африканська регіональна організація промислової власності (1985 р.).

5.3. Становлення відкритих національних моделей науково-технічного обміну в добу четвертої промислової революції

Становлення *відкритих національних моделей* науково-технічного обміну та інноваційного розвитку є закономірною відповіддю на виклики постіндустріальних реалій. Рушійного імпульсу для розвитку цих моделей надає кластер комплементарних тенденцій, що взаємообумовлюють та взаємопідсилюють одна одну.

З огляду на реальний симбіоз та синтез науково-технічних знань,

інновацій й інформації, цілком логічно першою назвати *тенденцію інформатизації та комп'ютеризації*. Масове впровадження нових і новітніх ІКТ знімає низку обмежень, пов'язаних із задоволенням інформаційних потреб людини та суспільства, формує передумови для трансграничної передачі науково-технічної та інноваційної інформації, прискорення, верифікації, спрощення та здешевлення її руху. Водночас відбувається розширення можливостей оперативного задоволення потреб економічних суб'єктів, збільшення швидкості їх реагування на запити й виклики середовища, підвищення рівня якості управлінських рішень в сфері комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності та науково-технічної кооперації і т.д. Завдяки поширенню мережевих телекомунікаційних online-технологій роботи з просторово-розподіленими даними для економічних суб'єктів стискаються час і простір, відкриваються кордони, створюються можливості відповідно до науково-технічних потреб та інноваційних інтересів знаходити, встановлювати та підтримувати контакти майже в будь-якому місці земної кулі.

Друга – тенденція креативізації економіки та суспільства, що узвичаює інноваційність як спосіб буття економічних акторів. Найбільш значущими об'єктивними факторами експансії *економічної творчості* є:

– певне виснаження природних резервів екстенсивного зростання, що спонукало до пошуку нетрадиційних (новаторських) способів підтримання позитивної економічної динаміки;

– інноваційно-інформаційна революція, що прискорила інформаційні потоки, дозволила сформуванню відкритої глобальної бази знань, інтенсифікувати процеси творення та дифузії інформаційно-інтелектуального продукту, передачі технологій;

– досягнутий високий рівень життя в розвинутих країнах з відповідною орієнтацією виробництва на задоволення індивідуалізованих потреб вибагливого (інколи дуже вередливого) споживача, безперервне оновлення номенклатури та диференціація спектра споживчих властивостей благ, що їх задовольняють. У цих умовах підвищення реального добробуту економічних учасників відбувається за рахунок унікальних нецінових та недохідних факторів, а якості життя – завдяки розширенню доступу до благ - об'єктів авторського права, пропонованих економікою вражень, індустрією розваг і мас-медіа. Істотне розширення творчої практики індивідуалізації продуктів і послуг, у свою чергу, породжує додаткові ринки та створює нові альтернативні можливості для отримання прибутків і надприбутків. Саме економічний добробут виконує важливу роль фундаменту, «платформи» розвитку інноваційної економіки та ринку технологій з точки зору їх

ресурсозабезпеченості, здатності й готовності сприймати продуктивні та процесові інновації.

Вагомий внесок у підвищення рівня відкритості інноваційної економіки належить *підвищенню мобільності людського капіталу*, зокрема, пов'язаному з поширенням у глобальному масштабі серед професійної еліти практики *job shopping* як альтернативи поступовому кар'єрному зростанню. Йдеться про самостійний неперервний пошук висококваліфікованими працівниками – носіями комерційних таємниць - більш привабливих сторонніх пропозицій з працевлаштування, їх жагу змін і готовність «кочувати» за більш високими доходами та перевагами. Ще одним аспектом проблеми є «втеча мізків» (*brain drain*), пов'язана з істотним поглибленням соціально-економічної нерівності країн світу і диференціацією умов для самореалізації та «соціального ліфту» особистостей, насамперед висококваліфікованих і талановитих. Отже, компанія, яка вкладає кошти в НДДКР і розвиток персоналу, в будь-який момент може втратити розробки разом із співробітниками, які спокусилися більшими вигодами й перейшли до конкурентів або створили власний венчурний бізнес-проект на базі набутих у компанії знань і вмінь, комерційних та технологічних таємниць. Щоб уникнути такої загрози й запобігти втратам, їй доцільно якомога раніше оприлюднити науково-технічні здобутки та юридично закріпити за собою відповідні права на інтелектуальну власність. В аналогічний спосіб можна боротися з неумисним витоком стратегічно важливої комерційної інформації, хакерством чи технологічним шпіонажем.

Четверта тенденція – тенденція глобалізації конкурентних відносин і загострення конкурентної боротьби в економічному середовищі, де майже нівельовано територіальний чинник. Конкурентний тиск зумовлює зростання потреб розвитку та примушує економічних акторів швидше реагувати на зовнішні виклики та кон'юнктурні коливання, убезпечувати себе та власні активи від морального старіння, протидіяти стрімкому вичерпанню інноваційно-інформаційних джерел монопольної та диференціальної ренти.

Особлива роль каталізатора економічного розвитку належить певній лібералізації науково-технічної та інноваційної сфери – масовій відмові від тотального захисту інноваційно-комерційних таємниць від конкурентів та зменшенню бар'єрів у русі науково-технічної інформації та інтелектуальних продуктів теренами глобальної економіки. Причини ослаблення позицій слід шукати в самій природі знань та інформації, сучасній специфіці їх продукування і нерівномірності науково-технічного розвитку. Йдеться про відомі парадокси евристики та стохастичність творчих пошуків, яким

**ТЕМА 5. МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ОБМІН У ДОБУ
ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ**

притаманна непередбачуваність та множинність отриманих супутніх результатів. Лише частина з них тісно корелюватиме із бізнес-стратегією розробника та, з огляду на ресурсні обмеження, ефективно використовуватиметься. Залишок же може стати в нагоді комусь іншому. Здоровий глузд підказує: якщо є хоч мінімальний шанс комерціалізувати такий результат, скорочуючи витрати та підвищуючи віддачу внутрішнього портфеля інтелектуальної власності, то цим слід скористатися. Тим більше, що через посилення тенденцій інтелектуалізації та креативізації абсолютні обсяги відносно зайвої науково-технічної інформації та об'єктів інтелектуальної власності щороку збільшуються (див. табл. 5.2).

Таблиця 5.2.

**Тріада пріоритетів науково-технічної спеціалізації країн-світових
лідерів з патентування винаходів та корисних моделей, 2017 р.**

Країна	1. Китай	2. Німеччина	3. Японія	4. Південна Корея	5. США
Комп'ютерні технології	2 (6,7%)		3 (6,5%)	2 (9,1%)	1 (12,6%)
Цифрові комунікації					3 (6,6%)
Електро-обладнання, електричні прилади, електро-енергія	1 (6,8%)		1 (10,9%)	1 (9,3%)	
Вимірювальні прилади	3 (6,3%)	2 (9,2%)			
Механічні елементи		3 (7,0%)			
Медичні технології					2 (8,4%)
Оптика			2 (6,6%)		
Напівпровідники				3 (6,9%)	
Транспорт		1 (9,6%)			
Компанії-резиденти із найвищим рівнем патентної активності	«ZTE» «Huawei Technologist»	«Volkswagen AG» «Wenko-Wenselaar GmbH & Co» «BMW AG»	«Mitsubishi Electric» «Sony»	«LG Electronics» «Samsung Electronics»	«Qualcomm» «Hewlett-Packard» «Intel» «The Procter & Gamble Company» «Microsoft Corporation»

Джерело WIPO <http://www.wipo.int/edocs/infogdocs/en/ipfactsandfigures2017/>

Адекватним чином змінюється ставлення до об'єктів інтелектуальної власності та авторського права. Нарівні з високотехнологічним основним капіталом і наукомісткою продукцією вони починають розглядатись як товар (потенціальний ринковий актив, джерело доходів і підойма впливу на контрагентів), який підлягає комерціалізації, особливо тоді, коли він виходить за межі наявної спеціалізації учасників і не становить для них безпосередньої практичної цінності.

Найперспективнішими формами комерційного обміну є:

- купівля-продаж ОПВ з повним чи частковим передаванням прав власності;
- інсорсинг і аутсорсинг наукоємних послуг;
- продаж запроваджених технологій за умов, що експорт або імпорт машин і устаткування супроводжується переданням проектної документації та технологічної інформації про принципи їх функціонування.

Дедалі актуальнішими стають такі форми підключення до комерційних мереж і поділу ризиків, як стратегічні партнерства, альянси та холдинги; франчайзинг; прямі венчурні інвестиції, які повністю або частково набувають форми ОПВ. Тип створених дочірніх венчурних компаній («Pre-Seed», «Seed», «Start up», «Early stage», «Spin off», «Expansion») визначатиметься відповідно до стану розробки, обсягу ресурсів і конкретних заходів, необхідних для доведення її до форми, яка зацікавить потенціальних споживачів, а також від схильності до ризику підприємців-інноваторів.

Зрозуміло, що однією з визначальних передумов інтенсифікації міжнародного трансферу технологій та міжнародної науково-технічної кооперації є достатньо високий рівень розвитку інституту власності на продукти інтелектуальної праці, широкий спектр юридично визнаних об'єктів привласнення, легалізована варіативність форм розмежування й делегування відповідних прав, надійність та ефективність механізмів їх захисту. Найвищий ступінь захисту забезпечується при територіальних переміщеннях ОПВ та нововведень по внутрішньофірмових інформаційних, логістичних і дистриб'юторських каналах транснаціональних корпорацій. Спільне використання результатів НДДКР материнськими й дочірніми компаніями не супроводжується зміною власника і не несе в собі явних небезпек, пов'язаних із несанкціонованим доступом до відповідної інноваційної інформації сторонніх осіб.

Водночас навіть потужними промисловим гігантами із національним чи транснаціональним капіталом усвідомлюється, що наявна швидкість перемін унеможлиблює задоволення інноваційних потреб та інтересів виключно за рахунок власних матеріальних, трудових та фінансових

ресурсів. Зростаюча складність та мультидисциплінарний характер роблять результативні наукові дослідження, НДДКР та інновації все ризикованіше і дорожче. Відповідні витрати подвоюються кожні 7-10 років. Вимога їх самоокупності передбачає все ширшу й глибшу диференціацію сфер застосування інновацій, пошук та використання можливостей міжнародної науково-технічної кооперації.

*Міжнародна науково-технічна кооперація реалізується у формі науково-технічних **стратегічних альянсів** — стабільних об'єднань підприємств різних країн між собою і з науковими установами, на основі угоди про спільне вирішення науково-технічних проблем.*

Транснаціональні стратегічні альянси - сучасна форма концентрації капіталу, особлива організаційна форма міжфірмових, міжкорпораційних зв'язків двох або більше транснаціональних компаній, у межах якої здійснюється довгострокова координація економічної діяльності учасників з метою реалізації масштабних виробничих проектів, максимізації результатів технологічної кооперації, скорочення тривалості інноваційних процесів, зниження вартості та ризикованості виробництва, поліпшення умов доступу до певних ринків.

До участі в альянсі спонукає зростання вартості досліджень у високотехнологічних галузях, підвищення рівня ризику у сфері нового бізнесу, інтенсифікація технологічних процесів, можливість оперативно використовувати науково-технічні досягнення партнерів з відносно меншими витратами, одержання оперативної інформації щодо винаходів, новацій, залучення до співпраці партнерів та науковців.

Найпоширенішими видами стратегічних альянсів є концерни, консорціуми, холдинги, фінансово-промислові групи та спільні підприємства.

Основні терміни і поняття

Міжнародний науково-технологічний обмін, патент, винахід, торгова марка, корисна модель, технологія, венчурний капітал, високотехнологічний експорт, економічна доцільність експорту технологій, економічна доцільність імпорту технологій, сегменти світового ринку технологій, проста ліцензія, виключна ліцензія, повна ліцензія, франчайзинг, лізинг, рейтинг, хайринг, інжиніринг, промислове шпигунство, технічне піратство, транснаціональний стратегічний альянс.

Контрольні та дискусійні питання

1. Назвіть та охарактеризуйте основні об'єкти міжнародного науково-технічного обміну.
2. В яких випадках більш доречними є паушальні платежі порівняно з роялті?
3. Що таке технологія?
4. Чи є Україна рівноправним учасником міжнародного науково-технологічного обміну?
5. Чому домінуючі позиції на ринку технологій посідають розвинуті країни?
6. Назвіть переваги некомерційної передачі технологій.
7. Чи є сенс в експорті технологій провідними вітчизняними фірмами?
8. Чому останніми десятиліттями міжнародний науково-технологічний обмін розвивається прискореними темпами?
9. В яких випадках міжнародний лізинг привабливіший за хайринг?
10. Чи в змозі держава призупинити «втечу умів»?
11. За якими критеріями визначаються високотехнологічні види промислової діяльності та послуг?

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Діяльність щодо надання комплексу послуг виробничого, комерційного та науково-технічного характеру, яку виконують спеціалізовані інженерно-консультаційні, промислові, будівельні та інші компанії.
2. Фінансові ресурси, що надаються професійними інвесторами, які інвестують у молоді, швидко зростаючі компанії, що мають значний потенціал зростання і реалізують інноваційні проекти з високим рівнем ризику.
3. Довгострокова оренда машин, устаткування тощо.
4. Надання великою фірмою дрібній фірмі права використання її товарного знака, торговельної марки або знака обслуговування.
5. Відрахування від доходу ліцензіата протягом усього періоду дії угоди.
6. Наукова, технічна й навчальна література, комп'ютерні банки даних, довідники й аналітичні дослідження, технічні стандарти й інструкції, фірмові каталоги й проспекти, патентні описи.

7. Дозвіл ліцензіара на використання ліцензіатом винаходу, науково-технічного досягнення, технічних знань, виробничого досвіду, секретів виробництва тощо протягом певного терміну за обумовлену в ліцензійній угоді винагороду.

8. Сукупність економічних відносин між іноземними контрагентами з приводу використання результатів науково-технічної діяльності, що мають наукову й практичну цінність.

9. Середньострокова оренда машин, устаткування терміном від 1 року до 3–5 років.

10. Передача, викрадення або збирання з метою передачі іноземній державі або компанії відомостей у науково-технічній і виробничій сферах, що становлять державну або комерційну таємницю.

Поняття:

- а) венчурний капітал;
- б) хайринг;
- в) промислове шпигунство;
- г) лізинг;
- д) роялті;
- е) науково-технічні публікації;
- є) франчайзинг;
- ж) ліцензія;
- з) міжнародний інжиніринг;
- и) міжнародний технологічний обмін.

Вправа 2. *Знайдіть єдину правильну відповідь.*

1. До основних форм передачі технологій не відносять:

- а) науково-технічні публікації;
- б) міграцію вчених;
- в) ліцензію;
- д) промисловий шпіонаж.

2. Об'єктом права промислової власності є:

- а) літературний твір;
- б) корисна модель;
- в) база даних;
- г) комп'ютерна програма.

3. Здобуття права на винахід засвідчується:

- а) патентом;
- б) ліцензією;

- в) авторським свідоцтвом;
- г) сертифікатом.

4. Дії, спрямовані на протиправне використання об'єктів права інтелектуальної власності, що належать іншим особам, умисно вчинені особою, яка розуміє протизаконний характер цих дій, з метою отримання матеріальної вигоди – це:

- а) піратство;
- б) хакерство;
- в) рейдерство;
- г) плагіат;
- д) промисловий шпіонаж.

7. До сегментів світового ринку технологій не відносять ринок:

- а) патентів і ліцензій;
- б) високотехнологічного капіталу;
- в) торгових марок;
- г) науково-технічних фахівців.

8. Нормативно-правову базу функціонування міжнародного обміну технологій забезпечує:

- а) Статут ООН;
- б) Декларація незалежності;
- в) Міжнародний кодекс поведінки у сфері передачі технологій;
- г) Міжнародна технологічна конвенція 1984 р.

9. Оренда устаткування на 9 місяців являє собою:

- а) ліцензію;
- б) рейтинг;
- в) лізинг;
- г) хайринг;
- д) ренту.

10. Довгострокову оренду машин та устаткування називають:

- а) хайрингом;
- б) рейтингом;
- в) інжинірингом;
- г) лізингом.

11. Технологія являє собою:

- а) патент;
- б) набір конструкторських рішень;
- в) високоякісний програмний продукт;
- г) нормативно-правовий документ.

12. Провідну роль на ринку корисних моделей та промислових зразків відіграє:

- а) Китай;
- б) Україна;
- в) США;
- г) Японія;
- д) Ізраїль.

13. Найбільшим патентовласником у світі є:

- а) Китай;
- б) Україна;
- в) США;
- г) Сінгапур;
- д) Південна Корея.

14. Ліцензійний платіж у вигляді сум, які сплачуються періодично, залежно від обсягів виробництва або реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) з використанням об'єкта права інтелектуальної власності – це:

- а) паушальний платіж;
- б) флеш-рояль;
- в) комбінований платіж;
- г) роялті;
- д) амортизація нематеріальних активів.

15. За методикою ОЕСР при поділі видів промислової діяльності за рівнем технологічного розвитку до високотехнологічними відносяться галузі, що виробляють:

- а) комп'ютери, електронні та оптичні прилади;
- б) електричне обладнання;
- в) кокс та продукти нафтопереробки;
- г) продукти харчування;
- д) одяг та шкіряні вироби.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке – помилкове.*

1. Імпорт технологій – це доступ до сучасних нововведень.
2. Міжнародний науково-технологічний обмін найбільш вигідний країнам, що розвиваються.
3. У розвинутих країнах світу створюється найбільша частина технологій.
4. Передача технологій за кордон сприяє збільшенню виторгу фірми.
5. Франчайзинг дуже розповсюджений в Україні.
6. Металургія відноситься до високотехнологічних видів діяльності.

7. Інжиніринг в Україні не має перспектив.
8. Монопольне право патентовласників на винаходи та корисні моделі перешкоджає науково-технічному та інноваційному розвитку.
9. Міжнародний технологічний обмін сприяє автаркізації національної економіки.
10. Провідну роль у сучасному міжнародному обміні технологій відіграє міжфірмовий обмін.

Література до теми 5

1. *Беленький О.Ю.* Ключові тенденції розвитку науково-технологічного співробітництва в ЄС / *О.Ю. Беленький* // Вчені записки : зб. наук. пр. / Мін-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»; [редкол.: *А.Ф. Павленко* (відп. ред.) та ін.]. – Київ : КНЕУ, 2014. – Вип. 16. – С. 205–211.
2. Інноваційно-інформаційна економіка: зміст, динаміка, регулювання: монографія / *В.М. Тарасевич., В.В. Білоцерківець, О.О. Завгородня, В.К. Лебедева та ін.; за ред. В.М. Тарасевича.* – Дніпро: ПМП “Економіка”, 2018. – С. 210-229.
3. *Шваб К.* Четвертая промышленная революция / *К. Шваб.* – М.: Эксмо, 2016. – С. 11-50.
4. Міжнародна економіка: в питаннях та відповідях: підруч./ *Ю.Г. Козак.* – К.: Центр учбової літератури, 2017. – С. 89-94.
5. *Лук'яненко Д.Г.* Міжнародна економіка: підруч. / *Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Я.М. Столярчук;* М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – К.: КНЕУ, 2014. – С. 117-129.
6. Міжнародна економіка: навч. посіб. / За ред. *Г.Е. Гронтковської / Г.Е. Гронтковська, О.І. Ряба, А.М. Венцурик, О.І. Красновська.* - К.: Центр учбової літератури, 2014. – С. 168-180.
7. *Мокій А.І.* Міжнародні організації. Навч. посіб. / *А.І. Мокій, Т.П. Яхно, І.Г. Бабець.* – К.: Центр учбової літератури, 2011. – С. 152 – 189.
8. *Панченко Є.* Формування та розвиток корпоративного потенціалу високотехнологічного експорту / *Є. Панченко, М. Войчак* // Міжнародна економічна політика. – 2015. – № 1. – С. 27–53.
9. *Черкас Н.І.* Технологічні та торговельні чинники інновацій країн Європи / *Н.І. Черкас* // Корпоративні фінанси: проблеми та перспективи інноваційного розвитку: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф., 21 черв. 2017 р. / МОН України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – К.: КНЕУ, 2017. – С. 359–362.

10. Черницька Т. Регіональні виміри міжнародного науково-технічного співробітництва / Т. Чернецька // Міжнародна економічна політика. – 2013. - № 1 (18). – С. 105-127.

11. Central Intelligence Agency. United States of America [Electronic resource]. – Available at: Режим доступу: <http://cia.gov>

12. European Commission. Eurostat [Electronic resource]. – Available at: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

13. Ілнйський Д. Regional development and R&D activity: international comparison / Д. Ілнйський // Економічний часопис ХХІ. – 2015. – № 7–8 (1). – С. 12–16.

14. Панченко У. Formation and development of hightechnology export corporate potential / У. Панченко, М. Войчак // International economic policy. – 2015. – № 1. – С. 27–54.

15. The World Bank [Electronic resource]. – Available at: <http://data.worldbank.org>

ТЕМА 6.

МІЖНАРОДНА ТОРГОВЕЛЬНА ПОЛІТИКА: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ІНСТРУМЕНТИ

Основні питання для вивчення

- 6.1. Глобальний вимір міжнародної торговельної політики.
- 6.2. Сучасне тарифне та нетарифне регулювання міжнародної торгівлі.
- 6.3. Регулювання міжнародних торговельних відносин.

6.1. Глобальний вимір міжнародної торговельної політики

Міжнародна торговельна політика держави – це система загальнодержавних заходів, спрямованих на врегулювання зовнішньоторговельних відносин з метою оптимізації торговельного та платіжного балансів країни.

Основними цілями міжнародної торговельної політики виступають:

- зміна ступеня і способу участі країни в міжнародному поділі праці;
- зміна обсягу експорту та імпорту;
- зміна структури зовнішньої торгівлі;
- забезпечення країни необхідними ресурсами;
- зміна співвідношення експортних та імпортних цін.

На початку XXI століття на розвиток сучасної міжнародної торговельної політики суттєво впливають процеси глобалізації, інтеграції, які в значній мірі формують нові тенденції в міжнародних торговельних відносинах.

Проявами глобалізації в сучасній міжнародній торговельній політиці є перехід від концепції free trade до free inter-trade - інтерлібералізації, що полягає в необхідності систематизації, регулювання, розробки нових правил, які сприятимуть переорієнтації традиційної міжнародної торгівлі на технологічну інтернет-торгівлю. Пріоритетним фактором впливу на міжнародну торговельну політику в умовах глобалізації є науково-технічна революція, що сприяє активізації міжнародної інтернет-торгівлі, застосуванню мобільних додатків, як товарів та засобів для їх продажу. Віртуалізація міжнародної торгівлі викликає зміни в міжнародних розрахунках. Так, з'являються нові технології платежів за розрахунки в інтернет-магазинах, нові торгові валюти, серед яких набуває популярності біткойн, що застосовується як глобальний платіжний засіб. Перевагами

біткойнів є високий рівень анонімності в порівнянні з більшістю платежів, привабливість зменшення операційних витрат, миттєвість реалізації операції.

Удосконалення комунікацій та ліберальна політика урядів внаслідок глобалізації сприяють послабленню міжнародної спеціалізації, активізації міграції кваліфікованої робочої сили, уподібненню структури експорту, зменшенню частки сільськогосподарської продукції в світовому товарообміні через підвищення рівня самозабезпечення країн та виникнення синтетичних замінників, зростанню частки внутрішньофірмового міжнародного обміну в межах діяльності транснаціональних компаній.

Головними *напрямами* міжнародної торговельної політики держави виступають:

– *протекціонізм* – державна політика захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції шляхом використання інструментів тарифного і нетарифного регулювання;

– *фритредерство* – політика вільної торгівлі та обмеження втручання держави в зовнішньоторговельну діяльність.

Протекціонізм сприяє збільшенню зайнятості, диверсифікації, захисту від демпінгу, підтримці окремих галузей.

Основними *формами* протекціонізму є:

- селективний - спрямований проти окремих країн або окремих товарів;

- галузевий - захищає певні галузі;

- колективний - проводиться економічними інтеграційними об'єднаннями відносно третіх країн;

- прихований - здійснюється методами внутрішньої економічної політики.

Ці напрямки торговельної політики характеризують міру втручання держави в міжнародну торгівлю. Проведення політики протекціонізму сприяє розвитку певних галузей виробництва, скорочує безробіття. Але усунення іноземної конкуренції послаблює зацікавленість вітчизняних виробників у впровадженні досягнень науково-технічного прогресу, підвищенні ефективності виробництва. Ефективність міжнародної торговельної політики полягає у визначенні рівноваги між свободою торгівлі та протекціонізмом.

В умовах глобалізації набуває пріоритету трансформація протекціонізму у неопротекціонізм, що характеризується дихотомною єдністю лібералізму та протекціонізму, дозволяє вирішити фундаментальну суперечність між національними інтересами та встановленими міжнародними інституціями правилами глобального співіснування.

Неопротекціонізм, поєднуючи в собі класичні (тарифні), модифіковані (нетарифні) форми захисту та їх чисельні комбінації, віддзеркалює ідею подальшого поглиблення міжнародного поділу праці, розширення міжнародних економічних зв'язків, зосереджується на країні, її продуктивних силах, ролі держави у процесі сприяння розвитку та захисту національної економіки.

Стрижнем зовнішньоторговельної політики України в умовах глобалізації є поєднання пріоритетів імпортозбалансування і експорторозширення національної економіки.

Вступ України до СОТ відзначився лібералізацією та розширенням зовнішньоторговельних зв'язків за рахунок поступового зменшення протекціоністських заходів. Разом з тим, зростає загроза зворотного імпорту товарів, вироблених з порушенням екологічних норм і вимог. У зв'язку з цим актуалізуються питання підвищення екологічного контролю за якістю імпортованих товарів.

Необхідність скорочення негативного сальдо платіжного балансу, стабілізації економіки України в умовах глобалізації потребує активізації пріоритетів національного імпортозбалансування. Україна не може скорочувати «критичний» імпорт, що постійно зростає за рахунок підвищення ринкових цін на енергоносії. Але щодо імпорту продукції сільськогосподарства, машинобудування і хімічної промисловості, слід дотримуватись політики обґрунтованого протекціонізму. Застосування компенсаційних митних тарифів, скасування пільгових імпортованих тарифів та державних гарантій іноземним кредиторам на ввезення продукції, аналогічної якій створюються в Україні, сприятимуть підвищенню ефективності національних імпортозаміщуючих виробництв, зменшенню дефіциту балансу торгівлі товарами та послугами.

Зміцненню експортного потенціалу країни сприятиме політика державної підтримки експорторозширюючих галузей і виробництв. З цією метою доцільно застосувати державні гарантії під експортні кредити, податкові пільги для виробників експортної продукції, страхування експортних ризиків, зменшення в експорті питомої ваги продукції з низьким і стимулювання збільшення обсягів продукції з високим ступенем обробки, підсилення впливу держави на формування експортних потоків на основі гео економічної диверсифікації експорту, удосконалення механізму митного регулювання вивезення дефіцитних видів продукції та сировини.

Лібералізація і відкритість національних ринків розширюють можливості для експансії імпорту, а надмірний протекціонізм призводить до

**ТЕМА 6. МІЖНАРОДНА ТОРГОВЕЛЬНА ПОЛІТИКА: СУЧАСНІ
ТЕНДЕНЦІЇ ТА ІНСТРУМЕНТИ**

уповільнення інноваційної активності і зменшення конкурентоспроможності національного виробництва.

Низький рівень тарифного захисту в умовах глобалізації підвищує рівень незахищеності національних економік від впливу коливань кон'юнктури світових ринків. Це активізує застосування інструментів нетарифного регулювання – антидемпінгових і компенсаційних заходів, експортних податків та імпорتنних квот.

Серед **інструментів** торговельної політики виділяють:

– *митні тарифи* – систематизований перелік митних ставок, що нараховуються при експорті або імпорті товару;

– *імпорتنні квоти* – кількісне обмеження обсягів імпорту на певний період;

– *ліцензування* – регулювання зовнішньої торгівлі за рахунок надання державними установами дозволу на експорт або імпорт товару у певному обсязі;

– «добровільне» обмеження експорту – кількісне обмеження експорту, визначене обов'язками одного з партнерів в обмеженні експорту, встановленого міжурядовими угодами про впровадження квот на експорт товару;

– *дискримінація імпорту в межах митного союзу* – диференціація торговельних обмежень для країн-учасниць митного союзу та інших країн;

– *експортні субсидії* – державні виплати, спрямовані на підтримку національних експортерів;

– *антидемпінгове регулювання* – заборона необґрунтованого зменшення цін нижче від рівня світових (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

Інструменти зовнішньоторгової політики

Методи		Інструменти торгової політики	Регулювання	
Тарифні		Митний тариф Тарифна квота	Експорт Експорт	Імпорт Імпорт
Нетарифні	Кількісні	Квотування Ліцензування «Добровільні обмеження»	Експорт Експорт Експорт	Імпорт Імпорт Імпорт
	Прихованого протекціонізму	Державні закупки Технічні бар'єри Податки та збори	Експорт Експорт	Імпорт Імпорт Імпорт
	Фінансові	Субсидії Кредитування Антидемпінг	Експорт Експорт Експорт	Імпорт Імпорт

Тарифні інструменти переважно регулюють імпорт і спрямовані на захист національного товаровиробника від іноземної конкуренції. Вони роблять іноземні товари менш конкурентоспроможними (табл. 6.1). Нетарифні методи регулюють як імпорт, так і експорт, сприяють просуванню на світовий ринок вітчизняної продукції та стимулюють зростання її конкурентоспроможності.

Для орієнтовного визначення характеру торгової політики використовують показники:

- середнього рівня митного тарифу, що розраховується як середня ставка імпортного мита, зважена за вартісним обсягом імпорту товарів, на які вона накладається. Цей показник визначається тільки для товарів, імпорт яких підлягає обкладанню митом;

- середнього рівня нетарифних обмежень, що розраховується як вартісна частка імпорту або експорту, яка підпадає під ці обмеження.

Режим введених обмежень по кожному з показників вважається відкритим, якщо їх рівень не перевищує 10%, помірним - 10-15%, обмежувальним - понад 25%, заборонним - 40-100%.

6.2. Сучасне тарифне та нетарифне регулювання міжнародної торгівлі

Класичним *інструментом* регулювання міжнародної торговельної політики є митні тарифи, які нараховуються при імпорті або експорті товару.

Митний тариф – це систематизований перелік митних ставок, які нараховуються при імпорті або експорті товару на його вартість.

Тарифні методи спрямовані на здешевлення експорту, подорожчання імпорту і впливають на фінансові результати діяльності учасників зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД).

Розглянемо наслідки впровадження митного тарифу на прикладі українського ринку зерна (рис. 6.1).

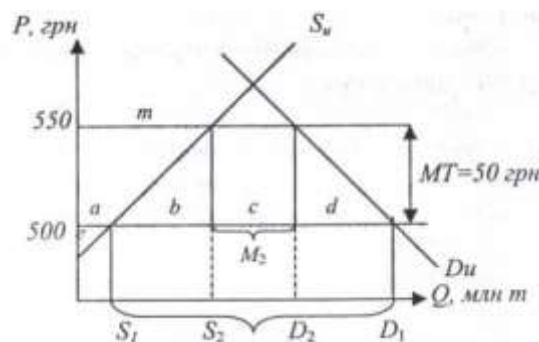

Рис.6.1. Наслідки впровадження митного тарифу

Після впровадження митного тарифу на ринку зерна України ціна 1 т зерна становитиме 550 грн.

$$P_2 = P_1 + MT, \quad (6.1)$$

де P_1 – ринкова ціна до впровадження митного тарифу;

P_2 – ринкова ціна після впровадження митного тарифу;

MT – величина митного тарифу.

Рента українських споживачів від впровадження митного тарифу зменшується з області $m+a+b+c+d$ до області m . Чистий програш українських споживачів від впровадження митного тарифу складає область $a+b+c+d$. Рента виробників у цьому випадку зростає з області e до області $e+a$, тобто чистий вигравш українських виробників зерна становить область a . При впровадженні митного тарифу на зерно зростають і національні бюджетні надходження, приріст яких визначається областю c .

$$C = MT \cdot M_2, \quad (6.2)$$

де C – зміна бюджетних надходжень при впровадженні митного тарифу;

MT – величина митного тарифу;

M_2 – обсяг українського імпорту зерна після введення митного тарифу.

Митні тарифи виконують три основні **функції**:

– *фіскальну* – забезпечують поповнення доходної частини державного бюджету та поліпшують стан платіжного балансу;

– *протекціоністську* – захищають національного виробника від іноземної конкуренції;

– *балансуючу* – запобігають небажаному експорту товарів, внутрішні ціни яких нижчі від світових.

Види митних тарифів (табл. 6.2):

Залежно від *способу стягнення*:

– *адвалорні* – встановлюють у відсотках до митної вартості товару;

– *специфічні* – нараховують у визначеному розмірі до одиниці вимірювання товару;

– *комбіновані* – об'єднують специфічні та адвалорні мита.

За *об'єктом стягнення*:

– *імпортні* – обкладаються товари, що ввозяться до країни;

– *експортні* – нараховуються на експортні товари;

– *транзитні* – стягуються з товарів, що перевозяться транзитом через територію країни.

За характером дії:

- *сезонні* – застосовуються для оперативного регулювання торгівлі сезонною продукцією;
- *антидемпінгові* – вводяться з метою захисту від демпінгу;
- *компенсаційні* – нараховуються на імпортовані товари, у виробництві яких використано субсидії, й їх ввезення завдає шкоди вітчизняним виробникам подібних товарів.

Таблиця 6.2

Види митних тарифів

За способом стягнення	Адвалорні	Специфічні	Комбіновані
За об'єктом стягнення	Імпортні	Експортні	Транзитні
За характером дії	Сезонні	Антидемпінгові	Компенсаційні
За походженням	Автономні	Конвенційні	Преференційні
За типами ставок	Постійні	Змінні	–
За способом нарахування	Номінальні	Ефективні	–

За походженням:

- *автономні* – вводяться на підставі односторонніх рішень уряду;
- *конвенційні* – визначаються на базі двосторонніх або багатосторонніх угод;
- *преференційні* – встановлюються на основі багатосторонніх угод за ставками, нижчими, ніж діючі.

За типами ставок:

- *постійні* – встановлюються урядом і не змінюються залежно від обставин;
- *змінні* – змінюються залежно від обставин, визначених урядом.

За способом нарахування:

- *номінальні* – визначаються в самому тарифі;
- *ефективні* – встановлюють рівень митних зборів з урахуванням мита на комплектуючі вироби.

В умовах глобалізації у міжнародній практиці в якості економічних інструментів регулювання торговельних процесів з урахуванням екологічного чинника актуалізується використання прямих і опосередкованих (непрямих) методів регулювання, а також їх комбінації (табл. 6.3).

**Принципи екологічного захисту відповідно
до торговельних механізмів**

Принцип	Зміст
Адекватності	Адекватне врахування еколого-економічних результатів у торговельних операціях. Відповідність багатосторонніх заходів, які приймаються у сфері охорони довкілля, положенням ГАТТ/СОТ. Урахування взаємозв'язків між торгівлею й довкіллям у контексті стійкого розвитку
Заохочення	Сприяння широкому діалогу між представниками торговельних об'єднань (союзів) і екологічних організацій. Участь країн, що розвиваються, у багатосторонніх механізмах справедливого вирішення торговельних суперечок у рамках СОТ
Забезпечення	Дотримання міжнародних зобов'язань у випадках, коли застосовуються торговельні заходи, пов'язані з охороною навколишнього середовища. Урахування особливих чинників, які впливають на політику у сфері охорони довкілля і торгівлі в країнах, що розвиваються, при впровадженні природоохоронних норм і застосуванні заходів у сфері торгівлі. Розробка та впровадження екологічної політики як відповідної правової і організаційної основи для задоволення нових потреб в охороні довкілля, які можуть виникнути в результаті змін у сфері виробництва і напрямів торгівлі
Інтеграції	Участь громадськості у формуванні, узгодженні і провадженні торговельної політики як один із шляхів підвищення відкритості в умовах даної країни. Спільна участь виробника, споживача і трейдера в розробці (оптимізації) схем використання (споживання) кінцевого продукту
Регулювання	Усунення суперечностей між торговельною практикою і проблемами навколишнього середовища методами, які б дозволяли уникнути вжиття жорстких екологічних заходів, що можуть спричинити запровадження необґрунтованих торговельних обмежень
Обмеження	Уникнення торговельних обмежень як засобу компенсації різниці у витратах, обумовлених розбіжностями в природоохоронних стандартах і нормах.
	Уникнення запровадження односторонніх заходів з вирішення екологічних проблем без урахування інтересів країни-імпортера (принцип недискримінації; принцип найменшого обмеження; принцип прозорості при прийнятті торговельних заходів, пов'язаних з охороною довкілля; принцип інформованості, ін.). Екологічні стандарти і норми не повинні служити приводом для безпідставної або необґрунтованої торговельної дискримінації чи запровадження торговельних обмежень

***Нетарифне регулювання** – це комплекс заходів обмежувально-заборонного порядку, що перешкоджають проникненню іноземних товарів на внутрішній ринок країни.*

До **інструментів** нетарифного регулювання належать:

1. Квотування (контингентування) – це кількісне чи вартісне обмеження експорту або імпорту, що вводиться на певний термін на окремі товари і послуги визначених країн.

Види квот:

а) за *напрямом дії*:

- *імпортні* – кількісні обмеження імпортованої продукції;
- *експортні* – частка кожної країни в сукупному експорті товару;

б) за *масштабом дії*:

– *глобальні* – частка товару в обсязі міжнародної торгівлі незалежно від того, яка країна його імпортує або експортує;

– *індивідуальні* – визначаються в межах глобальної квоти для кожної країни, що імпортує або експортує товар.

Розглянемо наслідки від впровадження імпортних квот (рис. 6.2).

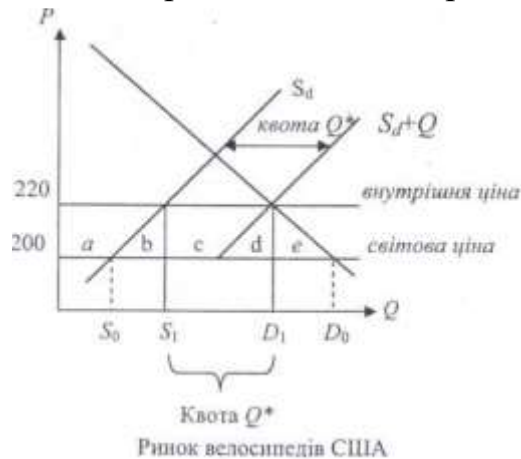

Рис. 6.2. Наслідки від впровадження імпортних квот

Впровадження імпортної квоти призводить до зростання національного виробництва з S_0 до S_1 та граничних витрат з \$200 до 220.

$$S_1 = S_d + Q, \quad (6.3)$$

де S_d – пропозиція товару на національному ринку до впровадження імпортної квоти;

S_1 – пропозиція товару на національному ринку після впровадження імпортної квоти;

Q – величина імпортної квоти.

Виграш виробників від впровадження імпортної квоти дорівнює області a . *Програш споживачів* становить область $(a+b+c+d+e)$. Якщо ліцензії на імпорт продаються державою на аукціоні, *то виграш держави* становить область $(c+d)$. Чистий національний програш від впровадження імпортної квоти дорівнює області $(b+e)$.

2. Ліцензування – це надання державними установами дозволу на експорт або імпорт товарів у певному обсязі.

Види ліцензій:

– *генеральна ліцензія* – це відкритий дозвіл на експортні (імпортні) операції щодо певного товару або з певною країною (групою країн) упродовж періоду дії режиму ліцензування цього товару;

– *разова ліцензія (індивідуальна)* – це разовий дозвіл, який має іменний характер. Його видають для виконання кожної окремої операції конкретним суб'єктом зовнішньоторговельної діяльності на період, потрібний для виконання цієї операції;

– *відкрита ліцензія (індивідуальна)* – це дозвіл на експорт (імпорт) товару впродовж певного періоду часу (однак не менше 1 місяця) із зазначенням його загального обсягу.

Механізми розподілу ліцензій різні, зокрема:

– аукціон – продаж ліцензій на конкурсній основі. Вважається економічно найефективнішим способом розподілу ліцензій, здатним принести доходи державній скарбниці;

– система явних переваг – закріплення урядом ліцензій за певними фірмами пропорційно розмірам їх імпорту за попередній період чи пропорційно структурі попиту з боку національних імпортерів;

– розподіл ліцензій на позаціновій основі – видача урядом ліцензій тим фірмам, що продемонстрували свою здатність здійснити імпорт чи експорт найбільш ефективним чином.

3. «Добровільне» обмеження експорту – кількісне обмеження експорту, визначене обов'язками одного з партнерів, встановленого міжурядовими угодами про впровадження квот на експорт товару.

Припустимо, що внутрішня пропозиція товару в країні становить S_d , а попит – D_d (рис. 6.3). Пропозиція того ж товару з-за кордону необмежена і становить з першої країни обсяг S_1 за ціною P_1 , а з другої країни – S_2 за ціною P_2 . У цій ситуації внутрішнє виробництво товару складе Q_1 , споживання – Q_7 , імпорт товару – $Q_7 - Q_1$. У результаті скорочення зовнішньої пропозиції внутрішні ціни на товар піднімаються до рівня P_3 , внутрішнє виробництво збільшиться до Q_3 , внутрішній обсяг попиту скоротиться до Q_5 , імпорт стиснеться до розмірів квоти, тобто $Q_5 - Q_3$. Як і у разі імпортової квоти, надлишок споживання скоротиться на $a+b+c+d+e+f+g+h+i+j+k+l$. При цьому ефект виробника становитиме $a+h$, ефект захисту $b+c+i$, ефект доходу $d+e+j+k$, ефект споживання $f+g+l$.

Для імпортуючих країн «добровільне» обмеження експорту країною, що ввозить товар, означає втрату не тільки ефектів захисту і споживання, які

неминучі у будь-якому випадку, а й ефекту доходу, тобто всього сегмента $b+c+d+e+f+g+i+j+k+l$.

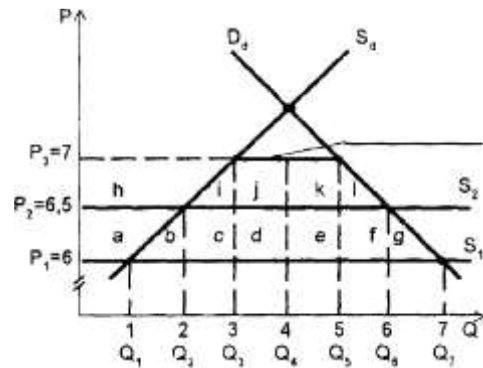

Рис. 6.3. Економічний ефект «добровільного» обмеження експорту

4. Антидемпінгове регулювання – заборона необґрунтованого зменшення ціни нижче рівня світової.

Демпінг є поширеною формою конкурентної боротьби на світовому ринку. **Демпінг** – ввіз на митну територію країни імпортного товару за ціною, нижчою від порівняльної ціни на подібний товар у країні експорту, що завдає шкоди національному виробнику; необґрунтоване зменшення ціни нижче від рівня світової.

Види демпінгу:

– **ціновий демпінг** – продаж на експортному ринку товару за ціною, нижчою його ціни на національному ринку;

– **вартісний демпінг** – продаж товару на експортному ринку за ціною, нижчою його вартості.

Демпінг може здійснюватися як за рахунок ресурсів окремих фірм, що хочуть заволодіти зовнішнім ринком своєї продукції, так і за рахунок державних субсидій експортерам.

У комерційній практиці демпінг може приймати одну з таких форм:

– **спорадичний демпінг** – епізодичний продаж зайвих запасів товарів на зовнішній ринок за заниженими цінами;

– **навмисний демпінг** – тимчасове навмисне зниження експортних цін з метою витіснення конкурентів з ринку і подальшого встановлення монопольних цін;

– **постійний демпінг** – постійний експорт товарів за ціною нижче справедливої;

– **зворотний демпінг** – завищення цін на експорт порівняно з цінами продажу тих же товарів на внутрішньому ринку;

– взаємний демпінг – зустрічна торгівля двох країн за заниженими цінами товарів.

Для захисту від демпінгу держава-імпортер може впроваджувати антидемпінгове мито, що сприяє підвищенню внутрішніх цін на товар.

5. **Експортні субсидії** є однією з форм стимулювання вітчизняних експортних галузей (рис. 6.4).

При введенні експортної субсидії виробникам стає вигідніше експортувати, ніж продавати товар на внутрішньому ринку. Але, щоб розширити поставки на зовнішній ринок, вони повинні знизити експортні ціни. Субсидія покриває збитки від зниження цін, і обсяги експорту зростають. Разом з тим, оскільки через зростання експорту менше товару надходить на внутрішній ринок, внутрішня ціна наближається до рівня P_d , обсяг експорту зростає з S_0D_0 до S_1D_1 . Споживачі програють область $a+b$, виробники виграють область $a+b+c+d+e$. Видатки держави становлять область $b+c+d+e+f$. У підсумку країна програє область $b+f$.

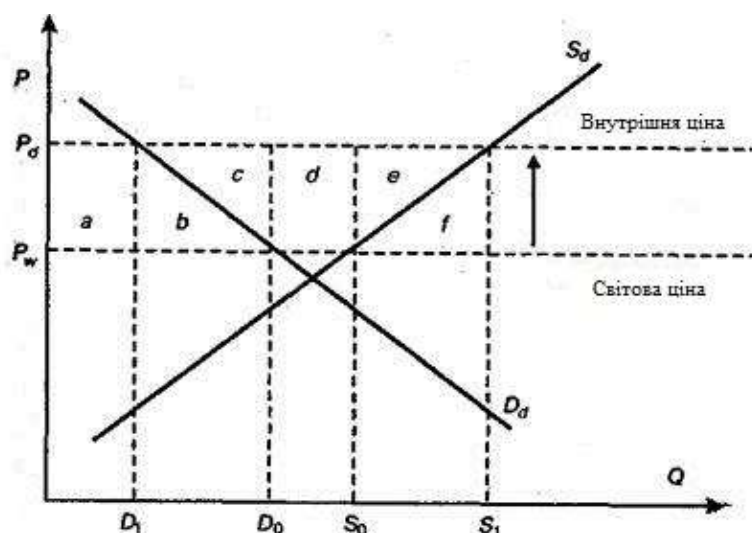

Рис 6.4. Наслідки впровадження експортної субсидії

6. **Експортний податок** – оподаткування експорту, що зменшує його прибутковість, сприяє поверненню частини товару на внутрішній ринок.

Застосування експортного податку деякими країнами (перш за все, країнами, що розвиваються) зумовлюється, по-перше, міркуваннями фіскального характеру, оскільки інші форми мобілізації коштів до державного бюджету (податки на прибуток, на нерухоме майно тощо) не забезпечують необхідних надходжень. По-друге, якщо ціни на імпортні товари залишаються без змін, то збільшення ціни експортних товарів дозволяє поліпшити певною мірою умови торгівлі країни. По-третє, експортний податок може використовуватися з метою боротьби з інфляцією, перерозподілу доходів у межах країни.

Розглянемо застосування експортного податку на прикладі експорту зерна з Канади (за умови, що її торговельна політика не впливає на рівень світових цін на зерно) (рис. 6.5). Впровадження експортного податку у розмірі \$1 за буш. зерна знизить рівень цін з \$5 (рівень світових цін) до \$4 за буш. За цих умов виробники переміщують частину ресурсів в іншу сферу, у той же час обсяг попиту на зерно у вітчизняних споживачів зростає з D_0 до D_1 .

Через зменшення ціни, виробники зазнають збитку, що становить область $a+b+c+d+e$. Споживачі одержують вигреш, який дорівнює області $a+b$.

Обсяг податків, що збираються і розподіляються державою, дорівнює області d . У цілому країна втрачає області c і e – втрати експортерів, які не компенсуються вигрешем.

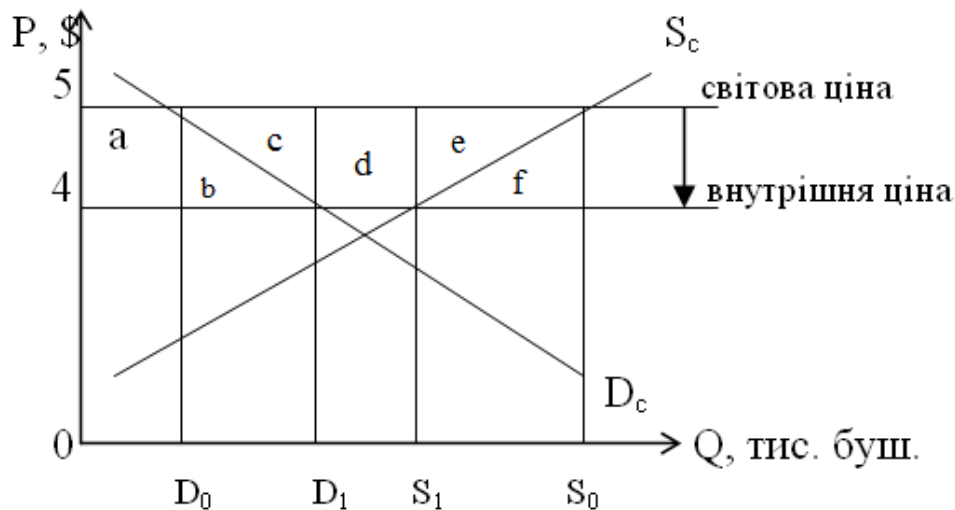

Рис 6.5. Наслідки впровадження експортного податку

7. Технічні бар'єри – це перешкоди для імпорту іноземних товарів, зумовлені їхньою невідповідністю національним стандартам систем виміру та інспекції якості, вимогам техніки безпеки, санітарно-ветеринарним нормам, правилам пакування, маркування та іншим вимогам.

6.3. Регулювання міжнародних торговельних відносин

Міжнародна торговельна політика є об'єктом діяльності регіональних, галузевих, міжурядових та неурядових глобальних інститутів, які створюють систему міжнародних організацій, що здійснюють координацію і багатостороннє регулювання міжнародної торгівлі.

Провідну роль у регулюванні міжнародної торгівлі відіграє **Світова організація торгівлі** – СОТ (World Trade Organization).

Головна *мета СОТ*: лібералізація міжнародної торгівлі, усунення дискримінаційних перешкод на шляху потоків товарів та послуг, вільний доступ до національних ринків і джерел сировини. Досягнення цієї мети забезпечить зміцнення міжнародної економіки, зростання інвестицій, розширення торговельних зв'язків, підвищення рівня зайнятості і доходів у всьому світі.

Функції СОТ:

- нагляд за станом світової торгівлі й надання консультацій з питань її регулювання;
- забезпечення механізмів улаштування міжнародних торговельних спорів;
- розробка й прийняття світових стандартів торгівлі;
- нагляд за торговою політикою країн;
- обговорення загальних проблем міжнародної торгівлі.

Сфера діяльності СОТ охоплює: митно-тарифне регулювання; антидемпінгове регулювання; використання субсидій і компенсацій; нетарифні обмеження; діяльність митних союзів і зон вільної торгівлі; торговельні аспекти захисту прав інтелектуальної власності та інвестиційних заходів тощо.

Впливовою організацією у сфері регулювання міжнародної торгівлі є ***Конференція ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД)***, яка охоплює економічні та правові аспекти сучасної міжнародної торгівлі.

Функції ЮНКТАД :

- сприяння інтеграції країн, що розвиваються і країн з перехідною економікою у міжнародну торгову систему;
- задоволення спеціальних потреб найменш розвинутих країн, сприяння їх розвитку через підключення до міжнародної торгівлі;
- проведення багатостороннього діалогу з проблем глобалізації і розвитку, міжнародної торгівлі, інвестицій і послуг.

Практичними *досягненнями ЮНКТАД* у сфері регулювання міжнародної торгівлі стали:

- заключення ряду міжнародних товарних угод і створення Загального фонду по товарах у 1989 р. для фінансування товарних угод і проведення досліджень товарних ринків;
- прийняття Загальної системи преференцій – досягнуте у 1968 р. узгоджене рішення розвинутих країн відмінити митні тарифи на імпорту товарів із країн, що розвиваються;
- ряд політичних ініціатив на користь найменш розвинутих країн в рамках міжнародних конференцій з питань найменш розвинутих країн;

– технічна допомога переважно найменш розвинутим країнам, що фінансується Програмою розвитку ООН і країнами членами.

Міжнародний торговий центр (МТЦ) – агенція зі співробітництва Конференції ООН з торгівлі та розвитку і СОТ, яка допомагає країнам, що розвиваються, вирішувати питання розширення експорту, надає інформацію і консультації з питань ринків і методів збуту експортної продукції, допомагає у створенні експортних служб і підготовці відповідних кадрів.

Головна *мета МТЦ* – усунення дублювання і паралелізму в діяльності СОТ і ЮНКТАД по сприянню розвитку торгівлі в країнах, що розвиваються.

Основі функції МТЦ:

– надання країнам, що розвиваються, технічної допомоги в розвитку торгівлі, насамперед, в стимулюванні експорту;

– забезпечення країн-членів інформацією про ринкові можливості для традиційних і нетрадиційних товарів;

– удосконалення техніки імпортних операцій з метою раціонального використання валютних ресурсів;

– навчання урядових службовців, підприємців і викладачів технології експортно-імпортних операцій;

– здійснення наукових досліджень з питань зовнішньої торгівлі.

Комісія ООН з прав міжнародної торгівлі – ЮНІСТРАЛ - головний правовий орган ООН в галузі прав міжнародної торгівлі.

Функції ЮНІСТРАЛ:

– уніфікація права міжнародної торгівлі;

– координація роботи міжнародних організацій в сфері права міжнародної торгівлі;

– сприяння участі держав в існуючих міжнародних конвенціях з права міжнародної торгівлі;

– підготовка кадрів в галузі права міжнародної торгівлі, особливо для країн, що розвиваються.

Основні терміни та поняття

Протекціонізм, неопротекціонізм, фритредерство, тарифне регулювання, нетарифне регулювання, митний тариф, імпортна квота, експортна субсидія, ліцензування, «добровільне» обмеження експорту, експортний податок, дискримінація імпорту в межах митного союзу, антидемпінгове регулювання, глобалізація.

Контрольні та дискусійні питання

1. Обґрунтуйте наслідки впровадження митного тарифу на імпорт автомобілів в Україну.

2. Які інструменти прихованого протекціонізму застосовуються в Україні?

3. У чому полягають відмінності впливу митного тарифу та експортної субсидії?

4. Які аргументи застосовують прихильники та супротивники митних тарифів?

5. Які заходи міжнародної торговельної політики пріоритетні в умовах глобалізації?

6. Які принципи екологічного захисту домінують при виборі варіантів торговельної політики?

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Кількісне обмеження імпортованої продукції.
2. Інструмент ЗЕД, що вводиться для окремих країн з метою стимулювання імпорту.
3. Кількісне обмеження обсягів іноземної продукції, дозволеної щорічно для ввозу в країну.
4. Державні грошові збори, що стягуються через митні установи з товарів, що перетинають державний кордон.
5. Державне стимулювання експорту за рахунок бюджету.
6. Продаж на експортному ринку товару за ціною, нижчою від ціни на національному ринку.
7. Продаж товару на експортному ринку за ціною, нижчою за його вартість.
8. Ввіз на митну територію країни імпортного товару за ціною, нижчою від порівняльної ціни на товар у країні експорту, що завдає шкоди національному виробнику.

Поняття:

- а) митні тарифи;
- б) експортні субсидії;
- в) вартісний демпінг;
- г) імпортна квота;
- д) імпортний депозит;
- е) пільгове мито;
- є) демпінг;
- ж) ціновий демпінг.

Вправа 2. Знайдіть єдину правильну відповідь.

1. Виберіть правильне визначення митного тарифу:
 - а) конкретна ставка митного збору, яку необхідно сплатити при вивезенні або ввезенні товару на територію країни;
 - б) ставка, що залежить від обсягу імпорту товару;
 - в) обов'язковий збір, що є умовою експорту або імпорту.
2. За напрямом дії імпортні квоти бувають:
 - а) експортними;
 - б) селективними;
 - в) галузевими;
 - д) імпортними.
3. До функцій митного тарифу не відносять:
 - а) фіскальну;
 - б) перерозподільну;
 - в) балансуєчу;
 - г) протекціоністську.
4. Головний міжнародний регулятор світової торгівлі – це:
 - а) НАТО;
 - б) СОТ;
 - в) ООН;
 - г) СНД.
5. Штаб-квартира СОТ знаходиться у:
 - а) Києві;
 - б) Мілані;
 - в) Парижі;
 - г) Женеві.
6. Ввіз на митну територію країни імпортного товару за ціною, нижчою від порівняльної ціни на товар у країні експорту, що завдає шкоди національному виробнику – це:
 - а) демпінг;
 - б) квотування;
 - в) експортна субсидія;
 - г) ліцензія.
7. Пільги фінансового характеру, що надаються державою експортерам для розширення вивезення товарів за кордон, – це:
 - а) дотації;
 - б) демпінг;
 - в) експортні субсидії;
 - г) премії.

8. Додаткові імпорتنі збори, якими обкладаються товари, що експортуються за цінами, нижчими за рівень світових цін або внутрішніх цін імпортуючої країни, – це:

- а) антидемпінгові тарифи;
- б) експортні субсидії;
- в) митні тарифи.

9. Державна політика захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції шляхом використання інструментів тарифного і нетарифного регулювання:

- а) фритредерство;
- б) протекціонізм;
- в) автаркія.

10. Яка з нижчеперелічених галузей промисловості займає найбільшу частку в експорті України:

- а) деревообробна;
- б) металургійна;
- в) легка.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке – помилкове.*

1. Головним інструментом зовнішньоторгової політики є митний тариф.

2. Компенсаційне мито використовується, якщо при виробництві чи збуті імпорتنих товарів у країні-експортері не видавалися субсидії.

3. Специфічні тарифи встановлюють у процентах до митної вартості товару.

4. Антидемпінгові тарифи – державні грошові збори, що стягуються через митні установи з товарів і майна, що провозяться через державний кордон.

5. Протекціонізм – це державна політика захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції шляхом використання інструментів лише тарифного регулювання.

6. Експортні субсидії – державне стимулювання експорту за рахунок бюджету.

7. Імпорتنі квоти – кількісне обмеження обсягів іноземної продукції, дозволеної щорічно для ввозу в країну.

8. Демпінг – додаткові імпорتنі збори, якими обкладаються товари, що експортуються за цінами, нижчими від рівня світових цін або внутрішніх цін імпортуючої країни.

9. СОТ – головний міжнародний регулятор світової торгівлі. Вона є правонаступницею Генеральної угоди з тарифів та торгівлі (ГАТТ) з 1995 р.

10. G 20 – формат міжнародних нарад глав держав, міністрів фінансів і глав центральних банків 19 провідних національних економік світу і ЄС. У країнах G 20 проживає дві третини населення світу, створюється 90% світового ВВП, між економічними суб'єктами цих країн здійснюється 80% обсягів міжнародної торгівлі.

Література до теми 6

1. Глобальна економіка: принципи становлення, функціонування, регулювання та розвитку: монографія / П.О. Куцик, О.І. Ковтун, Г.І. Башнянин. – Львів: Вид-во ЛКА, 2015. – С. 260-285.

2. Козак Ю.Г. Міжнародна економіка: в питаннях та відповідях: підруч. / Ю.Г. Козак. – К.: Центр учбової літератури, 2017. - С. 56-68.

3. Лук'яненко Д.Г. Міжнародна економіка: підруч. / Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Я.М. Столярчук. – К.: КНЕУ, 2014. – С. 81-170.

4. Міжнародна економіка: підруч. для ВНЗ / за ред. Ю.Г. Козака, Д.Г. Лук'яненка, Ю.В. Макогона. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 81-170.

5. Міжнародна економіка: навч. посіб. / За ред. Г.Е. Гронтковської / Г.Е. Гронтковська, О.І. Ряба, А.М. Венцурик, О.І. Красновська. – К.: Центр учбової літератури, 2014. – С. 75-95.

6. Хасбулатов Р.И. Международная торговая политика : учебник для бакалаврата и магистратуры / Р.И. Хасбулатов. – М. : Издательство Юрайт, 2014. – С. 95-122.

7. Krugman P. International Economics: Theory and Policy/ P. Krugman , M. Obstfeld. – P.: Princeton University , 2003. – P. 185-293.

8. The Global Enabling Trade Report 2016 [Electronic resource]. – Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalEnablingTrade_Report_2016.pdf

9. The International Trade Statistics Yearbook (ITSY) of the United Nations Statistics Division/ Department of Economic and Social Affairs. 2017 International Trade Statistics Yearbook. Volume II - Trade by Commodity [Electronic resource]. – Available at: <http://comtrade.un.org/pb/>

10. World Trade Organization. World Trade 2014[Electronic resource]. – Available at: http://www.wto.org/english/news_e/pres14_e/pr658_e.htm#chart2

11. WTO: 2016 Press Releases [Electronic resource]. – Available at: http://www.wto.org/english/news_e/pres16_e/pr658_e.htm#chart2

ТЕМА 7. ГЛОБАЛЬНИЙ ФІНАНСОВИЙ КАПІТАЛ ТА СВІТОВИЙ ФІНАНСОВИЙ РИНОК

Основні питання для вивчення

7.1. Міжнародний рух капіталів: сутність, причини, форми та показники.

7.2. Особливості сучасного міжнародного руху капіталів та феномен фінансіалізації.

7.3. Світовий фінансовий ринок, його структура та функції.

7.4. Портфельні іноземні інвестиції та міжнародний ринок цінних паперів.

7.1. Міжнародний рух капіталів: сутність, причини, форми та показники

В умовах сьогодення вільне та ефективно регульоване переміщення капіталів у світових масштабах є необхідним моментом та одним із основних факторів розвитку міжнародної економіки.

Міжнародний рух капіталу (МРК):

- самоствердження фінансового капіталу як вартості, що самозростає у глобальному масштабі;

- сукупність відносин щодо переміщення ліквідного фінансового капіталу між національними економіками та поза національними економіками² з метою максимізації його доходності та (або) досягнення інших економічних, соціальних і політичних вигод;

- діалектичне поєднання процесів вилучення частини капіталу з товарно-грошового обігу однієї країни (експорт) та його включення у господарський оборот іншої країни (імпорт).

З функціональної точки зору МРК є механізмом акумуляції вільних фінансових ресурсів та їх перерозподілу в глобальному масштабі між видами економічної діяльності, країнами та регіонами заради прискорення світового кругообігу капіталу та зростання ВВП світу.

На відміну від зовнішньої торгівлі, яка отримала широке розповсюдження ще в докапіталістичний час, МРК стає можливим лише на вищих стадіях розвитку капіталізму (друга половина – кінець ХІХ-го

² У разі, якщо його суб'єктами є міждержавні та наддержавні інститути.

сторіччя). Саме тоді у найбільш розвинутих країнах внаслідок стрімкого економічного зростання було майже повністю задоволено інвестиційні потреби внутрішнього ринку й створилися значні запаси фінансового капіталу. Надлишкове накопичення зумовило падіння норми прибутку та спонукало власників відносно зайвих фінансових активів шукати назовні альтернативні, більш прибуткові варіанти вкладення коштів.

Об'єктивною основою МРК є нерівномірність економічного розвитку країн та регіонів. Вона має чисельні форми прояву, серед яких найбільш значущими є:

- територіальна нерівномірність розподілу нагромадженого світового фінансового багатства (рис. 7.1) із відповідною локалізацією зон із більш та менш високою концентрацією фінансового капіталу, його надлишком та дефіцитом;

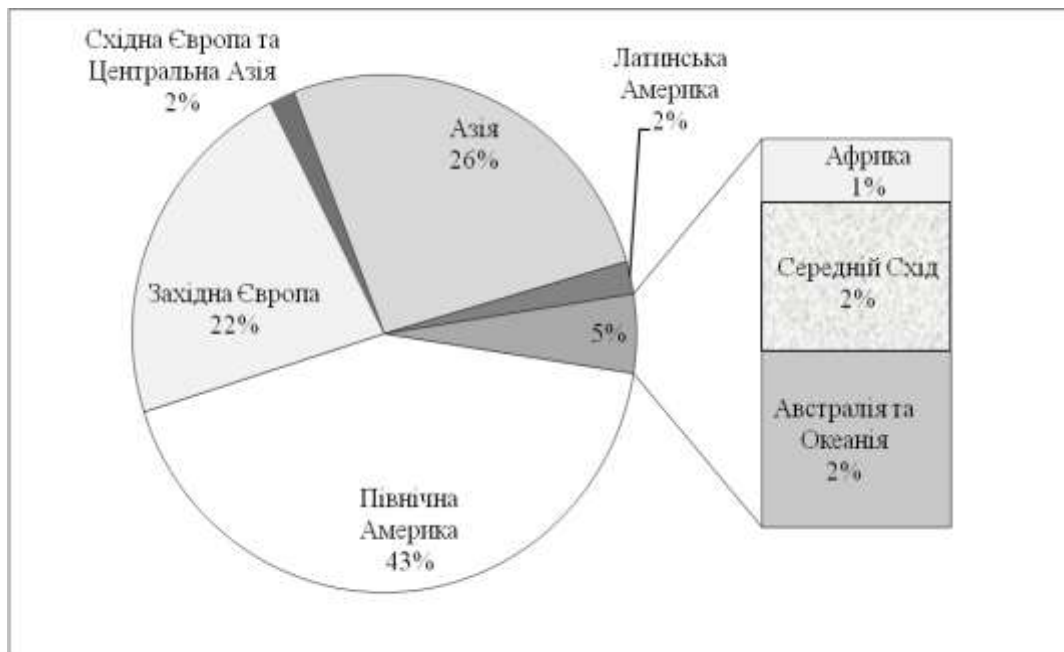

Рис. 7.1. Регіональна структура розподілу світового фінансового багатства, 2017 р. [7]

- залежні від рівня економічного розвитку відмінності у національних темпах економічного зростання й нормах заощадження (табл. 7.1), що характеризують поточні можливості розвитку окремих економік на засадах самофінансування й ступінь їх залежності від зовнішніх ресурсних джерел;

- розбіжності у капіталовіддічі та капіталоємності ВВП різних країн, похідні від їх діяльнісно-видової структури та рівня технологічного розвитку;

**ТЕМА 7. ГЛОБАЛЬНИЙ ФІНАНСОВИЙ КАПІТАЛ ТА СВІТОВИЙ
ФІНАНСОВИЙ РИНОК**

▪ стадіальні відмінності життєвого циклу окремих національних економік, що, у свою чергу, обумовлюють національну специфіку фінансових потреб розвитку та рівень макроекономічних інвестиційних ризиків тощо.

Таблиця 7.1

**Порівняння норми валових внутрішніх заощаджень
за окремими країнами світу, 2017 р.**

Країна	Валові внутрішні заощадження, у % до ВВП	Країна	Валові внутрішні заощадження, у % до ВВП	Країна	Валові внутрішні заощадження, у % до ВВП
Катар	50.20	Саудівська Аравія	30,1	Чилі	20,50
Бруней	47.50	Індонезія	31,70	Польща	20,10
Суринам	46.60	Нідерланди	31,20	Україна	18,9
Сінгапур	46.50	Індія	28,80	США	18,9
Китай	45.80	Німеччина	28,0	Сполучене Королівство	13,6
Ботсвана	40.30	Австрія	27,0	Єгипет	9,0
Панама	38.90	Туреччина	25,5	Гвінея	5,01
Південна Корея	36,60	Білорусь	24,5	Ємен	-1.90
Норвегія	34,30	Ізраїль	23,6	Бурунді	-5.30
Швейцарія	33,80	Мексика	21,4	Ліберія	-21.90

Джерело [13].

Як наслідок, виникають розбіжності у попиті та пропозиції на окремих національних та регіональних фінансових ринках. Відмінності у кон'юктурі відбиваються на різній ціні й доходності капіталу – ставці відсотка – та *втілюються у порівняльних національних перевагах його розміщення й використання*. Водночас визначаються канали та вектори руху міжнародних потоків приватного капіталу: він прямує до тих країн та на ті сегменти світового фінансового ринку, де його прибутковість й захищеність є порівняно вищою. Зазначимо, що вектор руху офіційного капіталу істотно залежить від національних політико-економічних інтересів й прямує за картою їх географічних осередків.

Додатковими *суб'єктивними* факторами МРК є:

▪ розбіжності щодо переваг ліквідності й відношення до ризику, у схильності до інвестування та благодійності в економічних суб'єктів й урядів різних країн;

▪ особливості реалізації національних стратегій розвитку та їх ресурсного забезпечення;

- порівняльні якості макросередовища та інвестиційного клімату, їх сприятливість для партнерства у міжнародній фінансово-кредитній сфері, зокрема умови оподаткування операцій із капіталом та пасивних доходів;
- відмінні у розрізі окремих країн трансакційні витрати угод з капіталом, у т.ч. їх корупційні та тіньові складові.

МРК має низку форм реалізації, що на практиці класифікуються за кількома ознаками (табл. 7.2).

Таблиця 7.2

Форми міжнародного руху (міграції) капіталу

Критерій класифікації	Форми
За напрямком	<ul style="list-style-type: none"> ▪ експорт; імпорт; реекспорт;
За формою власності	<ul style="list-style-type: none"> ▪ державний (суб'єкти: держава в особі уряду та Національного банку); ▪ капітал міждержавних та наддержавних організацій; ▪ приватний (недержавний) (суб'єкти: фізичні особи, підприємства, банки, страхові інвестиційні, трастові фонди тощо); ▪ змішаний;
За метою та об'єктом вкладення коштів	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>прямі іноземні інвестиції</i> (ПІІ) — кошти, що безпосередньо чи опосередковано (через механізм фінансового ринку) вкладаються у виробництво з метою встановлення контролю над підприємством та отримання прибутку чи дивідендів; ▪ <i>портфельні іноземні інвестиції</i> - вкладення капіталу в іноземні цінні папери (акції та облигації) та похідні фінансові інструменти (деривативи), що не надає інвесторові реального контролю над об'єктом інвестування, і метою якого є виключно отримання доходу у формі дивідендів, відсотків, курсової різниці чи страхової премії; ▪ <i>позичковий капітал</i> (міжнародний кредит) - рух капіталу в формі надання валютних і товарних ресурсів за умов зворотності, строковості й платності; ▪ <i>гуманітарна та фінансова допомога</i> (безвідплатні трансферти, гранти)³, спрямована на реалізацію довгострокових політичних та соціально-економічних інтересів;
За терміном повернення та (або) повного погашення зобов'язань	<ul style="list-style-type: none"> ▪ короткотерміновий (до одного року); ▪ середньостроковий (від одного до п'яти років); ▪ довготерміновий (понад п'ять років);
За формою здійснення	<ul style="list-style-type: none"> ▪ товарний (товари, рухоме та нерухоме майно); ▪ грошовий (іноземна валюта, національна валюта, грошові вимоги, цінні папери); ▪ економіко - правовий (права інтелектуальної власності, права на господарську діяльність, права на розробку корисних копалин та видобуток сировини тощо);

³ За даними ООН, найбільш активними учасниками міжнародних благодійних програм є країни Скандинавії, Канада, Австралія та Нова Зеландія.

**ТЕМА 7. ГЛОБАЛЬНИЙ ФІНАНСОВИЙ КАПІТАЛ ТА СВІТОВИЙ
ФІНАНСОВИЙ РИНОК**

Критерій класифікації	Форми
	<ul style="list-style-type: none"> ▪ змішаний;
За відповідністю чинному законодавству	<ul style="list-style-type: none"> ▪ легальний; ▪ нелегальний;
За умовами повернення	<ul style="list-style-type: none"> ▪ зворотна міграція (кредити); ▪ міграція з непрямим поверненням (наприклад, через репатріацію прибутків від інвестування); ▪ незворотна міграція капіталу (втеча капіталу, трансферти, помилкові збиткові інвестиції тощо)
<p>Не менш важливими для аналізу МРК є <i>територіально-географічний</i> (за національною приналежністю суб'єкта вкладання або отримання коштів) та <i>діяльнісно-видовий</i> (за видами економічної діяльності, куди спрямовується іноземний капітал) критерії класифікації.</p>	

Участь країни в процесах МРК відображається за допомогою цілої низки **показників**, які поділяються на чотири групи.

I. Група абсолютних показників:

- обсяги експорту та імпорту капіталу за окремими видами активів та боргових зобов'язань, обчислені у мільйонах доларів США за поточним валютним курсом;
- чистий експорт капіталу, розрахований як різниця між експортом та імпортом;
- чистий приплив (імпорт) капіталу – різниця між обсягом надходжень грошових коштів із-за кордону (позики і продаж іноземним інвесторам фінансових активів, отримані гранти й фінансова допомога) та обсягом вивозу капіталу у різноманітних формах;
- кількість підприємств та фінансово-кредитних установ, утворених у країні за участю іноземного капіталу;
- величина зовнішньої заборгованості тощо.

II. Група відносних показників:

- коефіцієнт імпорту капіталу, що відображає частку іноземного капіталу у ВВП країни:
- коефіцієнт експорту капіталу, що визначає частку експортованого капіталу у ВВП країни:
- частка іноземного капіталу у внутрішніх капіталовкладеннях, фінансуванні НДДКР та інновацій;
- обсяг залучених іноземних інвестицій на душу населення;
- частка продукції спільних підприємств у ВВП тощо;

III. Група структурних показників, що характеризують МРК через співвідношення його основних форм відповідно до критеріїв класифікації.

IV. Група динамічних показників, яку утворюють базисні та ланцюгові індекси росту і приросту абсолютних, відносних і структурних показників МРК за певний проміжок часу.

Щорічний облік масштабів та результатів участі країни у МРК здійснюється у доларовому еквіваленті за фінансовим рахунком її платіжного балансу. *Сальдо фінансового рахунку* відображає всі операції, у результаті яких відбувається перехід прав власності на зовнішні фінансові активи та боргові вимоги країни або виникнення та погашення фінансових зобов'язань між резидентами та нерезидентами за звітний період. Від'ємне сальдо виникає за умов, що за результатами поточних операцій країна одержує іноземної валюти більше, ніж витрачає за кордоном, а відтак може надавати кредити іноземцям або накопичувати закордонні активи. Додатне сальдо обумовлюється дефіцитом валюти за поточними операціями, що фінансується за допомогою закордонних позик та (або) шляхом продажу частини активів іноземцям.

Надходження та виплати, пов'язані із іноземними інвестиціями, наводяться за рахунком поточних операцій у балансі первинних доходів за статтею “Доходи від інвестицій”. Якщо національний капітал, вкладений за кордоном, приносить більший обсяг відсотків і дивідендів, ніж іноземний капітал, інвестований у національну економіку, то чисті доходи від інвестицій виявляться додатними, в іншому випадку – від'ємними.

Узагальнююча оцінка результатів МРК надається за допомогою показника *міжнародна інвестиційна позиція країни (ІП)*. ІП кумулятивним підсумком відображає співвідношення активів, якими володіє країна за кордоном, та активами, якими володіють іноземці в країні. Від'ємна чиста міжнародна інвестиційна позиція (НІП) характеризує країну як чистого позичальника – реципієнта фінансових ресурсів. Додатна, навпаки, як чистого кредитора – фінансового донора (експортера капіталу).

За підсумками 2017 р. найбільшими чистими експортерами капіталу в світі були визнані такі країни як Німеччина, Японія, Південна Корея, Швейцарія, Італія, Нідерланди, Сінгапур, Норвегія, Таїланд, Іспанія та Росія [13]. Найбільш вдало перерозподіляли на власну користь світові фінансові активи Гонконг (НІП = +284% ВВП), Тайвань (+203%), Сінгапур (+182%), Норвегія (+170,9%), Швейцарія (119,5%), Саудівська Аравія (+106,6), Нідерланди (+75,9%), Японія (+63,8%), Данія (+56,1%) та Німеччина (+54,4%) [10].

У ТОП-10 країн чистих позичальників фінансових ресурсів увійшли США, Сполучене Королівство, Саудівська Аравія, Канада, Мексика, Австралія, Франція, Китай, Алжир, Єгипет, Туреччина та Індонезія [13]. До

ТЕМА 7. ГЛОБАЛЬНИЙ ФІНАНСОВИЙ КАПІТАЛ ТА СВІТОВИЙ ФІНАНСОВИЙ РИНОК

складу тих, хто передав найбільшу кількість своїх фінансових активів у власність інших держав та міжнародних організацій, увійшли Ісландія (НІР = -398,2% ВВП), Ірландія (-182,3%), Греція (-136,5%), Кіпр (-125,4%), Португалія (-105,1%), Іспанія (-80,8%), Хорватія (-71,2%), Нова Зеландія (-64,7%), Польща (-61,9%) та Угорщина (-58,9%) [10].

Станом на 01.01.2018 Україна мала від'ємну чисту інвестиційну позицію, а також від'ємні сальда фінансового рахунку платіжного балансу та статті “Доходи від інвестицій” (рис. 7.2). Зазначені показники відповідно дорівнювали -25686,6 млн. дол. США (-23,8% ВВП), -5012 млн. дол. США та -6531 млн. дол. США. Перерозподіл фінансово-інвестиційних активів України на користь іноземців відбувався за рахунок угод із прямими та портфельними інвестиціями. Тоді як приріст активів України за кордоном забезпечувався кредитно-позичковими операціями та формуванням міжнародних валютних резервів, у т.ч. у SDRs та монетарному золоті (рис. 7.3).

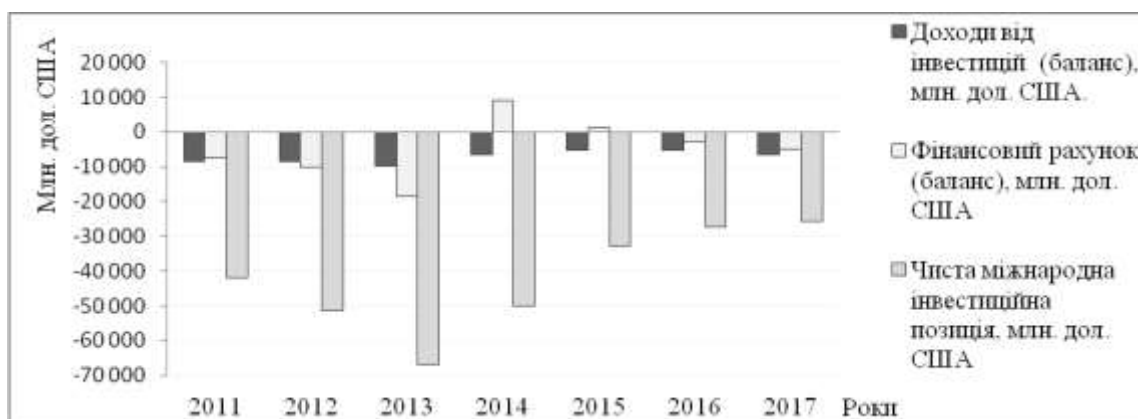

Рис. 7.2. Динаміка чистої міжнародної інвестиційної позиції, балансу фінансового рахунку та балансу доходів від інвестицій України (у млн. дол. США), 2011 – 2017 рр. [5; 10]

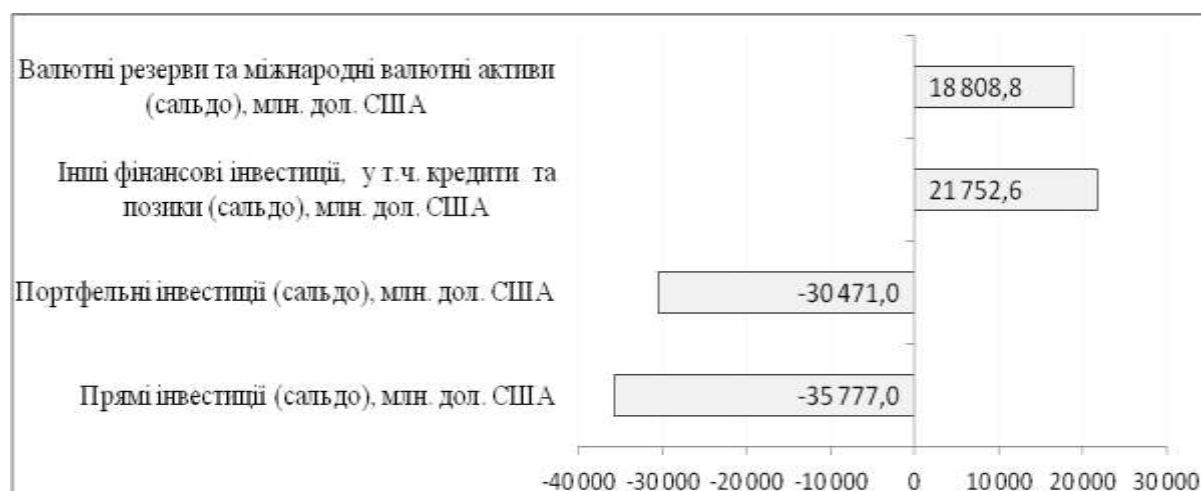

Рис. 7.3. Формування чистої міжнародної інвестиційної позиції України за видами активів, 2017 р. [10]

МРК здійснюється переважно через кумулятивно-розподільний механізм міжнародного фінансового ринку (до 70% міжнародних фінансово-кредитних операцій). Інша частка операцій відбувається позаринковим обігом або у межах ТНК шляхом прямого внутрішньофірмового перерозподілу вільних фінансових ресурсів між філіями та дочірніми компаніями у різних країнах світу, або каналами міжнародної гуманітарної допомоги.

На сучасний розвиток МРК впливають три групи факторів, а саме:

1) *фактори економічного характеру:*

- прискорені процеси глобалізації та регіоналізації міжнародних економічних відносин, що у фінансовій сфері набувають форми *міжнародної фінансової інтеграції*;

- глибокі структурні зрушення як в міжнародній економіці, так і в економіці окремих країн, обумовлені четвертою промисловою революцією та становленням шостого технологічного укладу;

- необхідність підтримки сталих темпів соціально-економічного розвитку провідними суб'єктами міжнародної економіки в умовах посилення конкуренції на товарних ринках;

- діяльність транснаціональних та багатонаціональних корпорацій (ТНК і БНК);

- порівняльні ризики та вигоди вкладення капіталу поза національною економікою тощо;

2) *науково-технічний прогрес, комп'ютеризація та інформатизація фінансової сфери*, що частково зняли територіальні обмеження руху капіталів, а також спростили та здешевили трансграничні процедури переказу вільних коштів для економічних суб'єктів;

3) *фактори політичного характеру:*

- лібералізація процесів експорту та імпорту капіталу, що має місце у межах інтеграційних об'єднань, вільних економічних і оффшорних зонах;

- політика прискореної індустріалізації в країнах "третього світу";

- політика ліберальних ринкових економічних реформ в країнах постсоціалізму, що заохочується та фінансово підтримується США і країнами ЄС.

7.2. Особливості сучасного міжнародного руху капіталів та феномен фінансіалізації

Характерні риси сучасного етапу МРК визначаються під безпосереднім впливом процесів глобалізації та постіндустріалізації, які відкрили нові просторово-організаційні можливості для формування надпотужного

всюдисутнього глобального фінансового капіталу та фінансіалізації економічного розвитку.

Фінансіалізація - процес випереджального розвитку фінансової сфери порівняно із реальним сектором економіки, основу якого становить *стрімке збільшення маси фіктивно-спекулятивного («віртуального») капіталу*, не забезпеченого товарною масою чи золотовалютними резервами. Виразними проявами фінансіалізації є а) переважання фінансових угод у загальній структурі міжнародних економічних відносин та б) послаблення причинно-наслідкового зв'язку між динамікою виробництва та зростанням фінансових індикаторів економічної кон'юнктури (агрегованих фондових індексів).

Вплив фінансіалізації на економічний розвиток не є однозначним. З одного боку, у короткому періоді темпи зростання фінансового капіталу перетворюються на значимий фактор примноження й перерозподілу національного багатства. Поряд із цим у довгостроковій перспективі непродуктивне використання фінансового капіталу та його відособлення від забезпечення розширеного відтворення в реальній економіці призводять до сповільнення економічної динаміки, гальмування НТП, збільшення соціальної нерівності, дисбалансованості та дестабілізації економічних систем.

Основні причини *віртуалізації* світового фінансового ринку (надування «фінансових бульбашок»):

- невідповідність між балансовою і ринковою вартістю активів провідних корпорацій, що поглиблюється у міру зростання їх нематеріальної "невидимої" складової (торгові марки, патенти, ліцензії, ноу-хау та інші права інтелектуальної власності), ринкова ціна яких визначається експертами з огляду на переважно оптимістичні очікування доходів майбутніх періодів;

- трансформація наприкінці ХХ-го ст. найбільш розвинутих країн у центри споживання, яке підживлювалося за рахунок незабезпечених ризикових кредитів. З метою убезпечення (*сек'юритизації*) позичених коштів шляхом страхування й перестраховування кредитних ризиків створюється потужний ринковий *позабіржовий сегмент* похідних цінних паперів (деривативів), який в подальшому починає відносно автономно й надрентабельно функціонувати;

- порушення механізму ринкової селекції неконкурентоспроможних фінансових активів (акцій, облігацій). Спостерігається масове "штучне" зростання ринкової вартості й рівня надійності проблемних цінних паперів завдяки додаванню до них страхових гарантій у формі кредитно-дефолтних

своїв. Останні засвідчують право покупця у випадку банкрутства емітента отримати номінальну вартість придбаних цінних паперів від компанії-страховика (як правило, хедж-фонду чи інвестиційного банку з високим рейтингом довіри);

- створення передумов для масштабних фінансових спекуляцій внаслідок лібералізації руху фінансового капіталу;

- відсутність суспільного нагляду та контролю за позабіржовими операціями із вторинними цінними паперами, насамперед, вимог щодо обов'язкових нормативів їх резервування та механізмів створення відповідних спеціальних резервних фондів;

- відокремлення управління від власності. Це призводить до ігнорування найманими топ-менеджерами стратегічних інтересів власників, масштабних фінансових маніпуляцій (афер) з метою підвищення будь-якою ціною показників ринкової капіталізації активів та появи глобальної корпоративної корупції, що протидіє будь-яким спробам посилити державний чи наддержавний контроль за фінансовими операціями.

Крім віртуалізації сучасний МРК характеризують наступні *риски та тенденції*:

- основна частка операцій, пов'язаних з МРК, здійснюється високодиверсифікованими бізнес-групами, метою яких є підтримка безперервних потоків фінансової, зокрема спекулятивної, ренти;

- істотно знижується частка кредитів/позик у структурі експорту/імпорту іноземного капіталу при інтенсивному зростанні питомої ваги прямих та більш повільному - портфельних іноземних інвестицій. Найбільш динамічною формою МРК є вторинні цінні папери – деривативи;

- збільшується кількість суб'єктів та масово з'являються нові сегменти й інструменти світового фінансового ринку (сегмент хеджування та управління ризиками, різноманітні деривативи);

- загострюється конкуренція за залучення прямих іноземних інвестицій, що призводить до розробки спеціальних національних програм з їх стимулювання;

- активізується міграція приватного капіталу між промислово розвинутими країнами тріади «США – ЄС – ASIA-10»;

- значна кількість країн виступає одночасно в ролі експортера та імпортера капіталу, що породжує так звані “*перехресні інвестиції*” (табл. 7.3);

- все більша частка міжнародних грошових потоків виходить з-під прямого контролю владних інститутів та центральних банків;

**Перехресні портфельні інвестиції країн-найбільших
світових експортерів та імпортерів капіталу (млн. дол. США), 2016 р.**

Експорт Імпорт	США	Японія	Сполучене Королівство	Німеч- чина	Ірландія	Франція	Нідер- ланди	Кайманові острови	Гонконг
США		1 594 778	1 232 608	418 184	917 119	300 296	524 980	1 336 364	59 607
Японія	1 108 132		188 422	34 776	126 822	124 924	52 105	60 220	52 264
Сполучене Королівство	1 487 338	168 135		217 663	674 714	282 706	128 194	71 270	86 965
Німеччина	486 791	138 841	178 979		136 448	225 526	239 179	22 054	17 964
Ірландія	489 190	57 678	256 353	175 871		143 160	87 732	22 915	15 527
Франція	603 275	247 882	208 148	427 308	210 312		203 006	40 263	9 720
Нідерланди	540 434	111 495	128 389	274 658	110 019	284 032		28 337	6 320
Кайманові острови	1 691 948	822 124	76 339	24 792	69 630	16 428	48 471		603 689
Гонконг	165 351	21 873	63 616	6 181	16 794	7 222	13 818	24 120	

Джерело [10].

- національні фінансові та валютні системи частково втрачають свою автономність та незалежність. На противагу підвищується координуюча, регулююча та перерозподільна роль міждержавних та наддержавних інституцій у МРК. Саме вони «відповідають» за процеси стандартизації та уніфікації електронних платіжних систем, банківських операцій, фінансових послуг, митних процедур та технологій фінансового менеджменту, що зараз відбуваються на усіх структурних рівнях світ-системи;

- позбавлений більшості обмежень руху глобальний фінансовий капітал «мандрує» світом, частково або повністю підкорює собі малі національні економіки. Варіант його конвергенції з національним капіталом стає одним з провідних чинників економічного зростання та макроструктурних зрушень.

7.3. Світовий фінансовий ринок, його структура та функції

Світовий фінансовий ринок виник на основі процесів інтеграції національних фінансових ринків, зміцнення зв'язків та активного розширення контактів між ними.

Світовий фінансовий ринок (СФР) – це:

а) механізм акумуляції вільного фінансового капіталу та його перерозподілу між видами економічної діяльності, країнами та регіонами;

б) глобальна цілісна система національних та регіональних фінансових ринків, об'єднана уніфікацією операцій з торгівлі фінансовими активами, спільними умовами функціонування й закономірностями еволюції.

Суб'єкти СФР:

- кредитори або первинні інвестори (фізичні та юридичні особи, державні, міждержавні та наддержавні інститути, що мають надлишкові ліквідні активи);
- позичальники та емітенти (фізичні та юридичні особи, державні, міждержавні та наддержавні інститути, що мають дефіцит коштів);
- спеціалізовані фінансові посередники (комерційні банки, інвестиційні компанії, трастові, пенсійні та інвестиційні фонди, ощадно-позичкові асоціації тощо);
- хеджери (страховики ризиків, пов'язаних з валютними кредитними операціями та операціями з цінними паперами);
- органи регулювання і контролю.

Таблиця 7.4.

Основні функції СФР

Функція	Зміст функції
Посередницька	<ul style="list-style-type: none"> • організація різноманітних форм взаємодії кредиторів та позичальників в глобальному масштабі;
Перерозподільна	<ul style="list-style-type: none"> • переведення через розгалужену інфраструктуру тимчасово вільних фінансових ресурсів із тих секторів міжнародної економіки, де вони є відносно надлишковими та/ або непродуктивними, у ті сектори, де в них є потреба;
Ціноутворююча	<ul style="list-style-type: none"> • визначення на підставі взаємодії попиту та пропозиції ціни купівлі/продажу різноманітних фінансових активів та кредитних грошей;
Регулююча	<ul style="list-style-type: none"> • врівноваження інвестицій та заощаджень у глобальному та регіональному масштабах; • перерозподіл іноземних інвестицій за країнами та видами економічної діяльності, який багато в чому визначає структуру сучасної міжнародної економіки та взаємовідносини між окремими частками світового господарства; • експорт/ імпорт капіталів як інструмент регулювання платіжного балансу країн та коригування валютних курсів; • підтримка стабільності національних, регіональних та світової валютних систем;
Інформаційна	<ul style="list-style-type: none"> • поширення за допомогою цінних сигналів та агрегованих біржових індексів різноманітної інформації, на підставі якої економічні суб'єкти визначають свою поведінку у коротко- та довгостроковому періодах.

Оскільки сучасний СФР є багатокомпонентним механізмом із доволі складною структурною організацією, його декомпозиція може здійснюватися за кількома ознаками. Так, у межах *географічної* структури виділяють національні та регіональні елементи світового ринку, що

ТЕМА 7. ГЛОБАЛЬНИЙ ФІНАНСОВИЙ КАПІТАЛ ТА СВІТОВИЙ ФІНАНСОВИЙ РИНОК

підконтрольні відповідним національним та міждержавним системам грошового та фінансово-кредитного регулювання. *Первинний та вторинний сегменти СФР розмежовують залежно від того, чи вперше активи пропонуються до продажу чи є об'єктом перепродажу. Біржовий та позабіржовий сегменти - залежно від місця, де відбуваються фінансові операції. Наявність сегментів «спот» операцій та строкових операцій обумовлюється різними термінами, протягом яких мають бути повністю виконані платіжні вимоги за підписаними фінансовими угодами. З огляду на економічний зміст фінансових операцій, їх мету та об'єкт купівлі-продажу виокремлюють грошовий (валютний) ринок та ринок капіталів із подальшою сегментацією останнього на ринок кредитів, фондовий ринок та ринок страхового капіталу (рис. 7.4).*

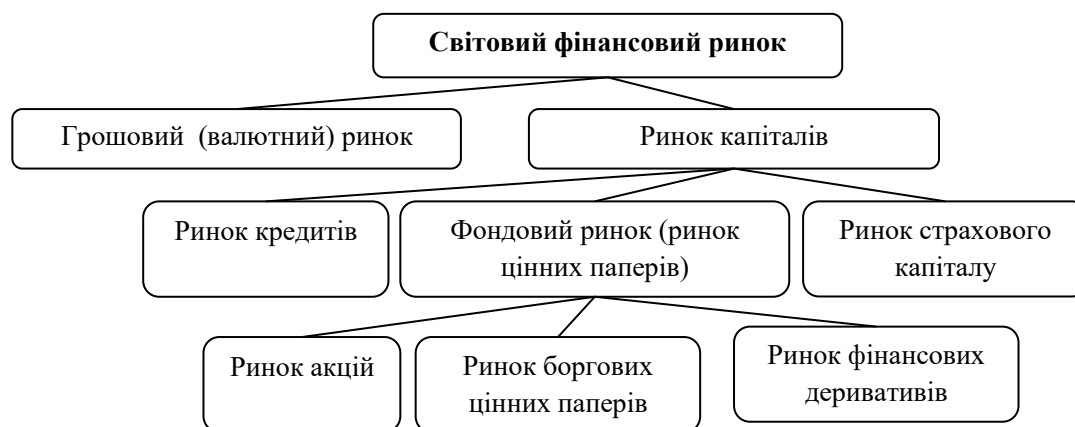

Рис. 7.4. Структура світового фінансового ринку за економічним за типом фінансових активів (об'єктів купівлі-продажу)

Головною функцією **грошового ринку** є забезпечення міжнародної ліквідності - можливості швидко залучати достатню кількість фінансових ресурсів на наднаціональному рівні для операцій із споживчими товарами та спекулятивних операцій з цінними паперами. Основними об'єктами цього ринку є надані у валюті короткострокові кредити (до одного року).

За допомогою **ринку капіталів** отримуються ресурси, необхідні для довгострокових інвестицій. Його сегментами є:

- *кредитний ринок*, де рух капіталу між країнами здійснюється на умовах терміновості, зворотності та платності відсотків;
- *ринок цінних паперів* з диференціацією останнього за об'єктами купівлі-продажу - конкретними фінансовими інструментами;
- *ринок страхового капіталу* – особливий механізм перерозподільних відносин між суб'єктами міжнародного руху капіталу щодо добровільних або примусових внесків в цільові страхові фонди, призначені для

покриття ризиків та понесених збитків за результатами операцій на міжнародному грошовому ринку та ринку капіталів.

Принципи функціонування СФР:

- прозорість;
- відкритість;
- добросовісна конкуренція;
- рівність можливостей, захищеність прав інвесторів;
- правова упорядкованість і контрольованість.

Для світового фінансового ринку характерні певна *географічна локалізація* та взаємодія крупних міжнародних фінансових центрів.

Передумови функціонування міжнародного фінансового центру:

- високий рівень економічного розвитку країни, де він розташований;
- наявність розвинутого національного ринку капіталів й кредитно-банківської системи;
- відносно ліберальне податкове та валютне законодавство;
- вигідне географічне становище;
- відносна політична та соціальна стабільність тощо.

Провідним фінансовим центром сучасного світу вважається Нью-Йорк, фондова біржа якого займає перше місце в світі за обсягами щоденних фінансових операцій. Головним європейським фінансовим центром є Лондон. На довгострокових позиках спеціалізуються Цюрих та Франкфурт-на-Майні, на короткострокових та середньострокових кредитних операціях — Люксембург. Вказані фінансові столиці мають багату історію й справедливо вважаються традиційними фінансовими центрами.

90-ті роки ХХ-го сторіччя знаменувалися народженням нових фінансових центрів, у т.ч. тих, що функціонують за офшорними схемами залучення капіталів. Потужні банки та фінансово-кредитні інститути активно працюють з великими капіталами в Люксембурзі, Монако, Ірландії, Японії, Сінгапурі, Гонконзі, Бахреїні, Панамі, а також на Багамських та Кайманових островах.

7.4. Портфельні іноземні інвестиції та міжнародний ринок цінних паперів

Портфельні іноземні інвестиції (ПрІІ) — це вкладення капіталу в іноземні цінні папери, що не надає інвесторові реального контролю над об'єктом інвестування, і метою якого є виключно отримання доходу у формі дивідендів, відсотків чи спекулятивної курсової різниці.

ТЕМА 7. ГЛОБАЛЬНИЙ ФІНАНСОВИЙ КАПІТАЛ ТА СВІТОВИЙ ФІНАНСОВИЙ РИНОК

Головна мета інвестора при портфельному інвестуванні – знайти в міжнародній економіці варіант розміщення капіталу, який дозволить йому максимізувати прибуток за оптимального співвідношення тріади критеріїв «доходність - ризик - ліквідність».

Порівняльні переваги ПрІІ над прямими:

- більш висока ліквідність – спроможність досить швидко та без значних фінансових втрат перетворитися на готівкові кошти;
- порівняно легка керованість (мобільність), зумовлена як швидкістю їх реалізаційної спроможності, так і простотою процедури купівлі-продажу.

Порівняльні недоліки:

- високий рівень ризику, який поширюється не лише на доход, а й на весь інвестований капітал;
- порівняно низький рівень доходності;
- відсутність у більшості випадків можливості впливати на рівень доходності цінних паперів та їх ринкову вартість;
- носії ризик-фактору формування зовнішньої заборгованості країни та її резидентів.

Аналіз структури ПрІІ здійснюється за ознаками:

- за напрямком руху (експорт, імпорт);
- територіально-географічною ознакою;
- за суб'єктом інвестування (підприємства, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, інституціональні інвестори, приватні особи, державні фінансові установи, міжнародні фінансові організації);
- за інструментами інвестування (цінні папери, що дають право на участь в капіталі (акції), боргові цінні папери, вторинні цінні папери);
- за терміном виконання боргових вимог (короткострокові – до 2-х років, середньострокові - до 10 років, довгострокові – понад 10 років) тощо.

До 80-х років ХХ-го сторіччя частка портфельних інвестицій у структурі міжнародних інвестицій була відносно стабільною та становила приблизно 20%. Починаючи з 90-х років вона стрімко зростає (рис. 7.5) і лише за три десятиріччя збільшується до 75% (2017 р.). Створення глобальної мережі Інтернет значно полегшує моніторинг міжнародного ринку цінних паперів, робить можливим майже миттєве реагування на зміну його кон'юнктури та прискорення процедури переказу грошей між країнами та континентами.

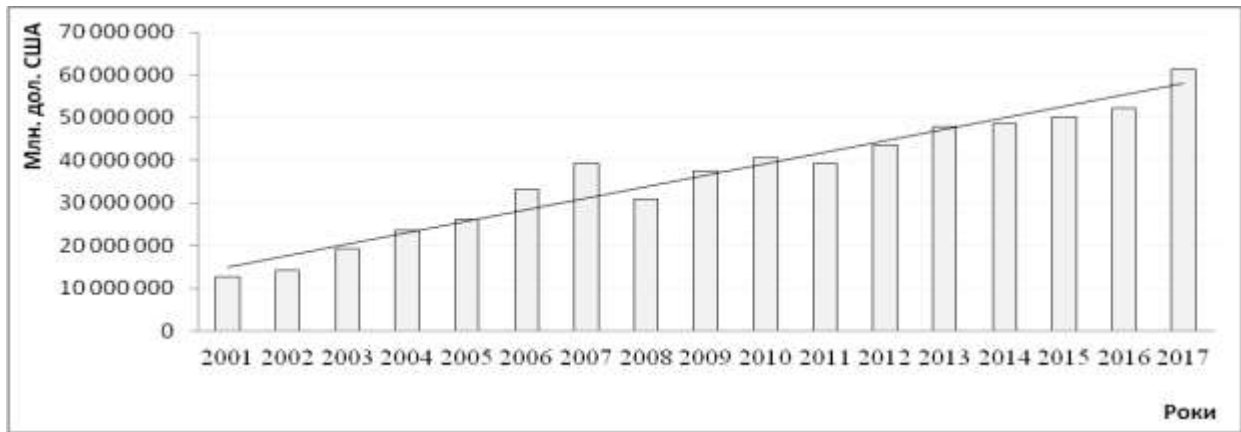

Рис. 7.5. Світова динаміка портфельних іноземних інвестицій, млн. дол. США [10]

Як і у випадку прямих інвестицій, понад 90 % портфельних зарубіжних інвестицій рухається між розвинутими країнами ОЕСР (див. табл. 7.3). Цьому сприяє низка факторів, як-то: наявність налагодженої інфраструктури фінансового ринку, потенціал якої дозволяє оперативно «обслуговувати» дуже великі потоки капіталу; традиції та безумовні гарантії щодо виконання своїх фінансових зобов'язань; стабільність та достатня прозорість податкового законодавства; менша політична ризикованість операцій тощо.

Основними портфельними інвесторами та посередниками світового фінансового ринку є універсальні й спеціалізовані транснаціональні банки та інституціональні інвестори, операції яких як з боку попиту, так і пропозиції визначають ринкові ціни фінансових інструментів.

Інституціональні інвестори (ІнІн) – юридичні особи, головною функцією яких є здійснення фінансових операцій:

✓ *інвестиційні компанії* – юридичні особи, що діють на ринку цінних паперів за власний рахунок і спеціалізуються на: а) андеррайтингу (випуск та гарантоване розміщення цінних паперів приватних компаній); б) купівлі - продажу цінних паперів дилерами; в) вкладанні власних коштів у цінні папери;

✓ *інвестиційні фонди* - юридичні особи, що здійснюють випуск власних акцій з метою мобілізації грошових коштів інвесторів та їх вкладення від імені фонду в цінні папери та депозити;

✓ *трастові та пенсійні фонди, страхові компанії, позичково-ощадні асоціації* тощо.

Основними джерелами доходу ІнІн є: дивіденди та відсотки по цінним паперам, що перебувають в їх власності; отримання спекулятивної різниці цін купівлі – продажу цінних паперів; надання платних послуг клієнтам.

Глобалізація світових ринків також позначилася на інвестиційних фондах і компаніях: протягом останнього десятиріччя їх внутрішні інвестиції за темпами зростання істотно поступаються приросту іноземних активів.

Світовий ринок цінних паперів (РЦП) або фондовий ринок – сегмент світового ринку капіталів, на якому здійснюються операції з цінними паперами.

Цінні папери (ЦП) – грошові документи, що засвідчують право володіння або відносини позики між особою, яка їх випустила, та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також можливість передачі грошових та інших прав, що випливають з цих документів, іншим особам.

ЦП поділяються на три групи:

1) **акціонерні (пайові) цінні папери** – цінні папери, що обертаються на ринку, засвідчують участь їх власника у формуванні статутного фонду акціонерного товариства та надають майнове право і право на отримання відповідної частки доходів у вигляді дивідендів;

2) **боргові цінні папери** – цінні папери, що обертаються на ринку та засвідчують відносини позики між власником документа та емітентом (особою, яка випустила цей документ). Їх різновидами є:

- **облігації** – цінні папери з граничним терміном погашення, що надають право власникові отримувати фіксований дохід у відсотках від їх номінальної вартості;

- **боргові розписки (ноти)** – короткострокові грошові інструменти (3–6 місяців), що випускаються позичальником на своє ім'я за домовленістю з банком, який гарантує їх розміщення на ринку;

- **прості векселя** – письмові боргові зобов'язання, що надають беззаперечне право їх власникові по закінченні терміну зобов'язання вимагати від боржника сплати визначеної на векселі суми;

- **інструменти грошового ринку** – грошові документи, що надають їх утримувачу безумовне право на гарантований грошовий дохід на певну дату (казначейські векселі, депозитні сертифікати, банківські акцепти).

3) **фінансові деривативи** – похідні (вторинні) фінансово-грошові інструменти, що засвідчують право їх власника на купівлю або продаж первинних цінних паперів, у т.ч. :

- **передплатні сертифікати** – особливий вид цінних паперів, що випускаються разом з облігаціями чи привілейованими акціями і дають їх власнику право на покупку визначеної кількості звичайних акцій за обговореною ціною протягом визначеного періоду;

- *опіони* – цінні папери, які дають право, але не зобов’язують купити або продати пакет цінних паперів протягом визначеного терміну;
- *свопи* – зобов’язання з купівлі - продажу цінних паперів за поточним курсом з одночасним підписанням угоди про зворотну продаж-купівлю активів через певний термін;
- *ф’ючерси* – зобов’язання (як правило, короткострокові) щодо продажу цінних паперів з отриманням оплати через певний час після підписання угоди за ціною, визначеною в контракті.

Суб’єкти РЦП:

- емітенти (продавці);
- інвестори (покупці);
- спеціалізовані фінансові інститути, що на комерційних засадах забезпечують інфраструктурну підтримку операцій із цінними паперами й надання відповідних послуг (табл. 7.4);
- регуляторні органи.

Таблиця 7.4

Спеціалізовані послуги інфраструктури фондового ринку

Функції та послуги	Зміст
Емісійні, андеррайтингові	Організація випуску і розміщення цінних паперів.
Брокерські (посередницькі)	Здійснення угод з цінними паперами в ролі комісiонера чи довіреної особи.
Дилерські	Здійснення угод з цінними паперами від імені власної особи і за власний кошт.
Представницькі	Представництво інтересів однієї із сторін в угоді.
Консалтингові	Надання юридичних, технічних, експертно-аналітичних, навчальних та інших видів консультацій щодо операцій із цінними паперами.
Аудиторські	Перевірка правильності ведення бухгалтерського обліку та реального фінансового стану емітентів.
Депозитарні	Зберігання, передача та облік цінних паперів.
Клірингові	Збирання, перевірка й підготовка документів щодо підготовки та виконання угод із цінними паперами.
Реєстраторські	Ведення реєстрів власників цінних паперів.

Слід зазначити, що на сьогодні у світі відсутні офіційні між- та наддержавні фінансові інститути, діяльність яких була б сфокусована на правовому регулюванні міжнародного РЦП. Проблему налагодження міжнародного співробітництва у сфері розробки та імплементації єдиних стандартів поведінки на ринках цінних паперів прагнуть вирішити Міжнародна асоціація учасників ринку капіталів (The International Capital Market Association), Міжнародна рада фондових асоціацій (International

**ТЕМА 7. ГЛОБАЛЬНИЙ ФІНАНСОВИЙ КАПІТАЛ ТА СВІТОВИЙ
ФІНАНСОВИЙ РИНОК**

Council of Securities Association) під неформальним керівництвом Міжнародної організації комісій з цінних паперів (International Organization of Securities Commissions).

Сучасна структура міжнародного РЦП є доволі складною. Чисельні варіанти її сегментації відображають різноманіття операцій з цінними паперами із врахуванням специфіки їх суб'єктів, об'єктів та способів торгівлі (табл. 7.5).

Таблиця 7.5

Структура РЦП

Критерій структуризації	Сектори (сегменти) ринку
Об'єкт купівлі-продажу	<ul style="list-style-type: none"> • ринок пайових цінних паперів; • ринок боргових цінних паперів⁴; • ринок похідних цінних паперів.
Спосіб розміщення ЦП	<ul style="list-style-type: none"> • первинний, вторинний;
Вид розміщення цінних паперів	<ul style="list-style-type: none"> • ринок, на якому ЦП розміщуються прямим зверненням емітента до покупця; • ринок, на якому ЦП розміщуються через інституціонального інвестора;
Місце операцій з ЦП	<ul style="list-style-type: none"> • фондова біржа; • позасписковий біржовий ринок; • торгівля «з прилавку» або «вулична» торгівля (об'єктами купівлі – продажу є цінні папери підприємств, результати діяльності яких та стаж роботи не дозволяють їм потрапити на фондову біржу або на позасписковий біржовий ринок; оформлення угод здійснюється за спрощеними, менш регламентованими, правилами); • «третій ярус» - позабіржовий ринок, відмінність якого від «вуличної» торгівлі полягає у тому, що на цьому ринку діють такі самі правила укладення угод, що і на біржі;
Суб'єкт випуску (емітент) цінних паперів	<ul style="list-style-type: none"> • ринок державних позик; • ринок муніципальних позик; • ринок цінних паперів приватних підприємств та організацій;
Термін обігу ЦП	<ul style="list-style-type: none"> • ринок ЦП з установленим (фіксованим) строком обігу; • ринок ЦП без встановленого строку обігу
Механізм виплати доходу	<ul style="list-style-type: none"> • ринок ЦП з фіксованими доходами; • ринок ЦП зі змінними доходами;
Територія обігу ЦП	<ul style="list-style-type: none"> • місцевий; • національний; • регіональний; • міжнародний (світовий);

⁴ Ринки пайових та боргових цінних паперів прийнято піддавати додатковій сегментації залежно від рівня інвестиційного ризику та кредитного рейтингу емітента, тобто його здатності своєчасно та в повному обсязі виконувати свої зобов'язання за певними фінансовими угодами за будь-яких економічних обставин.

Міжнародний РЦП виконує дві основні функції: *інвестиційну й перерозподільну*. Об'єктами перерозподілу є власність (активи), доходи та інвестиційні ризики.

Більшість операцій на світову РЦП (85%) здійснюється через **фондові біржі** – *організаційно оформлені регулярні ринки з купівлі-продажу цінних паперів, що утворюються торговцями фондовими цінностями*.

Зараз в світі нараховується близько 200 фондових бірж, об'єднаних в Міжнародну федерацію фондових бірж. Усі вони поділяються на групи:

- найбільш розвинуті – Нью-Йоркська, Лондонська, Токійська (60% світового обсягу торгівлі акціями), Франкфуртська (10%), Паризька (5%);
- розвинуті – Цюріхська (4%), Амстердамська, Міланська, Торонтська, Австралійська;
- перспективні - Сінгапурська, Сеульська, Гонконгська, Манільська, Бангкокська;
- новостворені – Празька, Варшавська, Українська, Будапештська тощо.

Світовий РЦП є надчутливим барометром стану світової економіки, індикаторами якого є агреговані біржові індекси Dow Jones, NASDAQ, Nikkei225, RTS, FTSE, DAX, Standard & Poor's500, Russel2000, Hang Seng тощо.

Розмір міжнародного РЦП та кожного з його сегментів визначається через показник *капіталізації*, який дорівнює сукупній вартості цінних паперів, допущених до торгівлі на фондових біржах відповідного ринку.

Основні терміни і поняття

Міжнародний фінансовий ринок, міжнародний грошовий ринок, міжнародний ринок капіталів, міжнародний рух капіталу, експорт капіталу, імпорт капіталу, чистий приплив капіталу, міжнародна інвестиційна позиція країни, міжнародні інвестиції, портфельні іноземні інвестиції, перехресні інвестиції, інституціональні інвестори, цінні папери, міжнародний ринок цінних паперів, втеча капіталу, міжнародний кредит, міжнародна гуманітарна та фінансова допомога.

Контрольні та дискусійні питання

1. *Розкрийте об'єктивні основи та причини міжнародного руху капіталу.*

2. *Охарактеризуйте основні форми міжнародного руху капіталу. Які основні показники використовуються для їх оцінки та аналізу?*

ТЕМА 7. ГЛОБАЛЬНИЙ ФІНАНСОВИЙ КАПІТАЛ ТА СВІТОВИЙ ФІНАНСОВИЙ РИНОК

3. Розкрийте характерні риси сучасного етапу міжнародного руху капіталу. На які фінансові інновації, на Вашу думку, слід очікувати протягом наступного двадцятиріччя?

4. Наведіть структуру світового фінансового ринку та охарактеризуйте його основні елементи.

5. Надайте визначення світового фінансового ринку, назвіть та розкрийте (з наведенням конкретних прикладів) його основні функції.

6. Проаналізуйте коротко- та довгострокові наслідки впливу фінансіалізації на розвиток міжнародної економіки.

7. Поясніть основні причини та наведіть приклади віртуалізації світового фінансового ринку.

8. Охарактеризуйте основні інструменти ринку цінних паперів.

9. Розкрийте принципи функціонування та структуру міжнародного ринку цінних паперів.

10. Як Ви вважаєте, чи Україна має шанси стати потужним світовим фінансовим офшором? Відповідь аргументуйте.

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідні йому терміни та поняття.

1. Різниця між обсягом надходження грошових коштів із-за кордону (через позики і продаж іноземним інвесторам фінансових активів) та обсягом вивозу капіталу у формах позик іноземним позичальникам чи купівлі фінансових активів зарубіжних емітентів.

2. Статистичний показник, що кумулятивним підсумком відображає співвідношення фінансових активів, якими володіє країна за кордоном, та активами, якими володіють іноземці в країні.

3. Процес забезпечення позичених коштів шляхом страхування й перестраховання кредитних ризиків.

4. Сукупність відносин щодо переміщення капіталу між національними економіками та поза національними економіками на постійних чи термінових засадах заради максимізації його прибутковості чи досягнення інших економічних, соціальних і політичних вигод.

5. Цінні папери, що обертаються на ринку, засвідчують участь їх власника у формуванні статутного фонду акціонерного товариства та надають майнове право і право на отримання відповідної частки доходів у вигляді дивідендів.

6. Частка експорту капіталу у ВВП країни.

7. Вкладення капіталу в іноземні цінні папери, що не надає

інвесторові реального контролю над об'єктом інвестування, і метою якого є виключно отримання доходу у формі дивідендів, відсотків, курсової різниці чи страхової премії

8. Міждержавний рух капіталу в формі надання валютних і товарних ресурсів за умов зворотності, строковості й платності.

9. Система однорідних національних і регіональних ринків, де здійснюються короткострокові кредитно-позикові операції, що обслуговують рух обігового капіталу фірм, короткотривалих ресурсів банків, установ, держави і приватних осіб.

10. Похідні (вторинні) фінансово-грошові інструменти, що засвідчують право їх власника на купівлю або продаж первинних цінних паперів.

Поняття:

- а) міжнародний грошовий ринок;
- б) фінансові деривативи;
- в) міжнародний кредит;
- г) коефіцієнт експорту капіталу;
- д) чистий приплив капіталу;
- е) портфельні інвестиції;
- є) сек'юритизація;
- ж) акції;
- з) міжнародний рух капіталу;
- и) міжнародна інвестиційна позиція країни.

Вправа 2. *Знайдіть єдину правильну відповідь.*

1. Міжнародний рух капіталу стає типовим явищем міжнародної економіки, починаючи із:

- а) другої половини XVII-го сторіччя;
- б) першої половини XVIII-го сторіччя;
- в) кінця XIX - го сторіччя;
- г) середини XX- го сторіччя;
- д) початку XXI-го сторіччя.

2. Об'єктивною основою міжнародного руху капіталу є:

- а) різні форми політичного устрою країн;
- б) міжнародний поділ праці та кооперація виробництва;
- в) нерівномірність економічного розвитку країн;
- г) міжнародна конкуренція.

3. Визначити відносний показник міжнародного руху капіталу:
- а) обсяг імпорту капіталу;
 - б) кількість підприємств в країні, утворених за участю іноземного капіталу;
 - в) частка іноземного капіталу у внутрішніх інвестиційних видатках;
 - г) величина зовнішньої заборгованості країни;
 - д) чистий приплив капіталу.
4. Домінуючим компонентом сучасної структури міжнародного руху капіталу є:
- а) прямі інвестиції;
 - б) портфельні інвестиції;
 - в) міжбанківські кредити та банківські депозити;
 - г) гранти та міжнародні трансферти.
5. Визначити, яка з форм міжнародного руху капіталу дозволяє інвестору отримати контроль над об'єктом інвестування:
- а) портфельні інвестиції;
 - б) прямі інвестиції;
 - в) міжнародний кредит;
 - г) гранти та пільгові кредити.
6. Найбільша в світі частка перехресних інвестицій здійснюється:
- а) країнами Східної Європи;
 - б) країнами ОЕСР;
 - в) країнами Східної Азії;
 - г) країнами Латинської Америки.
7. Міжнародна інвестиційна позиція країни визначає:
- а) співвідношення активів, якими володіє країна за кордоном, та активами, якими володіють іноземці в країні;
 - б) різницю між обсягом надходження грошових коштів із-за кордону та обсягом вивозу капіталу у формах позик іноземним позичальникам чи купівлі фінансових активів зарубіжних емітентів;
 - в) частку іноземного капіталу у внутрішніх інвестиційних видатках;
 - г) обсяг залучених протягом року іноземних інвестицій на душу населення.
8. На міжнародному ринку грошей можна отримати:
- а) гранти;
 - б) короткострокові (терміном до 1-го року) кредити;
 - в) середньострокові (3-5 років) кредити;
 - г) довгострокові кредити.
9. До структури міжнародного ринку капіталів не включається:

- а) кредитний ринок;
 - б) фондовий ринок;
 - в) грошовий (валютний) ринок;
 - г) ринок страхового капіталу.
10. Провідним фінансовим центром світу є:
- а) Париж;
 - б) Лондон;
 - в) Нью-Йорк;
 - г) Токіо;
 - д) Кайманові острови.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове.*

1. Регулююча функція світового фінансового ринку полягає у визначенні на підставі взаємодії попиту та пропозиції ціни купівлі-продажу різноманітних фінансових активів та кредитних грошей.

2. Головною функцією міжнародного ринку капіталу є забезпечення міжнародної ліквідності.

3. Від'ємна чиста міжнародна інвестиційна позиція характеризує країну як чистого кредитора – донора фінансових ресурсів.

5. У короткому періоді фінансіалізація позитивно впливає на зростання ВВП та примноження національного багатства країн світу.

6. Усі операції з міжнародного руху капіталів опосередковуються світовим фінансовим ринком.

7. Портфельним іноземним інвестиціям в порівнянні з прямими інвестиціями притаманна більш висока ліквідність та мобільність.

8. Найбільш динамічним сегментом сучасного міжнародного ринку цінних паперів є сегмент акцій приватних компаній.

9. Ф'ючерси – це особливий вид цінних паперів, що випускаються разом з облігаціями чи привілейованими акціями і дають їх власнику право на покупку визначеної кількості звичайних акцій за обговореною ціною протягом визначеного періоду.

10. Міжнародні фінансово-кредитні інститути є найбільшими портфельними інвесторами світу.

Література до теми 7

1. Гаврилюк О.В. Тенденції антикризової модернізації інституціональної структури міжнародних фінансів / О.В. Гаврилюк // Фінанси України. – 2016. – № 2. – С. 7-27.

2. Глобализация и национальные финансовые системы: монограф. / Под ред. Дж. А. Хансона, П. Хонохана, Дж. Маджнони. Пер. с англ. – М.: Изд-во «Весь Мир», 2005. – С. 155-204, 281-302.

3. Міжнародна економіка: в питаннях та відповідях: підруч./ Ю.Г. Козак. – К.: Центр учбової літератури, 2017. – С. 68-69, 74-75, 132-144, 160-179.

4. Міжнародна економіка: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Козак Ю.Г., Д.Г., Макогон Ю.В. та ін.]; За ред. Ю.Г. Козака, Д.Г. Лук'яненка, Ю.В. Макогона [З-те]. – К.: Центр учбової літератури, 2018. – С. 113, 137-141.

5. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// bank.gov.ua](http://bank.gov.ua)

6. Фінанси (державні, корпоративні, міжнародні): підруч.: / За ред. В.О. Онищенко / В.О. Онищенко, А.Ю. Бережна, Л.О. Птащенко, І.Б. Чичкало-Кондрацька. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – С. 543-564.

7. Global Wealth 2018: Seizing the Analytics Advantage [Electronic resource]. – Available at: <https://www.bcg.com/publications/2018/global-wealth-seizing-analytics-advantage.aspx>

8. *Goldberg L. International Capital Flow Pressures. IMF Working Paper / L. Goldberg, S. Krogstrup.* – NY: IMF, 2018. – 58 p.

9. International economics: theory & policy / *P.R. Krugman, M. Obstfeld, M.J. Melitz.* – 9th ed. – Boston: Addison – Wesley. – 2012. – P. 586-618.

10. International Monetary Fund [Electronic resource]. – Available at: <https://www.imf.org>

11. International Review of Economics & Finance [Electronic resource]. – Available at: <https://www.sciencedirect.com/journal/international-review-of-economics-and-finance>

12. The New Dynamics of Financial Globalization: Report of McKinsey Global Institute/ Ed. by *S. Lund and Ph. Härle.* – Washington: McKinsey & Company, 2017. – 108 p.

13. The World Bank [Electronic resource]. – Available at: <https://data.worldbank.org/>

ТЕМА 8.

МІЖНАРОДНЕ ВИРОБНИЦТВО ТА ПРЯМІ ІНВЕСТИЦІЇ

Основні питання для вивчення

- 8.1. Транснаціоналізація міжнародного виробництва.
- 8.2. Сучасні форми та методи прямого іноземного інвестування.

8.1. Транснаціоналізація міжнародного виробництва

В умовах глобалізації господарського життя органічно поєднуються національні та інтернаціональні форми виробництва, – розвивається міжнародне (багатонаціональне) виробництво внаслідок залучення до єдиного виробничого процесу різноманітних за своїм походженням ресурсів і факторів. Сфера міжнародного виробництва як елемент глобальної економіки формується на основі міжнародного поділу праці завдяки взаємодії таких процесів як міжнародна спеціалізація та кооперування виробництва, спільна інвестиційна діяльність та спільне підприємництво.

Інтернаціоналізація виробництва – це розвиток міжнародних економічних відносин між суб'єктами підприємницької діяльності в процесі переростання продуктивними силами меж національної економіки і формування інтернаціонального процесу безпосереднього виробництва. Поняття «виробництво» в цьому контексті вживається у вузькому значенні й охоплює лише одну зі сфер суспільного відтворення – безпосереднє виробництво. У широкому значенні категорія «виробництво» охоплює всі сфери суспільного відтворення (безпосереднє виробництво, обмін, розподіл і споживання), тобто означає інтернаціоналізацію всього суспільного способу виробництва, продуктивних сил і виробничих відносин.

Відносини у сфері міжнародного виробництва визначають зміст, динаміку і структуру господарських взаємодій в інших підсистемах міжнародної економіки. Саме інтернаціоналізація виробництва та капіталу стала однією з головних передумов формування міжнародної економіки. Виокремлюють декілька етапів розвитку інтернаціоналізації виробництва, наприклад: залежно від ступеня міжнародного поділу праці – проста кооперація (XVIII – кінець XIX ст.), міжнародна інтеграція (кінець XIX – середина XX ст.), глобалізація (з середини минулого століття); за сутнісним змістом інтернаціоналізації – традиційна як консолідація окремих національних господарств, відтворювальна (або мондіалізація) як цілісність,

до складу якої входять не тільки національні господарства, але й транс- і міжнаціональні одиниці та світові організації, глобалізація («всеосяжна» інтернаціоналізація).

Під **міжнародним виробництвом** розуміється виробництво товарів і послуг за участю іноземного підприємницького капіталу у формі інвестицій, на основі міжнародної спеціалізації та кооперування виробництва, спільної інвестиційної діяльності та спільного підприємництва. Залежно від детермінуючих факторів (за так званою еkleктичною парадигмою Дж. Даннінга) виділяють п'ять головних **типів міжнародного виробництва**:

1) **ресурсний**, що ґрунтується на ресурсній базі і спільному використанні капіталів, технологій, додаткових активів, природних ресурсів, інфраструктури, ринків;

2) **ринковий**, що спирається на спільне використання капіталів, технології, інформації; сучасний менеджмент, організаційний досвід;

3) **спеціалізаційний**, що базується на раціональній спеціалізації продуктів або технологічних процесів; поєднує особливості наведених двох типів; передбачає широкий доступ до ринків, економію на масштабах і географічну диверсифікацію;

4) **торговельний**, який пов'язаний з торгівлею виробленої продукції на місцевих ринках, близькістю замовників, післяпродажним обслуговуванням;

5) **змішаний**, що ґрунтується на різних комбінаціях наведених чотирьох та, крім того, використовує переваги ринку і портфельних інвестицій.

Концепція міжнародного виробництва поєднує теоретичні здобутки дослідників як основних напрямків економічної теорії, так і її прикладних сфер, особливо в контексті функціонального підходу. Аналізуються причини руху капіталу, мотивація, ефекти в різних сферах та на різних рівнях: макроекономічному (найбільш загальні національні, міжнародні, глобальні мотиви та тенденції); мезоекономічному (мотиви та механізми взаємодії між фірмами на міжгалузевому рівні); мікроекономічному (мотиви та механізми трансграничної експансії окремої компанії).

За **класичною** концепцією міжнародного виробництва, виробничі ресурси мають схильність тяжіти до того місця розміщення, де може бути досягнута найбільша віддача (норма прибутку, граничний продукт капіталу, процентна ставка). Рушійним мотивом переміщення факторів виробництва є пошук більш прибуткового застосування ресурсів, що надає поштовх до руху капіталу між країнами.

За моделями **неокейнсіанців** (Р. Харрод, Е. Домар), ефективність прямих іноземних інвестицій визначається станом і динамікою економіки-

реципієнта в силу їхньої тривалості та відносної інертності, тобто чим нижче темпи економічного зростання країни, тим сильніше тенденція до вивезення її капіталу. Внаслідок розбіжностей у ступені міжнародної мобільності капіталу (К. Іверсен), галузевих ризиках, країни можуть одночасно вивозити і ввозити капітал, оскільки перелив капіталу з країни з низькою нормою прибутку в країну з вищою нормою створює більш ефективні комбінації факторів виробництва в обох країнах і приводить до збільшення їх сукупного доходу.

Аналіз кон'юнктури ринку прямих інвестицій базується на ідеях Дж. М. Кейнса і Дж. Тобіна, за якими спрощена формула інвестиційних видатків має такий вигляд:

$$I=Ia-e*R, \quad (8.1)$$

де e – постійний коефіцієнт,

R – ставка процента,

Ia – екзогенний (зовнішній) компонент інвестиційних видатків, що змінюється при зміні очікувань і технологій.

Основою для більшості сучасних теорій міжнародного виробництва *інституціонального* напрямку є модель конкурентних переваг М. Портера, в якій конкурентні переваги країни визначаються міжнародними результатами діяльності національних фірм. М. Портер поєднує істотні детермінанти національної конкурентоспроможності у так званий «Даймонд». А. Ругман доповнює модель М. Портера обґрунтуванням ідеї конкурентного вирівнювання «Даймондів» національних економік через їхнє інтегрування, необхідністю визначення відносної конкурентоспроможності національної економіки через співвідношення й аналіз зв'язків національного «Даймонда» з «Даймондами» інших держав. Модель Портера-Ругмана-Даннінга доповнює теорію М. Портера ще однією складовою – багатонаціональною діловою активністю. Ця модель є відображенням інституціональних підходів до оцінки основних складових інвестиційного клімату сприятливого як для інвестора, так і для реципієнта в умовах глобалізації.

Теорії, що пояснюють *мотивацію інвестора* – власника прямих іноземних інвестицій:

– *теорія ринкової влади* (С. Хаймер). Підвищення ринкової влади фірми в межах окремої країни на певній стадії розвитку фірми стає неможливим, тому прибуток інвестується за кордон, поширюється практика «захисних інвестицій» з метою придушення конкуренції і збереження контролю над ринком. Завданням фірми є отримання за кордоном прибутків, більших за прибутки «місцевих» фірм;

– *модель інтерналізації* базується на ідеї Р. Коуза про те, що всередині великої корпорації діє внутрішній ринок, регульований керівниками корпорації та її підрозділів. За моделлю інтерналізації (П. Баклі, М. Кессон та ін.) значна частина міжнародних операцій є внутрішньофірмовими операціями транснаціональних корпорацій. В умовах «відносин співробітництва» трансакційні витрати фірм починають набувати «внутрішнього характеру», тобто відбувається інтерналізація ринків, що породжує достатні імпульси для підвищення ефективності, а мета мінімізації трансакцій залишається основним мотивом переведення діяльності за кордон;

– *концепція міжнародної конкурентоспроможності* галузі пояснює іноземні інвестиції посиленням конкуренції технологічного характеру між суб'єктами ринку капіталів. За моделлю циклу життя продукту (Р. Вернон), після початкової, інноваційної, фази розвитку продукту в міру досягнення ним зрілості фірма дедалі більше розглядає розгортання зарубіжного виробництва як важливий засіб збереження своїх позицій на ринку. Так, на першій стадії розвитку товару виробництво продовжує концентруватись у країні походження, навіть якщо витрати виробництва в інших країнах є нижчими. Але коли у фазі зростання виробничий процес стандартизується, фірма починає інтенсивно інвестувати за кордон, аби скористатися перевагами місцевих ринків і зберегти експортний потенціал. З метою запобігання імітації нового продукту зарубіжними виробниками і підтримки власних філій фірма вдосконалює товар, здійснює патентний захист та відповідну рекламу;

– *в концепції технологічного нагромадження* прямі іноземні інвестиції є наслідком розвитку технологій. Створюючи нові технології, фірма і в цьому випадку прагне закріпити контроль і власність щодо своїх специфічних технологічних переваг;

– *еклектична (універсальна) теорія* Дж. Даннінга синтезує три аспекти ведення бізнесу на закордонних ринках: переваги від наявності цінних активів, переваги від розміщення виробництва за кордоном та переваги від інтерналізації процесу випуску продукції або надання послуг.

Концепції, в яких акцентується увага на *мотивації сторони, що приймає прямі іноземні інвестиції*:

– *концепція оборони національного суверенітету* наголошує на тому, що зростання зарубіжних інвестицій у національній економіці на певному етапі призводить до їх виходу з-під контролю країни-реципієнта, що може спричинити зменшення частки внутрішнього виробництва в кінцевому продукті. При цьому держава-реципієнт вдається до політики протидії

розширенню впливу країн-експортерів капіталу, або до регулювання експорту та імпорту капіталу;

– *парадигма «літаючих гусей»* (К. Акамацу), за якою міжнародна економічна інтеграція дозволяє відсталим економікам наздогнати і навіть перегнати передові країни за умов відкритості для зовнішнього світу;

– *гіпотеза валютного простору*, де головним стимулом прямих іноземних інвестицій виступають конкурентні переваги щодо країни-реципієнта. Такі переваги мають інвестори країн з більш сильною валютою, ніж валюта країни-реципієнта.

Ключовою сучасною **тенденцією** економічної інтернаціоналізації є *транснаціоналізація міжнародного виробництва*. Одні вчені вважають, що поняття транснаціоналізації надто складне і комплексне, щоб розглядати його як складову частину будь-якого іншого поняття, інші його трактують як більш вузьку категорію – форму загального процесу інтернаціоналізації, або як якісно новий етап економічної інтернаціоналізації, який характеризується різким зростанням ролі зовнішніх факторів розвитку всіх держав і створенням транснаціонального капіталу.

Транснаціоналізація міжнародного виробництва передбачає включення в структуру національних відтворювальних комплексів економічну діяльність іноземних корпорацій. Головними суб'єктами транснаціоналізації виробництва є **транснаціональні корпорації** (ТНК). Зазначимо, що сам термін «транснаціональна корпорація» почав використовуватися лише в 70-х роках ХХ ст.; до цього великі компанії, які здійснювали успішну міжнародну експансію, в економічній літературі визначали переважно як «міжнародні монополії». Згідно з визначенням Конференції Організації Об'єднаних Націй з торгівлі та розвитку (далі – ЮНКТАД (UNCTAD)), транснаціональними корпораціями (Transnational Corporations (TNCs)) є підприємства, що складаються з материнської компанії і філій цієї компанії, розміщених за кордоном. Головною ознакою материнської компанії (Parent Company) є наявність у компанії контролю над активами економічних одиниць, розташованих на території інших держав. Країна, в якій розташовується штаб-квартира і центральний офіс материнської компанії, є країною базування ТНК (Home Country), в той час як держави, де розташовуються об'єкти вкладень ТНК, виступають в якості країн-реципієнтів (Host Country). У *багатонаціональних корпораціях* (БНК, Multinational enterprises (MNEs)) головна компанія належить капіталу двох і більше країн. Залежно від частки, якою корпорація володіє у власності економічної одиниці, виділяється кілька видів закордонних підрозділів (філія, дочірнє підприємство, асоційоване підприємство і спільне підприємство).

Зазвичай виділяють п'ять *етапів* еволюції транснаціональних корпорацій:

I. *Зародження* ТНК або «епоха колоній» (з кінця 19 ст. і до кінця Першої Світової війни). Більшість ТНК того часу являли собою монополії, зайняті розробкою сировинних родовищ і видобутком ресурсів в колоніальних країнах Африки, Латинської Америки та Азії. Характерною тенденцією кінця XIX століття був феномен, який отримав в економічній літературі назву «процес великих злиттів» (Great Merger Movement). ТНК «першого покоління» були засновані на використанні ресурсів колоній і являли собою горизонтальні картельні структури.

II. *Розвиток* ТНК, що спеціалізувалися на виробництві зброї та військової техніки або «епоха концесій» (1918-1945 роки), коли економіка багатьох країн базування великих ТНК була переведена на «військові рейки».

III. *Розміщення філій* ТНК за кордоном (з кінця 40-х років і до початку 70-х років XX ст.). Починаючи з цього часу, намітилася тенденція транснаціоналізації фірм, що базуються як в розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються.

IV. *Злиття і поглинання* ТНК (1970-1980 роки) – період початку активних процесів злиттів і поглинань, що призвело до збільшення числа великих ТНК і до зниження їх загального числа.

V. *Сучасні* ТНК характеризуються підкресленою інноваційністю. Згідно ЮНКТАД, вони контролюють понад 80% всіх патентів і ліцензій. Їм притаманні: розвиток мережевих структур, трансформація в «глобальні компанії» п'ятого покоління або «планетарні універсальні компанії», тобто в більш гнучкі та менш централізовані мережеві об'єднання, посилення зарубіжної експансії великої кількості середніх і малих фірм, які, по суті, стають новими ТНК.

Система сучасного транснаціонального виробництва має єдині виробничо-технологічні, організаційно-інформаційні, соціально-економічні основи, майже не залежні від параметрів ефективності національних економік, де розташовані окремі структурні підрозділи. Інакше кажучи, транснаціональний бізнес стає відносно незалежним від процесів відтворення в національних кордонах будь-якої держави. Більш того, неоднорідність соціально-економічного середовища служить генератором зростання, розвитку транснаціональних формувань. Координація діяльності структурних одиниць транснаціонального виробництва багаторазово збільшує їх потенціал в міжнародній конкурентній боротьбі.

Транснаціоналізація виробництва дає міжнародним компаніям ряд незаперечних переваг, зокрема закордонні філії забезпечують їм доступ до іноземних ринків сировини і товарів, зниження витрат виробництва, зростання прибутку. Дані переваги можна розглядати як *фактори розвитку транснаціоналізації виробництва*, а саме:

– підвищення мобільності «невловимих активів» (управлінський, маркетинговий, інший досвід), які в межах ТНК можуть бути перенесені в інші країни. При цьому результати використання цих активів не йдуть за межі ТНК, залишаючись її власністю;

– додаткові можливості підвищення ефективності і посилення конкурентоспроможності шляхом доступу до ресурсів іноземних держав (використання більш дешевої або більш кваліфікованої робочої сили, сировинних ресурсів, науково-дослідного потенціалу, виробничих можливостей і фінансових ресурсів приймаючої країни);

– близькість до споживачів продукції іноземної філії компанії і можливість отримання інформації про перспективи ринків і конкурентний потенціал фірм приймаючої країни. Філії транснаціональних компаній отримують важливі переваги перед фірмами приймаючої країни в результаті використання науково-технічного і управлінського потенціалу материнської компанії та її філій.

– можливість використовувати в своїх інтересах особливості державної, зокрема податкової, політики в різних країнах, різницю в курсах валют;

– можливість продовжувати життєвий цикл своїх технологій і продукції, «скидаючи» їх по мірі старіння в зарубіжні філії та зосереджуючи зусилля і ресурси підрозділів в материнській компанії на розробці нових технологій і виробів, тощо.

Характерною рисою сучасного етапу транснаціоналізації є величезний масштаб операцій ТНК. Передусім, це виявляється у значному зростанні кількості материнських компаній ТНК та їхніх зарубіжних філій. Якщо на початку 1980-х років у світі налічувалося близько 11 тис. ТНК і 104 тис. зарубіжних філій, то на початку XXI ст. — близько 70 тис. і 690 тис. відповідно. Відкриття нових ринків викликало новий сплеск зростання міжнародного виробництва та потоків міжнародних інвестицій. На ТНК припадає як мінімум 70 % світових науково-дослідних робіт. Наприклад, від 3/4 до 9/10 руху технологій між США, Німеччиною та Японією набуває форми внутрішньокорпоративних технологічних трансферів.

Середньорічний обсяг продажів ТНК становить не менше декількох сотень мільярдів доларів. 90 % ТНК базується у розвинутих країнах. Однак за останні роки у процес транснаціоналізації чимдалі більше долучаються фірми країн, що розвиваються, а також країн Східної та Центральної Європи. П'ять держав – ФРН, Японія, США, Велика Британія та Франція – є районами базування половини материнських ТНК. На ці країни припадає також 2/3 сукупного обсягу прямих іноземних інвестицій. У розвинутих країнах розміщено близько 40 % усіх філій ТНК, тоді як у країнах, що розвиваються, – 48,5 %.

Для визначення ступеня транснаціоналізації економічної діяльності корпорацій використовується *індекс транснаціональності*, який базується на зіставленні розмірів господарської діяльності компанії на батьківщині і за кордоном та розраховується як середнє значення наступних показників: питомої ваги зарубіжних активів у загальному обсязі всіх активів; питомої ваги зарубіжних продажів у загальному обсязі продажу; питомої ваги кількості працівників, які працюють за кордоном, у загальній кількості зайнятих в ТНК. Розрахунок індексу транснаціоналізації (Transnationality Index) ведеться за наступною формулою:

$$IT = \left(\frac{AI}{A} + \frac{RI}{R} + \frac{SI}{S} \right) \cdot 100\% \quad (8.2)$$

де IT – індекс транснаціоналізації, %;

AI – закордонні активи;

A – загальні активи;

RI – обсяг продажів товарів і послуг закордонними філіями;

R – загальний обсяг продажів товарів і послуг;

SI – зарубіжний штат;

S – загальний штат працівників ТНК.

Існує прямий зв'язок між ступенем «міжнародності» операцій та розмірами фірми. У найбільших в світі ТНК частка зарубіжних активів і продажів особливо висока. Середній індекс транснаціональності 100 найбільших ТНК перевищує 50 %.

Термін «транснаціональне» визначає не тільки факт виходу виробництва за національні кордони, а і те, що контроль за всією системою взаємодії в рамках транснаціональних формувань не втрачає свого національного характеру. Йдеться про *принципову властивість транснаціоналізації*, а саме: про неодмінне забезпечення контролю національного інвестора (або капіталу) над зарубіжними об'єктами інвестування.

За інвестиційним законодавством багатьох країн світу володіння 10-25% акцій підприємства, хоча і не дозволяє їх власникові визначати чільне управління, але передбачає право «вето» на рішення, які його не влаштовують. Таким чином, володіючи всього 10-25% акцій, інвестор, звичайно, не може безроздільно і одноосібно керувати закордонним підприємством, але має цілком певний вплив на прийняття стратегічних управлінських рішень, тобто контролює діяльність підприємства.

Особливість сучасних ТНК полягає в тому, що з одного боку, ТНК зацікавлені в подальшій лібералізації і демократизації світового економічного простору, з іншого, – закони вільного ринку, що діють в глобальному масштабі, не працюють всередині ТНК, де фактично реалізується планове господарство, встановлюються внутрішні ціни, які визначаються керівництвом корпорації, а не ринком.

Позитивними аспектами транснаціоналізації виробництва є розвиток міжнародного ринку товарів і послуг, залучення великих капіталів у виробництво, нові робочі місця для фахівців різних професійних напрямків, стимулювання розвитку інформаційних технологій і подальша модернізація промисловості. Негативними наслідками діяльності ТНК є дестабілізація економіки держав: маючи пільги в оподаткуванні, ліберальні умови ведення зовнішньої торгівлі ТНК задають істотної шкоди економікам країн, в яких розташовані їх підприємства.

Специфічними для ТНК є стратегії *прямих іноземних інвестицій* (ПІІ-стратегії). *Стратегії ПІІ за мотивацією* діляться на такі:

– *пошук ресурсів*. Інвестиції здійснюються з метою отримання ресурсів за нижчою ціною, ніж в країні інвестора. Найчастіше такими ресурсами є природні ресурси, некваліфікована та із середнім рівнем кваліфікації, більш дешева чи певної спеціалізації робоча сила;

– *пошук ринку*. Метою інвесторів є прагнення долучитись до місцевих або регіональних ринків. Як правило, це інвестування сфери виробництва товарів народного споживання та промислової продукції. Подібне втручання найчастіше викликає обурення присутніх гравців на ринку, спричиняє підвищення бар'єрів входу на ринок. Використання ПІІ дає можливість подолати ці бар'єри. Обсяг ПІІ визначається розміром та прогнозом зростання ринку, часткою ринку компанії, рівнем конкуренції;

– *підвищення ефективності*. Інвестиції здійснюються ТНК на стадії зрілості, коли вже відбулось інвестування в природні ресурси або нові ринки, і настає етап об'єднання бізнесу за рахунок інвестицій, спрямованих на підвищення ефективності. Такі інвестиції здійснюються відповідно до

довгострокового планування, якщо доступ до регіональних ринків є безкоштовним, і ці ринки добре розвинені. Подібна мета інвестування притаманна країнам Північної Америки (НАФТА), країнам Європейському Союзу, тощо;

– *пошук стратегічних активів*. Інвестування передбачає придбання певних активів і долучення до певних альянсів з метою підвищення конкурентоспроможності власної ТНК у невідомому для неї середовищі, реалізації довгострокових стратегічних інтересів. Наприклад, багатонаціональна фірма може придбати місцеву компанію (включаючи участь у її приватизації) для забезпечення своєї присутності на цільовому ринку.

Слід зазначити, що для суб'єктів господарювання мотивація до ПП найчастіше представляє собою комбінацію мотивів.

Основні **рівні регулювання діяльності ТНК**:

– *наддержавний*. Основним інструментом на цьому рівні виступають багатосторонні міжнародні договори, які дозволяють регулювати та координувати правила конкурентних взаємодій, захист умов вільної торгівлі;

– *міждержавний*. Інвестиційні угоди між декількома державами дають можливість захистити їх інвестиційну діяльність, забезпечити її відповідність міжнародним стандартам;

– *національний*. Акцент регулювання переміщується в інвестиційну сферу з метою підпорядкування діяльності філій і дочірніх підприємств ТНК національному законодавству країни-реципієнта;

– *суспільний*. Формування суспільної думки, виховання, традиції виступають інструментом захисту громадських інтересів, адаптації товарів ТНК до інтересів суспільства, тощо.

На рубежі ХХ-ХХІ ст. у відносинах національних держав і ТНК відбуваються глибокі зміни. В результаті зростання могутності ТНК, дерегулювання фінансових ринків і виникнення ринків євровалют транснаціональний капітал став провідною економічною силою. Його рух недостатньо регулюється національними державами та залежними від ТНК наднаціональними організаціями.

Глобалізація і транснаціоналізація міжнародної економіки йде під потужним впливом безпрецедентно швидкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Майбутнє транснаціоналізації буде вирішальною мірою визначатися ходом розвитку інформатизації економіки і суспільства. В недалекому майбутньому істотно зміниться стратегія і організація ТНК. На думку науковців, маркетинг і наукові розробки будуть

координуватися в мережі, а основні відмінності в стратегії ТНК будуть перенесені в сферу поставок товарів.

Україна вже має певні успіхи у створенні інтегрованих структур виробничого характеру: Індустріальний союз Донбасу, Інтерпайп, АКБ «Приватбанк», концерн «Металургія» та інтегрована структура на чолі з АКБ «Фінанси та кредит». Особливістю українських вертикально інтегрованих компаній є те, що вони сформувалися на базі виробничих комплексів радянського періоду, а в розвинутих країнах великий бізнес функціонував за принципами міжгалузевої інтеграції, злиття банківського і промислового капіталів. У результаті цього всі подібні українські структури являють собою закінчені виробничі ланцюги. Україна, як і інші держави з перехідною економікою, не змогла встояти перед потужним тиском ТНК. Вона виступає переважно як країна, що приймає транснаціональні корпорації і певною мірою випробовує на собі переваги і недоліки їх діяльності. Транснаціоналізація національної економіки може спричинити поступову втрату державного суверенітету, права на національне багатство, перетворення країни на джерело дешевих ресурсів та робочої сили. Тому важливо розробити і прийняти на законодавчому рівні концепцію державного регулювання діяльності ТНК і підтримки вітчизняних суб'єктів господарювання.

Законодавче закріплення завдань державного нагляду за діяльністю ТНК полягає у формуванні та забезпеченні реалізації єдиної державної політики щодо функціонування ТНК на території України; сприянні адаптації національного ринку до міжнародних стандартів; вирішенні стратегічних системних питань розвитку національної економіки України, в тому числі за участю вітчизняних ТНК; координації діяльності органів державної влади з питань функціонування ТНК на території України; у здійсненні державного регулювання та контролю за фінансовими трансакціями ТНК на території України, додержанні законодавства у цій сфері.

Державне регулювання діяльності ТНК може здійснюватися шляхом ліцензування господарської діяльності ТНК; нагляду за дотриманням ТНК вимог національного законодавства; розкриття інформації ТНК про себе та свою діяльність; прозорості звітності ТНК; запобігання небажаним подіям у результаті діяльності ТНК, що можуть завдати істотної шкоди національним інтересам України; застосування заходів щодо припинення порушень, перш за все у сфері антимонопольного, господарського законодавства та законодавства про цінні папери.

8.2. Сучасні форми та методи прямого іноземного інвестування

В широкому розумінні міжнародними є ті інвестиції, реалізація яких передбачає взаємодію економічних суб'єктів різних країн, резидентів та нерезидентів стосовно конкретної країни.

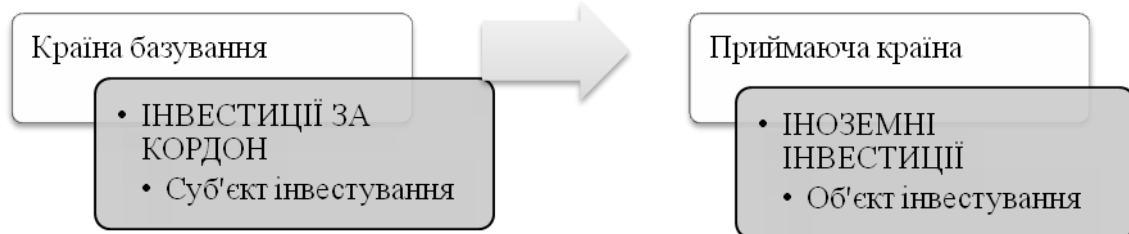

Рис. 8.1. Схема руху інвестицій між країнами

З країни базування здійснюється експорт капіталу. Вона є місцем перебування суб'єкта інвестування (для фізичної особи – це країна громадянства, для юридичної – країна реєстрації). Інвестування капіталу, його безпосереднє вкладення здійснюється в країні-реципієнті (приймаючій країні).

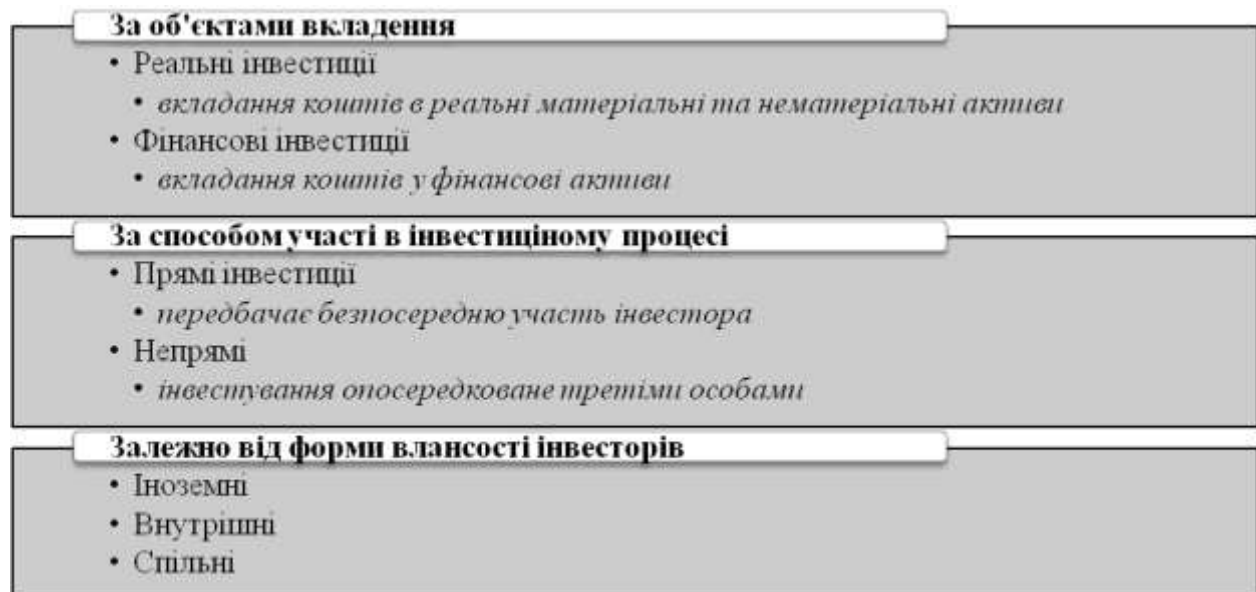

Рис. 8.2. Форми інвестицій за об'єктами підприємницької діяльності

Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) – це вкладення капіталу з метою отримання підприємницького прибутку (доходу) і контролю інвестора над об'єктом інвестування.

Прямі іноземні інвестиції (Foreign Direct Investment, FDI) передбачають придбання резидентами країни реальних активів за кордоном, управлінський контроль над господарюючим суб'єктом іншої країни. Завдяки ПІІ надлишкові капітали однієї країни стають доступними іншим

країнам, в яких вони можуть працювати з більшою ефективністю. Крім того, ПІІ відіграють роль механізму передачі певних прогресивних технологій і методів роботи з розвинених країн до країн, що розвиваються.

За визначенням МВФ, прямі іноземні інвестиції існують у тому випадку, коли іноземний власник володіє не менш ніж 25% статутного капіталу акціонерного товариства (згідно з американським законодавством – не менше 10%, у країнах Європейського Союзу – 20–25%, у Канаді, Австралії і Новій Зеландії – 50%).

Форми ПІІ відповідно до системи національних рахунків (СНР) ООН:

- *первинні вкладення* компаніями за кордон власного капіталу (поглинання чи злиття компаній, створення спільних підприємств, філій, дочірніх та асоційованих компаній, придбання пакетів акцій розміром понад 10%);
- *реінвестиції* (частка доходу об'єкта інвестування, яка не розподіляється і не переводиться прямому інвесторові, а залишається на території приймаючої країни);
- *внутрішні корпоративні перекази* у формі кредитів та трансфертів між прямим інвестором (головною компанією) та філіями, асоційованими й дочірніми компаніями.

Методи ПІІ:

- контрактні форми співробітництва;
- створення власних закордонних фірм;
- злиття і придбання підприємств (Cross-border M&A).

До контрактних (неакціонерних) форм ПІІ належать експорт-імпорт товарів та послуг; ліцензування; франчайзинг; контракти на управління; підрядне виробництво; «проекти під ключ». Привабливість контрактних форм інвестування полягає у тому, що вони здатні захистити активи фірм. Недоліки: втрата контролю; можливе неадекватне використання ліцензій; виникнення конкурентів. Тому, набуваючи досвіду, фірми збільшують свою безпосередню участь у міжнародних операціях через поширення інвестиційної діяльності, головним чином, через створення власних зарубіжних фірм та спільних підприємств.

Власні закордонні фірми створюються за кордоном (Institutional Units with Cross-border Elements) у вигляді дочірньої компанії, асоційованої (змішаної) компанії, філії (відділення), спільного підприємства.

Дочірня компанія (Subsidiary / Affiliated Company) реєструється як самостійна компанія і має статус юридичної особи з власним балансом. Контролює її материнська компанія, яка володіє частиною акцій або всім капіталом.

Асоційована (змішана) компанія (Associate Company) відрізняється від дочірньої меншим впливом батьківської фірми, якій належить суттєва, але не основна частина акцій. Змішані компанії, в яких іноземному інвестору належить більше половини акцій, називають компаніями переважного володіння; якщо 50% – іноземному інвестору і 50% – місцевому, – компаніями однакового володіння; якщо іноземний інвестор має менше ніж 50% акцій, – змішаним підприємством з участю іноземного капіталу.

Філії, відділення (Branches) не є самостійними компаніями та юридичними особами і на всі 100% належать материнській фірмі. Відділення можуть мати форму представництва головної компанії за кордоном, партнерства, у тому числі з місцевими підприємцями.

Спільне підприємство (СП, Joint Venture) – це організаційно-правова форма поєднання зусиль партнерів різних країн з метою здійснення спільної підприємницької діяльності. Переваги СП – реальний спосіб функціонування на ринках країн, в яких заборонена або обмежена діяльність іноземних фірм без участі місцевого партнера; можливості об'єднання капіталів, отримання пільг й переваг місцевого партнера, в т.ч. швидкого пристосування, розуміння місцевого середовища; можливості мінімізувати ризик за умов мінливої політичної та економічної ситуації в різних країнах, загострення конкуренції на світових ринках. Недоліки СП – зіткнення інтересів партнерів; суперечності поєднання двох і більше корпоративних культур тощо.

Все більшого поширення серед компаній різних країн здобувають *стратегічні альянси (Strategic Alliance)* – довірчі довгострокові взаємовигідні відносини між фірмами, що дозволяють кожній з них ефективно досягати довгострокових цілей, координувати та оптимізувати використання спільних ресурсів і мінімізувати трансакційні витрати. Цілі у стратегічних альянсів різні, але частіше всього – це об'єднання наукового потенціалу корпорацій, виробниче кооперування і розподіл ризиків. Поширені альянси в таких галузях як: автомобільна, комп'ютерна, авіакосмічна, фармакологічна, оборонна.

Стратегії III включають наступні цільові складові:

- зниження капітальних витрат та ризику для функціонування нових потужностей;
- доступ до нових джерел сировини або нової виробничої бази;
- розширення діючих виробничих потужностей;
- реалізація переваг дешевих факторів виробництва;

– можливість уникнення циклічності або сезонної нестабільності виробництва, пристосування до процесу скорочення життєвого циклу продукції;

– існування митних бар'єрів, які заважають ввезенню товарів і, тим самим, підштовхують зарубіжних постачальників до ввезення капіталу для проникнення на ринок тощо.

Привабливість ПІІ для країни базування:

- збільшення виробничих ресурсів і потужностей;
- поширення передових технологій і управлінського досвіду, підвищення кваліфікації трудових ресурсів;
- залучення нових ресурсів, більш продуктивне використання існуючих ресурсів;
- розвиток національної науково-дослідної бази;
- стимулювання конкуренції і пов'язаних з нею позитивних явищ (підрип позицій місцевих монополій, зниження цін та підвищення якості продукції, що заміщає як імпорт, так і застарілі місцеві вироби);
- підвищення попиту та цін на місцеві фактори виробництва;
- збільшення податкових надходжень в бюджет;
- використання збутової мережі партнера і відомих у світі торговельних марок.

Для країн з перехідною економікою залучення іноземних інвестицій є важливим у контексті структурних реформ та економічного зростання.

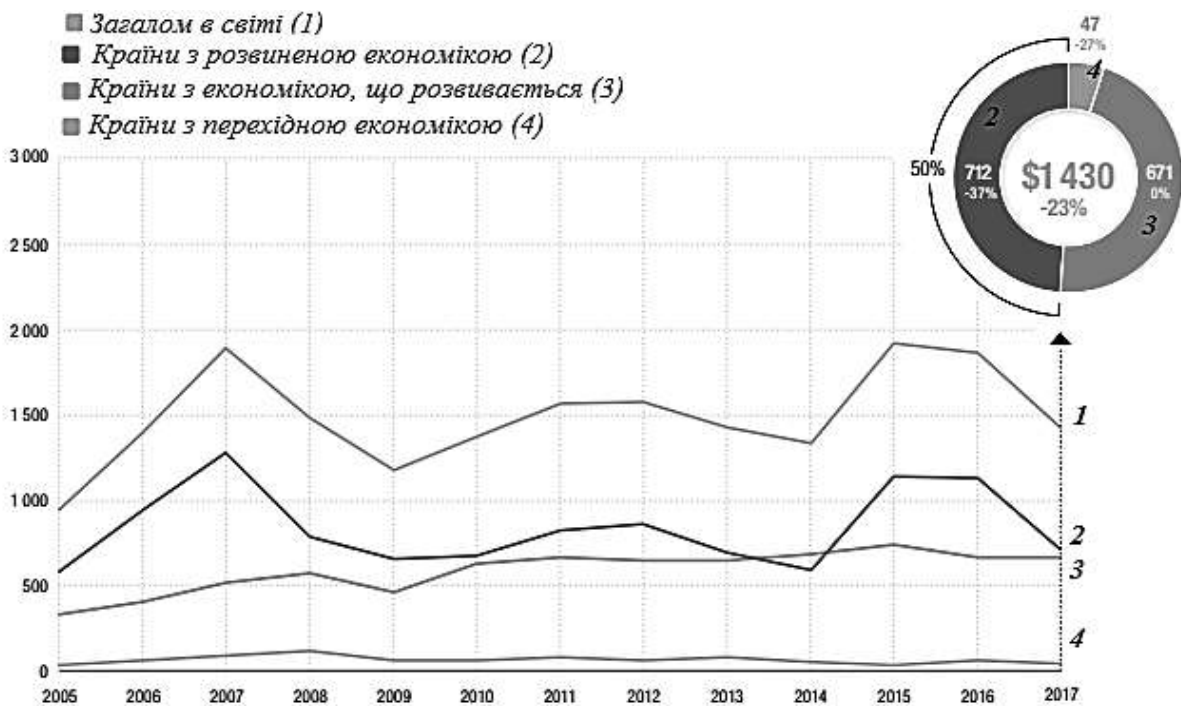

Рис. 8.3. Динаміка ПІІ в світі та за групами країн, млрд. дол. США та %

Негативні наслідки ПІІ:

- у довгостроковій перспективі відтік коштів через репатріацію прибутку, як правило, перевищує величину первинних капіталовкладень;
- цілі іноземного інвестора можуть не збігатися з національними. На практиці, як правило, не вдається уникнути зіткнення національних інтересів та інтересів іноземних інвесторів;
- іноземні інвестори можуть укласти угоди з діючою на місцевому ринку олігополією (або ще гірше – монополією), яка не зацікавлена «збивати ціни». Вони також можуть справляти стримуючий вплив на національне підприємництво, поглинаючи фінансові накопичення у місцевій та іноземній валюті;
- суттєві експортні надходження найбільш реальні у сировинних галузях, тому результатом їх функціонування дуже часто є трансформація галузевої структури приймаючої країни в сировинно-периферійну;
- нерегульований розвиток підприємств з іноземними інвестиціями може посилити соціальне розшарування, маргіналізацію країни та її громадян.

Сьогодні Україна є активним учасником міжнародної інвестиційної діяльності, оскільки потребує значних капіталовкладень. Згідно із Законом України «Про режим іноземного інвестування», під іноземними інвестиціями розуміють усі «цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку чи досягнення соціального ефекту».

Форми іноземного інвестування за законодавством України:

- участь іноземних інвесторів у підприємствах України;
- створення підприємств, які повністю належать іноземним інвесторам;
- придбання діючих підприємств;
- придбання рухомого та нерухомого майна (земельні ділянки, будинки, обладнання, транспорт тощо).

Позитивні фактори для залучення іноземних інвестицій в національну економіку: вигідне географічне розташування, потенційно великий ринок, висока кваліфікація робочої сили та її відносна дешевизна; низький курс національної валюти; правове забезпечення сприятливого інвестиційного клімату; захист інвестицій; можливість вивезення прибутку; система компенсації збитків тощо.

Несприятливі фактори для інвестицій в національну економіку: незбалансованість економіки; нерозвинута інфраструктура; відносно слабка банківська і фінансова система; недостатньо гнучка податкова система;

низька культура праці; невідповідність організаційних управлінських форм світовим; економічна і політична нестабільність.

Нажаль Україні поки що не вдалося отримати мінімально необхідний рівень іноземних інвестицій (див. рис. 8.4), а потреба в них за різними оцінками сягає 40–50 млрд. дол. США.

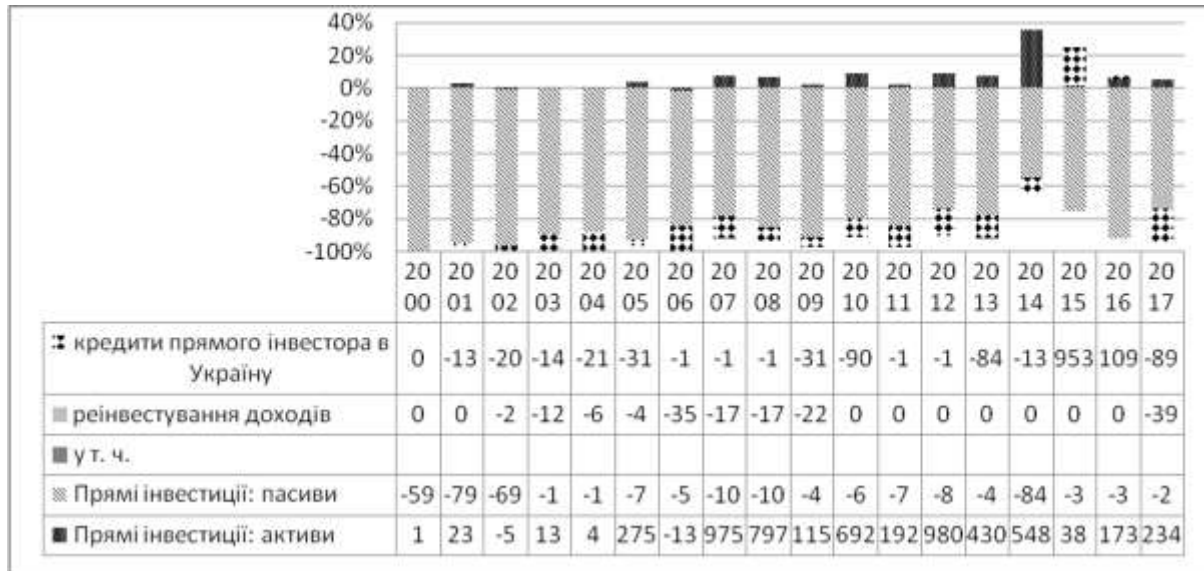

Рис. 8.4. Динаміка ПІІ в Україні за статтями, %

Джерело: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=44502&cat_id=44446

Тим не менш, Україна залишається в переліку країн, які є перспективними для залучення ПІІ. Найбільш високу зацікавленість іноземні інвестори приділяють наступним видам економічної діяльності в Україні: фінансова діяльність, оптова і роздрібна торгівля, операції з нерухомістю, харчова промисловість. Основними змінами в потоках ПІІ в країну можна вважати зростання інвестицій в хімічну промисловість, виробництво коксу та продуктів нафтопереробки. Однак перманентна соціально-політична нестабільність є додатковим фактором втрат для інвестиційного ринку України.

Умови активізації притоку іноземних інвестицій в Україну:

– вдосконалення законодавства, яке має забезпечувати державні гарантії захисту вітчизняних та іноземних інвестицій протягом тривалого часу;

– створення сприятливого інноваційного клімату для реалізації пріоритетних державних програм та інвестиційних проектів у виробничій сфері;

– сприяння залученню прямого продуктивного іноземного капіталу у сферу матеріального виробництва та встановлення державного контролю за його використанням;

– створення сприятливих умов для розвитку СП у матеріальному виробництві. При цьому важливі: заборона ввезення СП застарілої продукції

та технологій, удосконалення законодавчої бази щодо страхування їх ризиків та розмежування в СП частки українських та іноземних партнерів.

Основні терміни і поняття

Міжнародні інвестиції, країна базування, приймаюча країна, прямі іноземні інвестиції, ринок прямих інвестицій, форми прямого іноземного інвестування, міжнародна корпорація, транснаціональна корпорація, фактори прямого іноземного інвестування, іноземна інвестиційна діяльність, інтернаціоналізація виробництва, міжнародне виробництво, концепція міжнародного виробництва, дочірня компанія, філія, спільне підприємство, стратегічний альянс, асоційована компанія, контрактні форми співробітництва, типи міжнародного виробництва, стратегії прямого іноземного інвестування.

Контрольні та дискусійні питання

1. Назвіть ознаки прямого іноземного інвестування.
2. Поясніть, чим відрізняються поняття «ввезення капіталу» й «іноземне інвестування».
3. Назвіть наслідки ПІІ для країни базування.
4. Охарактеризуйте структуру міжнародного інвестиційного ринку.
5. Поясніть причини іноземного інвестування за різними теоретичними концепціями.
6. Які теоретичні концепції пояснюють мотивацію власника ПІІ?
7. Охарактеризуйте форми та методи ПІІ.
8. Поясніть значення ПІІ для розвитку міжнародної економіки.
9. Якими причинами, на Вашу думку, зумовлені зміни в розвитку прямих інвестицій?
10. Що є основною сутнісною ознакою прямих іноземних інвестицій?
11. Охарактеризуйте роль ТНК у сучасних процесах глобалізації.
12. Назвіть позитивні та негативні наслідки діяльності ТНК.
13. Охарактеризуйте структуру іноземних інвестицій в Україні.
14. Які вихідні умови становлення сприятливого інвестиційного клімату в Україні?
15. Які позитивні та негативні аспекти можуть мати місце при інвестуванні у формі спільного підприємства?

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Форма структурної організації великої корпорації, що здійснює прямі іноземні інвестиції в різні країни світу.

2. Ринок, де пропонують інвестиційні товари та послуги, такі як нерухомість, ділянки під забудову, обладнання, дослідницькі й будівельні послуги, ліцензії, патенти, «ноу-хау».

3. Періодичний приплив іноземного капіталу.

4. Вкладення капіталу у цінні папери, що не забезпечує контроль інвестора над об'єктом інвестування.

5. Країна перебування інвестиційного суб'єкта.

6. Країна розташування інвестиційного об'єкта.

7. Частка доходу об'єкта іноземного інвестування, яка залишається на території приймаючої країни.

8. Сукупність економічних відносин, що виникають між продавцем інвестиційних ресурсів та їх покупцем, які є резидентами різних країн.

9. Вкладення капіталу, що забезпечує контроль інвестора над об'єктом інвестування з метою отримання доходу.

10. Довірчі довгострокові відносини між фірмами, що дозволяють координувати та оптимізувати використання спільних ресурсів і мінімізувати трансакційні витрати.

Поняття:

- а) міжнародний інвестиційний ринок;
- б) ринок реальних активів;
- в) стратегічний альянс;
- г) портфельні інвестиції;
- д) міжнародна корпорація;
- е) приймаюча країна;
- є) ввезення капіталу;
- ж) реінвестиції;
- з) прямі інвестиції;
- и) країна базування.

Вправа 2. *Знайдіть єдину правильну відповідь.*

1. Вкажіть домінуючий компонент сучасної структури міжнародного руху капіталів:

- а) прямі інвестиції;
- б) портфельні інвестиції;
- в) міжбанківські кредити та банківські депозити;
- г) гранти та міжнародні трансферти.

2. Якщо має місце перерозподіл власності між резидентами та нерезидентами конкретної країни, то це:

2. Цільовою функцією прямих іноземних інвестицій є отримання доходу у формі дивідендів чи відсотків.

3. Критеріями, за якими визначають міжнародний статус компанії, є питома вага продажу за межами країни базування, обсяги закордонних активів та їх частка в загальних активах.

4. Експорт та імпорт підприємницького капіталу характеризується винятково позитивними наслідками.

5. Інвестиційний ринок розглядається як сукупність ринків об'єктів реального та фінансового інвестування.

6. Позитивні наслідки діяльності ТНК: приплив капіталу; залучення технологій; розвиток виробництва; забезпечення зайнятості.

7. ПІ сприяють зміцненню зовнішньоекономічних та політичних зв'язків країн, посиленню їхньої взаємозалежності, зростанню добробуту як окремих національних економік, так і міжнародної економіки в цілому.

8. Дочірня компанія реєструється як самостійна компанія, що має статус юридичної особи з власним балансом.

9. Стратегічні альянси – довірчі довгострокові взаємовигідні відносини між фірмами, що дозволяють кожній з них ефективно досягати довгострокових цілей, координувати та оптимізувати використання спільних ресурсів і мінімізувати трансакційні витрати.

Література до теми 8

1. Козак Ю.Г. Міжнародна економіка: в питаннях та відповідях: підруч. / Ю.Г. Козак. – К.: Центр учбової літератури, 2017. – С. 68-81.

2. Міжнародна економіка: підруч. для ВНЗ / за ред. Ю.Г. Козака, Д.Г. Лук'яненка, Ю.В. Макогона. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 113-158.

3. Міжнародні економічні відносини: підруч. / за ред. А.П. Голікова, О.А. Довгаль. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – С. 137- 205.

4. Міжнародна економіка: підруч. / Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Я.М. Столярчук. – К.: КНЕУ, 2014. – С. 170-252.

5. Міжнародні економічні відносини: навч. посіб. / за ред. Ю.Г. Козака, М.А. Зайця. – Одеса: «ТОВ ПЛУТОН», 2016. – С. 26-61, 169-184, 218-220.

6. Gerber J. International Economics. Seventh Edition / J. Gerber. – San Diego: Pearson, 2017. – P. 331-447.

7. Carbaugh R. International Economics. Fifteenth edition / R.J. Carbaugh. – Boston: Cengage Learning, 2014. – P. 295-325.

8. International Economics: Theory and Policy / P.R. Krugman, M. Obstfeld, M.J. Melitz. – 10th Edition – Boston : Pearson, 2014. – P. 111-192.

9. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>

10. Закон України «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80>

11. Закон України “Про цінні папери і фондовий ринок” від 23.02.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>

12. Державное агентство України з інвестицій та розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.in.gov.ua>

13. Національний банк України. Статистика зовнішнього сектору [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=44502&cat_id=44446

14. Державна служба статистики України. 2.05 Зовнішньоекономічна діяльність та платіжний баланс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

15. Міністерство фінансів України. Міжнародне співробітництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.minfin.gov.ua/news/mizhnarodne-spivrobotnictvo>

16. Country Risk/ Euromoney [Electronic resource]. – Available at: <http://www.euromoneycountryrisk.com/Countries/Ukraine>

17. Heritage Foundation / Wall Street Journal [Electronic resource]. – Available at: <http://www.heritage.org/index/Country/Ukraine>

18. World Competitiveness Yearbook [Electronic resource]. – Available at: www.imd.org

19. Українська асоціація венчурного та приватного капіталу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uvca.eu/ua>

20. European Commission. Eurostat [Electronic resource]. – Available at: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

21. The World Bank [Electronic resource]. – Available at: <https://data.worldbank.org>

22. The Organization for Economic Cooperation and Development [Electronic resource]. – Available at: www.oecd.org

ТЕМА 9. МІЖНАРОДНИЙ КРЕДИТ

Основні питання для вивчення

9.1. Міжнародний кредит: сутність, форми та функції в сучасній економіці.

9.2. Міжнародні фінансово-кредитні інститути, їх задачі та напрями діяльності.

9.3. Проблема зовнішньоекономічної заборгованості та шляхи її вирішення.

9.1. Міжнародний кредит та його функції в сучасній економіці

Міграція позичкового капіталу в сфері зовнішньоекономічних зв'язків відбувається у формі міжнародного кредиту.

Міжнародний кредит (МК) – міжнародний рух капіталу в формі надання у тимчасове користування грошово-матеріальних ресурсів одних країн іншим на умовах повернення, строковості та платності. Зворотною стороною міжнародного кредитування є **міжнародне запозичення**.

Як економічна категорія МК виражає взаємовідносини між кредиторами та позичальниками різних країн з приводу надання, використання, погашення та адміністрування отриманих кредитних ресурсів.

Джерелами міжнародного кредиту є мобілізовані національними банками та міжнародними фінансово-кредитними інститутами а) грошові кошти, тимчасово вивільнені з національних, транснаціональних, між- та наддержавних процесів кругообігу капіталу; б) заощадження та нагромадження домогосподарств, підприємств й урядових організацій різних країн.

Різноманіття сучасних форм міжнародного кредиту відображається за допомогою багатовимірної класифікації, розширені версії якої нараховують до 25 параметрів. Найбільш узвичаєний варіант поділу його форм відбувається за наступними ознаками.

1. За суб'єктом надання кредиту (кредитором) виокремлюють такі види кредиту як:

- приватний, що надається приватними фірмами одна одній через відстрочки платежу за надані товари чи послуги (комерційне кредитування);
- банківський, в якому однією із сторін кредитної угоди виступає банк, зокрема у ролі посередника (брокера);
- офіційний (урядовий, міжнародних та регіональних валютно-кредитних та фінансових організацій);

– змішаний.

2. *За призначенням:*

– зв'язаний, що має чітко визначений цільовий характер, закріплений у кредитній угоді;

– безумовний, який використовується на будь-які цілі (прямі капіталовкладення, будівництво, придбання цінних паперів, погашення зовнішньої заборгованості, валютна інтервенція тощо).

3. *За терміном погашення:*

– надстроковий – до 3-х місяців;

– короткостроковий – до 1 року;

– середньостроковий – від 1 року до 5 років;

– довгостроковий – понад 5 років;

4. *За валютою позики:*

– у валюті країни-позичальника;

– у валюті країни-кредитора;

– у валюті третьої країни або у міжнародній розрахунковій одиниці (спеціальні права запозичення (SDRs)).

5. *За кредитним забезпеченням:*

– беззаставний;

– заставний;

– гарантований;

– бланковий, що видається боржнику під його зобов'язання (вексель) погасити кредит у відповідний термін.

6. *За умовами розрахунку за кредит:*

– з фіксованою ставкою відсотка;

– ролловерний, при якому ставка відсотка регулярно переглядається (кожні 3 чи 6 місяців) відповідно до зміни вартості позикових коштів на міжнародному чи регіональному ринку капіталу, насамперед коливань ставок LIBOR (London Interbank Offered Rate) та EURIBOR (European Interbank Offered Rate)⁵;

– пільговий, у т.ч. безкоштовний за ставкою 0%.

⁵ LIBOR – середньозважена ставка відсотку за міжбанківськими кредитами, що надаються на різний термін у різних валютах на лондонському міжбанківському ринку. Ставки LIBOR розраховуються в десяти різних валютах (австралійський долар, данська крона, долар США, євро, канадський долар, новозеландський долар, фунт стерлінгів, шведська крона, швейцарський франк та японська йена) для п'ятнадцяти термінів погашення (від доби до року). У розрахунку кожної із 150 ставок бере участь від 8 до 16 банків, обраних регуляторами ринку British Bankers' Association і Foreign Exchange and Money Markets Committee за такими критеріями як масштаб бізнесу, репутація банку та його досвід кредитних операцій з конкретною валютою. EURIBOR – середня ставка відсотка, за якою відбувається взаємкредитування банків країн ЄС у євро.

7. *За характером нарахування відсотків та платежів за кредит:*

- пропорційний (погашається рівномірними частинами);
- прогресивний (кожний наступний платіж є більшим за попередній);
- регресивний (кожний наступний платіж є меншим за попередній).

8. *За ступенем ризику:*

- стандартні (рівень ризику до 2 %);
- кредити із ризиком під контролем (рівень ризику від 2% до 5%);
- із підвищеним ризиком, у т.ч. сумнівні (ризик понад 50%) та безнадійні (проблемні) із рівнем ризику 100%.

9. *За формою надання:*

- валютний (готівковий), що надається банками у грошовій формі;
- акцептний (від лат. *acceptus* - прийнятий), який може отримати експортер або імпортер через передачу банку власних переводних векселів (тратт), виписаних на даний банк. Банк не вкладає в акцептну операцію власних коштів, однак приймає на себе зобов'язання оплатити тратту у відповідний термін;

- депозитний - кредит, який видається банком позичальнику під гарантії депозиту, відкритого в цьому банку, та за умов передачі банку на зберігання його розрахункової книжки;

- облігаційний – надання коштів позичальнику шляхом придбання емітованих ним облігацій;

- товарний, що надається експортером імпортеру у формі оформленої векселем відстрочки платежу за проданий товар, а імпортером експортеру – у вигляді авансу.

За сучасних умов комерційний товарний кредит може ускладнюватися й здійснюватися за факторинговою чи форфейтинговою схемами.

Факторинг – це симбіотична тристороння фінансова операція, що поєднує у собі низку посередницько-комісійних послуг з кредитуванням оборотного капіталу суб'єкта господарювання. *Факторинговий кредит* – кредит, який видається позичальнику-імпортеру внаслідок перевідступлення факторинговій компанії (банку) як неоплачених боргових вимог (рахунків-фактур і векселів), що виникають між контрагентами у процесі реалізації товарів і послуг на умовах комерційного кредиту, так і зобов'язань з відповідного обслуговування постачальника.

Форфейтинг – операція, яка одночасно пов'язана з продажами товарів і послуг у кредит та перекупкою експортно-імпортних контрактів. Йдеться про те, що банк (форфейтингова компанія) при наданні достатнього забезпечення на безповоротній основі викупує у продавця-експортера

контракт на постачання конкретного товару та розраховується за товар, отриманий покупцем-імпортером. Відтак, покупець стає боржником форфейтора, який повністю приймає на себе супутні ризики.

10. *За методами надання позик:*

- у разовому порядку за потребою;
- відповідно до відкритої *кредитної лінії* – надання позичальнику кредиту протягом визначеного періоду часу частинами (траншами) у межах попередньо встановленого ліміту кредитування без додаткового оформлення кредитних документів;
- револьверний кредит - багаторазово поновлювана позика, що надається банком клієнту в межах встановленого ліміту заборгованості, який використовується повністю або частинами і відновлюється в міру погашення раніше виданого кредиту.

Річний підсумковий кількісний вираз потоків кредитів та запозичень, відповідно наданих чи отриманих певною національною економікою, знаходить відображення в її платіжному балансі. Якщо країна отримує позик більше, ніж повертає їх у формі кредитів в міжнародну економіку, то сальдо за статтею «Інші інвестиції. Кредити та позики» фінансового рахунку буде від'ємним (пасивним). Експорт капіталу шляхом виводу розміщення коштів на депозитних рахунках іноземних банків та (або) міжнародних фінансово-кредитних інститутів також підлягає обліку та наводиться у платіжному балансі за статтею «Інші інвестиції. Валюта та депозити» фінансового рахунку.

Рис. 9.1 засвідчує, що протягом останніх років на міжнародному ринку кредитних ресурсів Україна відіграє ролі як позичальника, так і кредитора. Станом на 31.12.2017 р. середньозважена річна вартість її зовнішнього боргового кредитного портфелю (близько 65 млрд. дол. США [13]), оцінюється експертами НБУ у 3,9%, а його офіційної (державної та гарантованої державою) частки у 1,7%. У валютній структурі кредитних зобов'язань переважають вимоги у доларах США (71%), євро (12%) та SDRs (12%) [8-9].

Водночас загальні розміри виведених назовні коштів перевищують надходження від зовнішніх кредитів. Механізм «втечі» приватних капіталів засновується на неповерненні в Україну валютної виручки від експорту продукції й її розміщенні на депозитних банківських рахунках за кордоном.

За підсумками останнього десятиріччя найбільш активними учасниками зовнішніх запозичень проявляють себе сектор загальнодержавного управління та НБУ. На їхню сукупну долю припадає 67,53% усіх

Рис. 9.1. Динаміка сальдо статей «Інші інвестиції. Кредити та позики» та «Інші інвестиції. Валюта та депозити» платіжного балансу України, 2010 - 2017 рр. [9]

іноземних кредитів, що були надані Україні. Найменші результати (1,5%) із залучення кредитних коштів показують банківські структури (без врахування НБУ). Решта позик (30,94%) надходить в інші сектори економіки. Левова частка комерційних кредитів, отриманих вітчизняним приватним сектором, була походженням з Китаю, Сполученого Королівства, Німеччини та Південної Кореї.

За термінами погашення портфель міжнародних кредитів, нагромаджений Україною, між коротко- та довгостроковими зобов'язаннями приблизно розподіляється у пропорції 20% : 80%. Найбільшу схильність до залучення так званих «довгих» коштів демонструють органи центральної державної влади та НБУ. Їх переважно кредитують міжнародні фінансово-кредитні інститути, насамперед Міжнародний валютний фонд (МВФ). На 31.12.17 р. його частка у сукупному розмірі офіційних позик, одержаних від міжнародних фінансових організацій, становить 88%.

Принципи міжнародного кредитування й запозичення поділяються на дві групи, що відображають загальне та особливе у різноманітті форм руху кредитних ресурсів у глобальному фінансовому просторі. Перша група включає *універсальні атрибутивні принципи*, притаманні будь-яким формам МК, а саме: *зворотність, терміновість, платність та плановість*. Друга, - принципи, доцільність дотримання яких залежить від конкретної ситуації. *Варіативними* принципами МК є:

- цільове призначення;
- обумовленість (виконання певних вимог як передумова отримання);
- обґрунтованість (доведення кредитоспроможності та (або) потреби у кредитному фінансуванні);

- забезпеченість (заставність);
- гарантованість;
- диференціація умов отримання та погашення за суб'єктом отримання, типом кредиту та метою його надання.

Функції міжнародного кредиту:

- мобільний та ефективний перерозподіл фінансових коштів і матеріальних ресурсів між країнами для забезпечення потреб розширеного відтворення міжнародної економіки;
- стимулювання зовнішньоекономічної діяльності країн, насамперед живлення обіговими коштами експортно-імпортних операцій;
- сприяння процесам накопичення капіталу, надання можливості окремим країнам або долати наявні внутрішні ресурсні обмеження, або вирішувати проблему перенагромадження капіталу та падіння його прибутковості;
- коригування ціни капіталу - світової ставки відсотка;
- прискорення процесів кругообігу капіталу через зменшення термінів реалізації товарів і послуг у національних економіках та в міжнародній економіці в цілому;
- зниження витрат обігу і виробництва (наприклад, за допомогою впровадження нового придбаного в кредит імпортного ресурсозаощадливого обладнання, лізингу, зменшення відсотків за залучені кредитні ресурси);
- підтримка належного рівня валютної ліквідності міжнародної та національних грошово-кредитних систем.

Підсумковий позитивний ефект міжнародного кредиту проявляється у створенні передумов для зростання валового внутрішнього продукту світу, стимулювання його реалізації та прискорення обігу капіталу у глобальному масштабі. У національному вимірі міжнародні позики розглядаються в якості дієвих важелів стабілізації монетарної сфери та платіжного балансу, додаткових обігових коштів та зовнішніх джерел фінансування інноваційної діяльності, засобів здешевлення кредитних ресурсів та підвищення рівня їх доступності для підприємців. Підсумкові наслідки кредитних операцій залежать, насамперед, від того, як отримані додаткові ресурси будуть розподілені між приватним та державним сектором, на які цілі використовуватимуться та з якою ефективністю. Щодо міжнародних кредитів, то вони є засобами розширення географії фінансових операцій, підвищення їх прибутковості за рахунок різниці у ставках відсотку на окремих національних ринках кредитних ресурсів (табл. 9.1) та диверсифікації ризиків.

Умови залучення депозитів в національній валюті у ТОП-10 країн із найвищими реальними ставками банківського відсотку, 2016 р.

№	Країна	Регіон	Середня ставка за депозитами, %	Spread-ставка, %	Премія за ризик, %
1	Ірак	Середня Азія та Північна Африка	53,54	7,44	7,72
2	Мадагаскар	Суб-Сахаріанська Африка	49,98	45	11,15
3	Бразилія	Латинська Америка та Кариби	40,40	39,65	38,64
4	Оман	Середня Азія та Північна Африка	28,44	1,9	Дані відсутні
5	Таджикистан	Європа та Центральна Азія	25,68	21,61	24,13
6	Малаві	Суб-Сахаріанська Африка	20,55	32,54	16,51
7	Киргизстан	Європа та Центральна Азія	19,28	19,93	10,77
8	Конго	Суб-Сахаріанська Африка	19,06	10,75	Дані відсутні
9	Сейшельські острови	Суб-Сахаріанська Африка	18,25	8,87	5,93
10	Монголія	Західна Азія та Океанія	17,25	6,47	2,63
	Довідково: Китай	Західна Азія та Океанія	3,09	2,85	Дані відсутні
	Україна	Європа та Центральна Азія	1,79	7,75	4,2
	США	Північна Америка	2,21	2,97	3,19
	Швейцарія	Європа та Центральна Азія	3,23	2,86	3,63
	Японія	Західна Азія та Океанія	0,77	0,74	1,46
	Венесуела	Латинська Америка та Кариби	-16,54	5,69	Дані відсутні

Джерела: [13; 16].

Негативні наслідки міжнародного кредитування:

– кредит поглиблює структурні диспропорції, які вже є в економіці країн – позичальниць, оскільки сприяє розширенню виробництва в найбільш прибуткових галузях і посилює прірву між ними та галузями, що позбавлені зовнішнього фінансування та відчувають недостатність внутрішнього;

– міжнародний кредит є економічним механізмом з вилучення коштів у країн-позичальниць. Вони втрачають значну частину доходів від відтоку процентних платежів за кордон, що пригнічує сукупний попит та внутрішнє виробництво;

– надмірне залучення зовнішніх позик, їх неефективне використання може породжувати загрози для макроекономічної стабільності, оскільки підвищується вразливість національної фінансової системи до дії зовнішніх шоків. Нарощування зовнішньої заборгованості супроводжується підвищенням валютних ризиків, ризиків рефінансування боргу і провокує боргову кризу;

– розвинуті країни часто використовують міжнародний кредит з метою створення вигідної для себе економічної й політичної ситуації в країнах-імпортерах капіталу. Якщо останні стають на шлях непокори, то кредитори вдаються до їх *кредитної дискримінації* чи *блокади*.

Методи кредитної дискримінації:

- обмеження розмірів кредиту;
- скорочення всього терміну чи пільгового періоду;
- підвищення процентних ставок, комісійних премій і зборів;
- вимоги додаткового забезпечення;
- раптове призупинення використання кредиту чи скорочення його суми;
- додаткові вимоги політичного та економічного характеру.

9.2. Міжнародні фінансово-кредитні інститути, їх задачі та напрями діяльності

Розвиток економічного співробітництва, інтенсифікація та розширення валютних та фінансових відносин між державами зумовили появу міжнародних кредитних організацій, які здійснюють регулювання цих відносин і сприяють фінансовій стабілізації міжнародної економіки та її регіональних осередків.

Міжнародні фінансово-кредитні інститути – це *всесвітні та регіональні інститути*, створені на основі міждержавних угод з метою регулювання міжнародних валютно-кредитних і фінансових відносин (рис. 9.2).

Задачі та напрями діяльності міжнародних фінансово-кредитних інститутів:

- об'єднання зусиль різних країн заради стабілізації міжнародної валютно-фінансової сфери;
- вивчення і розв'язок найбільш важливих проблем міжнародних фінансів і міжнародної економіки;
- спільна розробка стратегії світової валютно-кредитної і фінансової політики, координація її проведення;

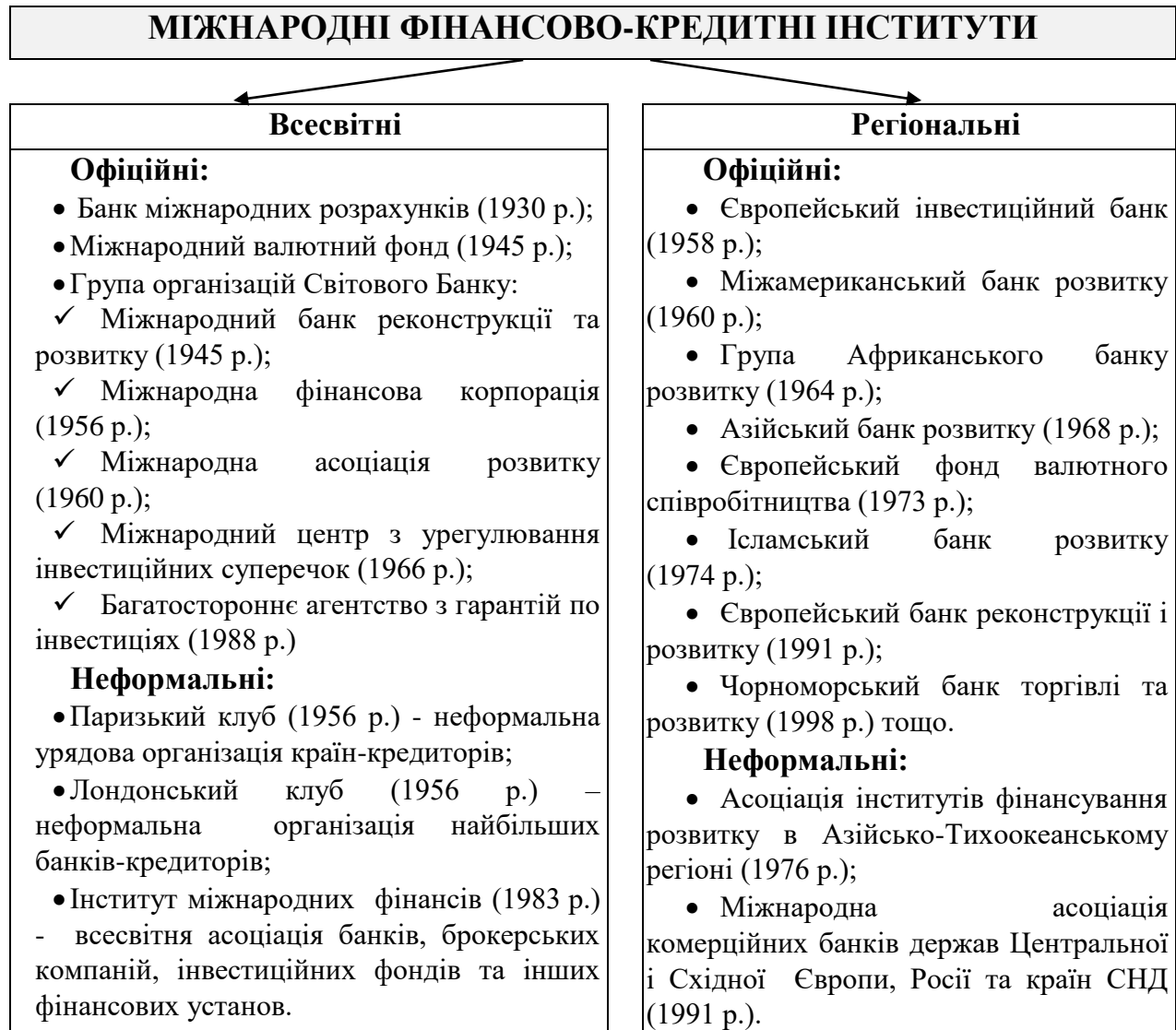

Рис. 9.2. Провідні міжнародні фінансово-кредитні інститути

- забезпечення стабілізації національних і колективних валют;
- усунення торговельних бар'єрів і сприяння активній економічній співпраці між державами;
- фінансова підтримка міжнародних, регіональних та національних програм технологічного і соціально-економічного розвитку.

Найстарішим фінансово-кредитним інститутом у світі є Банк міжнародних розрахунків (*Bank for International Settlements* (BIS / МБР). Його було засновано у 1930 р. на основі міжурядової Гаазької угоди заради сприяння валютному співробітництву між центральними банками. Зараз свою місію МБР вбачає у зміцненні міжнародної фінансової стабільності в умовах інтеграції світових фінансових ринків. Він виконує роль Банку Центральних банків країн-членів, а саме: зберігає їхні короткострокові депозитні вклади та зовнішні золото-валютні резерви; здійснює міжбанківські розрахунки на кліринговій основі; виступає посередником,

гарантом чи довіреною особою у різноманітних багатосторонніх фінансових домовленостях; надає профільні консультаційні та інформаційні послуги. Нині членство в МБР мають 60 країн, серед яких України поки що немає.

Найбільш впливовою та потужною міжнародною фінансово-кредитною установою є *Світовий банк* (The World Bank), який було засновано у червні 1944 року на валютно-фінансовій конференції, що відбулася під егідою ООН у Бреттон-Вудсі. Він розпочав свою діяльність 25 червня 1946 року, маючи за мету підвищення рівня добробуту найбільш бідніших країн-членів шляхом надання їм фінансової допомоги, в тому числі кредитів. Для мобілізації та цільового використання необхідних коштів було створено спеціалізований структурний підрозділ - *Міжнародний банк реконструкції та розвитку*.

Спочатку діяльність Світового банку була пов'язана з кредитуванням розвинутих країн, у першу чергу європейських, що постраждали під час Другої світової війни. Після відбудови їх економіки, а також внаслідок появи великої групи нових держав, що звільнилися від колоніальної залежності, цілі й функції банку змінюються, й він зосереджується на допомозі країнам, що розвиваються. З цією метою в 1956 р. була утворена *Міжнародна фінансова корпорація*. У подальшому для сприяння економічній перебудові в найменш розвинутих країнах в 1960 р. розпочала діяльність *Міжнародна асоціація розвитку*.

У подальшому Світовий банк почав заохочувати країни-члени до інвестування та спільного інвестування в інші країни, особливо в такі, що розвиваються. З проблемами інвестування пов'язане виникнення в 1966 р. *Міжнародного центру з урегулювання інвестиційних суперечок*. На наступному етапі розвитку, щоб убезпечити потенційних інвесторів від фінансових втрат у 1988 р. було створено *Багатосторонню агенцію з гарантій по інвестиціях* – організацію, що гарантує країнам-членам банку відшкодування можливих втрат від некомерційних ризиків. Таким чином, сформувався сучасний склад *Групи Світового банку* із п'яти організацій. На 01.10.2018 членство у ній мають 189 держав, у т.ч. з 1992 року Україна. Обов'язковою умовою для держав-вступників є їх членство у МВФ.

Міжнародний банк реконструкції та розвитку (International Bank for Reconstruction and Development (МБРР / IBRD) – основна кредитна інституція Групи Світового банку, заснована в 1945 році із штаб-квартирою у Вашингтоні. Профільними цілями його діяльності є сприяння країнам-членам в розвитку економіки шляхом надання їм виключно під гарантію їхніх урядів довгострокових позик і кредитів (до 20 років); заохочення іноземного інвестування через надання гарантій або участь в позиках та

інших інвестиціях приватних кредиторів; стимулювання тривалого збалансованого зростання міжнародної торгівлі та підтримка збалансованості платіжних балансів країн-членів. Пріоритетними напрямками кредитування є енергетика, транспорт, сільське господарство, зв'язок, охорона здоров'я, проведення структурних реформ та оздоровлення платіжного балансу.

Панівний цільовий сегмент позичальників – країни, що розвиваються, із середнім рівнем доходів. Для прийняття рішення щодо надання кредиту в країну прямує місія МБРР, яка вивчає економічну ситуацію, оцінює доцільність здійснення проектів, під які плануються кредити. Місія складає свій висновок і рекомендації, як країна мусить прийняти для одержання кредиту.

Статутний капітал МБРР (85,2 млрд. дол. США) складається підпискою країн-членів відповідно до їх економічної потужності та встановлених персональних квот. Сімка найбільших акціонерів: США (квота в статутному капіталі визначена у 17%), Японія (6,24%), Німеччина (4,49%), Сполучене Королівство та Франція по 4,4%, Канада та Італія по 2,99%). Квота України дорівнює 0,8%.

МБРР активно залучає кошти на світовому фінансовому ринку через випуск облігацій під 7% річних та їх продаж приватним інвесторам. Отримані кошти в подальшому позичаються за середньою ставкою у 7,5%, що забезпечує МБРР прибутковість поточної діяльності. Найбіднішим країнам МБРР можуть надавати пільгові чи безвідсоткові кредити із відстрочкою платежу від трьох до п'яти років, або навіть цільові гранти, що не потребують повернення.

На відміну від Групи Світового Банку із диверсифікованими напрямками діяльності Міжнародний валютний фонд є порівняно вузько спеціалізованою інституцією із моноканальними кредитними лініями.

Міжнародний валютний фонд (International Monetary Fund (МВФ / ІМФ)) – це міжнародна валютно-кредитна організація, яка була створена за рішенням Бреттон-Вудської конференції у 1944 р. з метою розвитку та регулювання валютних відносин між країнами – членами ООН.

За статутом МВФ має стежити за виконанням встановлених правил поведінки держав-членів у сфері валютно-фінансових відносин, сприяти створенню багатосторонньої системи платежів і розрахунків, а також за наявності адекватних гарантій *надавати кредитні ресурси для фінансування дефіцитів платіжних балансів й стабілізації національної валюти тим країнам, які відчувають тимчасові труднощі й дисбаланси на внутрішньому валютному ринку.*

Кредитні механізми МВФ поділяються на:

- звичайні, у т.ч. :

- механізм резервних часток, що передбачає автоматичне отримання країною за вимогою коштів у МВФ у межах її резервної позиції (особистої членської квоти та власних понаднормових міжнародних валютних резервів, розміщених на рахунках Фонду);

- механізм кредитних часток («Stand-by»), за яким кошти в іноземній валюті, за певних умов з відстрочкою платежу обмінює країною у Фонду на національну валюту, поділяються на чотири частки - транші, що певною періодичністю надходять до цієї країни. Гранична величина іноземної валюти, що може бути придбана у МВФ й перетворена на кредити, складає 100% від величини її квоти. Граничний термін повного розрахунку за купівлю іноземної валюти у межах угоди «Stand-by» два роки;

- механізм розширеного фінансування, при якому ліміт купівлі іноземної валюти та кредитування збільшується до 125%;

- механізм додаткового фінансування, що уможливорює у випадку вичерпання ліміту кредитування отримання від Фонду кредитних ресурсів на термін від 1 до 3 років на умовах близьких до ринкових;

- спеціальні компенсаційні;

- надзвичайну допомогу;

- пільгові механізми допомоги країнам з низьким рівнем доходів.

МВФ – організація акціонерного типу. Кожна країна- учасник робить при вступі певний внесок, який визначається у вигляді квоти (частки), що розраховується у еквіваленті SDRs з урахуванням розмірів ВВП, відкритості (експорту та імпорту країни у % до ВВП), темпів зростання та валютних резервів. Внесок у 25% робиться у SDRs, емітентом яких є МВФ, або в іншій визначеній твердій валюті, а залишок – у національній валюті. Квота має важливе значення для участі у рішеннях МВФ, оскільки крім 250 «базисних» голосів, які отримує країна-учасниця за фактом вступу, кожні 100 тис. SDRs квоти додатково забезпечують їй 1 голос. Крім того, квота визначає додаткові можливості країни щодо використання ресурсів МВФ.

Найбільшим акціонером МВФ є США. На 24.11.2018 р. їм належали 17,46% (82994 млн. SDRs) капіталу Фонду та найбільша частка голосів (16,52%)⁶. На країни ЄС разом припадає близько 29,3% голосів, Китай - 6,01%, Україну - 0,43%.

⁶ За умов, що 15% голосів надає право на блокування будь-якого рішення, США має реальні можливості істотно впливати на діяльність МВФ, скеровувати її в напрямку власних національних інтересів.

Серед фінансово-кредитних організацій європейського регіону найбільш активно проявляють себе, у т.ч. у співпраці з Україною, Європейський інвестиційний банк та Європейський банк реконструкції та розвитку.

Європейський інвестиційний банк (European Investment Bank (EIB/ЄІБ)) – наддержавна офіційна фінансово-кредитна установа Європейського Союзу, статутний фонд якої сформований виключно країнами-членами ЄС. Діяльність банку пов'язана із: а) підтримкою малого та середнього бізнесу; б) кредитуванням інноваційних підприємств та інноваційних програм; в) фінансуванням розвитку порівняно відсталих європейських регіонів шляхом надання довготермінових кредитів; г) спорудженням та реконструкцією об'єктів, що становлять інтерес для країн ЄС та асоційованих держав. Пріоритети пільгового фінансування - енергетика, транспорт, телекомунікації та захист навколишнього середовища.

Європейський банк реконструкції та розвитку (European Bank for Reconstruction and Development (ЄБРР / EBRD)) – створений у 1991 р. міжнародний фінансово-кредитний інститут, який надає допомогу країнам від Центральної Європи до Центральної Азії для проведення ринкових реформ та активного інтегрування економік цих країн у міжнародні господарські зв'язки. Акціонерами Банку є 64 держави, Європейська комісія та Європейський інвестиційний банк. Країнам ЄС належить 55,12% капіталу, США – 10%, Японії – 8,52%, іншим акціонерам – 26,56% (в тому числі Україні – 0,8%).

Кредитна діяльність ЄБРР має певну специфіку. Він *працює лише на комерційних засадах і надає тільки цільові кредити під конкретні проекти приватним і державним структурам на потреби розвитку економіки та екологічної безпеки*. У фокусі фінансової підтримки – “зелена” економіка, продовольча безпека, енергоефективність та енергобезпека, безпека на Чорнобильській АЕС, інклюзивний розвиток та стабілізація фінансово-кредитних систем країн, що розвиваються.

Система міжнародних фінансово-кредитних інститутів окрім формальної (офіційної, утвореної на між- та надурядовому рівнях незалежних держав) має ще й неформальну складову. Її центральними елементами є дві організації — Паризький і Лондонський клуби кредиторів, що відіграють важливу роль у вирішенні проблеми платіжних дисбалансів, комерційної й урядової зовнішньої заборгованості на порубіжжі ХХ-ХХІ-го століть. Спільні та відмінні характеристики їх діяльності наведені у табл. 9.2.

**Порівняльна характеристика
Паризького та Лондонського клубів кредиторів**

Ознака	Паризький клуб	Лондонський клуб
Мета діяльності	Допомога у розв'язанні фінансових проблем країн, що розвиваються, щодо обслуговування та погашення зовнішнього боргу.	
Статус і організаційна структура	Неформальні організації без офіційного мандату з непостійним складом учасників.	
Процедурні та методичні засади діяльності	Основні підходи до оцінки фінансової поведінки дебіторів і умов кредитування ідентичні.	
Технологія прийняття та реалізації рішень	Жодне рішення не може бути схвалено, якщо воно не є прийнятним для усіх без винятку безпосередньо зацікавлених у ньому країн-кредиторів. Інтереси країн-позичальниць ігноруються. Виконання рішень з боку країн-позичальниць на добровільних засадах за фактом заяви про приєднання до певної ініціативи, програми чи угоди.	
Періодичність скликань засідань	Жорстко не регламентується; засідання проводяться в разі поточної потреби.	
Початок діяльності	1956 р.	1976 р.
Члени клубу	Держави-кредитори в особі представників Центральних банків та Міністерства фінансів	Недержавні комерційні банки (близько 1000)
Очільник	Високопосадовець державного Казначейства Франції	Deutsche Bank AG
Сфера діяльності	Реструктуризація заборгованості офіційним кредиторам.	Реструктуризація заборгованості комерційним структурам.
Початок програми реструктуризації боргів	Визначається кредитором (дата, з якої країни-кредитори відмовляються надавати боржникові нові кредити).	Визначається дебітором (дата, вказана в інформаційному повідомленні боржника про відмову від сплати боргів).
Представництво інтересів кредиторів	Інтереси кредиторів представляють найвпливовіші банки, незалежно від їх частки у борговому фінансуванні (зацікавленість сторонніх осіб обумовлюється розміром комісійних у випадку успішного вирішення проблеми).	Інтереси кредиторів представляє Банківський консультативний комітет (БКК), тимчасовий склад якого формується з найбільш заінтересованих банків.
Можливість перегляду процентних платежів і основної суми боргу	Домовленості минулих періодів можуть бути переглянуті.	Умови «старих» боргів не переглядаються. Клуб погоджує пакет заходів щодо реструктуризації заборгованості, і банки стають власниками нових євробондів.
Необхідність підтримання дебіторів МВФ та іншими фінансовими інституціями	Реструктуризація заборгованості поєднується з вимогою підписання угоди на виділення траншів МВФ і альтернативне кредитування з інших джерел.	Не є обов'язковою.

Складено авторами із використанням [6, С. 436].

9.3. Проблема зовнішньоекономічної заборгованості та шляхи її вирішення

Валовий зовнішній борг країни – це загальний обсяг заборгованості за всіма існуючими зобов'язаннями, що мають бути сплачені боржником у вигляді основної суми та відсотків у будь-який час у майбутньому, і які є зобов'язаннями резидентів цієї економіки перед нерезидентами. Вимірюється в доларах США.

Класифікація форм зовнішнього боргу (рис. 9.3) є похідною, більш компактною версією класифікації форм міжнародного кредиту, що попередньо була докладно розглянута у межах першого питання даної теми.

Слід зазначити, що зовнішній борг в сучасній міжнародній економіці є явищем надзвичайно поширеним за географічним ареалом та масштабним за абсолютними розмірами (табл. 9.3). За паритетом купівельної спроможності його розміри у оцінюються у 76546,91 млрд. дол. США або у 59,92% ВВП світу. За даними Світового Банку, у 2017 р. лише п'ять країн (Андорра, Бруней, Ліхтенштейн, Макао та Фолклендські острови) могли *de facto* звітувати щодо відсутності зовнішньої заборгованості. Ще вісім країн (Іран, Туркменістан, Алжир, Нігерія, Нова Каледонія, Бурма, Косово та Екваторіальна Гвінея) мали валовий зовнішній борг, що не перевищував 4% їхнього ВВП.

Перелік ТОП-10 країн із найвищим рівнем зовнішньої заборгованості очолює Палау (6962,1% до ВВП). До нього також входять Люксембург (3411,59%), Ірландія (699,12%), Мальта (472,38%), Нідерланди (439,53%), Швейцарія (318,10%), Кіпр (299,81%), Сполучене Королівство (277,81%), Бельгія (242,06%) та Франція (187,68%). На перший погляд, ситуація є парадоксальною, оскільки усі названі країни є порівняно заможними й не повинні мати жодних проблем із самофінансуванням. Таємниця розкривається, коли виявляється, що ці країни є не тільки боржниками, а й потужними кредиторами. З метою оптимізації структури власних фінансових активів за тріадою критеріїв («доходність», «ризик», «ліквідність») їхні резиденти приймають участь в операціях на міжнародному ринку кредитних ресурсів як з боку попиту, так і пропозиції, широко практикуючи *взаємокредитування*. Причинами *перехресного запозичення* є наявні асиметрії у національних перевагах ліквідності, умовах доступу до кредитних ресурсів та розміщення депозитів, трансакційних витратах кредитних угод, вільних банківських резервах, рівнях Spread-ставки та винагороді за ризик, тощо. Сальдо кредитно-позичкових операцій країни на певну дату визначається показником *чистий зовнішній борг*. Він

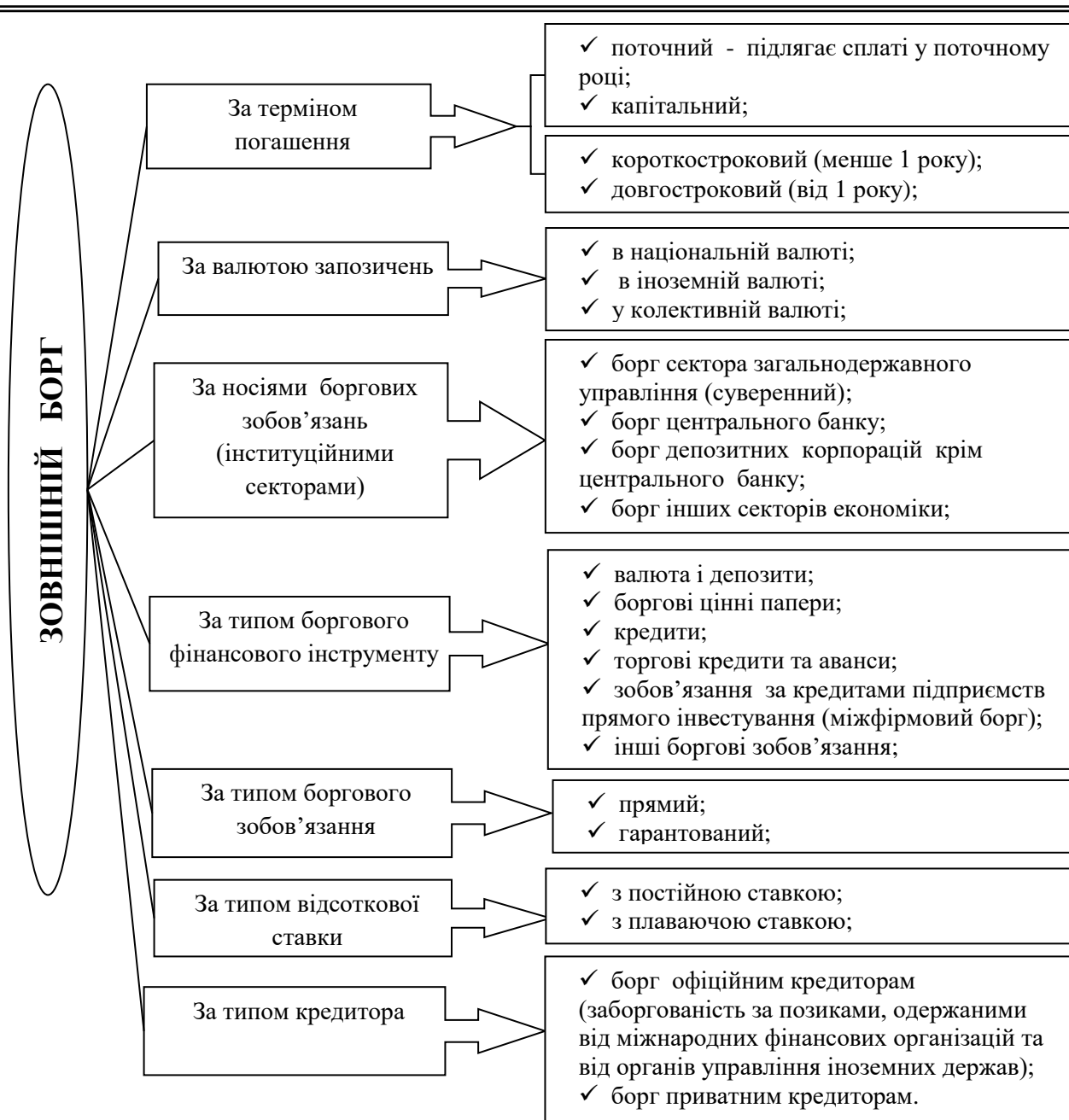

Рис. 9.3. Класифікація зовнішнього боргу

розраховується як різниця між валовим зовнішнім боргом та зовнішніми активами за борговими інструментами. Відсоткове співвідношення чистого зовнішнього боргу до ВВП називається *чистою борговою позицією*. Її додатне значення засвідчує, що країна є чистим позичальником кредитних ресурсів. А від'ємне характеризує її (країну) як чистого кредитора. За даними Єврокомісії, саме в такій якості постають вище названі Люксембург, Мальта, Бельгія, Швейцарія та Ірландія. Франція та Нідерланди демонструють низький рівень чистої зовнішньої заборгованості, менший за 35% ВВП. Тоді як Кіпр статус боржника лише підтверджує.

Регіональна структура валового зовнішнього боргу світу, 2017 р.

Регіон	Валовий регіональний зовнішній борг, млрд. дол. США	Частка регіонального боргу у загальному світовому зовнішньому боргу, у %	Рівень зовнішньої заборгованості, % до регіонального ВВП	Країни – найбільші боржники
Африка	730,41	0,95%	11,00%	Південно-Африканська республіка, Єгипет, Судан,
Австралія та Океанія	1 827,14	2,39%	124,96%	Австралія, Нова Зеландія, Палау
Північна Америка	19 966,35	26,08%	84,12%	США, Канада, Мексика
Центральна Америка	345,46	0,45%	33,73%	Панама, Пуерто-Ріко, Куба
Центральна Азія	738,45	0,96%	15,15%	Росія, Казахстан, Узбекистан
Південно-східна Азія	7 552,50	9,87%	18,66%	Японія, Китай, Сінгапур
Європа	41 844,82	54,67%	183,35%	Сполучене Королівство, Франція, Німеччина
Середній Схід	1 505,40	1,97%	17,27%	Туреччина, ОАЕ, Саудівська Аравія
Південна Америка	1 338,40	1,75%	20,26%	Бразилія, Аргентина, Чилі
Південна Азія	697,98	0,91%	5,98%	Індія, Пакистан, Шрі-Ланка
Разом:	76 546,91	100,00%		

Джерела: [12; 16].

Щодо України, то станом на 31.12.2017 р. *обсяг її валового зовнішнього боргу України досяг 115 млрд. дол. США (103,9 % від ВВП; 213,9% від експорту товарів та послуг) [9].* Залежно від того, чи вимірювався її ВВП за поточним валютним курсом чи ПКС, рангова позиція України у рейтингу країн за рівнем зовнішньої заборгованості визначалася відповідно як 45 чи 63 [12; 16]. На 31.12.2016р. чистий зовнішній борг України оцінювався у -5,24 млрд. дол. США, що дозволяє ідентифікувати її як чистого кредитора – донора кредитних та інвестиційних ресурсів [8].

Негативні політико-економічні наслідки зростання зовнішнього боргу:

- передача частини створеного у країні продукту за кордон;

- підрив дії економічних стимулів розвитку національного виробництва через підвищення ставок оподаткування;
- зниження міжнародного авторитету країни;
- підвищення ставки відсотка на капітал, зменшення приватних капіталовкладень;
- посилення невпевненості населення щодо майбутнього країни;
- у довгостроковій перспективі зменшення ступенів економічної свободи, посилення залежності від країн-кредиторів та міжнародних фінансово-кредитних інститутів.

Ступінь боргового тягаря та потенційні загрози зовнішньої заборгованості визначаються за допомогою системи показників (табл. 9.4).

Таблиця 9.4

Показники зовнішньої заборгованості країни

Показник	Критичне значення
<i>Загальні:</i>	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ валовий та поточний зовнішній борг, їхня динаміка (індекси росту і приросту); ▪ величина валового зовнішнього боргу на душу населення. 	
<i>Відносні:</i>	
➤ коефіцієнт зовнішнього боргу - відсоткове відношення валового зовнішнього боргу до ВВП країни;	80% (Світовий Банк) 60% (МВФ)
➤ коефіцієнт відношення валового зовнішнього боргу до експорту товарів та послуг;	220% (Світовий Банк); 150% (МВФ)
➤ коефіцієнт обслуговування зовнішнього боргу — відсоткове відношення платежів по обслуговуванню зовнішньоекономічної заборгованості (поточного зовнішнього боргу) до валютних доходів країни від експорту товарів та послуг;	50% (Світовий Банк); 20% (МВФ)
➤ відношення темпів приросту зовнішнього боргу до темпів щорічного приросту чистого експорту;	0,3
➤ відсоткове відношення офіційних міжнародних валютних резервів до платежів з поточного;	60%
➤ відсоткове відношення офіційних міжнародних валютних резервів до платежів з поточного обслуговування державного зовнішнього боргу та гарантованого державою боргу (критерій Грінспена);	100%
➤ відсоткове відношення офіційних міжнародних валютних резервів до платежів з обслуговування поточного державного зовнішнього боргу (критерій Гвідотті);	100%
➤ відсоткове відхилення від ліміту валового зовнішнього боргу, встановленого Світовим Банком.	50%

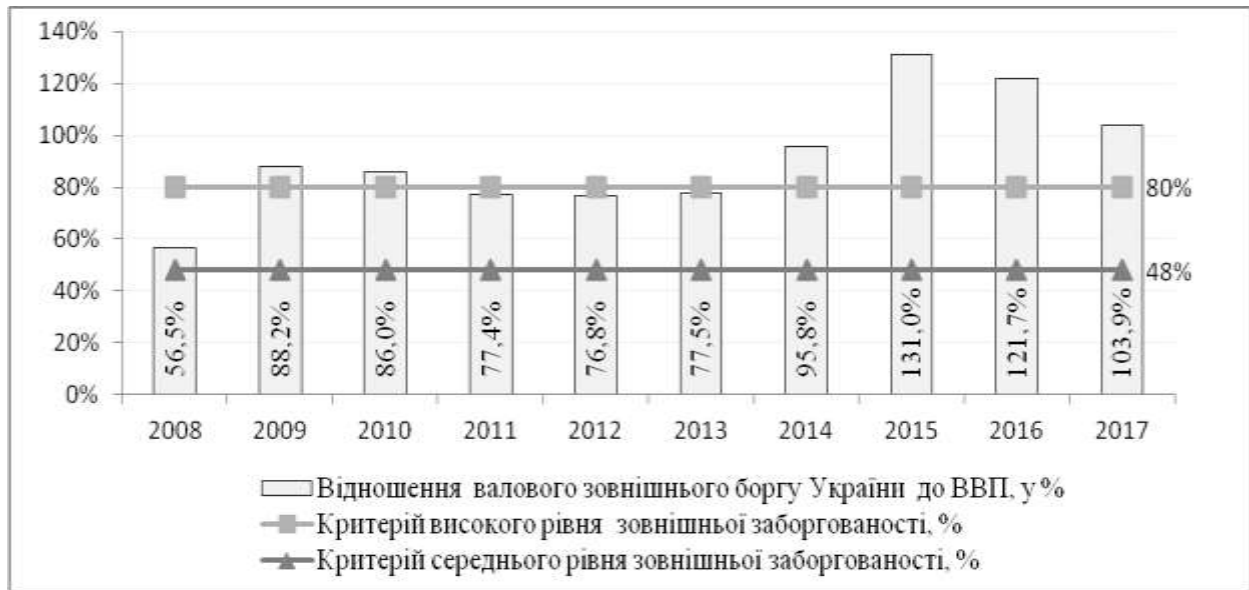

Рис. 9.4. Динаміка відношення зовнішнього боргу України до ВВП, у % [8]

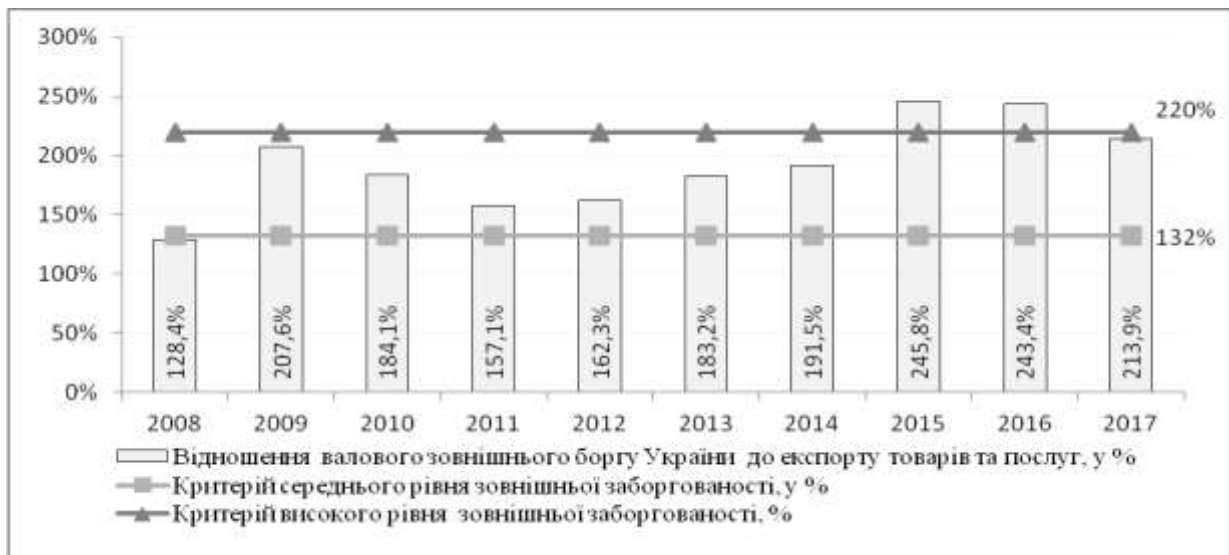

Рис. 9.5. Динаміка відношення валового зовнішнього боргу України до експорту товарів і послуг, у % [1; 8-9].

У разі, коли у певній країні а) зазначені показники та коефіцієнт обслуговування зовнішнього боргу знаходяться на критичному рівні протягом трьох років, б) її кредитний рейтинг є низьким, а міжнародні боргові зобов'язання оцінюються сторонніми експертами як безнадійні, то міжнародні фінансово-кредитні інститути або уряд цієї країни офіційно визнають в ній боргову кризу.

Криза зовнішньої заборгованості – ситуація, в якій країна, спираючись на власні ресурси та економічний потенціал, виявляється хронічно неспроможною своєчасно та в повному обсязі виконувати свої міжнародні боргові зобов'язання.

З початку 80-х років ХХ-го сторіччя криза зовнішньої заборгованості набуває масштабного характеру.

Прояви кризи:

- платіжна неспроможність великої групи держав, офіційне визнання окремих держав фінансово неспроможними (в кінці 1982 р. уряди 38 країн не змогли витримати узгоджені після 1975 р. графіки виплат боргів). У 90-ті роки до групи потенційно «проблемних» боржників приєдналася більшість постсоціалістичних країн з перехідною економікою;

- загальний обсяг зовнішньої заборгованості країн, що розвиваються, на початок ХХІ ст. перевищив 15,5 трлн. дол. США і продовжував збільшуватися, хоча із повільними темпами. Регіонами з найбільшим коефіцієнтом *проблемної зовнішньої заборгованості* були й залишаються дотепер Східна Європа, Центральна Азія, Суб-Сахаріанська Африка, Латинська Америки та Карибський басейн.

Причини загострення кризи в країнах “третього світу” :

– погіршення світової економічної кон'юнктури 70-х та 80-х років “ціновими шоками”, пов'язаними із зростанням цін на енергоносії, підвищенням процентних ставок, зниженням цін на сировину і продовольчі товари в розвинутих країнах;

– погіршення умов торгівлі, зростання масштабів нееквівалентності в обміні, посилення протекціоністських дій ТНК та скорочення експорту як матеріально-фінансової основи покриття боргу і виплати відсотків;

– неефективна реалізація політики індустріалізації, заради якої державні та приватні підприємства активно залучали зовнішні кредитні та інвестиційні кошти, а уряди – свідомо погоджувалися на великі торгові та бюджетні дефіцити при низькій нормі внутрішніх валових заощаджень;

– слабе та неефективне управління державним сектором і державними фінансами, яке призвело до розпорошення, розкрадання та вивезення за кордон однієї частки отриманих зовнішніх ресурсів та непродуктивного використання іншої тощо.

Глобальна економічна криза загострила проблему зовнішньої заборгованості. У 2008-2009 рр. коло боржників розширилося за рахунок країн, що дотепер вважалися фінансово стабільними та платоспроможними, а отже мали високі кредитні рейтинги й активно позичали. Про неможливість розрахуватися по зовнішньоекономічним державним зобов'язанням повідомляють восени 2008 р. Ісландія та на початку 2009 р. Греція. Перед реальною загрозою дефолту опиняються новачки ЄС - Угорщина, Латвія та Румунія. Разом з цим, доволі високими

темпами зростає валова зовнішня заборгованість в країнах – традиційних світових лідерах. І це тоді, коли їм самим та їх економічним партнерам вкрай потрібні потужні мільярдні інвестиційно-кредитні грошові вливання для подолання соціально-економічних наслідків кризи, зокрема для стабілізаційної підтримки банківських систем, конкурентного опору азіяцьким країнам, протидії потужним загрозам тероризму тощо.

Між тим, є країни, що в проблемні для світу 2008-2010 рр. та після них демонструють сталу або позитивну динаміку щодо скорочення власного обсягу зовнішньої державної заборгованості (Бразилія, Індія та Китай), або стабільність і контрольованість ситуації (Білорусь, Казахстан, Канада, Туреччина та ін.). За прогностичними оцінками МВФ та ЦРУ, при збереженні поточних тенденцій, у 2025 році сукупна зовнішня заборгованість країн групи БРІКС буде дорівнюватиме 5% від їх сукупного ВВП. Тоді як для групи країн - традиційних лідерів за умов активізації економічної діяльності бездефіцитності їх консолідованих бюджетів відповідний показник становитиме 120%. У перспективі слід очікувати, що Китай, Бразилія, Індія та Росія перетворяться на найкрупніших світових кредиторів. Зміниться ієрархія в світовій політиці та економіці з відповідним переміщенням світового центру сили із Заходу на Схід.

Програми подолання проблеми зовнішньої заборгованості умовно поділяються на:

І. Ініційовані міжнародними фінансово-кредитними інститутами:

– *план Бейкера (Паризький клуб, 1985 р.):* надання протягом 3 років додаткових кредитів на суму 19 млрд. дол. для підтримки економічного зростання 15 крупних країн – боржників на умовах активізації приватного підприємництва, обмеження втручання держави в економічні процеси, приватизації державного сектора, лібералізації зовнішньої торгівлі, активного залучення іноземних інвестицій;

– *план Брейді (Паризький клуб, 1998 р.),* за яким зовнішній борг країни розподіляється на дві частини: ту, що обслуговується, та ту, що не обслуговується. Країна повинна спочатку сплатити першу частину боргу за допомогою конверсії коротко- та середньострокових зобов'язань на довгострокові. Принциповий аспект цих домовленостей виражається в тому, що банки-кредитори здійснюють реструктуризацію заборгованості в обмін довгострокових зобов'язань на акції державних підприємств, що приватизуються;

– *боргова ініціатива МФВ та Світового Банку щодо надання допомоги бідним країнам з високим рівнем заборгованості (Highly Indebted*

Poor Countries, HIPC, 1999 p.), у межах якої загальна заборгованість 35-ти найбідніших країн Африки, 3-х країн Латинської Америки та Афганістану підлягала реструктуризації та поступово зменшувалася. У 2015 р. 36 країн з її учасників офіційно визнали подолання боргової кризи, відновлення керованості над процесами обслуговування зовнішнього боргу та його повернення у безпечні межі;

– *ініціатива по списуванню багатостороннього боргу країнам з низьким рівнем доходу і високим рівнем заборгованості (Multilateral Debt Relief Initiative, MDRI)*, запропонована “Великою сімкою” у 2005 році. Вона передбачає повне списання боргів по кредитах МВФ, Світового Банку та Африканського банку розвитку і надання безвідплатної фінансової допомоги із спеціальних трастових фондів МВФ (на сьогодні ініціативою охоплено 22 країни);

– *ініціативи Паризького та Лондонського клубів*, які щорічно приймаються і передбачають конкретні заходи щодо зменшення чи реструктуризації заборгованості для конкретної країни або країн (наприклад, у 2007 р. для Перу і Македонії; у 2008 – для Гаїті; у 2009 - Анголи; у 2010 – Афганістану);

– *ініціатива ОЕСР з обміну суверенних боргів країн із перехідною економікою на видатки з охорони навколишнього середовища (Debt-for-Environment Swaps in Economies in Transition)*, започаткована у 2007 р. У її межах за домовленістю між боржником та кредитором-країною ОЕСР відбувається реструктуризація державного боргу й перетворення зовнішніх боргових зобов'язань на відтерміновані внутрішні щодо обов'язкового бюджетного фінансування конкретних національних екологічних програм тощо.

II. Стабілізаційні програми взаємодопомоги у межах окремих економічних інтеграційних об'єднань.

III. Національні програми забезпечення керованості зовнішнім боргом, механізмами якої є:

- *стимулювання економічного зростання й збільшення ВВП як джерела податкових бюджетних доходів і відповідних платежів позичальникам;*

- *профіцитно орієнтована реструктуризація доходної та (або) видаткової частин консолідованого бюджету при жорсткому дотриманні бюджетно-фінансової дисципліни і цільовому спрямуванні бюджетного надлишку на покриття зовнішньої заборгованості;*

- *емісійна інфляція* (актуально для країн, чия валюта є вільно конвертованою);
- *конверсія* державного боргу - зміна доходності позик, яка проводиться внаслідок зміни ситуації на фінансовому ринку чи погіршення фінансового стану держави, коли вона не в змозі виплачувати попередньо оговорений дохід;
- *консолідація* державного боргу - передача зобов'язань за раніше випущеною позикою на нову з метою продовження терміну позики;
- *рефінансування*, спрямоване на скорочення короткострокового боргу та заміну його певної частини довгостроковим. Заради цього Міністерство фінансів або проводить обмін облігацій, термін яких закінчився на облігації довгострокові, або продає довгострокові ОВДЗ і на отриману суму викуповує короткострокові;
- *реструктуризація* із підписанням угоди з кредитором про нову схему погашення фінансових зобов'язань (продлонгація боргу, введення тимчасового мораторію на виплату процентів (чи частини основного боргу));
- *обмін за регресивним співвідношенням облігацій попередніх періодів на нові* - часткова відмова держави від своїх боргів;
- *відстрочка погашення* - перенесення строків виплати заборгованості. При цьому за період перенесення строків погашення боргу виплата доходів не проводиться;
- *націоналізація комерційних банків* та соціалізація приватних зовнішньоборгових зобов'язань, перекладання їх на суспільство в цілому;
- *анулювання (дефолт)* - повна відмова держави від своєї заборгованості.

При розв'язанні проблеми зовнішнього державного боргу також використовується *обмін боргів на акції національних підприємств*, які перебувають у державній власності. В окремих випадках країни-боржники вдаються до погашення боргу товарними імпорними поставками чи обмінюють власні борги на боргові зобов'язання третіх країн.

Основні терміни і поняття

Міжнародний кредит, міжнародне запозичення, міжнародні кредитно-фінансові установи, принцип цільової обумовленості кредитування, кредитна лінія, товарний кредит, кредит «Stand-by», ставка LIBOR, кредитна дискримінація, Міжнародний валютний фонд, Група Світового Банку, валовий зовнішній борг країни, чиста боргова позиція країни, коефіцієнт

обслуговування зовнішнього боргу, криза зовнішньої заборгованості, реструктуризація та рефінансування зовнішнього боргу, дефолт.

Контрольні та дискусійні питання

1. У чому полягають роль та функції міжнародного в сучасній міжнародній економіці?

2. Назвіть основні позитивні та негативні наслідки міжнародного кредитування.

3. Охарактеризуйте основні форми міжнародного кредитування.

4. Партія “Зелена планета” на своєму Інтернет-сайті розмістила наступне повідомлення: «Європейський банк реконструкції і розвитку та Фонд чистих технологій надали на 5 років кредит розміром 6,9 мільйона євро українському девелоперу «Rengy Sarata LLC» для розробки, будівництва та експлуатації сонячної електростанції потужністю 9,5 МВт в Шаргороді біля Вінниці». За відомими Вам критеріями класифікації міжнародного кредиту надайте характеристику даної кредитної операції.

5. Поясніть, у чому полягає призначення міжнародних фінансово-кредитних інститутів?

6. Які провідні міжнародні фінансово-кредитні інститути Ви знаєте? З якими з них найбільш активно співпрацює Україна?

7. Поясніть, у чому полягають зміст та причини явища перехресного запозичення кредитних ресурсів розвиненими країнами?

8. Розкрийте основні причини міжнародної кризи заборгованості. У чому вона проявляється? Запропонуйте власний варіант вирішення цієї проблеми.

9. Проаналізуйте, які загрози національній економічній безпеці пов’язані із підвищенням рівня зовнішньої заборгованості.

10. Як Ви вважаєте, чи є проблема зовнішньої заборгованості актуальною для України? Відповідь обґрунтуйте.

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідні йому терміни та поняття.

1. Неформальна міжнародна організація найбільших банків-кредиторів.

2. Відношення платежів по обслуговуванню зовнішньоекономічної заборгованості (поточного зовнішнього боргу) до валютних доходів країни від експорту товарів та послуг.

3. Всесвітні та регіональні інститути, створені на основі міждержавних угод з метою регулювання валютно-кредитних і фінансових відносин.

4. Показник, що відображає відсоткове співвідношення чистого зовнішнього боргу до ВВП.

5. Загальний обсяг заборгованості за всіма існуючими зобов'язаннями, що мають бути сплачені боржником у вигляді основної суми та/або відсотків у будь-який час у майбутньому, і які є зобов'язаннями резидентів цієї економіки перед нерезидентами.

6. Міждержавний рух капіталу в формі надання валютних і товарних ресурсів на умовах зворотності, строковості та платності.

7. Ситуація, в якій країна, спираючись на власні ресурси та економічний потенціал, виявляється хронічно неспроможна своєчасно та повному обсязі виконувати свої міжнародні боргові зобов'язання.

8. Середньозважена ставка відсотку за міжбанківськими кредитами, що надаються на різний термін у різних валютах на лондонському міжбанківському ринку.

9. Відсоткове відношення валового зовнішнього боргу до ВВП країни.

10. Зміна доходності позик, яка проводиться внаслідок зміни ситуації на валютно-фінансовому ринку чи погіршення фінансового стану держави, коли вона не в змозі виплачувати попередньо оговорені відсотки.

Поняття:

- а) міжнародний кредит;
- б) криза зовнішньої заборгованості;
- в) конверсія зовнішнього боргу;
- г) валовий зовнішній борг країни;
- д) ставка LIBOR;
- е) коефіцієнт зовнішнього боргу;
- є) міжнародні кредитно-фінансові інститути;
- ж) коефіцієнт обслуговування зовнішнього боргу;
- з) Лондонський клуб кредиторів;
- и) чиста боргова позиція.

Вправа 2. Знайдіть правильну відповідь.

1. Який з принципів міжнародного кредитування є варіативним (необов'язковим):

- а) зворотність;
- б) забезпеченість;
- в) платність;

- г) терміновість.
2. Порушення якого з принципів міжнародного кредитування зазвичай викликає кредитну дискримінацію позичальника:
- а) зворотності;
 - б) забезпеченості;
 - в) платності;
 - г) терміновості;
 - д) цільової обумовленості.
3. Серед методів кредитної дискримінації немає:
- а) відстрочки погашення боргу;
 - б) обмеження розмірів кредиту;
 - в) скорочення всього терміну чи пільгового періоду;
 - г) підвищення процентних ставок, комісійних премій і зборів;
 - д) вимоги щодо додаткового забезпечення та гарантій.
4. Форфейтинг та факторинг є різновидами:
- а) товарного кредиту;
 - б) ломбардного кредиту;
 - в) депозитного кредиту;
 - г) кредиту «Stand-by».
5. Кредит, за яким ставка відсотка регулярно переглядається відповідно до зміни вартості позичкових коштів на міжнародному ринку капіталів, називається:
- а) бланковий;
 - б) прогресивний;
 - в) ф'ючерсний;
 - г) ролловерний;
 - д) револьверний.
6. Який з наведених міжнародних кредитно-фінансових інститутів не входить в групу Світового Банку:
- а) Міжнародна фінансова корпорація;
 - б) Міжнародний банк реконструкції та розвитку;
 - в) Банк міжнародних розрахунків;
 - г) Багатостороннє агентство з гарантій по інвестиціях.
7. Україна не є членом:
- а) Світового банку;
 - б) Банку міжнародних розрахунків;
 - г) Міжнародного банку реконструкції та розвитку;
 - д) Міжнародного валютного фонду.
8. Основним акціонером Міжнародного валютного фонду є:

- а) США;
- б) Японія;
- в) Сполучене Королівство;
- г) Китай;
- д) Німеччина.

9. Коефіцієнт обслуговування зовнішнього боргу визначається через:

- а) відношення темпів приросту зовнішнього боргу до темпів щорічного приросту чистого експорту;
- б) відношення поточного зовнішнього боргу до валютних доходів країни від експорту товарів та послуг;
- в) відношення офіційних міжнародних валютних резервів до короткострокової зовнішньої заборгованості;
- г) відсоткове відхилення від ліміту валового зовнішнього боргу, встановленого для країни Світовим банком.

10. Якщо в певній країні коефіцієнт зовнішньої заборгованості дорівнює 90% ВВП, а відношення валового зовнішнього боргу до експорту товарів та послуг становить 250%, то рівень її зовнішньої заборгованості вважається:

- а) низьким;
- б) середнім;
- г) високим;
- д) не піддається класифікації.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове.*

1. Міжнародне запозичення і міжнародний кредит є тотожними поняттями.

2. Атрибутами міжнародного кредиту є принципи зворотності, строковості, платності і плановості.

3. Україна є членом Міжнародного банку розрахунків.

4. Членство у МВФ є обов'язковою умовою для вступу до Світового Банку.

5. МВФ концентрує більше своєї уваги на питаннях короткострокової фінансової стабільності, тоді як Світовий банк зосереджується переважно на середньо- та довгострокових проектах структурних та галузевих перетворень в економіках країн - членів.

6. ЄБРР працює лише на комерційних засадах і надає тільки цільові кредити під конкретні проекти приватним і державним структурам на потреби розвитку економіки та екологічної безпеки.

7. Найбільшими боржниками світу є країни з низьким рівнем доходу.

8. Критичне значення коефіцієнту обслуговування зовнішнього боргу дорівнює 100%.

9. Додатне значення чистої боргової позиції країни засвідчує, що вона є чистим позичальником – імпортером кредитних ресурсів.

10. Кредит «Stand-by» - кредит, який видається позичальнику-імпортеру внаслідок перевідступлення факторинговій компанії як неоплачених боргових вимог, що виникають між контрагентами у процесі реалізації товарів і послуг на умовах комерційного кредиту, так і зобов'язань з відповідного обслуговування постачальника.

Література до теми 9

1. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrstat.gov.ua>

2. Ковальчук К.Ф. Міжнародні кредитно-розрахункові та валютні операції: навч. посіб. / К.Ф. Ковальчук, Д.Є. Козенков, Ю.Г. Момот. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – С. 71-80, 89-97.

3. Козик В.В. Зовнішньоекономічні операції та контракти: Навч. посіб. / В.В. Козик, Л.А. Панкова, Я.С. Крап'як та ін. – 2-ге вид., перероб. і доп. - К.: ЦНЛ, 2004. – С. 266-274.

4. Міжнародна економіка: в питаннях та відповідях: підруч./ Ю.Г. Козак. – К.: Центр учбової літератури, 2017. – С. 75-82.

5. Міжнародна економіка: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Козак Ю.Г., Лук'яненко Д.Г., Макогон Ю.В. та ін.]; За ред. Ю.Г. Козака, Д.Г. Лук'яненка, Ю.В. Макогона [3-тє]. – К.: Центр учбової літератури, 2018. – С. 141-158.

6. Мозговий О.М. Міжнародні фінанси: навч. посіб. / О.М. Мозговий, Т.Є. Оболенська, Т.В. Мусієць. – К.: КНЕУ, 2005. – 557 с.

7. Мокій А.І. Міжнародні організації. Навч. посіб. / А.І. Мокій, Т.П. Яхно, І. Г. Бабець. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – С. 100 – 116.

8. Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.minfin.gov.ua>

9. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bank.gov.ua>

10. Прутська О.О. Управління державним боргом: навч. посіб. / О.О. Прутська, Ж.В. Гарбар, Л.І. Губанова. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 216 с.

11. Фінанси (державні, корпоративні, міжнародні): підруч. / За ред. В.О. Онищенко / В.О. Онищенко, А.Ю. Бережна, Л.О. Птащенко,

І.Б. Чичкало-Кондрацька. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – С. 520-537, 543-564.

12. Central Intelligence Agency. The World Factbook [Electronic resource]. – Available at: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/xx.html>

13. International Monetary Fund. [Electronic resource]. – Available at: <https://www.imf.org>

14. International Review of Economics & Finance [Electronic resource]. – Available at: <https://www.sciencedirect.com/journal/international-review-of-economics-and-finance>

15. *Suranovic S.* International Economics: Theory and Policy / *S. Suranovic* – Washington: Saylor Foundation, 2012. – P. 537-541. [Electronic resource]. – Available at: <https://open.umn.edu/opentextbooks/BookDetail.aspx?bookId=276>

16. The World Bank [Electronic resource]. – Available at: <https://data.worldbank.org/>

ТЕМА 10

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ СВІТОВОГО РИНКУ ПРАЦІ

Основні питання для вивчення

10.1 Особливості формування та розвитку світового ринку праці в контексті глобалізації.

10.2. Сегментація світового ринку праці в умовах глобалізації.

10.3. Сучасні тенденції розвитку світового ринку праці.

10.4. Наддержавне регулювання світового ринку праці.

10.1. Особливості формування та розвитку світового ринку праці в контексті глобалізації

Світовий ринок праці – це система відносин, що виникають з приводу узгодження попиту та пропозиції світових трудових ресурсів, умов їх формування робочої сили, оплати праці та соціального захисту, які виникли через нерівномірність кількісного та якісного розміщення робочої сили в країнах світу та розбіжності в національних підходах до її відтворення.

Основними *тенденціями* розвитку світового ринку праці є його глобалізація, посилення міграційних процесів, розширення використання міжнародних трудових норм.

Глобалізація ринку праці являє собою формування єдиного механізму узгодження попиту та пропозиції робочої сили незалежно від країни проживання тієї чи іншої людини і розвивається на фоні глобалізації економіки.

Причинами пошвидчення цього процесу є:

- реструктуризація системи міжнародного поділу праці;
- розвиток світової інфраструктури;
- міжнародна міграція населення;
- стрімке нарощення темпів світової торгівлі та потоків іноземних інвестицій;
- швидкі технологічні зміни.

Головною проблемою, яка виникає внаслідок глобалізації економіки, є обмеження можливостей формування державної макроекономічної політики, в тому числі в галузі праці та соціально-трудова відносин. Діяльність транснаціональних корпорацій (ТНК) сприяє тому, що робочі місця експортуються з економічно розвинутих країн, унаслідок чого у цих країнах виникає проблема безробіття. Змінюється також структура робочої сили в

бік збільшення частки службовців щодо частки робітників. ТНК прагнуть створювати виробництва в країнах з дешевою робочою силою, водночас концентруючи в економічно розвинутих країнах такі функції, як маркетинг, планування, бухгалтерський облік, наукові та дослідно-конструкторські розробки тощо.

В умовах функціонування ТНК послаблюється вплив профспілок, колективно-договірного регулювання трудових відносин. Невеликий ефект може мати страйковий рух, тому що ТНК не зазнають тиску клієнтів щодо виконання умов поставок через незначні обсяги загальних світових продаж, прибутку і руху готівки, яка припадає на конкретну країну. У таких умовах суттєвим засобом узгодження інтересів різних сторін є створення міжнародних профспілок, налагодження контактів між профспілковими об'єднаннями різних країн.

Основними тенденціями глобалізації світового ринку праці являються: віртуалізація, асиметричність та інституціоналізація. Глобальний ринок праці розвивається за мережевим принципом, що найбільш виразно проявляється у віртуальному середовищі. Під *віртуальним глобальним ринком праці* розуміється система відносин купівлі-продажу робочої сили між роботодавцями та працівниками у віртуальному середовищі. Для нього є характерною дистанційна зайнятість, яка має такі основні форми:

1. Змішана дистанційна зайнятість, яка здійснюється частково в офісі роботодавця, а частково – вдома у працівника.
2. Мобільна дистанційна зайнятість, яка здійснюється поза офісом чи домом з використанням нових інформаційно-комунікаційних технологій в традиційних видах діяльності.
3. Робота у спеціально обладнаному офісі на значному віддаленні від основного офісу.
4. Надомна робота, що виконується працівником вдома.

Віртуалізація ринку праці дозволяє використовувати працю спеціалістів на відстані, без їх фізичного переміщення в межах аутсорсингу, у тому числі і тих, що не проживають на території даної країни.

Асиметричність глобального ринку праці проявляється у різних наслідках глобалізації для різних країн та галузей виробництва. Зокрема, вона проявляється у деіндустріалізації економіки і зниженні зайнятості в обробних галузях як у Європі, так і у США.

Інституалізація глобального ринку праці відбувається шляхом як міжнародно-правового регулювання, так і діяльності відповідних міжнародних організацій, перед усім, Міжнародної організації праці. Одним із прикладів наднаціонального регулювання глобального ринку праці є

введення Генеральною угодою про торгівлю послугами IV способу надання послуг, за яким окремі категорії працівників розглядаються поза процесами міжнародної трудової міграції як продавці висококваліфікованих послуг. З інституціональної точки зору глобальний ринок праці являє собою глобальну систему інститутів, норм та взаємозв'язків, що забезпечують його функціонування та розвиток.

На світовому ринку праці залишається гострою проблема безробіття. За станом на кінець 2017 року, кількість безробітних у світі досягла 201 млн. чол., що на 34 млн. чол. більше, ніж у 2016 році. За оцінками Європейського центрального банку рівень безробіття в країнах Європейського Союзу складає 15-18% (при офіційному значенні 9,5%). Рівень безробіття у США дорівнює 4,1%. Для України цей показник складає 9,1%. Безробіття є величезною глобальною соціально-економічною проблемою, яка потребує для свого вирішення активних та невідкладних заходів.

10.2. Сегментація світового ринку праці в умовах глобалізації

Світовий ринок праці в умовах глобалізації має *сегментований* характер. В межах цього ринку створюються окремі, відносно автономні ринки зі своєю специфікою. Перш за все, сегментування відбувається за *територіальною* ознакою.

Найбільш розвинутий міжнародний ринок праці виник у Західній Європі, де є свобода переміщення робітників між країнами Європейського Союзу й уніфікація трудового законодавства. Разом з цим існують специфічні особливості для кожної країни регіону (рис. 10.1). Так, для Італії характерна як зовнішня, так і внутрішня міграція, переважно з півдня на північ країни. У Німеччині іноземці становлять 10% зайнятих. Специфікою ринку праці і міграційної політики Великобританії, Франції, Нідерландів є їх зв'язок з минулими колоніями, які є вагомим постачальником трудових ресурсів до цих країн.

Давні особливі традиції має *Північноамериканський ринок* робочої сили. «Ми – країна іммігрантів, – заявив один з членів Палати представників Конгресу США, – кожен повинен зберігати цю горду традицію, а не ставити її під загрозу».

Азіатсько-Тихоокеанський регіон, в якому проживає більша частина населення світу, має значний потенціал трудових ресурсів. Головною країною імміграції у цьому регіоні є Австралія. До 80-х рр. XX ст. в імміграційних потоках до Австралії переважали європейці. З середини 80-х рр. стійким джерелом імміграції до Австралії стала Азія. Японія традиційно була країною еміграції. З початком зростання економіки у 60-х рр. XX ст.

еміграція її громадян припинилася. Починаючи з 90-х рр. до Японії щорічно приїздять до 400 тис. іноземних робітників. Дефіцит робочої сили відчувають Сінгапур, Південна Корея, Тайвань, Малайзія.

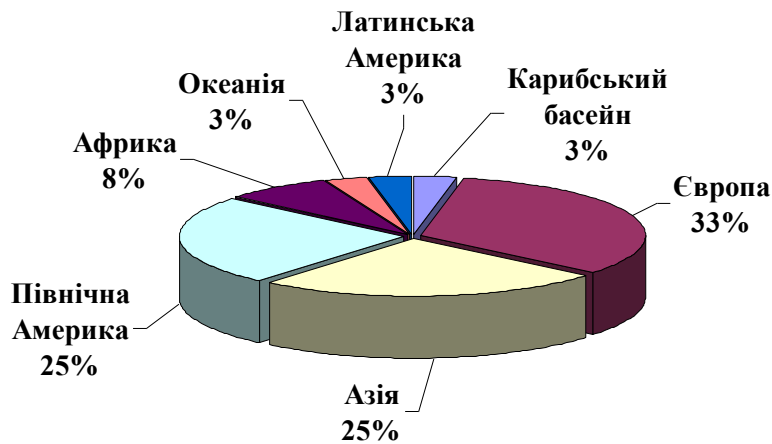

Рис.10.1. Частка мігрантів у різних регіонах світу, у % від загальної кількості мігрантів у світі

Джерело: IOM, World Migration Report, 2008.

У країнах Близького Сходу, перш за все, Перської Затоки, в кінці ХХ ст. іммігранти становили більшість населення цих країн. У Катарі і Кувейті, наприклад, 85% усіх робітників – іммігранти, в Об'єднаних Арабських Еміратах – 90%.

Південноафриканський ринок робочої сили виник навколо найбагатшої країни африканського континенту – Південно-Африканської Республіки (ПАР), де приблизно 2/3 чорних робітників становлять мігранти за короткостроковими контрактами.

Щодо країн Латинської Америки, то до 60-х рр. ХХ ст. тут переважала імміграція європейців, а з 60-х рр. – міжконтинентальна міграція все більше починає заміщуватися внутрішньоконтинентальною. Населення мігрує переважно до басейну р. Амазонки з країн, що розташовані в Андах – Перу, Еквадор, Колумбія. Внутрішньоконтинентальна міграція робочої сили у Латинській Америці набула стійкого характеру. Це пояснюється дефіцитом землі у більшості селян та їх неповною зайнятістю, а також високими темпами приросту населення, які у 4 рази вищі, ніж у розвинутих країнах.

Масовий характер міграційних процесів став складним випробуванням для обмежених трудових ресурсів країн СНД. Спад виробництва у 90-х рр. ХХ ст. обумовив високий рівень безробіття і змусив працездатне населення до еміграції. Після 1989 р. більше ніж 9 млн чол., приблизно кожен 30-й житель СРСР, стали емігрантами. Більше 3,5 млн. чол. – це біженці,

переміщені особи та вимушені репатріанти; приблизно 3,3 млн. чол. – ті, хто повернувся в місця свого етнічного походження; приблизно 1,2 млн. чол. – колишні депортовані; майже 600 тис. – екологічні мігранти.

У сучасних умовах найбільш репрезентативні тенденції розвитку міжнародного ринку праці демонструють країни Західної Європи та США.

Наступною ознакою, за якою відбувається сегментування світового ринку праці в умовах глобалізації є *кваліфікаційний рівень працівників*. За цією ознакою в структурі світового ринку праці виділяються два значних сегменти.

Перший сегмент охоплює робочу силу, яка характеризується відносно постійною зайнятістю, високим рівнем кваліфікації та заробітної плати. До нього належать, як правило, працівники із розвинутих країн та країн із середнім рівнем розвитку. Цей сегмент світового ринку праці має тенденцію до розширення у зв'язку зі зростаючою диверсифікацією міжнародних зв'язків.

Другий сегмент за цією ознакою формують працівники регіонів світу з відносно низьким рівнем економічного розвитку. Значну його частку складає нелегальна робоча сила, основні потоки якої спрямовані до США та країн Європейського Союзу. За експертними оцінками, у США нараховується близько 4 млн. нелегальних працівників, а в країнах Західної Європи – 5 млн. Суттєва частка нелегального ринку праці зорієнтована на дрібні та середні підприємства, які не можуть впроваджувати у виробництво працезбережувальні технології та не мають можливості переводити виробничі потужності в країни з дешевою робочою силою, як це роблять транснаціональні корпорації.

Під впливом інформаційної революції на світовому ринку праці в умовах глобалізації формується *особливий сегмент*, пов'язаний з працею висококваліфікованих спеціалістів в області інформаційних технологій. При цьому, інтернет-гіганти можуть отримувати надприбутки при досить обмеженій кількості персоналу. В 2013 році в Google працювало 50 тис. співробітників, а обсяг товарообороту складав 55 млрд. доларів або 1 млн. доларів на одного спеціаліста. Спостерігається певна тенденція до повертання виробництва з азіатського регіону в США та Європу, оскільки роботи мають нижчу вартість, ніж робоча сила у Південно-Східній Азії. Виробництва, що повертаються, потребують майже виключно висококваліфікованих співробітників з обслуговування та програмування роботів.

З іншого боку, у сегменті малокваліфікованої праці також відбуваються певні зміни. Зокрема, в результаті економічних та політичних причин в розвинуті країни Європи прибула значна кількість мігрантів із

Африки, Азії та інших регіонів. Але їх інтеграція в економічне, культурне та громадське життя країн в'їзду є вельми ускладненим. В першу чергу, це пов'язано з низьким рівнем освіти і відсутністю трудової кваліфікації у основної маси мігрантів. У зв'язку з цим, вони збільшують конкуренцію на ринку некваліфікованої праці, їх утримання потребує від держави додаткових витрат, що викликає незадоволення місцевого населення.

Покращення ситуації на світовому ринку праці можливо, якщо в країнах з надлишком робочої сили покращиться економічна ситуація, а в індустріально розвинутих країнах – демографічна ситуація.

10.3. Сучасні тенденції розвитку світового ринку праці

Формування світового ринку праці відбувається двома основними шляхами: по-перше, через міграцію робочої сили і капіталу; по-друге, через поступове об'єднання національних ринків праці, в результаті чого скасовуються юридичні, етнічні, культурні та інші перепони між ними. Становлення та розвиток світового ринку праці є свідомством того, що глобалізаційні процеси охоплюють не тільки технологічну сферу, але й економічну та соціальну сферу, у тому числі, трудові відносини, які також набувають глобального характеру.

У сучасних умовах найбільш репрезентативні тенденції в розвитку світового ринку праці демонструють країни Західної Європи та США. Впровадження трудозберігаючих технологій у виробництво товарів та послуг призвело до скорочення зайнятості у сферах промисловості та послуг. Це вимусило поставити питання про скорочення робочого часу і пошук нових форм функціонування ринку праці, що узагальнені в понятті «*гнучкий ринок праці*» (ГРП).

Жорстка регламентація умов праці у працівників за стандартними режимами зайнятості стала перепорою гнучкості виробництва, вела до зниження конкурентоспроможності підприємств. Гнучкий ринок праці став інструментом підвищення ефективності виробництва. «Чим вищий ГРП, – писав журнал Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) «*OECD – Observer*», – тим нижчі економічні витрати, тим менше безробіття, тим менше витрат у виробництві».

Набуття ринком праці гнучкості через нові форми зайнятості отримало назву *флексибілізації ринку праці* (від англ. flexibility – *гнучкість*). Гнучкі форми зайнятості відіграють важливу роль у вирішенні проблеми безробіття, але мають і інші цілі. З боку пропозиції робочої сили на ринку праці вони надають працездатному населенню можливості найбільш зручних форм зайнятості та режимів праці з урахуванням індивідуальних потреб

робітників, а також заходи соціальної допомоги при переході від зайнятості до незайнятості і навпаки. З боку попиту на працю гнучкі форми зайнятості допомагають підприємствам маніпулювати кількістю та якістю робочої сили, що використовується на підприємствах, виходячи з потреб розвитку виробництва і наявної економічної кон'юнктури. За даними статистики західних країн, на сьогодні приблизно 25-30% зайнятих працюють за нестандартними режимами робочого часу. До них належать: зайнятість за тимчасовими контрактами, сезонна зайнятість, неповна зайнятість, зайнятість за режимами неповного робочого часу (примусова чи добровільна).

Впроваджуються різні моделі неповного робочого часу: скорочений робочий тиждень, розподіл робочих місць, альтернативний робочий тиждень, стислий робочий тиждень. Отримує поширення режим гнучкого робочого часу, при якому працівник може вибирати час початку та закінчення роботи, а також тривалість та час обідньої перерви. За останні роки набувають певного поширення «режими гнучкого робочого року», тобто режим робочого часу на основі обчислення річного фонду робочого часу. Вони пов'язані з нерівномірністю завантаження робітників протягом року, спричиненою нерівномірністю попиту і пропозиції товарів та послуг, зокрема їх сезонним характером.

Компанії узгоджують з робітниками річні контракти, виходячи з нормативного річного фонду робочого часу, які передбачають різну тривалість робочого тижня та робочого дня залежно від попиту на товари та послуги. Спади ділової активності не супроводжуються звільненнями, а скорочення робочого часу – зменшенням заробітної плати, якщо трудовий договір передбачає компенсацію витраченого наднормативного робочого часу вільним часом. Соціальне значення режимів річного робочого часу полягає в гарантіях зайнятості робітників у періоди спаду ділової активності. Це відповідає й інтересам компаній, орієнтованих на збереження постійного складу робітників. Вивільнений час може бути використаний для вторинної зайнятості за даною чи іншою спеціальністю. Наприклад, зараз у Німеччині нерідко виникає ситуація, коли робітник три дні працює на підприємстві, а два дні – в соціальній або культурній установі. Це відповідає загальній глобальній тенденції до *переміни діяльності*, що пов'язано з формуванням багатофункціонального робітника та подоланням традиційного поділу праці.

Щодо кількісних тенденцій розвитку світового ринку праці експерти Бостонської консалтингової групи (The Boston Consulting Group – DCG) висловлюють такі прогнози: в більшості з 25 найкрупніших економік світу до 2020 року буде спостерігатися надлишок робочої сили, але вже до 2030 року для більшості країн він зміниться на дефіцит. Динаміка

дисбалансів на світовому ринку праці буде різноспрямованою. За прогнозами VCG, ряд країн очікують критичні дисбаланси на ринку праці. У Німеччині до 2020 року буде спостерігатися дефіцит робочої сили у розмірі 2,4 млн. людей, а до 2030 року – 10 млн. людей, що еквівалентно 23% трудових ресурсів. Бразилії загрожує дефіцит робочої сили у розмірі 8,5 млн. людей у 2020 році і 40,9 млн. людей у 2030 році, що складає 33% трудових ресурсів.

У Китаї очікується надлишок робочої сили у розмірі 55,2-75,3 млн. людей до 2020 року. Однак до 2030 року цей надлишок зміниться на дефіцит у розмірі 24,5 млн. людей. У США до 2020 року надлишок робочої сили буде складати 17,1-22 млн. людей. До 2030 року надлишок збережеться, але складатиме приблизно 7,4 млн. людей. У Франції, Італії та Великобританії до 2020 року також спостерігатиметься надлишок робочої сили, який до 2030 року зміниться на дефіцит.

Розвиток мережевої економіки, поява нових технологій, в тому числі й внаслідок прискореної діджиталізації, обумовлює формування *нових видів і трендів діяльній мобільності* на світовому ринку праці. Як свідчать дані, наведені в звіті «Майбутнє робочих місць», укладеному в 2018 році Центром нової економіки та суспільства Всесвітнього економічний форуму, існують складні зворотні зв'язки між новими технологіями, суспільним виробництвом та навичками працівників [6], які формують сучасні форми і тренди діяльній мобільності. Нові технології стимулюють сьогодні зростання бізнесу, створення робочих місць та попит на спеціальні навички, але вони також витісняють цілі професії, коли певні завдання стають застарілими або автоматизованими. Отримання нових навичок - як серед працівників, так і серед керівництва організацій - прискорює тенденції до автоматизації, а їх відсутність навпаки стає перешкодою для прийняття нових технологій, а отже, перешкоджає розвитку бізнесу в різних державах світу. Так роботодавці стверджують, що до 2022 р. не менше 54% усіх працівників міжнародного ринку праці потребують значної перепідготовки та підвищення кваліфікації. З них близько 35%, як очікується, потребують додаткового навчання на термін до шести місяців, 9% вимагатимуть перенавчання, яке триватиме від шести до 12 місяців, а 10% вимагатимуть додаткової кваліфікації, на отримання якої знадобиться як мінімум більше року. Крім того, 41% роботодавців налаштовані на те, щоб зосередити свої кадрові послуги на висококваліфікованих працівниках [6].

Серед професій, які мають користуватись зростаючим попитом в період до 2022 року, визначаються такі, як аналітики даних та вчені, розробники програмного забезпечення та додатків, а також спеціалісти з

електронної комерції та соціальних мереж, які значною мірою спираються на використання нових технологій. Очікується також, що зросте попит на професій, в яких надзвичайно важливими є "людські" якості, такі як працівники служби підтримки клієнтів, фахівці з продажу та маркетингу, навчання та розвитку, спеціалісти з організаційного розвитку, а також менеджери з питань інновацій. Крім того, наш аналіз знаходить значні докази прискорення попиту на різні абсолютно нові професії - аналітики з безпеки інформації, користувачького досвіду та інженери-робототехніки та спеціалісти з блокчейн-технологій.

Відповідно, з одного боку, наведені зміни щодо вимог роботодавців обумовлюють формування мережевої мобільності як нового виду діяльнійності мобільності, який трансформує форму зайнятості в переважно дистанційну з гнучким графіком, можливістю надомної віртуальної, частіше висококваліфікованої праці в сфері інформаційних технологій, тобто індивідуалізує актора, а також потребує розвитку сутнісних сили прискореними темпами, отримання якісно нових знань і навичок. З іншого боку, незважаючи на зростаючий рівень індивідуалізації та автономності працівників, не можна не враховувати зростаючий вплив усупільнення виробництва та той факт, що саме в процесі усупільнення може найповнішим чином реалізовуватись потенціал особистості в рамках мережевої економіки.

Помітними тенденціями розвитку світового ринку праці також є:

1. Зростання частки молоді, жінок та дітей у міграційних процесах.
2. Збільшення тривалості перебування мігрантів у країні зайнятості.
3. Міграція учених, висококваліфікованих спеціалістів з різних регіонів світу у розвинуті країни, а також із цих країн в країни, що розвиваються.
4. Зміна етнічної структури міграції, зокрема зростання частки мігрантів з Азії, Африки та Латинської Америки із створенням великих однорідних общин на території приймаючої країни.

Глобалізація світового ринку праці вимагає відповідних заходів його наддержавного регулювання.

10.4. Наддержавне регулювання світового ринку праці

У регулюванні світового ринку праці провідну роль відіграє *Міжнародна організація праці (МОП)*. МОП створена у 1919 р., а з 1946 р. вона є спеціалізованим закладом ООН. Керівними органами МОП є:

– *Міжнародна конференція праці (МПК)* – це вищий орган, що збирається раз на рік;

– *Адміністративна рада* – головний виконавчий орган, який обирається на МКП на трирічний термін;

– *Міжнародне бюро праці (МБП)* – постійно діючий секретаріат МОП зі штаб-квартирою в Женеві (Швейцарія).

МОП узгоджує та узагальнює трудові відносини, які виникли на національних ринках праці. У своїх конвенціях та рекомендаціях МОП юридично закріплює норми трудових відносин як частину міжнародного права, тим самим втілює регулюючі заходи щодо світового ринку праці. Після ратифікації парламентами країн конвенції та рекомендації МОП стають уніфікованими складовими національного трудового права.

Основними конвенціями МОП з питань регулювання ринку праці є:

- *Конвенція №2* «Про безробіття»;
- *Конвенція №44* «Про допомогу особам, які є безробітними з незалежних від них обставин»;
- *Конвенція №87* «Про свободу асоціації і захисту прав на організацію»;
- *Конвенція №88* «Про організацію служби зайнятості»;
- *Конвенція №102* «Про мінімальні норми соціального забезпечення»;
- *Конвенція №111* «Про дискримінацію в галузі праці та зайнятості»;
- *Конвенція №122* «Про політику в галузі зайнятості»;
- *Конвенція №131* «Про встановлення мінімальної заробітної плати»;
- *Конвенція №168* «Про сприяння зайнятості і захист від безробіття».

Згідно з конвенціями МОП держави-члени МОП зобов'язані зберігати за місцем проживання працівника-мігранта права на отримання соціальних виплат, зароблених на місці найму (у тому числі в зарубіжній країні). До зазначених виплат належать: оплата медичного обслуговування; грошова допомога при хворобі, у випадку безробіття; виплати на сім'ю тощо.

Авторитетною міжнародною організацією, яка займається проблемами регулювання світового ринку праці, є *Міжнародна організація з питань міграції (МОМ)*, створена у 1951 р. Керівним органом МОМ є Рада. Створюється також Виконавчий Комітет. Штаб-квартира МОМ розташована в Женеві.

У галузі трудової міграції МОМ розроблено спеціальні програми:

- «Міграція в інтересах розвитку»;
- «Повернення кваліфікованих людських ресурсів»;
- «Вибіркова міграція»;
- «Об'єднані експерти»;
- «Горизонтальне співробітництво в галузі кваліфікованих людських ресурсів».

Міжнародне трудове право, визнане в багатьох країнах, і конвенції та програми міжнародних організацій відіграють суттєву роль у регулюванні світового ринку праці та коригуванні його саморегуляції.

Серед *проблем*, які потребують активного втручання у вільний світовий ринок праці, основними є такі:

- порушення трудових і соціальних прав працівників-мігрантів;
- гендерна дискримінація при наймі працівників-мігрантів;
- посилення ризику травматизму та професійних захворювань працівників-мігрантів.

Пріоритетними об'єктами наддержавного регулювання світового ринку праці виступають:

- тривалість робочого дня;
- забезпечення достатнього рівня оплати праці;
- захист працівників від травм та захворювань, пов'язаних з виробництвом;
- забезпечення права працівників на отримання рівної оплати за рівну працю;
- дотримання принципу свободи трудових асоціацій;
- організація професійної та технічної підготовки працівників.

Міжнародна трудова міграція має своє нормативно-правове обґрунтування в рамках Всесвітньої торгової організації (ВТО). У відношенні трудових мігрантів в межах Генеральної угоди по торгівлі послугами розроблено Додаток по переміщенню фізичних осіб, що надають послуги.

Провідне місце у наддержавному регулюванні світового ринку праці належить Міжнародній організації праці. Специфічною рисою МОП є трипартизм, тобто трьохстороння структура, в межах якої здійснюються переговори між урядом, організаціями трудящих та підприємців. Делегати цих трьох груп представлені на рівних засадах на всіх рівнях МОП. Окрім конвенцій та рекомендацій було прийнято чотири декларації МОП: Філадельфійська декларація МОП 1944 року про цілі та задачі МОП, Декларація МОП 1977 року про багатонаціональні підприємства та соціальну політику, Декларація МОП 1998 року про основні права та принципи в сфері праці, Декларація МОП 2008 року про соціальну справедливість в цілях справедливої глобалізації.

Протягом всього часу діяльності МОП було прийнято ряд конвенцій, що стосуються безпосередньо праці трудових мігрантів, а саме: №21 Конвенція 1926 року про інспекцію мігрантів; №48 Конвенція 1935 року про збереження за мігрантами пенсійних прав; №66 Конвенція 1939 року про

трудящих-мігрантів; №97 Конвенція (переглянута) 1949 року про трудящих-мігрантів; №143 Конвенція 1975 року про трудящих-мігрантів (додаткові положення).

На окрему увагу заслуговує Декларація МОП про соціальну справедливість в цілях справедливої глобалізації, прийнята Міжнародною конференцією праці на її 97-й сесії 10 червня 2008 р. у Женеві. У Декларації 2008 року викладено сучасне бачення МОП свого мандату в епоху глобалізації. Вона стала результатом трьохсторонніх консультацій після прийняття доповіді Всесвітньої комісії по соціальним аспектам глобалізації. Декларацію було прийнято представниками урядів та організацій роботодавців та працівників 182 держав – членів МОП. Вона спрямована на надання процесу глобалізації соціального контексту для забезпечення справедливих результатів для всіх. У Декларації заявлено про всесвітній характер Програми достойної праці, висвітлено роль міжнародних трудових норм як засобу вирішення завдань зайнятості, соціального захисту, соціального діалогу і права в сфері праці. У Декларації констатується, що процес глобальної економічної інтеграції має своїм наслідком проблеми, пов'язані з нерівністю у сфері доходів, хронічно високими рівнями безробіття та бідності, зростанням як незахищеної зайнятості, так і неформальної економіки, що впливає на трудові правовідносини. В Декларації зазначається, що «високопродуктивні, рентабельні та життєздатні підприємства разом з розвинутою соціальною економікою та ефективно діючим державним сектором являються основою основ стабільного економічного розвитку та розширення перспектив зайнятості» [1, с. 10]. Декларація закликає сприяти зайнятості шляхом формування стабільного інституціонального та економічного середовища, в якому «усі підприємства, як державні, так і приватні, являються життєздатними, завдяки чому забезпечується зростання і розширюється зайнятість, а також можливості і перспективи для всіх» [1, с. 12]. Сприяння соціальному діалогу розглядається як спосіб «переводу економічного розвитку в русло соціального прогреса» [1, с. 13]. В декларації зазначається необхідність створення нових партнерств з недержавними та іншими економічними суб'єктами, такими, як багатонаціональні корпорації та профспілки, що діють на глобальному галузевому рівні [1, с. 17].

Таким чином, наддержавне регулювання світового ринку праці в умовах глобалізації має посилити стабільність відкритих суспільств і забезпечити дотримання в них принципів соціальної справедливості у сфері соціально-трудових відносин.

Основні терміни та поняття

Світовий ринок праці, глобалізація ринку праці, Міжнародна організація праці (МОП), Міжнародна конференція праці, Міжнародна організація з питань міграції, світові центри тяжіння робочої сили, міжнародні профспілки, конвенція МОП.

Контрольні та дискусійні питання

1. Що таке світовий ринок праці?
2. Визначте основні тенденції розвитку світового ринку праці.
3. Що являє собою глобалізація ринку праці?
4. Визначте основні світові центри тяжіння робочої сили.
5. Назвіть керівні органи МОП.
6. Які спеціальні програми розроблені МОМ у галузі трудової міграції?
7. Проаналізуйте вплив світової фінансової кризи 2008-2009 рр. на світовий ринок праці.
8. Чим можна пояснити нижчий рівень безробіття в країнах СНД у порівнянні з країнами ЄС?

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Система відносин, що виникають з приводу узгодження попиту та пропозиції світових трудових ресурсів.
2. Формування єдиного механізму узгодження попиту та пропозиції робочої сили незалежно від країни проживання людини.
3. Найбільш розвинутий міжнародний ринок праці сформувався у регіоні...
4. Вищий орган МОП.
5. Головний виконавчий орган МОП.
6. Виконавчий орган МОМ.
7. Найбільший потенціал трудових ресурсів має регіон...
8. Переважання короткострокових контрактів характерно для мігрантів у регіон.
9. Спеціальна програма МОМ у галузі трудової міграції.

Поняття:

- а) Західна Європа;
- б) Азіатсько-Тихоокеанський регіон;
- в) глобалізація ринку праці;
- г) світовий ринок праці;

- д) Міжнародна конференція праці;
- е) Адміністративна рада;
- є) Виконавчий Комітет;
- ж) Південноафриканський Регіон;
- з) міграція в інтересах розвитку.

Вправа 2. *Оберіть єдину правильну відповідь.*

1. Формування єдиного механізму узгодження попиту та пропозиції робочої сили незалежно від країни проживання людини – це:

- а) глобалізація економіки;
- б) світовий ринок праці;
- в) глобалізація ринку праці;
- г) регулювання ринку праці.

2. Система відносин, що виникають з приводу узгодження попиту та пропозиції світових трудових ресурсів, – це:

- а) глобалізація економіки;
- б) світовий ринок праці;
- в) глобалізація ринку праці;
- г) регулювання ринку праці.

3. Головною проблемою глобалізації економіки є:

- а) мілітаризація;
- б) обмеженість можливостей макроекономічної політики;
- в) інфляція;
- г) обмеження можливостей маркетингу.

4. Причиною сучасної інтенсифікації процесів глобалізації ринку праці є:

- а) швидкі технологічні зміни;
- б) екологічні проблеми;
- в) мілітаризація економіки;
- г) інфляція.

5. Найбільш розвинутий міжнародний ринок праці сформувався у:

- а) США;
- б) Азіатсько-Тихоокеанському регіоні;
- в) Західній Європі;
- г) Латинській Америці.

6. Найбільший потенціал трудових ресурсів має:

- а) Західна Європа;
- б) Азіатсько-Тихоокеанський регіон;
- в) США;
- г) Латинська Америка.

7. В ОАЕ іммігранти становлять частину населення:
- а) 10%;
 - б) 30%;
 - в) 60%;
 - г) 90%.
8. Головною країною імміграції в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні є:
- а) Японія;
 - б) Австралія;
 - в) Малайзія;
 - г) Південна Корея.
9. МОП стала спеціалізованою організацією ООН у:
- а) 1919 р.;
 - б) 1946 р.;
 - в) 1951 р.;
 - г) 1930 р.
10. Вищим керівним органом МОП є:
- а) МКП;
 - б) МБП;
 - в) МОМ;
 - г) ОБСЄ.
11. Конвенція № 2 МОП має назву:
- а) «Про безробіття»;
 - б) «Про політику в галузі зайнятості»;
 - в) «Про організацію служби зайнятості»;
 - г) «Про встановлення мінімальної заробітної плати».
12. Конвенція № 131 МОП має назву:
- а) «Про безробіття»;
 - б) «Про політику в галузі зайнятості»;
 - в) «Про організацію служби зайнятості»;
 - г) «Про встановлення мінімальної заробітної плати».
13. МОМ створена у:
- а) 1919 р.; б) 1946 р.;
 - в) 1951 р.; г) 1980 р.
14. Вищим керівним органом МОМ є:
- а) Виконавчий Комітет;
 - б) Рада;
 - в) Конференція;
 - г) Бюро.
15. Спеціальна програма МОМ у галузі трудової міграції має назву:

- а) «Об'єднані сили»;
- б) «Об'єднаний розвиток»;
- в) «Об'єднані експерти»;
- г) «Об'єднані нації».

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке – помилкове.*

1. Світовий ринок праці – це реструктуризація міжнародного поділу праці.
2. Діяльність ТНК сприяє експорту робочих місць з економічно розвинутих країн.
3. В умовах функціонування ТНК посилюється вплив профспілок.
4. Найбільш розвинутий ринок праці сформувався у Західній Європі.
5. Країни Латинської Америки мають найбільший у світі трудовий потенціал.
6. МКП – вищий орган МОМ.
7. МБП – постійно діючий секретаріат МОП.
8. МОМ створена у 1919 р.
9. У галузі трудової міграції МОМ розроблена програма «Вибіркова міграція».
10. У галузі трудової міграції МОМ розроблена програма «Ефективна міграція».

Література до теми 10

1. Міжнародна економіка: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Козак Ю.Г., Лук'яненко Д.Г., Макогон Ю.В. та ін.]: За ред. Ю.Г. Козака, Д.Г. Лук'яненка, Ю.В. Макогона [3-тє вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2018. – 560 с. – С. 159-180.
2. Білоцерківець В.В., Завгородня О.О., Лебедева В.К. та ін. Міжнародна економіка. Підруч. / За ред. А.О. Задой, В.М. Тарасевича. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 416 с. – С. 245-265.
3. Міжнародна економіка: навч. посіб. / Л.С. Шевченко, О.А. Гриценко, Т.М. Камінська та ін.: за заг. ред. С.М. Макухи. – Х.: Право, 2012. – 192 с. – С. 100-113.
4. Міжнародна економіка: навч. посіб. / В.В. Білоцерківець, О.О. Завгородня, В.К. Лебедева та ін. / за ред. А.О. Задой, В.М. Тарасевича. – Д.: Вид-во ДУЕП, 2010. – 340 с. – С. 204-222.
5. Світовий ринок праці, його структура та особливості формування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kimo.univ.kiev.ua/MEO/25htm>.
6. The Future of Jobs. Report 2018 / Centre for the New Economy and Society. World Economic Forum. – 135 p.

ТЕМА 11

МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ: СУЧАСНІ РЕГІОНАЛЬНІ ТА ГЛОБАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Основні питання для вивчення

11.1. Сутність, фактори та види міжнародної трудової міграції.

11.2. Наслідки міжнародної трудової міграції: регіональні та глобальні тенденції.

11.3. Регулювання міжнародних міграційних процесів.

11.4. Україна у глобальних та регіональних міграційних процесах.

11.1. Сутність, фактори та види міжнародної трудової міграції

Термін «міграція» походить від італійського migration, що означає рух, переміщення. *Міжнародна міграція робочої сили* (labour force migration) – це переміщення працездатного населення з однієї країни в іншу в межах світового ринку праці терміном більше року, обумовлене характером розвитку продуктивних сил та виробничих відносин, дією економічних законів.

Міжнародна міграція робочої сили є складовою *міжнародної міграції населення взагалі*. Головні причини міграції населення — економічні та соціальні, пов'язані з пошуком роботи та вищих доходів. Помітну роль відіграють також політичні та воєнні причини (втеча від політичних переслідувань, евакуація тощо). За будь-яких причин і характеру міжнародної міграції населення вона призводить до зрушень на ринках праці відповідних країн і впливає на міжнародний ринок праці взагалі. Переселенські зрушення в цілому виникають, розвиваються та скорочуються в складній залежності від таких типових явищ, як економічні цикли, рух інвестицій, стан зайнятості та безробіття.

Інтенсивність, напрями та форми міжнародної міграції робочої сили обумовлені такими основними взаємопов'язаними *факторами*:

- нерівномірність економічного розвитку країн;
- прискорення інтернаціоналізації виробництва;
- нерівномірність процесів накопичення капіталу в різних країнах;
- зміни в розміщенні виробництва;
- кон'юнктура ринків праці та структура зайнятості;

- національні розбіжності в заробітній платі;
- етнічно-культурна близькість країни — об'єкта переселення.

Міжнародна міграція робочої сили складається з процесів *еміграції* та *імміграції*. *Еміграція* (emigration) – це виїзд працездатного населення з країни за її межі. *Імміграція* (immigration) – це в'їзд працездатного населення до країни із-за її меж. Особливе місце в міграційних процесах займає *рееміграція* (reemigration) – це повернення емігрантів на батьківщину.

Різниця між потоками імміграції та еміграції називається *міграційним сальдо* (net migration) і показує обсяг чистої міграції. Сума цих потоків показує обсяг *валової міграції*.

Залежно від *терміну переміщення* міграція розподіляється на такі *види*:

- *постійна* (як правило, міжконтинентальна);
- *тимчасова* робота за кордоном протягом певного обмеженого часу з подальшим поверненням на батьківщину або переїздом в іншу країну;
- *сезонна* – щорічна еміграція на певний період з подальшим поверненням на батьківщину (як правило, для виконання робіт сезонного характеру, наприклад збір урожаю);
- *маятникова* – короткострокові періодичні (щорічні, щомісячні, щотижневі) поїздки до місця роботи за межі країни (при певних міжнародних угодах між країнами).

Міжнародні мігранти підрозділяються на п'ять основних *категорій*:

- 1) іммігранти, легально допущені в країну;
- 2) робітники-мігранти за контрактом;
- 3) нелегальні іммігранти;
- 4) особи, що просять політичного або економічного притулку;
- 5) біженці.

Історично трудова міграція, як правило, відбувається з економічно менш розвинутих країн у більш розвинуті країни з високими темпами економічного зростання. У країнах, де зовнішня міграція набуває масового характеру, вона може суттєво впливати на загальну чисельність населення. На рубежі XIX-XX століть у США, Канаді, Австралії механічний приріст населення за рахунок міграції перевищував природний приріст. Зворотний приклад являє собою Ірландія, яка пережила три хвилі масової еміграції. Причиною першої був картопляний голод 40-х років XIX ст. В результаті з 1840 до 1900 р. чисельність населення країни зменшилася з 8,2 до 4,5 млн. чоловік.

Розрізняють *вимушену* та *добровільну* міграцію. Прикладом *вимушеної міграції* може бути вивезення з Африки до Америки в XVI-XIX ст. десятків

мільйонів негрів-рабів, або депортація до Німеччини 9-10 млн людей з окупованих нею країн у роки Другої світової війни.

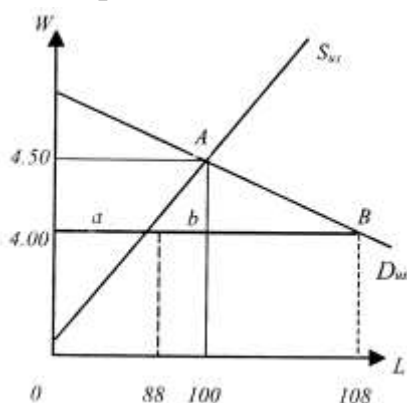
Добровільна міграція має два види. По-перше, це переселенська міграція, яка спрямована в країни зі значними нео- своєними територіями. Тільки за перші 40 років ХХ ст. до Америки з Європи виїхало майже 40 млн. чоловік. Найбільша кількість емігрантів (до 20 млн. чол.) виїхала з Великобританії. Мігранти розселилися в США, Канаді, Бразилії, Аргентині, Австралії, Південній Африці. По-друге, – міграція, пов’язана з договірною контрактацією робочої сили.

11.2. Наслідки міжнародної трудової міграції: регіональні та глобальні тенденції

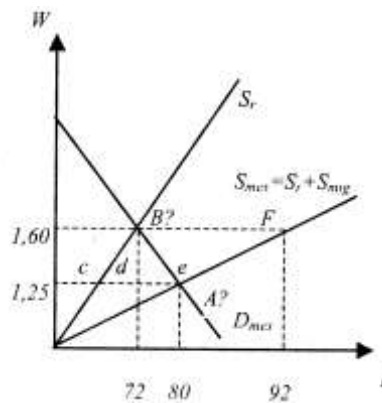
Міжнародна міграція робочої сили має неоднакові наслідки для різних груп населення в країнах еміграції та імміграції, світу в цілому. Як правило, виділяють *три головні групи наслідків* міжнародної міграції робочої сили:

1. Стандартні ефекти, що зумовлені впливом міграції на ринок праці.
2. Наслідки для державних фінансів.
3. Позаринкові витрати.

1. *Стандартні ефекти на ринку праці.* Розглянемо вплив міжнародної міграції робочої сили на ринок праці в країнах в’їзду та виїзду на прикладі двокраїнної моделі (рис. 11.1). На рис. 11.1 використовуються такі означення: W – ставка заробітної плати (дол./год.); I – кількість робітників (млн. чол.); S_m – пропозиція робочої сили у США; D_{us} – попит на робочу силу у США; $S_{mex} = S_r + S_{mig}$ – пропозиція робочої сили в Мексиці до еміграції з неї частини робітників; S_r – пропозиція робочої сили в Мексиці після еміграції з неї частини робітників.

а – ринок праці США

б – ринок праці Мексики

Рис. 11.1. Наслідки міжнародної міграції робочої сили

Припустимо, що дві країни мають різний рівень життя (у даному прикладі – це США і Мексика). Охарактеризуємо стан ринку праці в цих

країнах у випадку відсутності трудової міграції між ними. Рівновага на ринках праці обох країн при цьому встановлюється в точках A і A' відповідно. Ціна 1 год. послуг праці у США становить 4,5 дол. год, а в Мексиці – 1,25 дол. год.

Припустимо, що формальні бар'єри міграції скасовані і мексиканські робітники можуть емігрувати і конкурувати на ринку праці в США. Якщо б переміщення із Мексики до США не потребувало ніяких витрат, то процес еміграції розширювався б, поки спадаючий рівень заробітної плати у США не вирівнявся із зростаючою зарплатою в Мексиці. Наявність *економічних та психологічних витрат імміграції* протидіє вирівнюванню заробітної плати в обох країнах, і розрив у них зберігається навіть при повній юридичній свободі переміщення. Внаслідок цього лише обмежена кількість осіб (припустимо, 20 млн. чол.) будуть вважати вигравш у заробітній платі в 2,40 дол. год. ($4,00 - 1,60 = 2,40$) достатнім, щоб компенсувати витрати еміграції.

Внаслідок прибуття мігрантів до США пропозиція праці зростає, а ціна праці (погодинна ставка заробітної плати) знижується з 4,50 до 4,00 дол. за 1 год, що відповідає точці B . Внаслідок від'їзду мігрантів з Мексики зменшується пропозиція праці, а ціна праці підвищується з 1,25 до 1,60 дол. год, що відповідає точці B' .

Нова рівновага в точці B' означає, що кількість бажаючих емігрувати з Мексики (92 млн. чол. – 72 млн. чол. = 20 млн. чол.) відповідає обсягу попиту на додаткових робітників у США (108 млн. чол. – 88 млн. чол. = 20 млн. чол.).

За П. Ліндертом, чистий вигравш емігрантів з Мексики становить еквівалент площини області $d+e$; вигравш мексиканських робітників, що залишились у Мексиці, становить c , програш мексиканських підприємців становить область $c+d$; вигравш американських підприємців становить область $a+b$; програш американських робітників становить область a . В цілому країна імміграції вигравє область b , а країна еміграції вигравє область e .

2. Розглянемо *наслідки* міжнародної міграції робочої сили, які пов'язані з *державними фінансами*. Рівнодіюча податкових та видаткових складових державних фінансів, пов'язаних з міграційними процесами, не однакова для країн еміграції та імміграції. Вважається, що в *країнах еміграції* втрати у зв'язку з неотриманням можливих податкових надходжень від емігрантів перевищують вигравш, що отримується в результаті скорочення державних послуг та благ у зв'язку з виїздом емігрантів. За кордон виїждять, як правило, особи працездатного віку, що отримали освіту за більшою або меншою участю державного фінансування, і країна еміграції

втрачає потенційні податки з їх доходів. Більшість економістів вважає, що для обмеження виїзду спеціалістів високої кваліфікації доречно ввести особливий податок для осіб, що від'їжджають за кордон, який компенсував би видатки країни на надані суспільні товари та послуги.

Щодо фінансів *країни імміграції*. Вважається, що іммігранти виплачують у вигляді податків набагато більше, ніж їх приїзд коштує бюджету у вигляді допомоги по бідності, перевантаження громадських установ тощо.

Третя група наслідків – позаринкові – можуть мати як форму втрат, так і форму виграшу. Виграш пов'язується насамперед з отриманням додаткових знань. Мається на увазі, що тільки частина економічного виграшу від цих знань належить мігрантам та їх роботодавцям, а інша частина ефекту розповсюджується на всіх людей країни.

Негативні наслідки імміграції пов'язані з можливою перенаселеністю країни і зростанням соціальної напруженості, що, найчастіше, спричинено безробіттям і конкуренцією національних та іноземних робітників на ринку праці.

Очевидно, що трудова міграція має двосторонні ефекти. З одного боку, вона сприяє економічному зростанню приймаючих країн, в яких мігранти створюють валовий внутрішній продукт. З другого боку, грошові перекази трудових мігрантів у країни виїзду сприяють розвитку в них споживчого ринку, малого бізнесу, зростанню економіки. Однак в країнах виїзду внаслідок масштабного виїзду працездатного населення можуть виникнути незворотні втрати демографічного потенціалу. В приймаючих країнах великий приплив трудових мігрантів приводить не тільки до падіння заробітної плати та зростанню соціальної напруженості, але й гальмує модернізацію виробництва.

В країнах виїзду прямий короткостроковий економічний ефект мають грошові перекази, які стимулюють зростання галузей економіки, що виробляють предмети споживання. Довгостроковий ефект від грошових переказів країна може отримати, якщо зможе їх спрямувати в галузі, що виробляють засоби виробництва. В Індії мігрантам надаються митні пільги при імпорті обладнання та сировини, для нової підприємницької діяльності. В Пакистані надаються пільги при інвестуванні грошових переказів у підприємства експортоорієнтованих галузей. У Мексиці існує система залучення коштів асоціацій мігрантів для реконструкції інфраструктури. В Марокко, Індонезії, Філіппінах ці кошти спрямовуються на будівництво житла.

Для країн виїзду другим ефектом трудової міграції вважається можливість впровадження працезберігаючих технологій без негативних

соціальних наслідків. Разом з тим, часом виникають непередбачені «замкнені» ефекти, коли, наприклад, притік грошових переказів не стимулює будівництво житла як таке, а призводить до підвищення попиту та цін на нього. Для людей, що не мають грошових надходжень із-за кордону, купівля житла стає недоступною, що стимулює новий виток еміграції. Таким чином, еміграція стимулює еміграцію.

Однією з негативних регіональних тенденцій міжнародної трудової міграції є формування «етнічних лоббі», які можуть надмірно впливати на політику приймаючої країни по відношенню до країн виїзду. Ряд країн зіткнулися з проблемою формування на своїй території замкнених зон, населених окремими етнічними групами іммігрантів, що породжує ризик сепаратизму. В умовах, коли неефективно працюють моделі інтеграції, мігранти переважають селитися компактно. Наприклад, у великих європейських містах існують різноманітні етнічні квартали: турецький в Берліні, індопакістанський у Лондоні тощо. Британське місто Лестер – це єдине місто у Європі, де біле населення складає меншість (47%). У США 25% населення складають латиноамериканці та афроамериканці. За даними Бюро перепису США 18% населення США не розмовляють вдома на англійській мові, а 4% її не знають. В 60% з цих випадків спілкування ведеться на іспанській мові. В етнічній структурі Нью-Йорка частка білого населення складає 45%. Подібні процеси відбуваються і в країнах Євросоюзу.

Обмежувальні заходи на кордонах розвинутих країн уже недостатні для стримання імміграції. Для цього необхідно створювати умови для розвитку бідних країн та регіонів – основних джерел еміграції, в тому числі, вкладати кошти в освіту, медицину, інформаційні технології тощо. Це дозволить підняти в цих країнах стандарти життя і зменшити трудову міграцію. Так, дуже значний обсяг ресурсів виділяється сьогодні державами на перерозподільні заходи, спрямовані на боротьбу з бідністю та соціальним виключенням (ексклюзією), але не з їх причинами. Такі країни, як Бразилія, Перу, Уганда, Гватемала, Венесуела, а поряд з ними – Україна – витрачають значно більше грошей на субсидії і трансфери, ніж на державні інвестиції для розширення інфраструктурних мереж, системи освіти (існують дослідження, які свідчать, що освітня інфраструктура ще в більшому ступеню, ніж дорожня мережа впливає на економічне зростання) і охорони здоров'я [6, с. 188]. В той час як теоретичні дослідження і емпіричні розрахунки свідчать про тісний зв'язок між розвитком інфраструктури світового ринку праці і інклюзивним зростанням – 1 млрд дол., вкладений в інфраструктуру, безпосередньо створює 15 тис. робочих місць і приблизно

30 тис. додаткових робочих місць в суміжних галузях. Китай, починаючи з 2000-х років, інвестує в інфраструктуру щорічно 8-10% ВВП, Таїланд і В'єтнам – понад 7%, Індія – 4-6%, розглядаючи її як платформу для подальших інновацій і вирішення проблем зайнятості [7, с. 23].

В сучасних умовах назріла гостра необхідність зменшити розрив в економічному розвитку між країнами багатого Півночі та бідного Півдня та удосконалити регулювання міжнародних міграційних процесів.

11.3. Регулювання міжнародних міграційних процесів

Міжнародна трудова міграція є однією зі сфер державного регулювання міжнародних економічних відносин. Державна політика охоплює імміграційні та еміграційні процеси.

З кінця XVIII ст. у Європі розповсюджується практика укладання між країнами двосторонніх конвенцій з регулювання міжнародної трудової міграції. З 20 рр. XX ст. більшість країн ввела законодавчі обмеження щодо міграції.

Важливою формою державного регулювання міграції є *встановлення кількісних квот* на в'їзд мігрантів до країни в цілому, а також для окремих регіонів та галузей. У межах квоти діють певні якісні критерії відбору. Пріоритети на в'їзд, як правило, мають особи, які володіють значним фінансовим капіталом та інтелектуальним потенціалом. Діяльність таких іммігрантів розглядається як важливе джерело економічного зростання для приймаючої країни. Певну зацікавленість розвинуті країни можуть виявити і до некваліфікованих працівників, яких за мінімальну плату приймають для виконання важких неprestижних та шкідливих робіт.

Квотування мігрантів, як правило, доповнюється *контролем за терміном їх перебування* в країні. Країни, що приймають мігрантів, нерідко реалізують програми зі стимулювання рееміграції.

Важливу роль у регулюванні міжнародних міграційних процесів відіграє Міжнародна організація з питань міграції (МОМ). МОМ співробітничает з урядами, іншими міжнародними організаціями та громадськими об'єднаннями з метою упорядкування міжнародної міграції в інтересах усіх залучених сторін. Вона являється ініціатором активних загальносвітових дискусій щодо соціальних, економічних і політичних наслідків міграції у XXI столітті.

В своїй діяльності МОМ притримується принципу, згідно з яким, гуманна та упорядкована міграція має приносити користь і мігрантам, і приймаючим країнам. В якості міжурядової установи МОМ здійснює

діяльність, спрямовану на надання допомоги в рішенні оперативних завдань в області міграції; роз'яснення проблем, пов'язаних з міграцією; підтримку соціального та економічного розвитку через міграцію; сприяння дотримання прав мігрантів та турботу про їх добробут.

МОМ виконує регулюючу, оперативну, контрольну та інформаційну *функції*. Під *регулюючою* функцією розуміється правотворча діяльність міжнародної організації, спрямована на розробку норм, що встановлюють поведінку учасників організації. Перша група регулюючих функцій стосується «внутрішнього права», що стосується діяльності, компетенцій та правил, встановлених для персоналу МОМ. Друга група включає розробку норм, що регулюють відносини МОМ з державами та іншими міжнародними організаціями. Регулююча функція МОМ виражається у підписанні угод між МОМ і державами про співробітництво, у тому числі, щодо здійснення спільних дослідницьких проєктів, які передбачають обмін інформацією, консультації та взаємну допомогу.

Під *оперативною* функцією МОМ розуміється діяльність МОМ, спрямована на безпосереднє здійснення МОМ своїх цілей шляхом надання певних послуг. Мається на увазі здійснення заходів по організованому переміщенню мігрантів, міграційних послуг, практичних рішень щодо міграційних процесів.

Під *контрольною* функцією розуміються усі дії, спрямовані на встановлення фактичного становища і його оцінку з точки зору відповідності певній нормі. Об'єктом контролю є практика держав. В статті 4 Уставу МОМ передбачено санкції для держав-членів, не виконуючих своїх обов'язків.

Інформаційна функція полягає в інформуванні міжнародної спільноти про цілі, політику та діяльність організації. Дана функція здійснюється шляхом проведення семінарів по проблемам міграції та здійснення міграційних інформаційних програм.

Взаємозв'язок усіх функцій став фундаментом, який дав можливість МОМ зайняти певне місце серед інших міжнародних організацій, пов'язаних з міграційними проблемами.

11.4. Україна у глобальних та регіональних міграційних процесах

Місце України у глобальних та регіональних міграційних процесах характеризується такими основними *ознаками та тенденціями*:

1. Українські компанії понесли втрати в показниках ефективності внаслідок воєнно-політичної кризи в Криму та Південному Сході країни. В

цих умовах відбуваються скорочення персоналу та закриття підприємств як у приватному, так і у державному секторах економіки.

2. Швидко зростає рівень трудової міграції та кількість біженців із нестабільних регіонів. Внутрішні мігранти та переселенці вносять додаткове навантаження на ринок праці центральних та західних регіонів України, що впливає на рівень безробіття.

3. Кваліфіковані спеціалісти та менеджери з України мають попит за кордоном внаслідок порівняно невисокого рівня фінансових очікувань і при цьому – високої кваліфікації. Це обумовлює продовження трудової еміграції висококваліфікованих спеціалістів з України.

4. Більшість галузей промисловості переживають період кризи або стагнації, особливо машинобудування.

5. Відкриття для України ринків країн ЄС створює певні можливості для розвитку галузей виробництва споживчих товарів, зокрема, продуктів харчування.

6. Зберігають стабільність фармацевтичний сектор економіки, сфера послуг, сектор інформаційних технологій.

7. Спостерігаються позитивні зміни на ринках праці у галузях громадянського будівництва та будівництва інфраструктурних об'єктів.

За оцінками, за кордоном знаходиться 5 млн. громадян України. Для трудових мігрантів з України серед країн в'їзду на першому місці стоїть Польща (36%), на другому – Росія (25%), по 5% емігрують до Німеччини та Чехії. Разом з тим, 77% опитуваних мігрантів виїжджають на роботу за кордон терміном до одного року. Тільки 15% заявляють, що залишились в країні імміграції, якби у них там була постійна робота.

За статистичними даними, збільшилась трудова еміграція з України до США, Канади, Австралії. Зменшився потік трудових мігрантів з України в Турцію, країни Північної Африки, де українці працювали у сфері послуг. Щодо вікових ознак трудових мігрантів з України, то серед тридцятирічних готові емігрувати 47%, серед сорокарічних – 38%, серед п'ятдесятирічних – 28%.

З 1 січня 2016 року в Україні вступив у силу Закон «Про зовнішню трудову міграцію», який регулює основні правові аспекти легального працевлаштування українців за кордоном. Статистика свідчить, що схильність до заощаджень (62%) громадян України найвища серед країн Європи з високим рівнем еміграції. Це пов'язано з тим, що більшість трудових мігрантів планують повернутися в Україну.

В той же час, варто зазначити, що нинішній швидкий ріст міграційного потоку за кордон держави обумовлений, в першу чергу, зростанням різниці в

оплаті праці, яка нині, наприклад, в Польщі вчетверо вища, ніж в Україні. Водночас, Польща відчуває дефіцит працівників на тлі успішного економічного розвитку та рекордно низького безробіття. Завдяки безпрецедентним обсягам та складу сучасна міграція українців до Польщі не може не справляти вплив на ситуацію в обох країнах, стосунки між ними. Оскільки мотиви міграції передусім соціально-економічні, найпомітнішим цей вплив є у відповідній сфері. Завдяки українцям економіка Польщі задовольняє попит у робочій силі. А Україна отримує заробітки мігрантів, в декілька разів вищі, ніж зарплатня в Україні, які вони надсилають своїм сім'ям на Батьківщину. За підрахунками Національного банку Польщі, сумарний заробіток українців в Польщі в 2016 р. становив 12,6 млрд злотих проти 3,6 млрд в 2013 р. Сума переказів в Україну сягнула 8,1 млрд злотих (2,22 млрд доларів США), або в 2,5 рази більше, ніж в 2013 р. Ці кошти відіграють важливу роль соціального амортизатора, є чинником протидії бідності численних українських домогосподарств. Разом з тим, з виїздом до Польщі для України пов'язані й суттєві втрати, особливо, коли йдеться про міграцію молоді, фахівців. Вкрай тривожним є той факт, що, як свідчать соціологічні дані, понад третина українських студентів прагнуть після завершення навчання працевлаштуватися в Польщі (36,6 %), ще 22 % планують емігрувати до іншої країни, тоді як повернутися в Україну – лише 2,4 %.

Україна виступає не тільки як країна еміграції, але й як країна імміграції. За останні 10 років потік іммігрантів в Україну збільшився в 20 разів. На сьогоднішній день в Україні постійно проживають 247 тис. іноземних громадян і 71 тис. іноземців проживає тимчасово. Найчастіше в Україну іммігрують громадяни Росії, Грузії, Білорусі, Молдови. Регулювання міграційних процесів в Україні відбувається на основі єдності трьох складових: державного регулювання, ринкового саморегулювання і громадянського регулювання.

Основні терміни і поняття

Еміграція, імміграція, міграція, сальдо міграції, міграційна квота, рееміграція, «відплив умів».

Контрольні та дискусійні питання

1. *Які основні фактори міжнародної міграції робочої сили?*
2. *Охарактеризуйте основні види міжнародної міграції робочої сили.*
3. *У чому полягають стандартні ефекти міжнародної міграції робочої сили?*

4. Проаналізуйте наслідки міжнародної міграції робочої сили для державних фінансів.
5. Визначте особливості імміграційних потоків в Україні.
6. Якими заходами можна протистояти «відпливу умів» з України?
7. Чи можна вважати заходи державної політики щодо примушення до рееміграції іноземних громадян за форму «прихованого протекціонізму» стосовно національного ринку праці?

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Переміщення працездатного населення з однієї країни до іншої у пошуках роботи або кращих умов життя.
2. Виїзд працездатного населення з країни.
3. Прибуття працездатного населення до країни.
4. Різниця між потоками імміграції та еміграції.
5. Сума потоків еміграції та імміграції.
6. Міграція науково-технічних кадрів.
7. Міграція, пов'язана з рухом трудових ресурсів між континентами.
8. Міграція, пов'язана з рухом трудових ресурсів у межах континенту.
9. Виїзд мігрантів в іншу країну на постійне місце проживання.
10. Виїзд мігрантів в іншу країну для роботи за контрактом.
11. Щорічна міграція, пов'язана із збиранням врожаю.
12. Перенаселеність країни в'їзду, пов'язана з міграцією.
13. Матеріальні та психологічні витрати, пов'язані з міграцією.
14. Наслідки трудової міграції для ринку праці.
15. Отримання нових знань унаслідок трудової міграції.

Поняття:

- а) еміграція, трудова міграція;
- б) імміграція;
- в) міжконтинентальна міграція;
- г) чиста міграція;
- д) внутрішньоконтинентальна міграція;
- е) валова міграція;
- є) постійна міграція;
- ж) сезонна міграція;
- з) тимчасова міграція;
- и) стандартний ефект міграції;

- і) позитивний побічний ефект міграції;
- ї) негативний побічний ефект міграції;
- й) витрати міграції.

Вправа 2. *Оберіть єдину правильну відповідь.*

1. Міграція робочої сили – це:

- а) виїзд працездатного населення з країни за її кордони;
- б) в'їзд працездатного населення до країни з інших країн;
- в) повернення емігрантів на батьківщину на постійне проживання;
- г) переміщення працездатного населення через кордони певних національних економік зі зміною місця постійного проживання або періодичним поверненням до нього.

2. Еміграція робочої сили – це:

- а) виїзд працездатного населення з країни за її кордони;
- б) в'їзд працездатного населення до країни з інших країн;
- в) повернення емігрантів на батьківщину на постійне проживання;
- г) переміщення працездатного населення через кордони певних національних економік зі зміною місця постійного проживання або періодичним поверненням до нього.

3. Реєміграція робочої сили – це:

- а) виїзд працездатного населення з країни за її кордони;
- б) в'їзд працездатного населення до країни з інших країн;
- в) повернення емігрантів на батьківщину на постійне проживання;
- г) переміщення працездатного населення через кордони певних національних економік зі зміною місця постійного проживання або періодичним поверненням до нього.

4. «Відплив умів» – це:

- а) виїзд працездатного населення з країни за її кордони;
- б) в'їзд працездатного населення до країни з інших країн;
- в) міжнародна міграція висококваліфікованих кадрів;
- г) повернення емігрантів на батьківщину на постійне місце проживання;

д) переміщення працездатного населення через кордони певних національних економік зі зміною місця постійного проживання або періодичним поверненням до нього.

5. Масова міграція робочої сили стала типовим явищем міжнародної економіки, починаючи з:

- а) першої половини ХХ ст.;
- б) середини ХІХ ст.;

в) кінця XVIII ст.

6. Вкажіть основні причини міграції населення:

а) пошук роботи;

б) отримання більш високих доходів;

в) політичні репресії; г) правильно а, б, в;

д) правильно а, б.

7. Який з перелічених факторів міграції населення не економічний?

а) диференціація вартості робочої сили у межах окремих країн;

б) стан національного ринку праці;

в) дискримінація за національними та расовими ознаками;

г) структурна перебудова економіки.

8. Вкажіть види міжнародних міграційних потоків робочої сили за територіальною ознакою:

а) безповоротна, тимчасова, щоденна, маятникова;

б) легальна, нелегальна;

в) міжконтинентальна, континентальна;

г) міграція висококваліфікованої робочої сили, міграція некваліфікованої робочої сили;

д) міграція у межах розвинутих країн; міграція робочої сили між країнами, що розвиваються; міграція висококваліфікованої робочої сили з розвинутих країн до країн, що розвиваються; міграція з країн, що розвиваються, та постсоціалістичних країн до розвинутих.

9. Вкажіть види міжнародних міграційних потоків робочої сили за терміном:

а) тимчасова, щоденна, маятникова;

б) легальна, нелегальна;

в) міжконтинентальна, континентальна;

г) міграція висококваліфікованої робочої сили, міграція некваліфікованої робочої сили;

д) міграція у межах розвинутих країн; міграція робочої сили між країнами, що розвиваються; міграція висококваліфікованої робочої сили з розвинутих країн до країн, що розвиваються; міграція з країн, що розвиваються, та постсоціалістичних країн до розвинутих.

10. Вкажіть види міжнародних міграційних потоків робочої сили за ступенем законності:

а) тимчасова, щоденна, маятникова;

б) легальна, нелегальна;

в) міжконтинентальна, континентальна;

г) міграція висококваліфікованої робочої сили, міграція некваліфікованої робочої сили;

д) міграція у межах розвинутих країн; міграція робочої сили між країнами, що розвиваються; міграція висококваліфікованої робочої сили з розвинутих країн до країн, що розвиваються; міграція з країн, що розвиваються, та постсоціалістичних країн до розвинутих.

11. Вкажіть види міжнародних міграційних потоків робочої сили за рівнем кваліфікації мігрантів:

а) тимчасова, щоденна, маятникова;

б) легальна, нелегальна;

в) міжконтинентальна, континентальна;

г) міграція висококваліфікованої робочої сили, міграція некваліфікованої робочої сили;

д) міграція в межах розвинутих країн; міграція робочої сили між країнами, що розвиваються; міграція висококваліфікованої робочої сили з промислово розвинутих країн до країн, що розвиваються; міграція з країн, що розвиваються, та постсоціалістичних країн до розвинутих.

12. Який тип міграції населення передбачає щоденні поїздки до місця за кордони країни:

а) постійна;

б) тимчасова;

в) сезонна;

г) маятникова.

13. Валова міграція відображає:

а) різницю між потоками імміграції та еміграції;

б) суму потоків еміграції та імміграції;

в) кількість мешканців держави, що залишили кордони країни та змінили її громадянство протягом року;

г) кількість громадян країни, які прибули з інших держав та отримали її громадянство та (або) право на тимчасове місце проживання протягом року.

14. Чиста міграція відображає:

а) різницю між потоками імміграції та еміграції;

б) суму потоків еміграції та імміграції;

в) кількість мешканців держави, що залишили кордони країни та змінили її громадянство протягом року;

г) кількість громадян країни, які прибули з інших держав та отримали її громадянство та (або) право на тимчасове місце проживання протягом року.

15. Громадянин Сидорчук, який залишив Україну та отримав дозвіл на постійне місце проживання у Канаді, вважається:

- а) у Канаді – емігрантом, а в Україні – іммігрантом;
- б) у Канаді – іммігрантом, а в Україні – емігрантом;
- в) туристом.

16. Відомо, що у 2009 р. з країни А емігрувало 5000 чол., а іммігрувало – 6000 чол. Визначте, чому дорівнювали у 2009 р. показники валової та чистої міграції у країні А:

- а) валова міграція – 1000 чол., чиста міграція – 1000 чол.;
- б) валова міграція – 6000 чол., чиста міграція – 5000 чол.;
- в) валова міграція – 1000 чол., чиста міграція – 1000 чол.;
- г) валова міграція – 11000 чол., чиста міграція – 1000 чол.

17. Міжнародний ринок трудових ресурсів охоплює:

- а) національні ринки робочої сили;
- б) національні ринки робочої сили та взаємозв'язки між ними;
- в) національні і регіональні ринки робочої сили;
- г) національні й регіональні ринки робочої сили та взаємозв'язки між ними.

18. Традиційні центри імміграції – це:

- а) Пакистан, Південна Корея, Тайвань, Японія;
- б) Кувейт, Південно-Африканська Республіка, Росія;
- в) Австралія, Німеччина, США;
- г) країни Латинської Америки.

19. Сучасні країни найбільшої імміграції:

- а) Пакистан, Південна Корея, Тайвань, Японія;
- б) Кувейт, Південно-Африканська Республіка, Росія;
- в) Австралія, Німеччина, США;
- г) країни Латинської Америки.

20. Домінуючу частку сучасних міграційних потоків становлять:

- а) робітники;
- б) підприємці;
- в) службовці;
- г) менеджери середньої ланки управління;
- д) менеджери вищої ланки управління.

21. Якщо необхідною умовою імміграції є отримання статусу біженця, то це:

- а) сімейна міграція;
- б) економічна міграція;
- в) гуманітарна міграція.

22. Який з наведених наслідків міграції робочої сили є позитивним для окремої фірми:

- а) розширення місткості внутрішнього ринку;
- б) омолодження нації;
- в) економія коштів на освіту та перекваліфікацію робочої сили;
- г) оплата іноземної робочої сили за порівняно меншими ставками, зменшення витрат на виробництво продукції;
- д) спрощення структурних зрушень в економіці.

23. Визначте непрямий інструмент еміграційної політики держави:

- а) кваліфікаційні вимоги до суб'єктів трудової міграції;
- б) митна політика, що передбачає пільги для реемігрантів;
- в) лімітування видачі закордонних паспортів;
- г) заборона на виїзд певних категорій працівників;
- д) встановлення термінів обов'язкової роботи в країні після отримання освіти за державний кошт.

24. Визначте прямий інструмент еміграційної політики держави:

- а) надання пільг за валютними вкладками;
- б) митна політика, що передбачає пільги для реемігрантів;
- в) заборона на виїзд певних категорій працівників;
- г) валютна та банківська політика, орієнтована на заохочення валютних переказів з-за кордону.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке – помилкове.*

1. У країні в'їзду внаслідок трудової міграції рівень заробітної плати знижується.

2. У країні в'їзду внаслідок трудової міграції рівень заробітної плати підвищується.

3. Унаслідок трудової міграції підприємці країни в'їзду виграють.

4. Унаслідок трудової міграції підприємці країни в'їзду програють.

5. Унаслідок трудової міграції працівники країни в'їзду програють.

6. Унаслідок трудової міграції працівники країни в'їзду виграють.

7. Унаслідок трудової міграції працівники країни виїзду виграють.

8. Унаслідок трудової міграції працівники країни виїзду програють.

9. Унаслідок трудової міграції підприємці країни виїзду виграють.

10. Унаслідок трудової міграції підприємці країни виїзду програють.

11. Країна в'їзду в цілому програє внаслідок трудової міграції.

12. Країна виїзду в цілому виграє внаслідок трудової міграції.

13. Країна виїзду в цілому програє внаслідок трудової міграції.

14. Країна в'їзду в цілому виграє внаслідок трудової міграції.

Література до теми 11

1. Міжнародна економіка: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Козак Ю.Г., Лук'яненко Д.Г., Макогон Ю.В. та ін.]: За ред. Ю.Г. Козака, Д.Г. Лук'яненка, Ю.В. Макогона [3-тє вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2018. – С. 13-21.
2. Міжнародна економіка. Підруч. / За ред. А.О. Задой, В.М. Тарасевича. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 233-244.
3. Міжнародна економіка: навч. посіб. / Л.С. Шевченко, О.А. Гриценко, Т.М. Камінська та ін.: за заг. ред. С.М. Макухи. – Х.: Право, 2012. – С. 176-190.
4. Міжнародна економіка: навч. посіб. / В.В. Білоцерківець, О.О. Завгородня, В.К. Лебедева та ін. / за ред. А.О. Задой, В.М. Тарасевича. – Д.: Вид-во ДУЕП, 2010. – С. 195-203.
5. Міжнародна трудова міграція: види, причини та основні напрями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/80949/ekonomika/mazhнародna_trudova_migratsiya_vidi_prichini_osnovni_napryami
6. Прогнімак О.Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди і перспективи / О.Д. Прогнімак // Економічний вісник Донбасу. - 2018. - № 1(51). – С.187-197.
7. Кондратьев В. Инфраструктура и экономический рост / В. Кондратьев // Мировая экономика и международные отношения. - 2011. - № 11. - С. 18-24.

ТЕМА 12.

СВІТОВА ВАЛЮТНА СИСТЕМА ТА ЇЇ СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Основні питання для вивчення

- 12.1. Валютна система та її структура.
- 12.2. Еволюція світової валютної системи.
- 12.3. Сучасна трансформація світової валютної системи.
- 12.4. Регіональні валютні системи. Особливості еволюції регіональних валютних систем в умовах глобалізації.
- 12.5. Реформування валютної системи України в умовах глобалізації.

12.1. Валютна система та її структура

Виникнення валютної системи, як складової грошово-кредитної системи, базується на виконанні грошима функції світових грошей в процесі обслуговування міжнародного руху товарів, ресурсів, робочої сили тощо. Отже валютні відносини та валюти різних країн становлять основу функціонування валютної системи, яка постійно еволюціонує та посилює взаємозалежність країн на міжнародному рівні.

Лауреат Нобелівської премії з економіки П. Кругман та М. Обстфельд визначають міжнародну валютну систему як сукупність інституцій, що набувають форми міжнародних каналів взаємозв'язку на основі грошово-кредитних домовленостей між країнами [9, с. 504].

Найбільшого поширення серед науковців набуло таке трактування валютної системи: *валютна система* – це інституційно-правова форма функціонування та організації валютних відносин. З економічного аспекту валютна система є сукупністю валютно-економічних відносин, що історично склалися на основі інтернаціоналізації господарських зв'язків, а з організаційно-правового – державно-правовою формою організації валютних відносин, закріпленою національним законодавством з урахуванням норм міжнародного права.

Наукову цінність має структурно-функціональний підхід до трактування валютної системи. Так лауреат Нобелівської премії П. Самуельсон трактує валютну систему як структуру, в межах якої встановлюються валютні курси, визначаються характер міжнародної торгівлі та напрямки руху капіталу між країнами, а також врівноважується платіжний баланс [7, с. 1098].

Різноманітність підходів до визначення поняття «валютна система» характеризує багатогранність валютної сфери та перманентність розвитку валютних відносин в умовах посилення глобалізаційних процесів.

Залежно від масштабів функціонування розрізняють національні, світову та регіональні валютні системи.

Національна валютна система – це інституційно-правова форма функціонування та організації валютних відносин країни. Національна валютна система підпорядкована валютному законодавству країни.

Структура національної валютної системи:

- Національна валютна одиниця.
- Валютні відносини, що функціонують на національному рівні.
- Національний валютний ринок.
- Механізм формування валютного курсу, який включає:

4.1. *Валютний курс* національної грошової одиниці, що є виразом ціни національної валюти відносно іноземної;

4.2. *Паритет валюти*, тобто співвідношення національної валюти з валютами інших країн, що базується на основі їхньої купівельної спроможності щодо певного набору товарів та послуг;

4.3. *Режим конвертованості валюти*, тобто порядок і умови обміну національної грошової одиниці на іноземні валюти;

4.4. *Валютні обмеження та валютний контроль*, які варто розглядати як сукупність нормативних правил, встановлених у законодавчому й адміністративному порядку у сфері регламентації валютних операцій між резидентами і нерезидентами певної країни;

4.5. *Режим валютного курсу* – законодавчо визначений порядок встановлення валютного курсу – від жорсткої фіксації до «вільного плавання», коли валютний курс встановлюється винятково під дією законів ринкового попиту й пропозиції;

4.6. *Склад офіційних золотовалютних резервів та міжнародна валютна ліквідність держави* – це здатність держави своєчасно та повною мірою погашати власну заборгованість перед іншими країнами;

4.7. *Регламентація міжнародних розрахунків*, що охоплює порядок відкриття рахунків в іноземній валюті всередині країни, рахунків у національній валюті за кордоном і порядок здійснення міжнародних платежів та переказів;

4.8. *Режим функціонування національного валютного ринку*, який визначає порядок здійснення валютних операцій на міжбанківському, біржовому й готівковому валютних ринках.

5. *Державні установи*, що здійснюють валютне регулювання.

6. Валютно-курсова політика держави та інструменти валютного регулювання, які можна визначити як сукупність методів і засобів, що використовуються органами валютного регулювання з метою стабілізації курсу національної валюти.

7. Нормативно-правові акти у сфері валютного регулювання.

Світова (і регіональна) валютна система – це форма організації міжнародних валютних відносин, що обумовлюється розвитком міжнародної економіки як цілісної системи (або набуває регіонального характеру), закріплюється міждержавними угодами й регульована міжнародними валютно-кредитними і фінансовими організаціями.

Світова валютна система (СВС) виконує такі *функції*: опосередкування міжнародних економічних зв'язків; забезпечення платіжно-розрахункового обороту в межах світового господарства; створення сприятливих умов для розвитку міжнародного поділу праці, нормального відтворювального процесу та безперебійної реалізації вироблених товарів; регламентація та координування режимів національних валютних систем; уніфікація і стандартизація принципів валютних відносин; регулювання валютної сфери та платіжного балансу; забезпечення міжнародної валютної ліквідності.

Елементи світової (регіональної) валютної системи:

1. Система валют і валютних цінностей.
2. Валютні відносини світового (регіонального) рівня.
3. Міжнародні валютні ринки та ринки золота.
4. Валютно-курсовий механізм світового (регіонального) рівня, який подібно до структури національної валютної системи, містить ряд складових елементів, серед яких:

- 4.1. Валютні курси та валютні паритети;
- 4.2. Умови взаємної конвертованості валют;
- 4.3. Регламентація режимів валютних курсів;
- 4.4. Міждержавне регулювання валютних обмежень;
- 4.5. Форми міжнародних розрахунків;
- 4.6. Міждержавне регулювання *міжнародної валютної ліквідності*, яка в масштабі світової економіки означає забезпеченість світового платіжного обороту міжнародними резервними активами;
- 4.7. Режими міжнародних валютних ринків та ринків золота.

5. Міждержавні валютно-кредитні організації та відповідні системи норм та регламентацій у сфері міжнародних розрахунків. Головними валютно-фінансовими організаціями глобального рівня на сучасному етапі розвитку світової валютної системи є міжнародний валютний фонд (МВФ), Група Світового банку, Банк міжнародних розрахунків та ін.

ТЕМА 12. СВІТОВА ВАЛЮТНА СИСТЕМА ТА ЇЇ СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

12.2. Еволюція світової валютної системи

Світова валютна система виникла на основі грошових систем, що існували в деяких країнах. Етапи розвитку світової валютної системи представлені у табл. 12.1.

Таблиця 12.1

Етапи еволюції світової валютної системи

Етапи	Стандарт	Валютний режим	Принципи	Переваги	Недоліки
Система золотого стандарту: – Паризька (1867–1922 рр.) – Генуезька (1922–1944 рр.)	Золото-монетний Золото-девізний, заснований на золоті і валютах, конвертованих у золото	Функціонування курсу на основі золотого паритету	– Золото – головна міжнародна розрахункова одиниця і резервний актив. – Валютний курс визначається на основі золотого вмісту валют. – Забезпечення якості співвідношення між запасами золота і кількістю паперових грошей в обігу. – Конвертованість золота і вільне переміщення його між країнами. – Моноцентричність побудови світової валютної системи золотого стандарту.	– Стабільність валютних курсів. – Стабільність внутрішніх цін. – Незначний і короткостроковий характер інфляції. – Тенденція до зближення національних економік, формування світового господарства. – Забезпечується довгострокова рівновага платіжного балансу.	– Висока вартість функціонування. – Неможливість проведення незалежної монетарної політики. – Жорстка залежність від зовнішніх факторів (масштаби видобутку золота тощо). – Певна регіональна обмеженість: система надавала значні переваги одним країнам за рахунок інших. – Історична обмеженість.
Бреттон-Вудська (1944–1978 рр.)	Золото-валютний (золото-доларовий)	Функціонування курсу на основі валютних паритетів	– Для країн-учасниць МВФ зберігалася роль золота як загального еквівалента, платіжного засобу і розрахункової одиниці у міжнародному обігу. – Резервною валютою стає американський долар, визначаються паритети (пропорції обміну) як у золоті, так і у доларах США відповідно їх золотому вмісту (унція = 35 г золота). – Проведення девальвації тільки з санкції МВФ. – Доприримання принципу фіксованих курсів. – Передбачався перехід до взаємної конвертованості всіх валют країн-учасниць МВФ. – Заборонено вільну приватну купівлю та продаж золота. – Моноцентричність побудови золотодоларової СВС.	– Більша стабільність валютної системи і стабілізація механізмів міжнародних розрахунків. – Створення особливого механізму ключових валют і розширення на цій основі обсягу та структури міжнародних ліквідних засобів. – Впровадження вільної конвертованості валют. – Автоматичне регулювання платіжного балансу і державного бюджету. – Формування міждержавної інституційно-правової системи, спрямованої на регламентацію поведінки економічних суб'єктів у фінансовій сфері.	– Залишається висока вартість функціонування. – Неможливість для членів МВФ проводити незалежну валютну політику. – Чутливість до зовнішніх шоків. – Неможливість забезпечення необхідного рівня міжнародної ліквідності. – Незадоволеність держав у своєчасному корегуванні валютних курсів. – Суперечливий характер функціонування.
Ямайська (1978 р. – сьогодні)	Паперово-валютний стандарт (СДР – міжнародна валютна одиниця)	Вільний вибір валютного режиму	– Повна демонетизація золота у валютних відносинах. – Використання багатьох національних валют (паралельно з долларом, а також колективних валют) у якості міжнародних розрахункових та ліквідних засобів. – МВФ як інститут міждержавного валютно-кредитного регулювання. – Перетворення колективної грошової одиниці – СДР – у головний резервний актив і міжнародний засіб розрахунків і платежів. – Введення «плаваючих» валютних курсів. – Поліцентричність побудови світової валютної системи.	– Відносна гнучкість та демократизм, відповідність принципам відкритої ринкової економіки та тенденції глобалізації. – Підривається диктат американського долара. – Можливість проведення самостійної національної грошово-кредитної політики.	– Нестійкий характер функціонування, непередбачуваність валютних курсів та значні масштаби валютних спекуляцій. – Зростання валютних ризиків. – Хронічний, глобальний характер інфляції. – Постійна незбалансованість міжнародних розрахунків. – Відсутність механізму автоматичного регулювання платіжного балансу і державного бюджету. – Необхідність створення спеціальних інститутів та фінансових інструментів для зниження валютних ризиків та збільшення обсягів і диверсифікації міжнародних валютних ліквідних засобів.

Перша міжнародна грошова система почала зароджуватися в XIX ст. і юридично була оформлена на Міжнародній конференції в 1867 р., що відбулася в Парижі. Конференція визнала золото єдиною формою світових грошей і вперше визначила напрям уніфікації національних грошових

систем. Ця система відома в історії як система «золотого стандарту», яка у свою чергу пройшла два етапи розвитку: система золотомонетного стандарту (Паризька система, 1867 р.) та система золотодевізного стандарту (Генуезька система, 1922 р.). Основним принципом системи золотого стандарту стало виконання золотом функції світових грошей.

Подальша еволюція світової валютної системи відбиває:

- еволюцію грошового матеріалу від товарних металевих грошей до паперово-кредитних, поступову демонетизацію золота;
- зміну принципів встановлення валютного курсу, ступеню впливу держави на процеси курсоутворення.

Характерні ознаки демонетизації золота:

- золото остаточно втрачає функції грошей;
- не може слугувати мірою вартості грошей, основою визначення валютних курсів; скасовується прив'язка валют до золота;
- золото вилучається з власних операцій МВФ.

Характер функціонування і стабільність світової валютної системи залежать від ступеня відповідності її принципів структурі світового господарства, розстановці сил та інтересам провідних країн. При зміні даних умов виникають періодичні кризи світової валютної системи, які завершуються її крахом і створенням нової валютної системи.

На основі аналізу історії криз та реформування світової валютної системи проф. Красавіна Л.М. виділяє найбільш типові *причини реформування СВС*, в тому числі у сучасних умовах:

- структурні зміни в розвитку економіки, які стимулювали інтернаціоналізацію економічних і валютних відносин;
- світові циклічні економічні кризи, які викликають валютну нестабільність в світі;
- криза СВС – порушення її функціонування у зв'язку зі змінами в міжнародній економіці і політиці;
- зміна співвідношення сил між країнами, світовими економічними та фінансовими центрами в умовах однополярної і багатополлярної моделей розвитку світу;
- Перша і Друга світові війни;
- протистояння ринкового і державного економічного і валютного регулювання;
- зміна філософських і наукових поглядів на функціональні форми світових грошей, роль золота, режими валютних курсів, інституційну структуру СВС [2].

Кризи світової валютної системи тривають зазвичай тривалий час, супроводжуються валютними війнами і закінчуються модернізацією системи.

Валютна війна – це боротьба між державами за ринки збуту, сфери застосування капіталу, джерела сировини за допомогою різних форм валютної політики.

Так, криза Паризької валютної системи (1867 р.) (золотомонетного стандарту) тривала близько 10 років (1913-1922 рр.) і супроводжувалася серйозними політичними протиріччями і валютними війнами між США і Великою Британією з одного боку та Німеччиною – з іншого, що призвело до Першої світової війни (1914-1918 рр.). Переможці у війні – США, Велика Британія і Франція – ініціювали зміни світової валютної системи і перехід до золотодевізного стандарту – Генуезької валютної системи (1922 р.). Криза Генуезької валютної системи почалася в 1929 р., тривала 8 років (до 1936 р.) і супроводжувалася валютними війнами між США і Великою Британією, що закінчилися перемогою США і прийняттям американського варіанту валютної системи, яка отримала назву Бреттон-Вудської (1944 р.).

Криза Бреттон-Вудської валютної системи тривала 9 років – з 1967 по 1975 рр. – і супроводжувалася валютними війнами між Францією і США, а також Францією і Німеччиною. У цей період виникли три конкуруючих між собою регіональних економічних центри світового розвитку – США, Західна Європа, Японія, що спричинило створення нової СВС – Ямайської (1976 р.).

Криза Ямайської СВС почалася на рубежі ХХ-ХХІ ст. у зв'язку із глобалізацією світової економіки і фінансів.

Ознаки кризи Ямайської валютої системи:

– Невідповідність базового стандарту СДР умовам глобалізації світової економіки, відмова країн від домінуючого використання єдиної міжнародної валюти у вигляді СДР.

– Загострення міждержавних протиріч у валютній сфері в умовах монополізму американського долара. При цьому головна підтримка долару надходить з країн Азії та деяких інших країн, що розвиваються, які здійснюють політику нагромадження доларових резервів у величезних масштабах з метою послабити національні валюти і підвищити конкурентоспроможність експорту, а також зберегти приплив капіталу з-за кордону. Сьогодні частка долару США в структурі світових валютних резервів становить 63,3%, а в структурі обороту глобального валютного ринку – 86,3%.

Проявом загострення міждержавних протиріч у валютній сфері можна вважати валютні війни між США, країнами ЄС і Японією.

– Збільшення частоти та кількості валютних криз. *Валютна криза* – це один з типів фінансової кризи, що представляє собою загострення протиріч у валютній сфері, проявляється в різкому падінні вартості національної грошової одиниці в результаті втрати економічними агентами довіри до неї. При цьому, кризи стали носити багатосторонній характер, охоплюючи: біржову, банківську, валютну і боргову сфери.

– Довготривалий дефіцит у міжнародній торгівлі більшості розвинених країн світу, а також в їх державних бюджетах, особливо це стосується США, як провідної світової держави.

– Нестабільність більшості світових валют, крах національних валютних систем, посилення негативного впливу глобальної валютної нестабільності на економічний розвиток країн світу.

– Обмежена роль і неефективність політики МВФ щодо попередження і подолання глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр.

– Регіоналізація СВС. Виникнення Європейської регіональної валютної системи, а згодом – економічного і валютного союзу.

– Кризові явища у зоні євро, ризики дезінтеграції ЄС у довгостроковій перспективі.

12.3. Сучасна трансформація світової валютної системи

Криза завжди приводить до виникнення альтернативних проєктів з реформування світової валютної системи, які базуються на врахуванні тенденцій її еволюції.

Найважливіші *тенденції сучасної світової валютної системи*:

– глобалізація світової економіки і фінансів, значне підвищення ступеню інтернаціоналізації господарських зв'язків;

– посилення регульованого характеру, відповідне поширення практики встановлення режиму регульованих плаваючих валютних курсів, які підтримуються жорсткими методами валютного регулювання;

– зростання ролі у міжнародній економіці об'єднаної Європи, Японії, країн з ринками, що формуються, Азіатсько-Тихоокеанського регіону, в першу чергу Китаю та Індії, а також країн пострадянського простору (Росії, Казахстану) і деяких країн Латинської Америки (Бразилії, Аргентини);

– ускладнення структури, перш за все, за рахунок розвитку регіональних валютних систем; почався процес розподілу світового валютного ринку на три основні сегменти: американський, європейський, азіатсько-тихоокеанський;

– реформування базового стандарту СДР шляхом збільшення їх частки у світових валютних і золотовалютних резервах та підвищення вимог до

країн-емітентів валют, що включені до кошика СДР, удосконалення методології формування вартості СДР (в даний час СДР представляють собою валюту кошикового типу, її курс визначається на основі середньозваженого курсу найбільш стабільних валют);

– суттєве зростання попиту на долар та євро як резервні валюти з боку країн, що розвиваються, які акумулюють 75% офіційних золото-валютних резервів. Ключову роль в цьому зіграли швидке зростання експортної виручки провідних країн, що розвиваються, і суттєве збільшення припливу на їхні ринки іноземного капіталу;

– інтернаціоналізація валют провідних країн, що розвиваються, глобалізація їх валютно-фінансової політики, її спрямованість на зміцнення національної валюти;

– конкуренція валют провідних регіональних центрів світу, формування валютного поліцентризму. Поступове зменшення ролі долара як домінуючої міжнародної валюти, посилення конкуренції з боку інших грошових одиниць;

– диверсифікація офіційних золотовалютних резервів в напрямку збільшення частки євро та інших резервних валют і відповідного зменшення частки долара.

Напрямки подальшого реформування діючої Ямайської світової валютної системи, деякі з яких мають дискусійний характер:

– реформування існуючої світової резервної системи за наступними *альтернативними сценаріями*: збереження доларової системи; створення на основі долара і євро двовалютної системи; формування мультивалютного стандарту на основі конвертованих валют; створення системи на базі регіональних валют; розширення сфери функціонування СДР і створення системи з використанням СДР в якості єдиної світової резервної валюти; повернення до золотого стандарту; створення наднаціональної глобальної валюти (global currency) як базового принципу світової валютної системи в умовах глобальної економіки;

– реформування механізмів надання ліквідності й компенсаційного фінансування, зокрема на основі ефективного об'єднання валютних резервів як на багатосторонньому, так і на регіональному рівнях;

– удосконалення підходів до вибору режимів валютних курсів, збереження демократичного права країн на вибір будь-якого курсового режиму у поєднанні з включенням національного режиму курсоутворення в перелік головних об'єктів інтегрованого нагляду МВФ;

– забезпечення ефективного контролю за рухом капіталу, в тому числі фіктивного;

- реформування міжнародних фінансових інститутів, перерозподіл квот у МВФ і Світовому банку;
- зміцнення національних та регіональних фінансових систем;
- розширення представництва країн з ринками, що формуються, в міжнародних фінансових інститутах і підвищення їх ролі у світовій фінансовій системі;
- розвиток ринку віртуальних валют (у 2015 р. італійська банківська група Intesa Sanpaolo визнала біткоїн потенційним глобальним стандартом у майбутньому) і поширення біткоїн-технологій (VCS - virtual currency scheme(s)) на всі сфери міжнародних економічних відносин;
- формування захисних механізмів від несприятливих наслідків руху спекулятивного капіталу.

Завершення реформи світової валютної системи з урахуванням структурних зрушень в економіці і сучасної моделі багатопольярного світу має важливе значення для забезпечення економічної, фінансової і валютної стабільності в умовах глобальних викликів.

12.4. Регіональні валютні системи. Особливості еволюції регіональних валютних систем в умовах глобалізації

Регіональна валютна система являє собою договірно-правову форму організації валютних відносин групи країн.

Елементи регіональної валютної системи:

- регіональна міжнародна розрахункова одиниця;
- спеціальний режим регулювання валютних курсів;
- загальні валютні фонди і регіональні кредитно-розрахункові установи.

Сучасний етап розвитку світової валютної системи характеризується активізацією процесів регіональної валютної інтеграції, основною метою якої є створення регіональної валютної системи як основи валютного союзу. Ці процеси в епоху глобалізації спостерігаються на всіх континентах. На Африканському континенті виділяють Центральнопівденноафриканське валютно-економічне співтовариство (СЕМАК) і Західноафриканський економічний і валютний союз (ЗАЕВС), які мають спільну валюту: франк Африканського фінансового співтовариства – франк КФА. В країнах Азії, на Американському континенті, в тихоокеанському регіоні та на пострадянському просторі також формуються наміри по створенню інтеграційних утворень у валютній сфері. Найбільш успішним прикладом валютної інтеграції у сучасному світі є валютний союз європейських країн, основою якого є європейська валютна система.

ТЕМА 12. СВІТОВА ВАЛЮТНА СИСТЕМА ТА ЇЇ СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Європейська валютна система (ЄВС) – форма міждержавного регулювання валютних відносин країн європейського інтеграційного комплексу.

Цілі утворення та стартові механізми європейської валютної системи наведені відповідно на рис. 12.1. та рис. 12.2.

Етапи розвитку ЄВС:

I етап (1947 - 1950 рр.) – валютні угоди між країнами Західної Європи складались головним чином на двосторонній основі.

II етап (1950 - 1958 рр.) – сформувався та функціонував Європейський платіжний союз, який об'єднав 17 країн Західної Європи.

III етап (1959-2008 рр.) пов'язаний із утворенням і функціонуванням Європейської валютної системи (1979-1998 рр.) та Економічного і валютного союзу (з 1999 р.), формування якого не завершено і сьогодні та передбачає утворення спільного для країн – членів ЄС Європейського центрального банку та заміну національних валют спільною єдиною валютою – євро.

Рис. 12. 1. Цілі утворення Європейської валютної системи

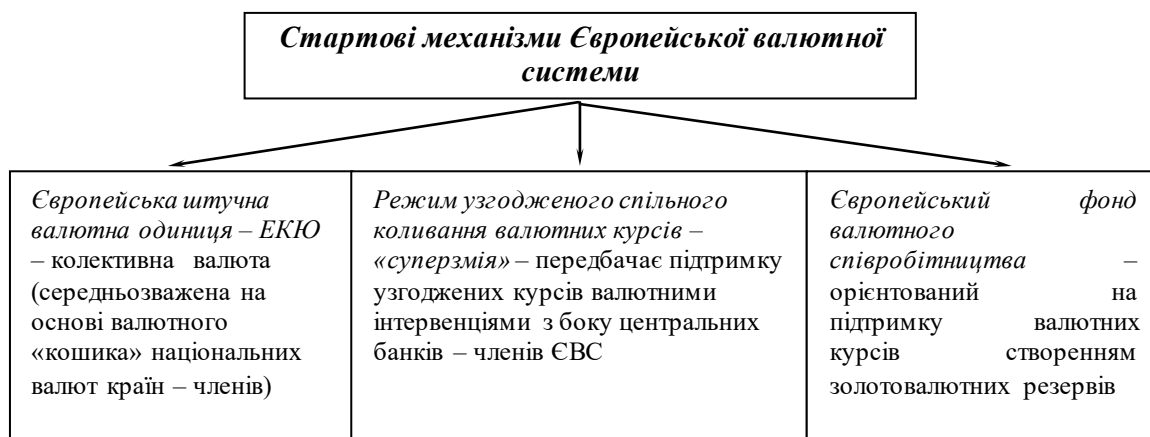

Рис.12.2. Стартові механізми Європейської валютної системи

Для досягнення цього європейська валютна інтеграція продовжила свій розвиток в межах реалізації наступних проектів:

1. План Вернера (1971 р.) – план поетапного створення економічного і валютного союзу – передбачав запровадження повної конвертованості

валют, скорочення міжкурсних коливань, в тому числі за рахунок коштів фонду валютної стабілізації, уніфікацію валютної політики і подальший перехід до єдиної валюти.

2. Створення Європейської валютної системи (1978 р.) з метою зміцнення економічного і валютного союзу. В межах цього проекту у 1997 р. була створена наднаціональна валютна одиниця - *ЕКЮ* (безготівкова валюта-корзина, що включає дев'ять валют різних країн). Основними принципами європейської валютної системи, що забезпечували досягнення поставленої мети, стали: колективна міжнародна розрахункова одиниця ЕКЮ як базовий стандарт; використання золота як реального резервного активу; використання режиму «європейської валютної змії» (введення обмежень для валютних коливань) для спільного плавання валютних курсів; створення механізму міждержавного регулювання обмінних курсів на основі європейського фонду валютного співробітництва (ЄФВС), що заснований на внески країн-учасниць з метою надання тимчасової фінансової допомоги окремим учасникам по врегулюванню дефіциту платіжного балансу і проведенню розрахунків по валютним інтервенціям центральних банків.

3. План Делора (1989 р.) – програма створення політичного, економічного і валютного союзу, що став основою *Маастрихтської угоди* 1992 р., яка визначила три етапи становлення *Європейського економічного і валютного союзу (ЄЕВС)* (табл.12.2).

Таблиця 12.2

Етапи становлення Європейського економічного і валютного союзу

Етапи	Характерні ознаки
Перший (1990 – 1998 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> *повна лібералізація руху капіталів усередині ЄС; *завершення процесу формування єдиного внутрішнього ринку ЄС; *створення Європейського валютного інституту, основною метою якого була підготовка до організації Європейської системи центральних банків і до емісії ЕКЮ; *розробка заходів щодо зближення (конвергенції) низки економічних параметрів для країн-членів.
Другий (січень 1999 р. - червень 2002 р.)	<ul style="list-style-type: none"> *створення незалежної Європейської системи центральних банків на чолі з Європейським центральним банком; *встановлення фіксованого курсу для валют країн – членів ЄЕВС між собою, а також відносно ЕКЮ; *емісія єдиної грошової одиниці – євро; *проведення єдиної валютної політики країнами – членами ЄЕВС.
Третій - сучасний	<ul style="list-style-type: none"> *фіксація курсів національних валют відносно євро, здійснення фінансових безготівкових операцій, як у євро, так і в національній валюті; *впровадження з 1 січня 2002 р. євро у готівковий обіг та його перетворення в єдину європейську валюту країн Євросоюзу; *розробка та реалізація плану розширення валютного союзу.

ТЕМА 12. СВІТОВА ВАЛЮТНА СИСТЕМА ТА ЇЇ СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Основні принципи сучасної європейської валютної системи:

1. Створення повномасштабного економічного і валютного союзу з єдиним наднаціональним Європейським центральним банком і спільною грошовою одиницею «євро».

2. *Європейська валютна одиниця – євро*, яка замінила національні грошові одиниці 19 (Єврозона) з 28 країн - учасниць Європейського Союзу (2017 р.) (табл. 12.3).

Всі країни – члени ЄС – мають право увійти до Єврозони, якщо задовольняють певним економічним критеріям (табл. 12.4), а для всіх нових членів ЄС перехід на євро (раніше чи пізніше) є умовою вступу до союзу.

Таблиця 12.3

Використання євро країнами – учасницями Європейського Союзу

Країни	Валюта	Дата переходу
Австрія, Бельгія, Німеччина, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Фінляндія, Франція	євро	1999 р.
Греція	євро	2001 р.
Словенія	євро	2007 р.
Кіпр, Мальта	євро	2008 р.
Словаччина	євро	2009 р.
Естонія	євро	2011 р.
Латвія	євро	2014 р.
Литва	євро	2015 р.
Велика Британія	фунт стерлінгів	не планується
Данія	датська крона	не планується
Швеція	шведська крона	не планується
Угорщина	угорський форинт	термін не встановлений
Польща	польський злотий	термін не встановлений
Чехія	чеська крона	термін не встановлений
Болгарія	болгарський лев	термін не встановлений
Хорватія	хорватська куна	термін не встановлений
Румунія	румунський лей	1 січня 2019 р.

Джерело: Валюти стран-участниц Европейского союза [Електронний ресурс] / Ereport.ru. – Режим доступу: <http://www.ereport.ru/articles/ecunions/euhyst.htm> (дата звернення 11.05.2017).

3. Інтервенційний курсовий механізм – коридор коливань ринкових курсів між валютами країн-учасниць – чітко визначений. Якщо курс однієї валюти щодо іншої виходить за межі коридору, то центральні банки зацікавлених держав вживають відповідних заходів, здійснюючи примусові інтервенції на валютних ринках.

Критерії входження в зону євро для країн-учасниць

Критерій	Норматив
1. Дефіцит державного бюджету	не більше 3% ВВП
2. Державний борг (внутрішній і зовнішній)	не більше 60% ВВП
3. Щорічне зростання цін	не вище, ніж 1,5% понад середній рівень інфляції в трьох найбільш благополучних країнах ЄС
4. Середній розмір довгострокової процентної ставки	не вище 2% понад середній рівень ставок в трьох найбільш розвинених країнах ЄС
5. Межі коливань взаємних валютних курсів	+15 %
6. Утримання своєї валюти в системі ERM (Європейський механізм регулювання валютних курсів)	протягом двох років поспіль

4. Кредитний механізм – якщо бракує коштів для здійснення валютних інтервенцій при досягненні нижньої або верхньої межі коридору коливань курсів валют, центральні банки використовують взаємну кредитну допомогу.

Основними перевагами введення єдиної валюти є:

- зменшення операційних витрат;
- розширення і зростання ліквідності фінансових ринків;
- зменшення валютних ризиків;
- спрощення міжнародних фінансових операцій;
- вирівнювання можливостей економічного співробітництва завдяки вирівнюванню умов торгівлі;
- запровадження єдиного масштабу цін;
- зменшення курсових витрат і ризиків під час здійснення економічних операцій.

Сучасний *IV етап* розвитку європейської валютної системи (з 2008-2009 рр.–сьогодення) пов'язаний із утворенням нової її конструкції, яка відповідає викликам глобалізації світової економіки і фінансів. Йдеться про консолідацію ЄЕВС (Європейського економічного і валютного союзу) і завершення його створення в оновленому вигляді до 2025 р. [див. J.-C. Juncker, D. Tusk, J. Dijsselbloem, M. Draghi, and M. Schulz. *Completing Europe's Economic and Monetary Union*, 2015]. Цей процес передбачає вирішення *основних проблем єдиної європейської валюти в умовах геополітичної нестабільності*. Серед таких:

- Істотні відмінності в рівнях розвитку економік і фінансових систем, політичної ваги, культури і традицій країн Єврозони. У подібній ситуації загальна грошово-кредитна політика і єдина валюта не здатні усунути специфіку кожної держави, що створює загрозу зіткнення міждержавних

інтересів та поширення кризових явищ (боргова криза країн із найменш розвиненими економіками, демографічна та міграційна кризи, Брекзит, політична деконсолідація тощо).

– На наднаціональний рівень відбулася передача лише грошово-кредитної політики, тоді як інші напрямки економічної політики не стали загальними для всіх країн (наприклад, бюджетно-податкова політика, соціальна політика тощо). В результаті Єврозона залишається конгломератом практично автономних виробничих комплексів різного рівня ефективності. Має місце відсутність зближення країн-учасниць зони євро в сфері конкурентоспроможності, продуктивності і вартості праці, недостатня синхронізація їх економічних циклів.

– Відсутність політичного союзу в межах Єврозони, що призводить до швидкого поширення економічних проблем на сусідні країни в умовах їх економічної інтегрованості та взаємозалежності.

– Євро не став валютою високоризикових інвестицій, внаслідок чого економіка Євросоюзу програє технологічну гонку США, а промислову – Китаю.

Концепція нового консолідованого Європейського економічного і валютного союзу на основі глибокої реальної конвергенції країн-членів об'єднання передбачає таке:

1. Євро – не тільки валюта, а політичний і економічний проект і тому вимагає солідарності всіх його учасників.

2. Умовою остаточної реалізації Проекту євро є одержання виграшу кожним з його учасників.

3. Створення справжнього Економічного союзу, в якому структурна сумісність національних економік забезпечує їх успішний розвиток в межах Валютного союзу.

4. Створення Фінансового союзу, Союзу ринків капіталу, Податкового союзу з метою регулювання численних ризиків та їх справедливого розподілу в межах Європейського економічного і валютного союзу.

5. Формування елементів Політичного союзу, які забезпечували б справжню демократичну звітність, легітимність і консолідацію інститутів зони євро.

6. Оптимізація процесу розширення Європейського економічного і валютного союзу шляхом посилення вимог до потенційних його учасників.

12.5. Реформування валютної системи України в умовах глобалізації

Реформування валютної системи України розпочалося одночасно з формуванням національної грошової системи в умовах становлення

державності України і трансформації командно-адміністративної системи в ринкову.

Реформування валютної системи України здійснюється поетапно.

I етап – 1991 р.-листопад 1994 р. – характеризувався наступними заходами:

– установлено ліцензування НБУ комерційних банків на здійснення операцій в іноземній валюті;

– дозволено НБУ купувати і продавати іноземну валюту, представляти інтереси України у відносинах з центральними банками інших країн та у міжнародних валютно-фінансових органах;

– вихід з рублевої зони (1992 р.), початок офіційного котирування українського карбованця до російського рубля з одночасною девальвацією карбованця; створення механізму міждержавних розрахунків;

– запровадження у грудні 1992 р. режиму плаваючого валютного курсу українського карбованця; початок формування валютного ринку і роботи Української міжбанківської валютної біржі (УМВБ);

– офіційно започатковано створення державних золотовалютних резервів;

– з лютого 1993 р. проголошено курс на лібералізацію валютного ринку і запровадження дієвого механізму валютного регулювання і контролю;

– з метою приборкання інфляційних процесів з серпня 1993 р. до жовтня 1994 р. діє директивна фіксація курсу карбованця до долара США, німецької марки та російського рубля з посиленням адміністративних обмежень валютного ринку. 2 листопада 1993 р. було призупинено валютні торги на УМВБ.

II етап – друга половина 1994 р.-вересень 1996 р. Його характерні ознаки:

– повернення до ринкових методів організації валютних відносин, перехід з фіксованого до керованого плаваючого курсу, відновлення роботи УМВБ;

– ліквідація множинності валютних курсів;

– значне скорочення валютних обмежень.

III етап (кінець 1996 р.-II кв. 2008 р.) розпочався з випуску в обіг у 1996 р. постійної національної валюти – гривні і характеризувався наступними заходами і результатами:

– перехід на режим плаваючого валютного курсу гривні (курсоутворення обмежувалось до 2000 р. валютним коридором);

– певна децентралізація валютного ринку, припинення операцій на УМВБ та інших валютних біржах;

– подальша лібералізація доступу до валютного ринку юридичних і фізичних осіб-резидентів до рівня, адекватного вільній конвертованості національної валюти за поточними операціями;

– приєднання України (травень 1997 р.) до VIII Статті Статуту МВФ, що означало офіційне визнання вільної конвертованості гривні за поточними операціями;

– проведення більш гнучкої курсової політики в умовах стрімкого падіння курсу долару на світових фінансових ринках (2008 р.);

– реструктуризація золотовалютних резервів шляхом зменшення питомої ваги доларових резервів.

IV етап (III кв. 2008-2013 рр.) пов'язаний з адаптацією національної валютної системи до впливу світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. і досягненням тривалої валютно-курсОВОЇ стабільності внаслідок наступних кроків:

– активне застосування НБУ механізму валютних інтервенцій, введення ним у дію деяких регуляторних норм у сфері валютного регулювання, девальвація національної грошової одиниці і штучне утримання курсу гривні на заданому рівні;

– для збалансування валютного ринку НБУ видано ряд постанов, які стосувалися: встановлення обмежень для банківських установ щодо визначення курсу продажу іноземної валюти населенню; визначення порядку проведення валютних інтервенцій через механізм валютних аукціонів; обмеження прав фінансово-кредитних установ щодо можливості здійснення арбітражних валютних операцій; посилення банківського контролю за репатріацією іноземних інвестицій за кордон;

– НБУ визначив, що офіційний курс гривні має кореспондувати із середньозваженим курсом, який формувався за результатами торгів на міжбанківському валютному ринку України;

– підписання договору співпраці з МВФ у межах стабілізаційної кредитної Програми «Stand-by» на загальну суму 16,4 млрд. дол. США в умовах застосування НБУ більш гнучкого режиму валютного курсоутворення;

– після встановлення у другій половині 2009 р. офіційного валютного курсу на рівні 7,99 грн./дол. США, НБУ шляхом здійснення жорсткого валютного регулювання зафіксував його до початку 2014 р. Курсова стабільність у цей час стала основним пріоритетом у процесі реалізації валютної політики.

V етап (2014 р. – сьогодні) характеризується частковим реформуванням національної валютної системи в напрямку:

– її адаптації до впливу глобальних валютно-фінансових трансформацій;

– протидії політичним і геополітичним шокам в економіці країни, що спровокували наприкінці I кварталу 2014 р. валютну кризу, яка проявилася у стрімкій девальвації гривні (за підсумками 2014 р., офіційний курс гривні знизився з 7,99 грн./дол. США до 15,77 грн./дол. США, або на 97,4%) та у значному скороченні золото-валютних резервів НБУ (впродовж 2014 р. з 20,4 млрд. дол. США до 7,5 млрд. дол. США, або на 63,2%). Складність ситуації зумовлена також тим, що в часі збіглися політична, економічна, банківська й валютна кризи;

– реалізації стратегічного курсу на євроінтеграцію і відповідної переорієнтації прив'язки обмінного курсу від долара США до євро через більшу відповідність монетарної інтеграції з блоком євро.

На вирішення поставлених завдань спрямовані наступні заходи:

– формально проголошений перехід від фіксованого до плаваючого режиму курсоутворення. Але всупереч цьому упродовж 2014 р. НБУ продовжував застосовувати режим «керованого плавання», про що свідчить проведення НБУ активної девізної політики, яка полягає в регулюванні валютного курсу шляхом купівлі і продажу іноземної валюти з використанням валютної інтервенції, а також в застосуванні валютних обмежень (НБУ встановив максимальні граничні обсяги з купівлі іноземної валюти як на міжбанківському, так і на готівковому валютному ринку; ускладнив процедуру переказу за межі України іноземних грошових коштів за поточними неторговельними операціями; збільшив частку валютних надходжень з-за кордону на користь фізичних та юридичних осіб, що підлягала обов'язковому продажу на міжбанківському валютному ринку з 50% до 100% і пізніше до 75%; знизив нормативне значення ліміту довгої валютної позиції банківських установ з 5% до 1%; посилив обмеження щодо роботи банків у Системі підтвердження угод на міжбанківському валютному ринку; збільшив термін здійснення операцій з купівлі уповноваженими банками іноземної валюти за дорученням клієнтів; посилив контроль за учасниками валютного ринку з метою запобігання здійсненню ними спекулятивних валютних операцій та ін.);

– впровадження наприкінці вересня 2014 р. індикативного валютного курсу гривні до долара США, що мав слугувати орієнтиром для вітчизняних банківських установ при здійсненні ними торговельних операцій на міжбанківському валютному ринку України;

ТЕМА 12. СВІТОВА ВАЛЮТНА СИСТЕМА ТА ЇЇ СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

– використання облікової політики для стабілізації курсу національної валюти (підвищено облікову ставку НБУ 06.02.2015 р. – з 14% до 19,5%, а 04.03.2015 р. – до 30% річних з метою зв'язати вільну ліквідність банків, щоб мінімізувати потенційний тиск на курс та ціни);

– подальше посилення адміністративних обмежень упродовж 2015 р. для подолання паніки на валютному ринку: НБУ заборонив купувати іноземну валюту для клієнтів, які мають наявні кошти в іноземній валюті, розміщені на поточних і депозитних рахунках у банках; заборонив купівлю безготівкової іноземної валюти за рахунок кредитів у національній валюті та під забезпечення іноземної валюти; заборонив купувати та перераховувати іноземну валюту з метою зменшення статутних капіталів юридичних осіб і виходу з господарських товариств іноземних інвесторів; запровадив необхідність використання акредитивної форми розрахунку для здійснення платежів за імпортними контрактами клієнтів загальною вартістю понад 500 тис. дол. США, за винятком імпортних операцій клієнтів із купівлі життєво необхідних товарів; заборонив авансові платежі за імпортними контрактами клієнтів загальною вартістю понад 50 тис. дол. США без відповідного підтвердження НБУ;

– розширення співробітництва з МВФ та затвердження 11.03.2015 р. Програми розширеного фінансування (EFF - Extended Fund Facility) на 2015-2018 рр. обсягом 17,5 млрд. дол. США, спрямованої на забезпечення фінансової стабільності та гнучкості валютних курсів;

– 24.09. 2015 р. НБУ проголошує, що не має намірів забороняти біткоїн і надалі вивчатиме досвід інших країн щодо регулювання віртуальних валют;

– 30.05.2016 р. з'явилася перша українська криптовалюта – Карбованець (Ukrainian Karbowanec або KRB);

– у 2016 р. Національний банк затвердив «Стратегію валютних інтервенцій на 2016–2020 роки», яка визначила правила проведення операцій на міжбанківському валютному ринку в умовах режиму інфляційного таргетування і протягом січня-листопада 2017 р. НБУ здійснював інтервенції переважно із придбання іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку за новою формою – запиту щодо найкращого курсу;

– НБУ активно послаблює адміністративні обмеження на валютному ринку. Зокрема: підвищено (з 0,1% до 0,5%, а згодом до 1% від розміру регулятивного капіталу) обсяг чистої купівлі банками іноземної валюти; надано дозвіл на репатріацію дивідендів за 2016 р. та спрощено механізм проведення таких виплат; знижено до 50% вимогу щодо обов'язкового продажу надходжень іноземної валюти та продовжено до 180 днів максимальний строк для розрахунків за експорт/імпорт товарів; підвищено

до 150 тис. грн. (в еквіваленті) максимальну суму продажу готівкової іноземної валюти населенню; знижено облікову ставку до 13,5% з її наступним поетапним підвищенням до 18% восени 2018 р.;

– вступив у дію закон «Про валюту і валютні операції» (4 липня 2018 р.), що має забезпечити перехід України до нової моделі валютного регулювання, яка передбачає вільне проведення валютних операцій на території України та вільний рух валютних коштів при здійсненні цих операцій між резидентами та нерезидентами.

В умовах загострення кризових явищ світової та європейської валютної системи, подальше реформування національної валютної системи України в першу чергу повинно виходити з необхідності негайного вирішення її власних геополітичних і економічних проблем. Україні потрібна комплексна і зрозуміла платформа перетворень національної валютної системи, безпосередньо не прив'язана до планів вступу до ЄС у 2019, 20, 21... роках. *Сучасне реформування національної валютної системи України – це довготривалий процес, який передбачає* в якості підготовчого етапу здійснення макроекономічної стабілізації та інституційних реформ а також: лібералізацію національної валютної системи; формування дієвих інституційних основ валютно-фінансової взаємодії з ЄС та стратегічними міжнародними партнерами; підвищення довіри учасників валютного ринку до політики НБУ; підвищення рівня співпраці з міжнародними фінансовими організаціями у напрямку дотримання власної валютної політики, стабілізації національної грошової одиниці, зниження залежності внутрішнього ринку від американського долара, обмеження коливань взаємних обмінних курсів, удосконалення валютної структури міжнародних резервів і зовнішніх запозичень.

Основні терміни та поняття

Валютна система, національна валютна система, світова валютна система, регіональна валютна система, Європейська валютна система (ЄВС), режим валютного курсу, стандарт золотий, монетарне золото, демонетизація золота, стандарт золотомонетний, стандарт золотодевізний, стандарт золотовалютний, стандарт паперововалютний, спеціальні права запозичення (СДР), валютна війна, валютна криза.

Контрольні та дискусійні питання

1. *Визначте, що складає об'єктивну основу еволюції світової валютної системи?*
2. *Золотий стандарт дисциплінує поведінку економічних суб'єктів на світових ринках. Чому?*

3. Яка країна має переваги в умовах золотовалютного стандарту і чому? Назвіть ці переваги.
4. Що таке демонетизація золота? Коли і чому сталася остаточна демонетизація золота?
5. Якими Ви бачите перспективи реформування сучасної валютної системи?
6. Якими Ви бачите перспективи входження України в зону євро?
7. Назвіть етапи та перспективи реформування валютної системи України в умовах глобалізації.

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Інституційно-правова форма функціонування та організації валютних відносин.
2. Порядок і умови обміну національної грошової одиниці на іноземні валюти.
3. Форма організації міжнародних валютних відносин, що обумовлюється розвитком міжнародної економіки як цілісної системи і закріплюється міждержавними угодами.
4. Боротьба між державами за ринки збуту, сфери застосування капіталу, джерела сировини за допомогою різних форм валютної політики.
5. Вид фінансової кризи, що представляє собою загострення протиріч у валютній сфері, проявляється в різкому падінні вартості національної грошової одиниці в результаті втрати економічними агентами довіри до неї.
6. Форма міждержавного регулювання валютних відносин країн європейського інтеграційного комплексу.
7. Здатність держави своєчасно та повною мірою погашати власну заборгованість перед іншими країнами.
8. Міжнародна валютна система, основу грошового обігу якої складають кредитно-паперові гроші (які не конвертуються у золото) та режим плаваючих валютних курсів.
9. Єдина європейська валюта країн Єврозони.
10. Сукупність методів і засобів, що використовуються органами валютного регулювання з метою стабілізації курсу національної валюти.
11. Міжнародна валютна система, оснований на золоті та деяких резервних валютах, на офіційно встановлених фіксованих паритетах валют до головної резервної валюти, до долара, який, у свою чергу, є конвертованим у золото за фіксованим курсом.

12. Система, основою грошового обігу якої слугує золото, яке виконує роль загального вартісного еквівалента.

13. Класична форма золотого стандарту: вільний обіг золотих монет та грошових знаків; вільний обмін всіх видів та типів грошей на золото.

14. Грошова система, за якої центральні банки обмінюють банкноти тільки на золоті зливки стандартної ваги.

15. Золото проби не нижче 995 / 1000, яке знаходиться у резервах центральних банків і яке може бути проданим за іноземну валюту на світовому ринку.

Поняття:

- а) валютна війна;
- б) світова (і регіональна) валютна система;
- в) міжнародна валютна ліквідність держави;
- г) валютна система;
- д) Ямайська валютна система;
- е) Європейська валютна система;
- є) режим конвертованості валюти;
- ж) монетарне золото;
- з) система золотого стандарту;
- и) система золотодевізного стандарту;
- і) валютна криза;
- ї) євро;
- й) система золотомонетного стандарту;
- к) Бреттон-Вудська валютна система;
- л) валютно-курсова політика держави.

Вправа 2. *Оберіть єдину правильну відповідь.*

1. Валютна система являє собою:

а) розгалужену систему механізмів, функціонування яких має забезпечувати купівлю й продаж національних грошових одиниць та іноземних валют з метою їх використання для обслуговування міжнародних платежів;

б) державно-правову форму функціонування та організації валютних відносин у міжнародній економіці;

в) здатність національної валюти вільно обмінюватися на валюти інших країн за діючими курсами.

2. Сучасною світовою валютною системою є:

- а) Ямайська валютна система;

- б) система Золотого стандарту;
- в) Бреттон-Вудська валютна система.
- 3. Для системи Золотого стандарту не є характерним:
 - а) фіксація золотого вмісту національних валют;
 - б) заборона вільної приватної купівлі-продажу золота;
 - в) безпосередня конвертованість національної валюти в золото;
 - г) наявність фіксованих валютних курсів.
- 4. Для Бреттон-Вудської системи не є характерним:
 - а) використання принципу фіксованих валютних курсів;
 - б) повна демонетизація золота у сфері валютних відносин;
 - в) використання плаваючих курсів;
 - г) перетворення СДР у головний резервний актив і міжнародний засіб розрахунків і платежів.
- 5. Євро повністю замінило національні валюти держав Європейського валютного союзу з:
 - а) 01.01.1999 р.; б) 01.04.2000 р.; в) 01.08.2001 р.; г) 01.06.2002р..
- 6. Повна демонетизація золота відбувається в:
 - а) Ямайській валютній системі;
 - б) системі Золотого стандарту;
 - в) Бреттон-Вудській валютній системі;
 - г) усіх названих вище системах.
- 7. Закон України «Про валюту і валютні операції» вступив у дію з:
 - а) 30 травня 2016 р.
 - б) 4 липня 2018 р.
 - в) 2 листопада 1993 р.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке – помилкове.*

- 1. Елементом світової валютної системи виступають державні установи, що здійснюють валютне регулювання.
- 2. Еволюція світової валютної системи відбиває еволюцію грошового матеріалу від товарних металевих грошей до паперово-кредитних, поступову демонетизацію золота.
- 3. Повна демонетизація золота характеризується його вилученням з власних операцій МВФ.
- 4. Приєднання України (травень 1997 р.) до VIII Статті Статуту МВФ означало офіційне визнання вільної конвертованості гривні за всіма міжнародними операціями.

5. Метою утворення Європейського валютного союзу є досягнення валютної стабільності та створення єдиної валюти – СДР.

6. Однією з переваг введення єдиної валюти в межах «зони євро» є скасування національних банківських систем країн-учасниць.

7. Одним з принципів Ямайської валютної системи є дотримання принципу фіксованих курсів.

Література до теми 12

1. Ковальчук К.Ф. Міжнародні кредитно-розрахункові та валютні операції: навч. посіб. / К.Ф. Ковальчук, Д.Є. Козенков, Ю.Г. Момот. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – С. 4-14.

2. Красавина Л.Н. Реформы мировых валютных систем: ретроспективный и актуальный анализ / Л.Н. Красавина // Деньги и кредит. – 2017. – №4. – С.14-23.

3. Лук'яненко Д.Г. Міжнародна економіка: підруч./ Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Я.М. Столярчук. – К.: КНЕУ, 2014. – С. 414-428, 436-446.

4. Міжнародна економіка: в питаннях та відповідях: підруч. / Ю.Г. Козак. – К.: Центр учбової літератури, 2017. – С. 126-131.

5. Міжнародна економіка: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Козак Ю.Г., Лук'яненко Д.Г., Макогон Ю.В. та ін.]; За ред.. Ю.Г. Козака, Д.Г. Лук'яненка, Ю.В. Макогона [3-тє]. – К.: Центр учбової літератури, 2018. – С. 204-206, 257-264.

6. Мировая валютная система: настоящее и будущее / Под ред. А.И. Бажана (отв. ред.), К.Н. Гусева. – М.: Ин-т Европы РАН, 2016. – С. 9-16, 29-32, 43-63, 86-92, 99-105.

7. Самуэльсон П.Э. Экономика / П.Э. Самуэльсон, В.Д. Нордхаус; [пер. с англ.; 18-е издание]. – М. : ООО «И.Д. Вильямс», 2007. – 1360 с.

8. Фінанси (державні, корпоративні, міжнародні): підруч. / За ред. В.О. Онищенко / В.О. Онищенко, А.Ю. Бережна, Л.О. Птащенко, І.Б. Чичкало-Кондрацька. – К. : Центр учбової літератури, 2015. – С. 470-478.

9. International economics: theory & policy / P.R. Krugman, M. Obstfeld, M.J. Melitz. – 9th ed. – Boston: Addison – Wesley. – 2012. – P. 504-516, 545-547, 557-546.

ТЕМА 13.

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВАЛЮТНИХ КУРСІВ

Основні питання для вивчення

13.1. Валюта та її види.

13.2. Валютний курс та фактори, що впливають на валютний курс.

13.3. Еволюція теорії валютного курсу. Новітні теорії валютних курсів.

13.4. Конвертування валют, режими та інструменти регулювання валютного курсу.

13.1. Валюта та її види

Валюта – грошова одиниця країни з відкритою економікою, яка використовується для вимірювання величини вартості товарів.

Сучасна структура валютної сфери представлена не лише національними та міжнародними валютами, але й кредитними, інвестиційними, розрахунковими, платіжними, капітальними, електронними, віртуальними ліквідними активами, що обслуговують міжнародні відносини.

Валюти класифікуються за численними ознаками (табл.13.1).

Функції валюти:

1. Інструмент обслуговування міжнародних економічних відносин, міжнародний платіжно-купівельний засіб.

2. Інтернаціональна міра вартості, цінності товарів.

3. Міра вартості, цінності національних грошових одиниць.

На різних етапах існування валютної системи функції світових грошей виконували золото, а також національні валюти низки провідних країн світу. Такі валюти отримали назву світових, ключових, резервних валют, які завжди є вільно конвертованими.

Країна, валюта якої є ключовою, резервною, має значні вигоди, переваги на світових ринках. А саме: можливість здійснювати розрахунки за своїми зовнішніми зобов'язаннями власною валютою; покривати дефіцит платіжного балансу національною валютою шляхом автоматичного отримання зовнішніх запозичень; має додаткові стимули зовнішньоекономічної, у т.ч. інвестиційної діяльності національних компаній; наявність такої валюти стимулює приплив іноземних капіталів у дану країну; необхідність та прагнення іноземців держати векселя у ключовій валюті є рівноцінним безвідсотковим запозиченням; політичні дивіденди, оскільки інші країни, що використовують резервну валюту в

зовнішньому і внутрішньому обороті, виявляються певною мірою залежними від стабільності цієї валюти і країни-емітента.

Таблиця 13.1

Класифікація валют

Критерій класифікації	Види
Емітентська належність	<p><i>національна валюта</i> - грошова одиниця, що емітується національною банківською системою і використовується у зовнішньоекономічних зв'язках і міжнародних розрахунках з іншими країнами;</p> <p><i>іноземна валюта</i> - грошові знаки іноземних держав, а також кредитні і платіжні документи, виражені в іноземних грошових одиницях;</p> <p><i>локальна валюта (додаткова, альтернативна)</i> - валюта, обіг якої обмежений порівняно невеликою територією (окремою державою, районом, містом, муніципалітетом) або навіть спільнотою (часто віртуальною): сардекс (Сардинія), швейцарський WIR, BerkShares Беркшера (штат Массачусетс США), Бристольський фунт (Британія) тощо;</p> <p><i>колективна валюта</i> – умовна розрахункова одиниця, яка не має матеріальної форми (існує не у вигляді монет, банкнот, а у вигляді проводок за банківськими рахунками), не має власної вартісної основи (її ціна, або курс розраховується на базі валютного кошика країн-засновників), не має кінцевого кредитора (банківської установи, яка зобов'язується підтримувати курс у певних межах за допомогою валютних інтервенцій), функціонує на основі міждержавних угод і не підпорядкована законодавству жодної держави окремо:</p> <ul style="list-style-type: none"> • СДР - Спеціальні права запозичення (англ. special drawing rights) - міжнародні платіжні і резервні засоби, що випускаються Міжнародним валютним фондом (МВФ) і використовуються для безготівкових міжнародних розрахунків шляхом записів на спеціальних рахунках і як розрахункова одиниця МВФ. СДР виконує ряд функцій світових грошей по регулюванню платіжних балансів, поповненню офіційних валютних резервів, порівнянню вартості національних валют; • арабський розрахунковий динар, андське песо, переводний рубль тощо; <p><i>регіональна валюта</i> – самостійна єдина валюта у межах інтеграційного утворення (євро в межах ЄС);</p> <p><i>євровалюта</i> – конвертована валюта будь-якої країни, яка переведена на рахунки іноземних банків та використовується ними для операцій у всіх країнах, включаючи країну-емітента цієї валюти (євродолар тощо).</p>
Режим використання	<p><i>вільно конвертована валюта</i> – національна валюта, яка використовується резидентами та нерезидентами країни за всіма видами операцій при відсутності будь-яких законодавчих обмежень на здійснення валютних угод і реалізується на головних світових валютних ринках;</p> <p><i>частково конвертована валюта</i> - національна валюта країн, де існують обмеження та / або спеціальні узгоджувальні процедури на обмін валют за окремими видами операцій, суб'єктами валютних угод або зонами;</p> <p><i>неконвертована валюта</i> - це національна валюта, що функціонує в межах однієї країни і не підлягає обміну на інші іноземні валюти.</p>

Продовження таблиці 13.1

Критерій класифікації	Види
Функціональна роль	<p><i>валюта ціни</i> (валюта операції) - грошова одиниця, в якій виражена ціна товару в зовнішньоторговельному контракті або встановлюється сума наданого міжнародного кредиту (зазвичай вільно конвертовані валюти);</p> <p><i>валюта платежу</i> - валюта, в якій відбувається фактична оплата товару в зовнішньоторговельній операції або погашення міжнародного кредиту (може виступати будь-яка валюта, узгоджена між контрагентами);</p> <p><i>валюта кредиту</i> - грошова одиниця, в якій надаються експортні кредити;</p> <p><i>валюта клірингу</i> використовується при здійсненні міжурядових угод при обов'язковому заліку зустрічних вимог і зобов'язань, які випливають з вартісної рівності товарних поставок і послуг, що надаються (кліринг);</p> <p><i>валюта векселя</i> - грошова одиниця, у якій виставлений вексель. Зазвичай у внутрішньому обороті векселя виставляють у валюті даної країни, а в міжнародному обороті - у валюті країни боржника, кредитора або третьої країни.</p>
Характер застосування у валютній практиці	<p><i>дорогоцінні метали</i> (за винятком ювелірних виробів) – золото, срібло, платина;</p> <p><i>природне дорогоцінне каміння</i>;</p> <p><i>грошові кошти у вигляді законних платіжних засобів (готівки) чи депозитів</i> тієї чи іншої країни, які можуть слугувати міжнародними засобами обігу чи платежу;</p> <p><i>платіжні документи</i>, які виражені у тій чи іншій національній валюті та застосовуються у міжнародних розрахунках (чеки, векселі, сертифікати, акредитиви тощо);</p> <p><i>фондові цінності</i>, які виражені у тій чи іншій національній валюті та використовуються у міжнародних операціях (акції, облігації);</p> <p><i>цифрові валюти</i> – засновані на використанні ІТ-технологій:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>електронні валюти</i>; • <i>віртуальні валюти (криптовалюти)</i>.
Зовнішня (матеріальна) форма	<p><i>металеві</i> валютні кошти (монетарне золото);</p> <p><i>неметалеві</i> валютні кошти: паперові, кредитні, електронні (міжнародні системи банківських карток VISA, Master Cart, Dinners Club тощо), віртуальні/нефіатні.</p>
Ступінь стійкості по відношенню до власного номіналу та курсу інших валют	<p><i>сильна або тверда валюта</i> – валюта, яка характеризується стабільним валютним курсом, рух якого підпорядковується фундаментальним макроекономічним закономірностям;</p> <p><i>слабка або м'яка валюта</i>.</p>
Можливість резервування (нагромадження)	<p><i>резервна (вільно використовувана / вільно торгована, ключова, світова) валюта</i> – вільно конвертована валюта, яка використовується для формування золотовалютних резервів світової банківської системи, широко використовується для проведення міжнародної та національної валютної політики та приймається МВФ для погашення кредитів і сплати процентів (долар США, євро, англійський фунт стерлінгів, японська ієна, юань, СДР) .</p>

Еволюція світового грошового матеріалу відбиває його трансформацію від монетарного золота як наднаціональної світової валюти (1867-1976 рр.)

до виникнення в перспективі глобальної валюти (global currency), що відповідає умовам глобалізації світової економіки.

Глобльна валюта – це валюта, за допомогою якої здійснюється основна частина міжнародних платежів, емісія та регулювання курсу якої не підконтрольне національним фінансовим інституціям, яка є основною резервною валютою.

Еволюційними формами глобальної валюти можна вважати монетарне золото, національні валюти провідних країн світу, що виконують роль світової валюти; міжнародні валюти (євровалюти, регіональні валюти, колективні валюти); електронні та віртуальні валюти.

У зв'язку з розвитком поліцентризму і регіоналізму в глобалізованій світовій економіці формуються умови для інтернаціоналізації використання регіональних і національних валют. В сучасній валютній системі *роль провідних світових валют виконують долар і євро*, сумарна частка яких складає понад 80% з 11,67 трлн. дол. накопичених у всьому світі офіційних валютних резервів. Ці ж валюти переважають в активах суверенних інвестиційних фондів. Долар і євро слугують номінальним якорем грошово-кредитної політики багатьох країн світу, що призвело до формування у світовій валютній системі *зон впливу долара* (більшість країн, що розвиваються, Азії і Латинської Америки, а також невеликі держави, територіально близькі до США, або ті, що знаходяться під їх значним політичним тиском, які визнали долар в якості законного платіжного засобу і відмовилися від використання власних грошових одиниць – Еквадор, Сальвадо, Панама) і *євро* (в якості національних валют 19-ти країн Євросоюзу та якірної валюти багатьох європейських і африканських країн, які або мають з Євросоюзом інституційні угоди, або неофіційно в односторонньому порядку повністю або частково включили євро в національні режими валютного курсу – більшість нових членів ЄС, країни Балканського півострова і зони французького франка, а також малі європейські державні утворення (Андорра, Монако та ін.), Данія і заморські французькі території).

Більшість *наукових дискусій щодо майбутнього глобальної валюти виходять з необхідності її денационалізації*. Ця ідея знайшла втілення ще у 1944 р. у пропозиції Дж. М. Кейнса щодо введення *міжнародної валютної одиниці - банкору*. Через 30 років ідея банкору була практично реалізована в межах Ямайської СВС базовим стандартом СДР як міжнародної валюти, що мала замінити національну валюту – долар США в якості світової валюти. Концепції СДР відповідає введення категорії вільно використовуваних (сучасний термін МВФ – вільно торгованих) валют замість резервних. Цей

статус мають валюти, що включені до валютного кошика, який визначає середньозважений курс СДР (табл. 13.2).

Таблиця 13.2

Частки валют у кошику СДР, %

Валюти	2011-2015 рр.	2016-2020 рр.
Долар США	41,9	41,73
Євро	37,4	30,93
Фунт стерлінгів	11,3	8,09
Ієна	9,4	8,33
Юань	–	10,92

Джерело: International Monetary Fund. Global Financial Stability Report [E-resource]. – Retrieved from: <https://www.imf.org/en/publications/gfsr>

За 40 років існування СДР так і не стали глобальною валютою.

Причини невідповідності СДР умовам глобалізації міжнародної економіки:

- незначний обсяг емісії;
- не реалізоване поставлене в статуті МВФ (ст. VIII, розділ 7) завдання перетворити СДР в головний міжнародний резервний засіб (їх частка у світових валютних резервах складає 4,7%, а у золотовалютних резервах – 4,2%);
- сфера використання обмежується взаємовідносинами МВФ з центральними банками країн-членів, які включають СДР до складу своїх міжнародних резервів (частка СДР в денному обороті глобального ринку не перевищує 5%);
- обмежений доступ валют країн – членів МВФ у валютний кошик СДР;
- власниками СДР не можуть бути комерційні банки та приватні особи.

Втім у механізмі визначення умовної вартості СДР на базі валютного кошика закладена ідея актуального в умовах фінансової глобалізації багатовалютного стандарту і наднаціональної валюти. Це стало причиною початку реформування МВФ базового стандарту сучасної валютної системи з метою реанімації ідеї СДР в якості глобальної валюти. *Основні напрямки реформування СДР:*

- додатковий випуск СДР і їх розміщення серед акціонерів Фонду (250 млрд. дол., в тому числі 100 млрд. дол. серед країн з ринками, що формуються, і країн, що розвиваються);
- посилення вимог до країн - емітентів валют, що включені до кошика СДР. МВФ доповнив колишні вимоги до таких країн (в основному за обсягом їхнього експорту) показниками офіційних валютних резервів,

операцій з їх валютою на валютних ринках, а також обсягу номінованих в цих валютах боргових зобов'язань банків і міжнародних позичальників;

– розробка заходів щодо зниження ризиків використання СДР країнами;

– створення міжнародного ринку облігацій в СДР та проведення валютних інтервенцій в СДР.

Невизначеність результатів реформи СДР стимулює подальший пошук глобальної валюти, що відповідає умовам глобалізації світової економіки.

У 1999 р. Р. Манделл, виходячи зі своєї теорії оптимальних валютних зон, запропонував створити нову валютну зону з фіксованими валютними курсами на базі трьох валют – долара, євро та ієни, назвавши її DEY і окресливши часову перспективу створення гіпотетичної валюти DEY (долар, євро, ієна) у 2040 р.

Найбільш радикальною є ідея проф. Гарвардського університету США Р. Купера про введення єдиної колективної світової валюти аж до витиснення нею національних валют з міжнародного обороту (1984 р. в статті «A Monetary System for the Future» (Грошова система майбутнього)). Як свідчить досвід введення єдиної європейської валюти євро, це можливо лише при надзвичайно високому рівні інтернаціоналізації господарських зв'язків на базі створення економічного і валютного союзу в регіональному інтеграційному об'єднанні.

З ініціативою створення наднаціональної резервної валюти у квітні 2009 р. виступила Росія за підтримкою Китаю. З пропозицією створення глобальної валюти у 2018 р. виступив і президент Казахстану Н. Назарбаєв, не виключивши можливість її існування у вигляді криптовалюти.

У зв'язку з поширенням ІТ-технологій, новим етапом еволюції світових грошей в сучасній міжнародній сфері є процес функціонування віртуальних валют (криптовалют).

Криптовалюта – це децентралізований цифровий вимір вартості, що може бути виражений в цифровому вигляді та функціонує як засіб обміну, збереження вартості або одиниця обліку, що заснований на математичних обчисленнях, є їх результатом та має криптографічний захист обліку [Проект закону України від 10.10.2017 № 7183–1 «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні»].

Відмінності криптовалюти (нефіатна валюта) від фіатної валюти (яка являє собою монети та паперові гроші країни, які є її законним засобом платежу, обертаються, використовуються і приймаються як засіб обміну в країні-емітенті):

– не має статусу офіційної пропозиції;

- відрізняється нерегульованістю;
- випускається нефінансовими приватними компаніями;
- визнається, як правило, тільки специфічними віртуальними компаніями;
- по ній відсутні фіксація пропозиції та гарантії повернення коштів;
- здійснюється недостатній нагляд за операціями [Virtual currency schemes / European Central Bank. – October 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf>.].

Відмінності криптовалюти від електронної валюти (яка є цифровим засобом вираження фіатної валюти та використовуються для електронного переказу вартості у фіатній валюті):

- криптовалюта не має законно визначеного емітента, а добувається шляхом *майнінга* (вирішення важких математичних задач з отриманням у винагороду віртуальних монет);
- правовий статус є не визначеним у багатьох державах;
- надвисока ризикованість використання.

У табл. 13.3 наведено першу десятку криптовалют, серед яких найбільш відомою є *біткоїн* – історично перша криптовалюта у світі.

Таблиця 13.3

Рейтинг криптовалют станом на 14.10.2017 р.

№	Назва	Ринкова ціна, \$	Ціна, \$	Обсяг
1	Bitcoin	95,449,107,465	5742.12	16,622,625 BTC
2	Ethereum	32,762,242,419	344.49	95,104,162 ETH
3	Ripple	9,986,141,879	0.259168	38,531,538,922 XRP
4	Bitcoin Cash	5,342,337,286	319.88	16,700,963 BCH
5	Litecoin	3,501,849,926	65.61	53,371,607 LTC
6	Dash	2,410,991,540	316.36	7,621,086 DASH
7	NEM	1,897,668,000	0.210852	8,999,999,999 XEM
8	Monero	1,444,259,659	94.94	15,212,581 XMR
9	BitConnect	1,423,241,480	198.49	7,170,380 BCC
10	NEO	1,404,890,000	28.10	50,000,000 NEO

Джерело: CoinMarketCap [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://coinmarketcap.com>

Валюта «біткоїн» заснована в 2009 р. японським програмістом під вигаданим ім'ям Сатоші Накамото (Satoshi Nakamoto). Біткоїни створюються спільнотою програмістів, так званих «кіберанархістів» і просто тих, хто вірить в майбутнє цієї валюти. Загальний обсяг BTC становить всього 21 мільйон – саме така максимальна кількість біткоїнів може бути добута. За розрахунками останній біткоїн буде добутий в 2040 р.

Перспектива використання криптовалюти як глобальної є сьогодні невизначеною. В табл. 13.4 наведені, як переваги, так і недоліки криптовалюти.

Таблиця 13.4

Переваги та недоліки криптовалюти

Переваги	Недоліки
Децентралізація: криптовалюта є незалежною грошовою одиницею, її емісію та функціонування ніхто не регулює і не контролює рух коштів на рахунку.	Значна волатильність курсу.
Можливість самостійної емісії (добування) шляхом здійснення обчислювальних операцій з використанням власного або орендованого спеціалізованого обладнання.	Неможливість проведення ефективної грошово-кредитної політики, оскільки вагома частка грошової маси перебуває поза контролем монетарного регулятора.
Анонімність транзакцій.	Незворотність транзакцій: після здійснення платежу відмінити операцію вже не можливо.
Неможливість фальсифікації та знищення, легка поділеність на частини, транспортабельність (в глобальній мережі).	Високий ризик шахрайства внаслідок анонімності операцій.
Відсутність інфляції: в більшості систем криптовалют ліміт віртуальних монет є обмеженим.	Обов'язковість спеціальних знань і навичок і важкість для розуміння потенційними споживачами.
Економія часу на проведення платежів.	Невизначеність правового регулювання.
Вільний доступ до механізму здійснення операцій з віртуальними валютами – VCS (virtual currency scheme(s)).	Низька прозорість VCS.

Інноваційність криптовалюти є однією з причин її правового невизнання (і навіть заборони використання) в якості валюти в деяких країнах, в тому числі з великою відкритою економікою. В Україні цей процес знаходиться у стадії становлення: законодавчо криптовалюта не заборонена; 30.05.2016 р. з'явилася перша українська криптовалюта – Карбованець (Ukrainian Karbowanec або KRB), вартість якого станом на 14.10.2016 р. становила 4,30 грн.; 06.10.2017 р. у Верховній Раді було зареєстровано проект закону «Про обіг криптовалюти в Україні». Даний закон має за мету регулювання правовідносин щодо обігу, зберігання, володіння, використання та проведення операцій за допомогою криптовалюти. Україна входить до десятки країн світу за кількістю біткоінів

у всесвітній біткоїн-мережі та є одним з лідерів за кількістю біткоїн-бізнесменів.

Переведення ідеї створення глобальної валюти з теоретичної, дискусійної у практичну площину актуалізує і питання *відносно ремонетизації золота та відновлення золотого стандарту*. Практика підтверджує виконання золотом функції міжнародного резервного засобу. Про це свідчать значні офіційні золоті резерви країн – 33 248,5 тис. т на 01.01.2017 р. Найбільші в світі золоті резерви – в США – 8,1 тис. т і складають 74,2% їх золотовалютних резервів. У зоні євро (19 країн) ця частка дорівнює 54,2%. Про роль золота як реального резервного активу свідчать золоті резерви МВФ (2,8 тис. т), ЄЦБ (504,8 т), Банку міжнародних розрахунків (104 т) [World Gold Council of Official Gold Holdings. International Financial Statistics. January 2017]. Крім того, зберігається величезна приватна тезаврація золота (приблизно 25 тис. т).

13.2. Валютний курс та фактори, що впливають на валютний курс

Валютний курс – вартість валюти однієї країни (групи країн), виражена у валюті іншої країни (групи країн).

Функції валютного курсу:

1. Опосередковує обмін валютами при проведенні зовнішньоекономічних операцій.

2. Подолання національної обмеженості тієї чи іншої грошової одиниці, перетворення її локальної цінності в інтернаціональну.

3. Слугує основою співставлення умов та результатів суспільного відтворення національних господарств (продуктивність праці, витрати виробництва і рівень заробітної плати, темпи економічного зростання, стан торговельного та платіжного балансу тощо).

4. Корегування механізму розподілу світового продукту та світових доходів між країнами.

5. Сприяє періодичній переоцінці валютних активів і золотовалютних резервів світової банківської системи.

Котирування валют – це встановлення (фіксація) державними (національними) або найкрупнішими комерційними банками валютних курсів на основі існуючих ринкових механізмів, законів, норм, правил, що діють в країні.

У сучасних умовах використовуються три способи або методи котирування (табл. 13.5). Найбільш поширеним є пряме (цінове) котирування, яке застосовується і в Україні.

Методи котирування

Пряме (цінове) котирування	Валютний курс відображає ціну одиниці іноземної валюти через національну валюту.
Зворотне (об'ємне) котирування	Вираження ціни одиниці національної валюти в іноземних грошових одиницях.
Кросс-котирування	Вираження курсів двох валют одна до одної через курс кожної з них до третьої валюти.

Виділяють два різновиди котирування: офіційне та ринкове (біржове).

Офіційне котирування здійснюється уповноваженими державними інститутами, публікується у періодичних виданнях та використовується як довідкова інформація на певну дату.

Ринковий валютний курс встановлюється у повсякденному обороті на валютному ринку, на валютній біржі. Ринкові валютні курси більш динамічні, і тому спостерігається розбіжність (курсовий перекид) між ними та офіційними курсами.

Номінальний валютний курс – пропорція обміну валют двох країн (групи країн).

При котируванні валют встановлюється *базова валюта*, щодо якої котируються інші валюти, і *валюта котирування*, яка котирується до базової, тобто валюта, курс якої визначається. В умовах домінування долара США в якості світової валюти розповсюдженою практикою є використання долара як базової валюти для всіх національних валют (за винятком англійського фунта стерлінгу і кошика валют).

В умовах демонетизації золота економічною основою формування валютних курсів є *паритет купівельної спроможності валют* (англ. purchasing power parity – PPP) – співвідношення між рівнями купівельної спроможності валют, які співставляються.

Купівельна спроможність валюти – кількість товарів та послуг, яку можна отримати за одну грошову одиницю.

Абсолютний PPP – співвідношення між двома валютами, яке урівнює їх купівельну спроможність відносно певного набору товарів та послуг («товарний споживчий кошик»):

$$APPP_t = P_{tB} / P_{tA}, \quad (13.1.)$$

де $APPP_t$ – абсолютний PPP у період t – (кількість валюти країни Б за одиницю валюти країни А);

P_t – рівень цін у відповідній країні у період t .

Відносний PPP – похідна від курсу валюти за будь-який базисний період, скорегована на співвідношення темпів зростання цін в обох країнах:

$$BPPP = P_{tB} / P_{tA} \times e_0, \quad (13.2.)$$

де $BPPP$ – відносний PPP у період t ;

P_t – індекс цін у період t у відповідній країні порівняно з базисним періодом;

e_0 – валютний курс у базисний період (кількість одиниць валюти країни Б за одиницю валюти країни А).

Реальний валютний курс за паритетом купівельної спроможності визначається як добуток номінального валютного курсу та відношення рівня іноземних цін до рівня внутрішніх цін:

$$e_r = P_h / P_f \times e_n, \quad (13.3.)$$

де e_r – реальний валютний курс;

P_h – ціни на внутрішньому ринку;

P_f – ціни на зарубіжному ринку;

e_n – номінальний валютний курс.

Валютний курс, що підтримує постійний паритет купівельної сили – це такий номінальний валютний курс, при якому реальний валютний курс незмінний.

Міжнародний валютний фонд рекомендує у реальному курсоутворенні використовувати і *паритет експорту/імпорту (EIP)*, адже основна функція обмінного курсу – обслуговування зовнішньоекономічної діяльності.

Паритет експорту/імпорту – це співвідношення між рівнями пропозиції національної валюти імпортерами для імпортних операцій за товарами / послугами та іноземної валюти експортерами від експортних операцій за товарами / послугами.

Реальний валютний курс на основі паритету експорту/імпорту обчислюється за формулою:

$$e_r = Sh / Sf, \quad (13.4.)$$

де e_r – реальний валютний курс;

Sh - пропозиція національної валюти імпортерами для імпортних операцій за товарами / послугами;

Sf - пропозиція іноземної валюти експортерами від експортних операцій за товарами / послугами.

Вочевидь, що лише для розвинених країн з твердою валютою паритет купівельної спроможності та паритет експорту/імпорту співставний з їх номінальними валютними курсами. Для *перехідних та слаборозвинених економік реальний валютний курс на основі паритету експорту/імпорту* обчислюється за формулою:

$$e_{r(m)} = (Sh - F) / Sf, \quad (13.5.)$$

де $e_{r(m)}$ – реальний курс ЕІР для м'яких валют;

F – фінансове сальдо без девізів, тобто інтервенцій ЦБ (у національній валюті).

В умовах інтернаціоналізації міжнародних відносин, з середини 70-х років минулого століття визначення паритетів практикується на базі *валютного кошика*. Це метод порівняння середньозваженого курсу однієї валюти по відношенню до певного набору інших валют. Застосування валютного кошика замість долара відбиває тенденцію відходу від доларового до багатовалютного стандарту.

Чинниками посилення реального обмінного курсу $e_{r(m)}$ слід вважати:

- зменшення потреби в імпорті через імпортозаміщення, реструктуризацію, диверсифікацію економіки;
- зростання конкурентоздатності національного експорту через зростання економічної ефективності;
- зниження загального рівня цін порівняно із торговельними партнерами;
- посилення (ревальвація) валют країн – торгових партнерів, що дозволяє конкурувати за більш міцної національної валюти.

Складність механізму курсоутворення у сучасних умовах обумовлює формування і функціонування системи валютних курсів, структурованої за різноманітними критеріями класифікації (табл. 13.6).

Формування валютних курсів носить багатофакторний характер (рис. 13.1).

Валютний паритет національних грошових одиниць лежить в основі їхніх валютних курсів. Однак ринковий курс валют практично ніколи не збігається з паритетом, його коливання залежить від декількох десятків факторів, які мають економічний, політичний, структурний, правовий або психологічний характер. Найбільш важливими з них є: стан торговельного балансу, величина національного доходу, величина грошової маси, дисконтні ставки, очікувані темпи інфляції, вид державного регулювання, тощо.

Зміна валютного курсу визначається станом попиту та пропозиції на валютному ринку національної валюти й валют інших країн,

співвідношенням їхньої купівельної спроможності. У всіх випадках основою виступає ВВП країн, що беруть участь у міжнародному обміні.

Таблиця 13.6

Система валютних курсів

Критерій класифікації	Види валютного курсу
Умови валютних операцій	<i>курс купівлі (курс попиту)</i> – за яким банки купують валюту; <i>курс продажу (курс пропозиції)</i> – за яким банки продають валюту; <i>середній валютний курс</i> – середньоарифметичне курсів купівлі і продажу; <i>внутрішній курс</i> купівлі і продажу – для клієнтів банків; <i>зовнішній курс</i> – для купівлі і продажу на міжбанківському ринку.
Форми валютних угод	<i>курс-спот</i> – валютний курс за поточними валютними операціями, тобто з поставкою валюти не пізніше двох наступних банківських (робочих) днів за сьогоднішньою ціною (курсом); <i>курс-форвард</i> – курс за звичайними угодами, що являє собою узгоджену контрагентами ціну купівлі / продажу валюти з умовою її постачання на визначену (понад трьох днів від дати підписання угоди) дату у майбутньому; <i>курс-своп</i> – ціна валюти, яка купується / продається сьогодні на умовах її зворотного викупу (продажу) в обумовлений день у майбутньому.
Вид платіжних документів	<i>курс банківських чеків</i> ; <i>курс телеграфних (поштових) переказів</i> ; <i>курс банкнот (курс обмінних контор)</i> .

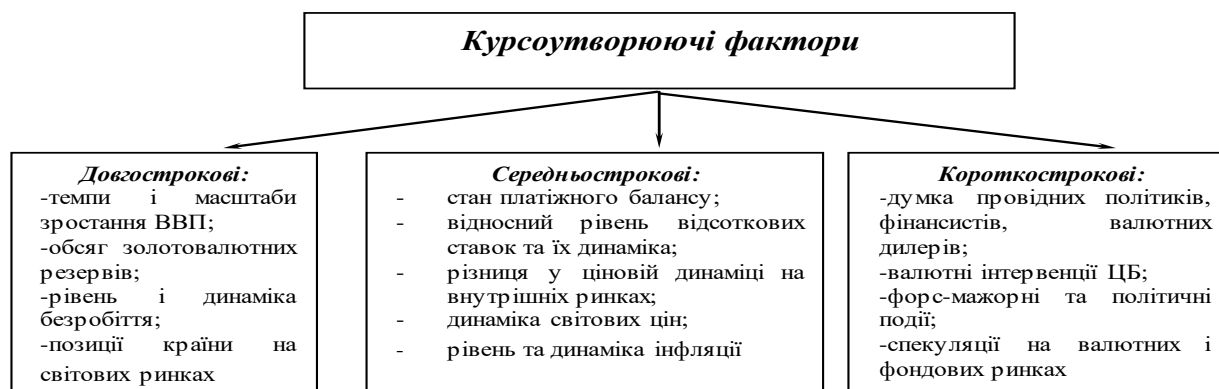

Рис.13.1. Курсоутворюючі фактори

**13.3. Еволюція теорії валютного курсу.
Новітні теорії валютних курсів**

Теорії валютного курсу спрямовані на пошук ефективних механізмів курсоутворення, розробку напрямків і методів формування рівноважного реального валютного курсу як складової валютної політики держави.

Еволюція теорії валютного курсу відбувається паралельно еволюції світової валютної системи і включає відповідні етапи.

Загальною ознакою *I etapu* є накопичення окремих ідей, концепцій, моделей щодо курсоутворення і теоретичне обґрунтування принципів системи золотомонетного стандарту (70-ті рр. XVII ст. – 20-ті рр. XX ст.):

– номіналістична і кількісна теорія грошей (Д. Юм, Д. Рікардо та ін.); ідея Д. Рікардо відносно взаємозалежності між валютним курсом та внутрішньою купівельною спроможністю грошей;

– теорія паритету купівельної спроможності Г. Касселя (1918 р.) – встановлення валютного курсу на базі паритету купівельної спроможності повертає міжнародний ринок до рівноважного стану.

II etapu (30-40-ві рр. XX ст.) характеризується теоретичним обґрунтуванням ідеї золотодевізного стандарту, виникненням моделей, які базуються на товарному підході до курсоутворення, тобто на взаємозв'язку валютного і товарного ринків:

– кейнсіанські теорії (теорія регульованих валютних курсів, гіпотеза нейтральних курсів, теорія еластичних паритетів, теорія еластичності, дохідно-абсорбційний підхід (Дж. Кейнс, І. Фішер, Р. Нюрксе, А. Лернер, С. Александер та ін.), що передбачають використання гіпотези паритету купівельної спроможності для визначення рівноважного обмінного курсу; провідну роль держави як гаранта стабільності обмінного курсу; стан платіжного балансу, рівень інфляції, діяльність державних інституцій в якості головних курсоутворюючих факторів; визначення обмінного курсу як додаткового макроекономічного інструмента, що сприяє підтримці високого рівня зайнятості;

– номіналістична теорія валютного курсу (засновник – Г. Кнапп), згідно до якої валютний курс не має вартісної основи, а встановлюється державною політикою.

III etapu (40-60-ті рр. XX ст.) характеризується обґрунтуванням теоретичної платформи Бреттон-Вудської валютної системи та пошуком напрямків подолання її кризових явищ:

– теорія ключових валют (Дж. Вил'ямс, що є послідовником поглядів Дж. Кейнса, в 1945 р. вводить у науковий оборот термін «ключова валюта»; А. Хансен, Р. Хоутрі), яка проголошувала принципи золотовалютного стандарту;

– теорія фіксованих паритетів і курсів (послідовники номіналістів Дж. Робінсон, Ф. Грехем, А. Браун та ін.);

– неокласична теорія плаваючих валютних курсів (М. Фридмен, Ф. Махлуп, Г. Гирш та ін.);

– неокласична нормативна теорія валютних курсів (Є. Бірнбаум, А. Лан'ї, Р. Манделл пропонують режим гнучкого курсу, регульованого державою).

Загальними ознаками сучасного IV етапу (60-70-ті рр. XX ст.– сьогодні) можна вважати:

1) теоретичне обґрунтування базових принципів Ямайської валютної системи та напрямків її реформування;

2) перехід від моделювання валютного курсу на основі товарного підходу (передбачається, що попит на національну валюту виникає на товарному ринку) до його визначення на основі підходу з позицій активу (гроші розглядаються як система фінансових активів, що переносить увагу з торговельного балансу на капітальний рахунок платіжного балансу);

3) сучасна теоретична платформа курсоутворення базується на модельному плюралізмі та різних підходах;

4) критичне переосмислення базових теорій валютного курсу та виникнення новітніх теорій і моделей в умовах сучасних глобалізаційних викликів.

Теорія валютних курсів – це найбільш динамічний напрямок теорії відкритої економіки, представлений в межах сучасного етапу її еволюції такими теоріями і моделями:

Період 60-70-тих рр. XX ст.:

– теорія оптимальних валютних зон (Р. Манделл, Р. МакКіннон, П. Кенен, Дж. Інграм, Г. Хаберлер та ін.), модель рівноваги відкритої економіки «Манделла-Флемінга» – підпорядковані вибору оптимального режиму валютного курсу;

– «ранні» монетаристські моделі (Дж. Білсон, Дж. Лонгворт, Р. Міз, К. Рогофф та ін.) базуються на грошовій теорії (валютний курс розглядається як відображення відносної вартості грошей або відносної вартості товарів з урахуванням феномену «жорсткості» цін) та підході з позицій активу (валютний курс розглядається через відносну вартість національних та закордонних активів) – в умовах гнучких цін валютний курс визначається грошовою пропозицією, національним доходом та короткостроковими процентними ставками;

– монетаристська модель твердої ціни Р. Дорнбуша (модель гіперреакції валютного курсу) – виходить з ідеї паритету купівельної спроможності в якості орієнтиру коливань валютного курсу у довгостроковій перспективі. Короткострокова динаміка обмінного курсу являє собою надто сильну реакцію на економічні шоки і орієнтується на раціональні очікування;

– портфельні теорії обмінного курсу (В. Брансон та ін.) – виходять з посилю, що економічні агенти кожної країни мають у своєму розпорядженні портфелі міжнародних активів, що виражені у різних валютах, отже, рівень

обмінного курсу визначається рішеннями щодо того, як розподілити багатство поміж різних національних і закордонних активів.

Період 80-90-тих рр. XX ст.:

– модель загальної рівноваги А. Стокмена та Р. Лукаса – монетаристська модель з гнучкими цінами поєднує елементи макро- та мікроаналізу, пояснюючи загальну рівновагу на ринках двох країн балансом на ринках товарів, праці, грошовому та валютному ринках, а також на ринках іноземних та внутрішніх облигацій;

– монетаристські моделі платіжного балансу (Д. Джонсон, Дж. Френкель та ін.) розглядають валютний курс як відносну ціну активів.

Період кінця XX - початку XXI ст.:

– «нові» теорії і моделі, основані на мікроструктурному підході, в основі якого припущення, що попит на валюту відображає торгівлю активами (Л. Лайонс та ін.);

– «нові» моделі відкритої економіки, DSGE-моделі (М. Обстфельд, К. Рогофф, Ф. Енджел, Дж. Роджер та ін.), що спираються на міжчасову максимізацію корисності, враховують мікроекономічні фактори і підпорядковані оптимізації валютної політики у напрямку фіксації валютного курсу або приєднання до валютного союзу;

– моделі інтервенціоналістської політики (К. М. Домінгез, М.Тейлор та ін.), які досліджують канали впливу на обмінний курс стерилізованих інтервенцій і умови їх працездатності, а також проблеми вибору оптимальних інтервенційних стратегій органами грошово-кредитного регулювання;

– розробка теорій, які орієнтовані на вплив трансформаційних процесів у країнах з перехідною економікою на динаміку валютних курсів (Дж. Саш, А. Берг, Н. Бочарова, А. Гальчинський, М. Крупка, В. Куриляк, Ф. Рогач, Є. Савел'єв та ін.);

– «нові» моделі теорії оптимальних валютних зон (модель Тинбергена-Тейла, відповідно до якої вибір між фіксованим та плаваючим обмінним курсом залежить від природи та джерел шоків в економіці а також цілей економічної політики), концепція регіонального і економічного союзу (Л. Красавіна, Т. Валова, Д. Смилов та ін.); «нові» теорії ключової валюти і валютної інтеграції (В. Бурлачков, О. Буторіна, В. Біггон, Р. Радков та ін.); моделі регіональної валютної інтеграції пострадянських країн (Т. Савченко, М. Ребрик, Д. Казарінов, М. Лизун та ін.);

– емпіричні моделі, основані на атеоретичному підході (модель фундаментальної рівноваги валютного курсу – нелінійні економетричні моделі паритету купівельної спроможності, модель очікуваного

рівноважного обмінного курсу – DEER, модель природнього обмінного курсу – NATREX та ін.) і розроблені під конкретну проблему окремо взятої країни (групи країн), особливістю яких є більш вузька постановка цільової проблеми, оперування масивами статистичної інформації за країнами (групами країн), використання економетричного аналізу в різних його варіантах з метою підтвердження або не підтвердження первинних припущень;

– синтетичні багатофакторні моделі.

В умовах глобалізації економічного життя, коли на обмінний курс активно впливають численні фактори внутрішнього і зовнішнього характеру, жодна з теорій валютного курсу не є універсальною, здатною адекватно пояснити його динаміку у просторово-часовому вимірі, у складному переплетінні глобалізаційних, регіональних, національних та локальних тенденцій. Відповідно особливого значення набуває глибоке переосмислення численних теорій, моделей, підходів до курсоутворення, їх подальший розвиток і формування ефективної валютної політики з урахуванням закономірностей монетарної інтеграції та особливостей національної економіки.

13.4. Конвертування валют, режими та інструменти регулювання валютного курсу

Конвертування валют пов'язане з переведенням однієї валюти в іншу, з можливістю обміну національної валюти на валюту інших країн не тільки на внутрішньому, але й на світовому валютному ринку.

Конвертованість валюти – це її здатність до вільного обміну на інші валюти за визначеним курсом.

Види конвертованості валюти:

– *конвертованість зовнішня* – можливість використання національної валюти у міжнародних розрахунках;

– *конвертованість внутрішня* – можливість купівлі-продажу іноземної валюти в обмін на національну (і навпаки) всередині країни;

– *конвертованість по капітальних операціях* – відсутність обмежень на платежі та трансфери по міжнародним операціям, пов'язаним з рухом капіталу;

– *конвертованість за поточними операціями* – відсутність обмежень на платежі та трансфери за поточними операціями;

– *повна конвертованість* – відсутність будь-якого контролю і обмежень і за поточними, і за капітальними операціями, а також обмежень на експорт або імпорт товарів і послуг, які можуть вплинути на їх ціну.

Повністю конвертовані валюти мають: країни з розвинутою та відкритою економікою; країни – великі експортери нафти; невеликі країни, які виконують функції оффшорних зон фінансової інфраструктури і є зручними «гаванями» для філій транснаціональних банків.

Умови конвертування валют передбачають три режими валютного регулювання:

1. *Валютна монополія держави*, коли національна грошова одиниця не підлягає конвертації і є замкнутою, внутрішньо конвертованою. Можливим наслідком внутрішньої конвертованості може стати *паралельний обіг валют*, тобто використання однієї або декількох іноземних валют (зазвичай ключових) в грошовій системі держави поряд з національною валютою, яка є законним платіжним засобом. Конкретними формами паралельного обігу виступають *доларизація* (використання іноземної валюти як засобу обігу, одиниці розрахунку і засобу заощадження) та *валютне заміщення* (використання іноземної валюти лише як засобу обігу).

2. *Наявність системи валютних обмежень*, коли національна грошова одиниця має поступальну тенденцію до виходу за межі внутрішнього валютного ринку і стає *обмежено конвертованою*.

3. *Відсутність валютних обмежень*, коли національна грошова одиниця виходить на світовий валютний ринок і стає *вільно конвертованою*.

Валютні обмеження – це встановлена у законодавчому та/або адміністративному порядку система правил і норм з регламентації операцій з іноземною валютою, платіжними документами в іноземній валюті, які здійснюються юридичними і фізичними особами.

Форми валютних обмежень:

– наявність декількох обмінних курсів у залежності від типу економічних операцій;

– використання двосторонніх платіжних угод (клірингів). У цьому випадку платежі, отримані від іноземного партнера, не можуть бути спрямовані для придбання товарів в іншій країні;

– вимоги національної влади щодо продажу центральному банку або репатріації вітчизняними фірмами-експортерами своїх валютних надходжень;

– ліцензування експорту та імпорту, а також специфічні правила і норми в галузі руху капіталів і продажу (наприклад, регламентування іноземних інвестицій, вивозу прибутків, отримання зовнішніх кредитів, експорту, імпорту та ін.).

Фактори, що впливають на конвертованість валюти:

– економічний потенціал країни;

- стабільність її внутрішнього грошового обігу;
- ступінь розвитку національних грошових ринків і ринків капіталу;
- ступінь відкритості національної економіки та її інтегрованості у світові ринки;
- характер валютних обмежень.

Режим валютних курсів здійснюється за допомогою механізму валютного управління або валютного кошика. Під *валютним управлінням* розуміється прикріплення національної валюти до провідної іноземної валюти («якірної»), суворе регулювання грошової емісії в залежності від обсягу офіційних резервів у цій валюті. *Валютний кошик* – це певний набір валют, по відношенню до якого визначається середньозважений курс однієї валюти.

На даний момент існують чотири класифікації режимів валютних курсів, кожна з яких бере за основу «de facto» реалізацію валютного регулювання в різних країнах, але використовує власні критерії, методи та показники: офіційна класифікація МВФ, класифікація Леві-Яті і Стурзенегера (2003 р.), Рейнхара і Рогоффа (2004 р.) і Шамбауга (2004 р.).

За класифікацією МВФ виділяють фіксовані, плаваючі та перехідні режими валютного курсу (рис. 14.2) [Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions [Electronic resource] / International Monetary Fund. – Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2014. – Access mode: <https://www.imf.org/external/pubs/nft/2014/areaers/ar2014.pdf>. - P. 17–18].

Рис. 13.2. Сучасні типи режимів валютних курсів

У режимі фіксованого курсу центральний банк гарантує проведення легальних угод з обміну іноземної валюти на вітчизняну (і навпаки) за визначеним курсом. Угоди можуть здійснюватися як через центральний банк, так і через валютний ринок, ціна на якому активно регулюється центральним банком.

В режимі плаваючого курсу ціна іноземної валюти визначається на ринку валюти під дією ринкових сил. Центральний банк може втручатися в процес курсоутворення, виступаючи або з боку попиту (щоб підтримати іноземну валюту), або з боку пропозиції (щоб підтримати вітчизняну валюту) на ринку валюти.

Між цими протилежними режимами існують так звані перехідні модифікації валютних режимів. Реальні відмінності між деякими з цих режимів досить незначні. Через це в аналітичних цілях у світовій практиці режими валютних курсів групуються відповідно до ступеню втручання держави в курсоутворення: від жорсткої до м'якої фіксації (прив'язки), від вільного або «чистого плавання» («*clean float*»), при якому визначення валютного курсу відбувається без втручання центрального банку, до керованого плавання (*managed floating*) або «брудного плавання» («*dirty float*»). В разі, коли центральний банк гарантує знаходження валютного курсу в деяких межах, то кажуть, що діє режим валютного коридору (*target zone*). Якщо центральний банк гарантує те, що курс буде на певному рівні, то такий режим називають валютним пегом (*pegged exchange rate*), коли центральний банк намагається, за рахунок інтервенцій, утримати курс на певному рівні.

Множинність режимів валютного курсу свідчить про те, що кожен з них не має абсолютних переваг. Це підтверджує і еволюція режиму валютних курсів, як структурного принципу СВС (табл. 13.7).

Таблиця 13.7

Еволюція режиму валютних курсів у СВС

Світова валютна система			
Паризька (з 1867 р.)	Генуезька (з 1922 р.)	Бреттон-Вудська (з 1944–1946 рр.)	Ямайкська (з 1976–1978 рр.)
Вільно плаваючі курси валют в межах золотих точок	Вільно плаваючі курси валют без обмежень золотими точками	Фіксовані курси валют з припустимими коливаннями в межах $\pm 1\%$	Вільний вибір країнами будь-якого режиму валютного курсу (ст. IV розділу 2/в статуту МВФ)

Джерело: Красавина Л.Н. Реформы мировых валютных систем: ретроспективный и актуальный анализ //Денги и кредит. – М.: 2017. – №4. – С.14-23.

Реформування режиму валютного курсу в сучасних умовах проявляється в збереженні права країн на його вибір з орієнтацією на плаваючі курсові співвідношення. У 1998 р. МВФ сформулював два критерії цього вибору: специфіка економіки та національні інтереси. Відповідно вибір оптимального режиму валютного курсу стає умовою здійснення ефективної макроекономічної стабілізації.

За даними МВФ на рубежі ХХІ ст. режими плаваючих курсів використовують близько 35% країн-членів (табл. 13.8).

Таблиця 13.8

**Застосування режиму валютних курсів у %
від чисельності країн-членів МВФ**

Режим валютного курсу	Фіксований курс	Жорстка фіксація	М'яка фіксація	Плаваючий курс	Вільне плавання	Кероване плавання
1991	76,3	16,1	60,2	23,6	7,5	16,1
1993	68,6	15,9	52,7	31,3	13,7	17,6
1996	66,5	16,2	50,3	33,5	12,4	21,1
1999	59,7	24,2	35,5	40,3	18,3	22
2001	55,9	25,8	30,1	44,1	21,5	22,6
2004	53,6	22,2	31,4	46,5	18,9	27,6
2005	55,7	24,1	31,6	44,3	16	28,3
2006	57	23,7	33,3	42,9	14,1	28,8
2007	57	23,7	33,3	42,9	14,1	28,8
2008	52,1	12,2	39,9	39,9	19,7	20,2
2009	46,8	12,2	34,6	42,1	17,6	24,5
2010	52,9	13,2	39,7	36	15,9	20,1
2011	56,4	13,2	43,2	34,7	15,8	18,9
2012	52,7	13,2	39,5	34,7	16,3	18,4
2013	56	13,1	42,9	34	15,7	18,3
2014	56,6	13,1	43,5	34	15,2	18,8
2015	59,7	12,6	47,1	35,1	15,7	19,4
2016	63	18	45	36,9	16,1	20,8

Джерело: На основі класифікації МВФ. International Monetary Fund, Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restriction, 2017.

У вільному плаванні знаходяться валюти США, Канади, Великої Британії, Японії та інших розвинених країн, в тому числі країн єврозони. Оскільки саме на ці країни припадає основна частка і в міжнародній торгівлі, і у валютних операціях, що здійснюються за ринковим, плаваючим курсом, Ямайську систему часто називають системою плаваючих курсів. При цьому багато країн, проводячи інтервенції, на словах заявляють про прихильність режиму вільного плавання. Отже «de facto» сучасна валютна система – це система керованого плавання, де найбільш розповсюдженими залишаються фіксовані режими обмінного курсу. Спостерігається тенденція переходу до більш м'яких режимів валютної політики. Велика кількість країн

відмовилася від політики жорсткого фіксування і перейшла або на плаваючі режими валютного регулювання, або на варіації м'якої валютної прив'язки.

«М'яка» прив'язка валютного курсу передбачає активне втручання державних органів влади (адміністративного і / чи ринкового характеру) у функціонування валютного ринку, але при цьому можуть спостерігатися незначні валютно-курсові коливання (у межах декількох відсотків).

Вибір режиму валютного курсу повинен бути заснований на урахуванні їх переваг та недоліків (табл. 13.9).

Таблиця 13.9

Переваги та недоліки режимів валютного курсу

Переваги	Недоліки
<i>Плаваючий режим</i>	
Сприяє врегулюванню (вирівнюванню) платіжного балансу без суттєвих втрат офіційних валютних резервів.	Невизначеність та неможливість здійснення довгострокових економічних прогнозів.
Стимулює розвиток міжнародної торгівлі та міжнародний рух капіталів.	Скорочення торгівлі й погіршення умов торгівлі у випадку несприятливих змін валютного курсу.
Забезпечує відносно велику свободу у виборі методів національної економічної політики, автономність монетарної політики від зовнішнього тиску.	Депресивний вплив на експортноорієнтовані галузі.
Ринок, як у валютній сфері, так і в інших галузях визначає вартість валют краще, ніж держава встановлює курсове співвідношення валют.	Не стримує інфляцію (стимулює інфляційні очікування)
Не потребує втручання центрального банку у ринковий механізм.	
<i>Фіксований режим</i>	
Передбачуваність та визначеність.	Неможливість проведення незалежної грошово-кредитної політики (всі зусилля центрального банку спрямовані на підтримку оголошеного рівня валютного курсу, тобто грошово-кредитна політика країни не ефективна).
Мінімізує валютні ризики та витрати на страхування.	В сучасних умовах практично неможливо протягом тривалого часу зберігати рівень валютного курсу незмінним, так як курсоутворюючі фактори постійно змінюються, що призводить до необхідності періодично переглядати рівень валютного курсу.
Збільшує обсяги міжнародної торгівлі та міжнародних кредитів.	Штучний, ігноруючий ринкові фактори курсоутворення характер, приносить збитки найменш конкурентоздатним країнам.
Використовується як інструмент антиінфляційної політики.	Необхідність мати певну кількість валютних резервів для підтримки фіксованого валютного курсу і регулювання платіжного балансу.

Проміжні валютні режими досі мають значне розповсюдження. Проміжні режими – найкращий варіант для країн, що розвиваються, з відкритою економікою і досить розвиненим фінансовим сектором. У разі менш інтегрованих у світову економіку країн і відсутності монетарної незалежності м'які режими прив'язки є найкращими. Жорсткі режими прив'язки, як правило, більше підходять країнам з високим рівнем інфляції та низьким рівнем довіри до грошово-кредитної політики.

Таким чином, універсального режиму валютного курсу, який би підходив для будь-якої країни і був при цьому ефективний, не існує. Однак виділяють *критерії, які слід враховувати при виборі оптимального режиму валютного курсу*. Найбільш важливими є розмір і відкритість країни для торгівлі та фінансових потоків, ступінь економічного і фінансового розвитку, структура торгівлі й виробництва.

В Україні за часи незалежності випробовувалися різні режими курсоутворення. Серед них плаваючий (1993 р.), фіксовано-регульований (1994 р.), режим регульованого плаваючого валютного курсу (1997 р.), режим валютного коридору (1998 р.), метод фіксингу на Українській міжбанківській біржі (1999 р.), плаваючий (2000-2003 рр.), поступовий перехід до вільного плавання (2006-2007 рр.), як середньозважена курсів покупців і продавців на міжбанківському валютному ринку за попередній день із можливістю відхилення ± 2 та його фіксація (2009-2012 рр.). Упродовж 2014-2018 рр. НБУ намагається реалізувати модель вільно плаваючого курсу з таргетуванням у формі інфляції (з 2016 р.).

Інфляційне таргетування – це режим, за якого держава, як правило, в особі центрального банку встановлює кількісний орієнтир (таргет) інфляції.

Вибір режиму обмінного курсу справляє істотний вплив на торгівлю товарами і послугами, рух капіталу, інфляцію, платіжний баланс та інші макроекономічні показники. За цією причиною валютно-курсова політика стає основним інструментом грошово-кредитної політики в підтримці економічного зростання і стабільності. Вона містить в собі валютне регулювання і контроль, а також міжнародне співробітництво (в тому числі участь в міжнародних фінансових організаціях).

В умовах високого ступеню інтернаціоналізації господарських зв'язків, переходу ринкової економіки до системи «відкритих» економік, валютна політика функціонує на двох рівнях: на національному та міжнародному.

Валютна політика – це комплекс економічних, організаційних, правових, адміністративних та інших заходів, методів, форм та інструментів, що здійснюються державою у валютно-фінансовій сфері відповідно до поточних та стратегічних цілей макроекономічної політики.

Курсова політика – цілеспрямований комплекс заходів з метою корекції курсу національної валюти.

Валютне регулювання – це діяльність держави та уповноважених нею органів щодо регламентації валютних відносин економічних суб'єктів та їх діяльності на валютному ринку.

У системі валютної політики виділяють дві основні форми: стратегічна (довгострокова) та поточна валютна політика (табл. 13.10).

Таблиця 13.10

Види та цілі валютної політики

<p><i>Стратегічна валютна політика</i> – система заходів, розрахованих на тривалий термін з метою підвищення ефективності валютного механізму національної економіки. <i>Спрямована на:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • приведення валютної системи у відповідність до вимог сучасної ринкової економіки та глобалізації; • здійснення (стимулювання) структурних перетворень у національній економіці, у системі зовнішньоекономічних зв'язків, які покращують позиції країни на світових ринках. 	<p><i>Поточна (девізна) валютна політика</i> – оперативне регулювання валютно-ринкової кон'юнктури.</p> <p><i>Спрямована на:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • забезпечення валютної стабілізації, подолання валютно-фінансових криз; • стимулювання господарської активності, забезпечення стійкого економічного зростання; • стимулювання зовнішньоекономічної діяльності господарюючих суб'єктів країни та удосконалення її структури (галузевої, географічної, організаційної); • підтримка рівноваги платіжного балансу.
---	--

Методи стратегічної валютної політики:

- встановлення нового порядку міжнародних розрахунків;
- введення нового режиму валютних курсів;
- запровадження нового механізму формування та використання валютних резервів;
- створення нових правил та норм здійснення валютних операцій;
- зміна ролі валютно-фінансових інститутів.

Об'єкти поточної валютної політики: 1) валютний курс національної грошової одиниці і система конвертованості валют; 2) платіжний баланс та пов'язані з ним проблеми валютних резервів і ступеню міжнародної валютної ліквідності; 3) структура та механізм функціонування внутрішнього валютного ринку.

Міжнародна валютна ліквідність – це здатність окремої країни, групи країн здійснювати платежі за власними зовнішніми зобов'язаннями загальновизнаними платіжними засобами.

Структура міжнародної валютної ліквідності включає наступні компоненти:

- офіційні валютні резерви країни (запаси іноземної валюти центрального банку і фінансових органів держави);

- офіційні золоті резерви (запаси монетарного золота в монетах і зливках, що належать державі);
- рахунки СДР;
- резервна позиція у МВФ (право країни-члена автоматично отримати безумовний кредит в іноземній валюті в межах 25% від її квоти у МВФ).

Показником міжнародної валютної ліквідності є відношення офіційних золото-валютних резервів до суми річного товарного імпорту.

Міжнародна ліквідність виконує три функції, слугуючи засобом утворення ліквідних резервів, засобом міжнародних платежів (в основному для покриття дефіциту платіжного балансу) і засобом валютної інтервенції.

Вибір тих чи інших інструментів поточної валютної політики (рис. 13.3) залежить від цілей та задач валютної політики, від об'єктів регулювання, від національного режиму конвертування валюти і національної системи валютних курсів.

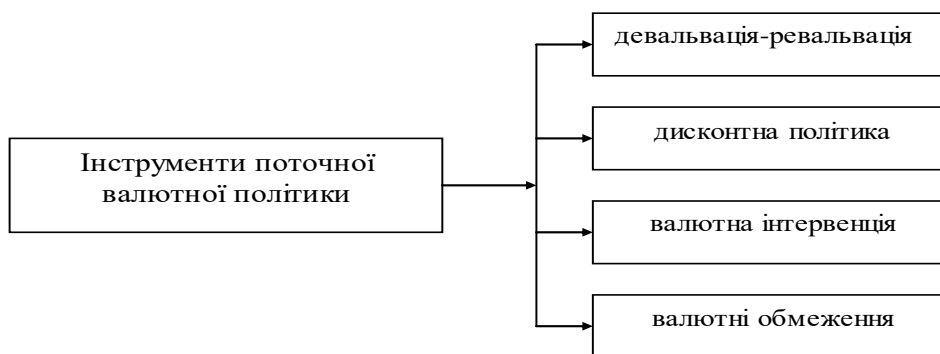

Рис. 13.3. Інструменти поточної валютної політики

Девальвація – курсова політика, спрямована на зниження курсу національної валюти.

Ревальвація – курсова політика, спрямована на підвищення курсу національної валюти.

Дисконтна (облікова) політика полягає у цілеспрямованому підвищенні чи зниженні центральним банком облікової ставки та відповідній зміні ставки депозитного та позичкового процента.

Механізм дисконтної політики (рис. 13.4) характеризується внутрішньою протилежністю.

Рис. 13.4. Механізм дисконтної політики центрального банку

Зниження відсоткових ставок сприяє пожвавленню економічної кон'юнктури, втім негативно впливає на стан (формування) платіжного балансу, бо спричинює відплив капіталу з країни; стимулює зростання інфляції; підвищення ж відсоткових ставок, навпаки, погіршує економічну активність національних компаній, втім сприяє поліпшенню платіжного балансу за рахунок посилення припливу іноземного капіталу.

Валютна інтервенція – разові цільові операції центрального банку (та інших офіційних фінансових інститутів) по купівлі – продажу крупних партій іноземної валюти для зміни динаміки курсу національної валюти. Форми, завдання та методи валютної інтервенції представлені у табл. 13.11.

Таблиця 13.11

Форми, завдання та методи валютної інтервенції

Форми	Завдання	Методи
Коротко-строкова	– протидія коливанням валютного курсу протягом одного – декількох днів; –«підтримка» курсу на певному рівні з метою захисту національної валюти від спекулятивного тиску.	– психологічна інтервенція – заяви, інтерв'ю, прогнози перших керівників держави та уряду з питань економічної та кредитно-фінансової політики; –метод «стерилізації» – поєднання валютної інтервенції на зовнішніх ринках із рівними за величиною та протилежними за напрямком операціями ЦБ на внутрішньому відкритому ринку цінних паперів (зміна офіційних іноземних валютних активів компенсується відповідними змінами внутрішніх активів).
Середньо-строкова	– досягнення такого рівня обмінного курсу національної грошової одиниці, який би підготував сприятливі умови для проведення певної загальноекономічної політики держави; – виграш часу для прийняття того чи іншого важливого економічного рішення або проведення політичного заходу (завершення передвиборчої кампанії тощо); – підтримка обмінного курсу національної валюти у межах встановлених лімітів можливих коливань (з урахуванням динаміки цілей поточної загальноекономічної політики держави).	–«нестерилізований» метод – зміна грошової маси шляхом відповідних змін обсягу та структури офіційних валютних резервів.

Продовження табл. 13.11

Форми	Завдання	Методи
Довго-строкова	– захист економіки від несприятливого впливу міжнародних валютних відносин і міжнародної валютно-кредитної кон'юнктури; – протидія випадкам гіперреагування валютних курсів на ті чи інші економічні, соціальні, політичні події; – усвідомлення економічними суб'єктами, у першу чергу учасниками валютних ринків, суттєвих змін у системі фундаментальних факторів формування валютних курсів.	– фінансова, кредитно-грошова політика; – психологічна інтервенція.

Інструментами валютного регулювання опосередкованої дії є: зміна облікової ставки, зміна норми обов'язкових резервів, операції на відкритому ринку з цінними паперами, рефінансування банків, отримання або надання кредитів і трансфертів з метою збалансування зовнішніх платежів, інструменти адміністративного й фіскального регулювання ЗЕД, інструменти антиінфляційного регулювання.

Основні терміни та поняття

Валюта, євровалюта, конвертованість валюти, вільно конвертована валюта, резервна (вільно використовується / вільно торгована, ключова, світова) валюта, криптовалюта, номінальний валютний курс, паритет купівельної спроможності валют, реальний валютний курс, валютні обмеження, валютний кошик, режим фіксованого курсу, режим плаваючого курсу, валютна політика, курсова політика, дисконтна (облікова) політика, валютне регулювання, міжнародна валютна ліквідність, девальвація, ревальвація, валютна інтервенція.

Контрольні та дискусійні питання

1. Що таке колективні гроші? Визначте їх функції та відмінності від звичайних грошей.
2. Визначте умови перетворення національних грошей у ключові, резервні валюти.
3. Як Ви оцінюєте перспективи виникнення глобальної валюти (*global currency*)? Сформулюйте її сутнісні ознаки.
4. Як Ви вважаєте, чи відповідає СДР в якості базового стандарту сучасної валютної системи умовам глобалізації міжнародної економіки?
5. Охарактеризуйте сутність та наслідки дисконтної політики.
6. В чому Ви бачите головну загрозу короткострокових факторів, які впливають на валютний курс?

7. Яким чином повинен змінитися курс національної валюти, щоб збільшився товарний експорт? Чому?

8. На основі характеристики сутності криптовалют, зробіть оцінку перспективи їх використання в якості майбутньої глобальної валюти.

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Грошова одиниця країни з відкритою економікою, яка використовується для вимірювання величини вартості товарів.

2. Конвертована валюта будь-якої країни, яка переведена на рахунки іноземних банків та використовується ними для операцій у всіх країнах, включаючи країну емітента цієї валюти.

3. Національна валюта, яка використовується резидентами та нерезидентами країни за всіма видами операцій при відсутності будь-яких законодавчих обмежень на здійснення валютних угод і реалізується на головних світових валютних ринках.

4. Національна валюта країн, де існують обмеження або спеціальні узгоджувальні процедури на обмін валют за окремими видами операцій суб'єктами валютних угод або зонами.

5. Децентралізований цифровий вимір вартості, що може бути виражений в цифровому вигляді та функціонує як засіб обміну, збереження вартості або одиниця обліку, що заснований на математичних обчисленнях, є їх результатом та має криптографічний захист обліку.

6. Вільно конвертована валюта, яка використовується для формування золотовалютних резервів світової банківської системи, широко використовується для проведення міжнародної та національної валютної політики та приймається МВФ для погашення кредитів та сплати процентів.

7. Вартість однієї валюти, виражена в іншій валюті.

8. Встановлення (фіксація) державними (національними) або найкрупнішими комерційними банками валютних курсів на основі існуючих ринкових механізмів, законів, норм, правил, що діють в країні.

9. Співвідношення між рівнями купівельної спроможності валют, які співставляються.

10. Валютний курс за поточними валютними операціями, тобто з поставкою валюти не пізніше двох наступних банківських (робочих) днів за сьогоднішньою ціною (курсом).

11. Ціна валюти, яка купується / продається сьогодні на умовах її зворотного викупу (продажу) в обумовлений день у майбутньому.

12. Курс за звичайними угодами, що являє собою узгоджену контрагентами ціну купівлі / продажу валюти з умовою її постачання на визначену (понад трьох днів від дати підписання угоди) дату у майбутньому.

13. Певний набір валют, по відношенню до якого визначається середньозважений курс однієї валюти.

14. Курсова політика, спрямована на зниження курсу національної валюти.

15. Разові цільові операції центрального банку (та інших офіційних фінансових інститутів) по купівлі – продажу крупних партій іноземної валюти для зміни динаміки курсу національної валюти.

Поняття:

- а) єровалюта;
- б) паритет купівельної спроможності валют;
- в) курс-спот ;
- г) девальвація;
- д) валютна інтервенція;
- е) валюта;
- є) резервна (вільно використовувана / вільно торгована, ключова, світова) валюта;
- ж) котирування валют;
- з) вільно конвертована валюта;
- и) криптовалюта;
- і) курс-своп;
- ї) валютний курс;
- й) валютний кошик;
- к) курс-форвард;
- л) частково конвертована валюта.

Вправа 2. *Оберіть єдину правильну відповідь.*

1. Пряме котирування валюти полягає в тому, що:
 - а) валютний курс відображає ціну одиниці національної валюти в іноземній;
 - б) валютний курс відображає ціну одиниці іноземної валюти в національній валюті;
 - в) валютний курс прямо пропорційно залежить від зростання експорту;
 - г) валютний курс прямо пропорційно залежить від зростання імпорту.
2. Конвертованість валюти – це:
 - а) ціна валюти однієї країни, виражена в грошових одиницях іншої країни;

б) здатність валюти даної країни вільно обмінюватись на валюти інших країн за діючим курсом;

в) наявність валюти даної країни в іноземних банках;

г) наявність іноземної валюти в банках інших країн.

3. Сучасна структура валютного кошика СДР не включає:

а) китайський юань; б) російський рубль ;

в) долар США; г) фунт стерлінгів.

4. Плаваючі курси змінюються:

а) на основі міждержавних угод ;

б) центральним банком під впливом стану платіжного балансу, рівня інфляції, валютних резервів;

в) по відношенню до однієї валюти або групи валют;

г) залежно від попиту і пропозиції на валютному ринку.

5. Неокласична нормативна теорія валютних курсів:

а) базується на модельному плюралізмі та різних підходах;

б) вводить термін «ключова валюта» у науковий оборот;

в) обґрунтовує необхідність режиму гнучкого курсу, регульованого державою;

г) базується на підході з позицій активу.

6. Валютна політика – це:

а) цілеспрямований комплекс заходів з метою корекції курсу національної валюти;

б) діяльність держави та уповноважених нею органів щодо регламентації валютних відносин економічних суб'єктів та їх діяльності на валютному ринку;

в) разові цільові операції центрального банку (та інших офіційних фінансових інститутів) по купівлі – продажу крупних партій іноземної валюти для зміни динаміки курсу національної валюти;

г) політика, спрямована на зниження обмінного курсу.

7. Структура міжнародної валютної ліквідності не включає:

а) рахунки СДР;

б) обіг криптовалюти країни;

в) офіційні валютні резерви країни;

г) офіційні золоті резерви.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке – помилкове.*

1. Колективна (наднаціональна) валюта не має кінцевого кредитора (банківської установи, яка зобов'язується підтримувати курс у певних межах за допомогою валютних інтервенцій).

2. СДР - Спеціальні права запозичення (англ. special drawing rights) - міжнародні платіжні і резервні засоби, що випускаються Європейським центральним банком і використовуються як розрахункова одиниця Європейського валютного союзу.

3. Валюта слугує мірою вартості, цінності національних грошових одиниць.

4. Підвищення облікової ставки за кредитами комерційним банкам веде до підвищення курсу національної грошової одиниці.

5. Конвертованість валюти – це можливість купівлі-продажу іноземної валюти в обмін на національну (і навпаки) всередині країни.

6. Девальвація – це курсова політика, спрямована на підвищення курсу національної валюти.

7. Міжнародна валютна ліквідність – це здатність окремої країни, групи країн здійснювати платежі за власними зовнішніми зобов'язаннями загально визнаними платіжними засобами.

Література до теми 13

1. Ковальчук К.Ф. Міжнародні кредитно-розрахункові та валютні операції: навч. посіб. / К.Ф. Ковальчук, Д.Є. Козенков, Ю.Г. Момот. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – С. 21-29.

2. Красавина Л.Н. Обновление научной школы международных валютных, кредитных, финансовых отношений в контексте глобальных вызовов / Л.Н. Красавина // Деньги и кредит. – 2014. – №7. – С.27-34.

3. Маркусенко М.В. Теории валютного курса и платежного баланса, их роль в формировании государственной валютной политики в условиях глобализации / М.В. Маркусенко // Научные труды Белорусского государственного экономического университета / М-во образования Р.Б., Белорусский гос. экон. ун-т; - Минск: БГЭУ, 2015. – Вып. 8. – С. 199-205.

4. Міжнародна економіка: в питаннях та відповідях: підруч./ Ю.Г. Козак. – К.: Центр учбової літератури, 2017. – С. 95-107.

5. Міжнародна економіка: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред.. Ю.Г. Козака, Д.Г. Лук'яненка, Ю.В. Макогона. – К.: Центр учбової літератури, 2018. – С. 206-227.

6. Мусеев С.Р. Новая макроэкономическая теория открытой экономики / С.Р. Мусеев // Деньги и кредит. – 2016. – №1. – С.18-25.

7. International economics: theory & policy / P.R. Krugman, M. Obstfeld, M.J. Melitz. – 9th ed. – Boston: Addison – Wesley. – 2012. – P. 324-327, 388-391, 412-418, 511-512.

ТЕМА 14

МІЖНАРОДНІ ВАЛЮТНІ РИНКИ

Основні питання для вивчення

- 14.1. Валютний ринок: зміст, структура, функції.
- 14.2. Механізми, методи та інструменти валютного ринку.
- 14.3. Трансформація форм і механізмів валютного ринку в умовах глобалізації.
- 14.4. Особливості регулювання глобального валютного ринку.
- 14.5. Валютний ринок України та особливості його функціонування в умовах глобалізації.

14.1. Валютний ринок: зміст, структура, функції

Валютний ринок – це складова сфери обміну національної та міжнародної економіки, в якій здійснюється торгівля національними та наднаціональними грошовими одиницями і валютними цінностями, що обслуговують міжнародні платіжні операції.

Валютний ринок представляє собою складну систему механізмів та інститутів, які доповнюють одне одного (рис. 14.1).

Рис. 14.1. Зміст валютного ринку

Причини становлення і розвитку сучасного світового валютного ринку:

– висока і зростаюча ступінь інтернаціоналізації господарських зв'язків, яка отримала вираження у зростаючих темпах і масштабах міжнародної торгівлі, міжнародного руху капіталів, транснаціоналізації власне процесу виробництва і формуванні на цій основі специфічного

сегменту світового господарства – «других економік», розгортання міждержавних інтеграційних процесів;

– формування нового типу міжнародних корпорацій та банків (транснаціональних), їх перетворення у головних суб'єктів світогосподарських зв'язків;

– становлення та стрімкий розвиток світового ринку капіталів, у тому числі специфічного, власне міжнародного єрвалютного ринку;

– посилення тенденції до дерегулювання кредитно-фінансової сфери у розвинутих країнах; поступове послаблення валютних обмежень та впровадження системи конвертованості валют у основних розвинутих країнах;

– НТР в області банківської техніки, в системі фінансових, валютних, кредитних операцій.

Національні валютні ринки в сучасному розумінні сформувалися у XIX ст. Основи *світового валютного ринку*, як цілісної системи, були закладені у 50-60-тих роках XX ст.

Суб'єктами валютного ринку виступають продавці валюти, її покупці та посередники, а саме:

1) *комерційні банки*. Більшість валютних операцій здійснюється через банки, які виконують на договірній основі доручення іноземних банків-кореспондентів. Банки, яким надано право на проведення валютних операцій, називаються уповноваженими девізними або валютними. Найбільший вплив на світових валютних ринках мають такі банки, як американський Сітігруп, швейцарський UBS, німецький Дойчбанк, англійський HSBC та інші. За даними Банку міжнародних розрахунків (BIS або БМР) майже чверть сукупного обороту світового ринку здійснюють дрібні й регіональні банки, які обслуговують більшість валютних операцій реального сектора економіки;

2) *інституційні інвестори*, що представлені міжнародними інвестиційними, пенсійними, взаємними фондами, страховими компаніями і трастами (серед яких, наприклад, Quantum Джорджа Сороса, що проводить успішні валютні спекуляції), великими міжнародними компаніями, що здійснюють закордонне вкладання активів (наприклад, Investment Funds, Money Market Funds, International Corporations) і *хеджеві фонди*. Частка інституційних інвесторів та хеджевих фондів у світовому обороті конверсійного ринку становить близько 10% відповідно для кожної групи.

3) *фірми, що здійснюють зовнішньоторговельні операції*. Вони як правило не мають прямого доступу на валютний ринок і проводять валютні операції через комерційні банки;

4) *центральні банки* – управляють валютними резервами, проводять валютні операції, впливають на рівень обмінного курсу, регулюють рівень процентних ставок по депозитам у національній валюті. Найбільш впливовими вважаються: Федеральна Резервна Система США (FED), Бундесбанк (Німеччина), Bank of England (Велика Британія), Народний банк Китаю (People's Bank of China);

5) *міжнародні валютно-фінансові організації*, що здійснюють глобальне валютне регулювання;

6) *приватні особи* – здійснюють широкий спектр неторговельних операцій, пов'язаних із закордонним туризмом, переказом зарплати, пенсій, гонорарів, купівлею і продажем наявної валюти;

7) *валютні біржі, брокерські фірми, роздрібні валютні дилери, інвестиційні консультанти, цінові агрегатори, а також аналогічні посередники / агенти* – зводять покупців та продавців іноземної валюти і здійснюють між ними валютні операції;

8) *компанії, що використовують автоматизовані торгові стратегії*, включаючи стратегії високочастотного і / або алгоритмічного трейдингу; *електронні торгові платформи; платформи для підтверджень і розрахунків* – забезпечують доступ до ринку і обслуговують здійснення валютних операцій.

За *функціональною ознакою* суб'єктів валютного ринку поділяють на такі групи:

1) *активні учасники або маркет-мейкери* – оператори та регулятори валютного ринку (центральні банки, великі комерційні банки, фінансові компанії тощо), які здійснюють котирування валютних курсів і своїми активами можуть вплинути на їх динаміку на світових, регіональних та національних валютних ринках;

2) *пасивні учасники або маркет-юзери* – користувачі валютного ринку (середні й дрібні комерційні банки, юридичні та фізичні особи), які використовують для своїх операцій курс, що встановлюється для них маркет-мейкерами;

3) *організатори* валютного ринку – інститути валютного ринку, що утворюють його інфраструктуру і виконують посередницькі функції (валютні біржі, інвестиційні фонди, хедж-фонди, брокерські компанії тощо).

За *класифікацією BIS* суб'єктів валютного ринку умовно групують у три групи:

1) *фінансові інститути* – до групи фінансових інститутів, які надають звітність, увійшли великі комерційні та інвестиційні банки, а також фірми, які торгують цінними паперами, які проводять валютні операції самостійно

або за дорученням клієнтів (великих корпорацій, урядів, нефінансових установ). Зазвичай це великі гравці, які працюють на електронних платформах на зразок EBS або Reuters – 42% ринка у 2016 р.;

2) *інші фінансові інститути* – включають більш дрібні комерційні та інвестиційні банки і фірми з торгівлі цінними паперами, пайові фонди, хедж фонди, пенсійні фонди, валютні фонди, будівельні товариства, лізингові компанії, страхові компанії, корпоративні фірми і центральні банки, міжнародні фінансові інститути – 51% ринка;

3) *нефінансові інститути* – корпорації, нефінансові державні установи, індивідуальні інвестори, що діють через онлайн роздрібні торговельні платформи або інших дилерів – 7% ринка.

Функції валютних ринків:

- забезпечення своєчасного здійснення міжнародних розрахунків;
- курсоутворення;
- страхування валютних ризиків і формування специфічної системи, яка забезпечує суб'єктам валютного ринку отримання особливого прибутку у вигляді курсової різниці – спекулятивного;
- диверсифікація валютних резервів банків, підприємств, держав;
- саморегулювання валютних курсів.

Світовий валютний ринок – це не проста арифметична сума національних, регіональних та міжнародних ринків, а певним чином субординована, взаємопідпорядкована система ринкових сегментів, між якими існує взаємообумовлений прямий та зворотний зв'язок. Цій системі притаманні і специфічні ознаки (рис. 14.2).

Світовий валютний ринок структурується за певними критеріями (табл. 14.1). В економічній літературі існує визначення світового валютного ринку як ринку Форекс (Forex, foreign exchange market, currency market), який сформувався на початку 70-х рр. минулого століття, коли міжнародна торгівля перейшла від фіксованих курсів до плаваючих. Альтернативним і найбільш поширеним є розуміння *ринку Форекс в якості міжбанківського (позабіржового)*. За даними BIS більша частина валютних операцій (понад 90%) здійснюється на неорганізованому (міжбанківському) валютному ринку, за межами валютних бірж.

Рис. 14.2. Специфічні ознаки світового валютного ринку

Таблиця 14.1

Структура світового валютного ринку

Критерій класифікації	Види валютних ринків	Характерні ознаки
<i>територіальна ознака</i>	<p><i>національні</i></p> <p><i>регіональні</i></p> <p><i>міжнародний / транснаціональний</i></p>	<p>– здійснюється торгівля національною валютою, її конверсія в іноземні валюти;</p> <p>– здійснюються операції з валютами, на які припадає основний обсяг операцій у межах певних регіонів із особливими фінансовими центрами. (До провідних регіональних ринків належать: європейський, південноамериканський, далекосхідний);</p> <p>– система тісно пов'язаних між собою сучасними вискоєфективними комунікаціями регіональних ринків. На міжнародних валютних ринках банки проводять операції з ключовими валютами (американський долар, євро, ієна та ін.), які широко використовуються у світовому платіжному обігу;</p>

ТЕМА 14. МІЖНАРОДНІ ВАЛЮТНІ РИНКИ

Продовження таблиці 14.1

Критерій класифікації	Види валютних ринків	Характерні ознаки
	<i>євроринок</i>	– міжнародний наднаціональний ринок позичкових капіталів, на якому здійснюються операції у єровалютах.
<i>форма торгівлі</i>	<i>роздрібний</i> <i>оптовий</i>	– здійснюються операції між банками та їх клієнтами з метою конверсії валют у комерційних цілях; – ринок міжбанківських операцій з метою корегування валютних позицій, страхування і одержання спекулятивного прибутку.
<i>інституційна приналежність</i>	<i>міжбанківський (позабіржовий) ринок банків-кореспондентів</i> <i>або ринок Форекс</i>	– здійснюються основні котирування валют; операції здійснюються безпосередньо з банків за допомогою електронного зв'язку; формується і функціонує на основі взаємодії валютних рахунків комерційних банків; структура ресурсів складається з активів, що належать комерційним банкам та регуляційних активів (валютних ресурсів центральних банків); операції здійснюються безпосередньо між партнерами (прямий валютний ринок) або за допомогою посередників, брокерів, дилерів (брокерський ринок);
	<i>біржовий</i>	– організований валютний ринок на базі самостійних або контрольованих банками чи товарними фондовими біржами валютних бірж; здійснюється фіксація довідкових валютних курсів.
<i>термін операцій</i>	<i>ринки спот</i> <i>ринки термінових (форвардних) угод</i>	– з поставкою валюти протягом 48 годин; – поставка валюти на певних умовах, відмінних від спот.
<i>характер операцій</i>	<i>конверсійний ринок</i> <i>ринок депозитно-кредитних операцій</i> <i>ринок процентних деривативів</i>	– традиційні угоди з двома валютами, що передбачають їх обов'язкову поставку; – купівля валюти здійснюється шляхом її залучення на депозитні вклади на узгоджені строки та наступний продаж у формі надання кредитів на різні строки; – процентні угоди з однією валютою, в яких передбачені тільки процентні платежі, а основна сума (тіло угоди) є умовним параметром угоди.
<i>об'єкт купівлі-продажу</i>	<i>ринок фіатної валюти</i> <i>ринок криптовалют</i>	-оснований на торгівлі фіатною валютою та використанні традиційних механізмів та інструментів; - оснований на торгівлі криптовалютами та використанні технології блокчейн.

14.2. Механізми, методи та інструменти валютного ринку

Механізм валютного ринку представляє собою узгодження попиту і пропозиції валют у процесі їх купівлі – продажу (рис. 14.3).

Рівноважний валютний курс відповідає точці перетину кривих попиту та пропозиції (точка *A*). Під впливом таких факторів, як рівень відносних цін, тарифів і квот, продуктивність ресурсів та ін., відбувається зсув кривих попиту і пропозиції праворуч або ліворуч з відповідним переміщенням точки рівноваги.

Система валютних операцій сполучена з валютними ризиками – це небезпека валютних втрат внаслідок змін валютних курсів.

Методом часткового зниження валютних ризиків виступає хеджування – страхування валютних ризиків шляхом укладання строкових угод на поставку валюти в майбутньому за узгодженою ціною.

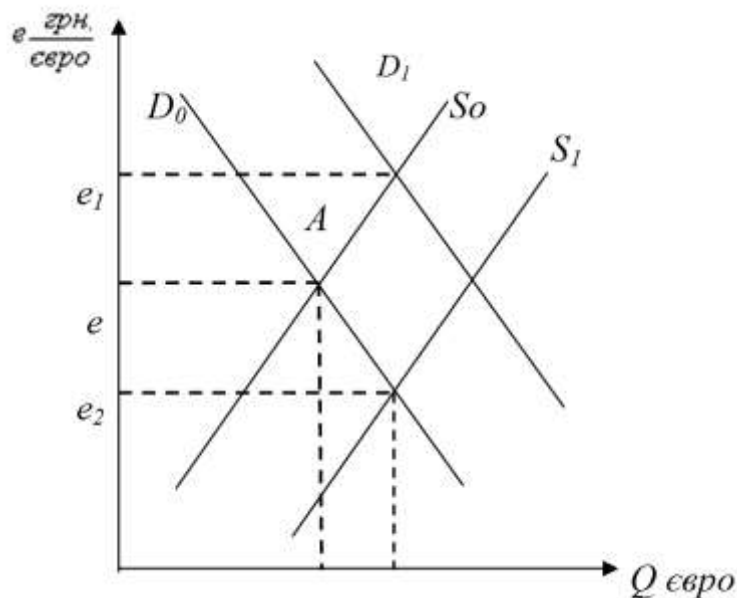

Рис. 14.3. Валютний ринок: *S* – пропозиція валюти, *D* – попит на валюту, *e* – номінальний валютний курс (ціна валюти), *Q* – кількість валюти.

Система інструментів валютного ринку представлена:

- формами та видами валютних розрахунків, операцій, курсів та контрактів, включаючи похідні фінансові інструменти (свопи, форвардні контракти, ф'ючерси та опціони, цінність яких пов'язана з вартістю інших активів), деривативи;

- валютними кодами та іншими засобами уніфікації валютних угод;

- валютним дилингом;

- методами ризик-менеджменту (метрики VaR – Value-at-Risk, «прибуток під ризиком» – EaR тощо);

- методами хеджування з використанням деривативів (системи Bloomberg, Reuters-Dealing, «Банк-клієнт» або захищений канал зв'язку та ін.);
- технікою валютних операцій (голосовий брокер, прямі торги з клієнтом, прямі торги дилерів тощо);
- брокерськими, дилинговими та електронними торговими системами, міжбанківськими мережами, які здійснюють обслуговування валютних операцій (SWIFT, TARGET, FEDWIRE, CHIPS та ін.),
- технологією блокчейн.

Валютні операції – це угоди, пов'язані з купівлею – продажем валюти і платіжних документів у іноземній валюті, з використанням їх у якості платіжних та розрахункових засобів у міжнародних відносинах. Основні види валютних операцій представлені у табл. 14.2.

Таблиця 14.2

Основні види валютних операцій

№	Види операцій	Зміст операцій
1	<i>Депозитні</i>	Короткострокові (від 1 дня до 1 року) операції по розміщенню грошових коштів в іноземних валютах під визначений відсоток з метою одержання прибутку.
2	<i>Конверсійні</i>	Операції між агентами валютного ринку по обміну визначеної кількості валюти однієї країни на валюту іншої країни по узгодженому курсу на визначену дату.
3	<i>Арбітражні</i>	Операції, орієнтовані на отримання прибутку через різницю валютних курсів або відсоткових ставок.
4	<i>Спот</i>	Поточні конверсійні операції з обміну 2-х валют, що передбачають поставку валюти у той же день.
5	<i>Форвардні</i>	Операції по обміну валюти за узгодженим курсом.
6	<i>Аутрайт-форвардні</i>	Нестандартизовані операції з обміну 2-х валют з поставкою більше ніж через два робочих дня, а також інші термінові угоди з іноземною валютою, безпоставочні форварди і контракти на різницю.
7	<i>Ф'ючерсні</i>	Термінові операції, що передбачають торгівлю стандартними контрактами, в яких регламентовані сума, метод розрахунку та термін.
8	<i>Опціонні</i>	Передбачають право купити чи продати валюту в майбутньому за курсом, зафіксованим в момент укладання угоди, але з незафіксованою датою поставки валюти протягом визначеного періоду.
9	<i>Своп</i>	Операції, що поєднують купівлю-продаж на умовах термінової поставки з одночасною контругодою на конкретний термін за фіксованою ціною з тими ж валютами. У поясненнях до звіту BIS (01.09.2016 р.) сюди ж включені спот угоди з поставкою «через ніч» або протягом двох робочих днів.

Торгівля *Форекс* децентралізована і представляє собою ринок конверсійних арбітражних валютних операцій в іноземних валютах на умовах margin trading, що означає купівлю або продаж однієї іноземної

валюти за іншу в розрахунку на отримання прибутку від зміни валютного курсу на міжнародному ринку. При цьому обов'язковим є проведення двох протилежних угод з купівлі та продажу валюти на однакову суму грошової застави.

14.3. Трансформація форм і механізмів валютного ринку в умовах глобалізації

Розвиток світового валютного ринку за останні десятиліття перебуває в безпосередній залежності від динаміки глобалізаційних та інтеграційних процесів у світі. *Сучасні тенденції та трансформації світового валютного ринку:*

1. *Фінансова глобалізація* внаслідок розширення обсягів міжнародного руху торгового та промислового капіталу і зростання торговельної активності фінансових інститутів. Проявом цього є стрімке зростання оборотів світового валютного ринку як у біржовому, так і позабіржовому сегменті. За даними BIS упродовж останніх десятиліть (2001-2016 рр.) середньодобові обороти на позабіржовому ринку зросли на 308,9%, біржовий сегмент демонструє більш значний приріст – 1 334,4%. Щоденний оборот світового валютного ринку в десятки разів перевищує обсяг світової торгівлі товарами, послугами, торгівлі акціями, в 8-10 разів перевищує обсяг світового ВВП.

2. Подальша *інтернаціоналізація валютно-фінансових відносин*, про що свідчить домінування долара США та євро водночас із зростанням валютних операцій, в яких долар США або євро обмінюються на валюти країн, ринки яких розвиваються: мексиканське песо, китайський юань, російський рубль, турецька ліра, сінгапурський долар, південнокорейський вон та ін. Водночас розвиток економік зазначених країн і зростання їх товарообігу на світовому ринку, активізація інвестиційної та інноваційної діяльності підтверджують збільшення ролі світового валютного ринку не лише у якості функціонального поля, але й як впливового фактору розвитку національної економіки.

3. *Концентрація міжнародних валютно-фінансових ринків*, проявом чого є діяльність світових фінансових центрів.

Світові фінансові центри (СФЦ) – це місця концентрації банків, спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів, валютно-фінансових бірж, які здійснюють міжнародні валютні, кредитні та фінансові операції з валютою та валютними цінностями. Їх характерні ознаки представлені у табл. 14.3.

Основою функціонування СФЦ є регіональні та національні ринки розвинутих країн з великою відкритою економікою: США, Велика Британія, Німеччина, Швейцарія тощо. Водночас варто відзначити тенденцію до зростання угод азійських учасників (Сянган, Сінгапур) і скорочення європейських (Нідерланди, Швейцарія, Франція, Німеччина, Данія).

Таблиця 14.3

Сучасні світові фінансові центри

Місце локалізації СФЦ	Характерні ознаки
Лондон	<ul style="list-style-type: none"> - Займає перше місце в Європі за валютними, депозитними та кредитними операціями; - 36,9 % світової валютної торгівлі (1995 р. – 30%); - найкрупніша у світі міжнародна біржа фінансових ф'ючерсів (діє з 1982 р.); - виконує роль <i>первинного оффшорного центру</i> (обслуговує клієнтів з усього світу, насамперед – з економічно розвинутих країн, які не тільки постачають надлишки капіталу у фінансовий центр, а й позичають кошти, зібрані тут); - лідируюча роль у розвитку нових операцій з цінними паперами; - включає крупний ринок торгівлі дорогоцінними металами.
Нью Йорк (Лос-Анджелес, Чикаго, Сан-Франциско, Торонто)	<p>Нью-Йорк:</p> <ul style="list-style-type: none"> - біля 19 % світової валютної торгівлі; - у 1980 р. створюються перша у світі чисто фінансова строкова біржа – Нью-йоркська ф'ючерсна біржа; - найкрупніша фондова біржа у світі; - комплексний ринок цінних паперів; - крупний емітент акцій та облігацій; - виконує роль <i>первинного оффшорного центру</i>.
Токіо	- 6,1 % світової валютної торгівлі
Сінгапур	<ul style="list-style-type: none"> - 7,9% світової валютної торгівлі; - виконує роль <i>залучаючого оффшорного центру</i> (здійснює функції внутрішнього фінансового посередника, спрямовуючи оффшорні капітали з-за меж регіонального ринку місцевим споживачам) – отримує капітал на Лондонському ринку євровалют та на Близькому Сході, а потім спрямовує його позичальникам із тихоокеансько-азійського регіону через сінгапурський ринок азійських доларів.
Франкфурт, (Цюріх, Париж)	<p>Франкфурт:</p> <ul style="list-style-type: none"> - понад 6 % світової валютної торгівлі; - спеціалізується на наданні довгострокових позик.
Сянган (Гонконг)	- 6,7 % світової валютної торгівлі.
Багами (440 банків), Кайманові острови (550 банків)	- <i>облікові оффшорні фінансові центри</i> (діє сприятливий режим регулювання та оподаткування. Фінансове посередництво здійснюється передусім між нерезидентами; центр відіграє роль перевалочного пункту: джерела та споживачі капіталу перебувають за його межами).
Бахрейн (166 банків)	- <i>акумулюючий оффшорний фінансовий центр</i> (виконує функцію зовнішнього фінансового посередника. Ринкова територія акумулюючого центру генерує надлишки капіталу шляхом незначного поглинання коштів регіональною економікою. Нагромаджені надлишки капіталу використовуються за межами центру).

Умови перетворення валютного ринку в СФЦ:

- високий економічний рівень країни географічної локалізації;
- активна участь країни у міжнародній торгівлі;
- наявність національного ринку капіталів і розвиненої банківської системи;
- статус країни з великою відкритою економікою;
- розвиток та розширення транснаціональної банківської активності;
- ліберальне валютне та податкове законодавство;
- політична стабільність;
- зростання ринків євровалют;
- зручне географічне розміщення.

4. *Зростання рівня монополізації.* Міжнародний валютний ринок є олігополізованим: в травні 2016 р. 67% торгів здійснювалося за участю лише 10 транснаціональних банків, 8 з яких є англо-американськими.

5. *Диверсифікація та стрімкий розвиток інструментів хеджування валютних ризиків* внаслідок зростання волатильності світового валютного ринку (табл. 14.4).

Таблиця 14.4

Обсяг та структура середньоденного обороту на світовому валютному ринку в розрізі інструментів

Показник	2001	2004	2007	2010	2013	2016	Зміна, 2016 р. від 2001 р., (+/-)
млрд. дол. США							
Валютні операції «спот»	386	631	1 005	1 489	2 047	1 652	1 266
Форвардні валютні операції «аутрайт»	130	209	362	475	679	700	569
Валютні операції «своп»	656	954	1 714	1 759	2 240	2 378	1 722
Опціони та інші інструменти	67	140	243	250	391	337	270
відсотки							
Валютні операції «спот»	31,2	32,6	30,2	37,5	38,2	32,6	1,4
Форвардні валютні операції «аутрайт»	10,5	10,8	10,9	11,9	12,7	13,8	3,3
Валютні операції «своп»	52,9	49,3	51,6	44,3	41,8	46,9	-6,0
Опціони та інші інструменти	5,4	7,3	7,3	6,3	7,3	6,6	1,2

Джерело: Triennial Central Bank Survey. Foreign exchange turnover in April 2016 / Monetary and Economic Department. – December 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/rpfx16fx.pdf>.

У структурі торгівлі валютою за видами валютних операцій превалює торгівля деривативами, серед яких найбільша частка припадає на валютні свопи. Разом з цим спостерігається тенденція до скорочення частки свопів на

користь форвардів. Таким чином, більша частина операцій на валютному ринку здійснюється з метою управління ризиками або отримання спекулятивних прибутків.

6. *Корективи у розстановці сил* учасників світового валютного ринку. Якщо на початку XXI ст. ведучі позиції на світовому валютному ринку займали дилери, то вже в 2016 р. пальма першості перейшла до інших фінансових інститутів, одним з факторів чого може бути зміна валютної політики ТНК. Дана тенденція сприяє зростанню нестабільності світового валютного ринку і підвищенню ризику спекулятивних атак на певні валюти або групи валют.

7. *Подальша стандартизація валютних угод*, в результаті чого зростає відрив діяльності валютного ринку від інтернаціоналізації процесу відтворення.

8. *Глобалізаційна трансформація принципів, механізмів та інститутів наднаціонального валютного регулювання*. Одним з проявів цього є реформування МВФ.

9. *Децентралізація валютних відносин* через посилення віртуалізації валютних операцій із використанням сучасних цифрових технологій і засобів інформації, стрімкий розвиток ринку криптовалют, створення професійних управляючих компаній – глобальних криптоплатформ (GLOBECOIN Crypto Platform – GCP), технології блокчейну (мультивалютних електронних гаманців, використання смарт-контрактів, продаж токенів тощо). Метою цих процесів є створення інфраструктури майбутньої глобальної резервної валюти.

Визначені тенденції мають складний, суперечливий доцентровий і відцентровий характер, вказуючи на трансформацію світового валютного ринку у нову якість – глобальний валютний ринок.

Глобальний валютний ринок – це глобальна форма функціонування валютних відносин у межах глобальної економіки, що закріплена багатосторонніми міждержавними угодами і регулюється *інститутами глобального регулювання*.

14.4. Особливості регулювання глобального валютного ринку

Регулювання світового валютного ринку здійснюється, як на двосторонній основі шляхом міждержавних угод, так і на багатосторонній основі – через механізми регулярних міжнародних нарад на вищому рівні («G-20», Базельський комітет з банківського нагляду тощо) та міжнародних валютно-фінансових організацій.

Міжнародні валютно-фінансові організації (МВФО) створюються шляхом об'єднання фінансових ресурсів країнами-учасницями для вирішення певних задач розвитку світової економіки.

Функції МВФО:

– операції на міжнародному валютному та фінансовому ринку з метою стабілізації та регулювання міжнародної економіки, підтримки і стимулювання міжнародної торгівлі, забезпечення ліквідності світової банківської системи;

– уніфікація принципів, правил, механізмів функціонування глобального валютно-фінансового ринку;

– надання міждержавних кредитів на здійснення державних проектів та фінансування бюджетного дефіциту;

– кредитування міжнародних проектів, які відповідають інтересам декількох країн, що приймають участь у проекті;

– кредитування «внутрішніх» проектів (які відповідають інтересам однієї країни або комерційної організації), здійснення яких може позитивно вплинути на міжнародний бізнес (інфраструктурні проекти, проекти в галузі інформаційних технологій тощо);

– благодійна допомога (фінансування програм міжнародної допомоги);

– фінансування фундаментальних наукових досліджень.

За сферою функціонування розрізняють МВФО у системі ООН та регіональні МВФО (рис. 14.4).

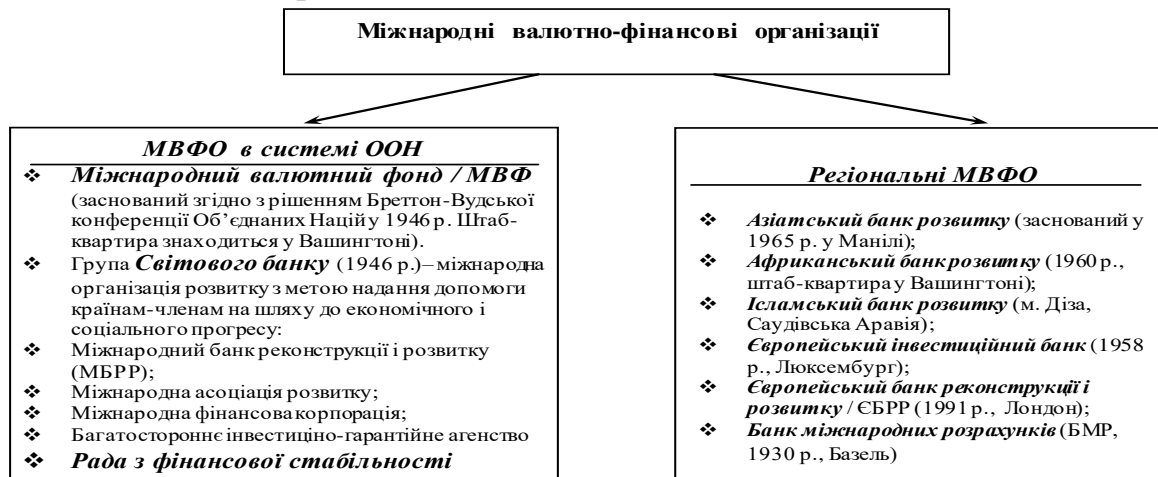

Рис. 14.4. Міжнародні валютно-фінансові організації

Основним наднаціональним валютно-фінансовим інститутом, який покликаний забезпечувати стабільність світової валютної системи, є *Міжнародний валютний фонд (МВФ)* – валютно-фінансова організація міжурядового співробітництва. Налічує 189 держав-членів, що пов'язані статутними зобов'язаннями. Україна – член МВФ з 1992 р.

Цілі створення МВФ:

- сприяти міжнародному співробітництву у сфері валютної політики;
- сприяти збалансованому зростанню міжнародної торгівлі;
- підтримувати стабільність валютних курсів, упорядковувати валютні відносини між державами-членами, а також протидіяти девальвації валют, що спричинена конкуренцією;
- сприяти формуванню багатосторонньої системи розрахунків по поточних операціях між членами фонду; усунути обмеження на трансфер валюти;
- надавати країнам-членам МВФ кредитні ресурси, які дають змогу регулювати незбалансованість зовнішніх платежів, платіжних балансів, зовнішньої заборгованості;
- бути форумом для консультацій і співробітництва в галузі міжнародної торгівлі і валютних відносин.

За своєю організаційною структурою МВФ – акціонерне товариство, система управління якого представлена на рис. 14.5.

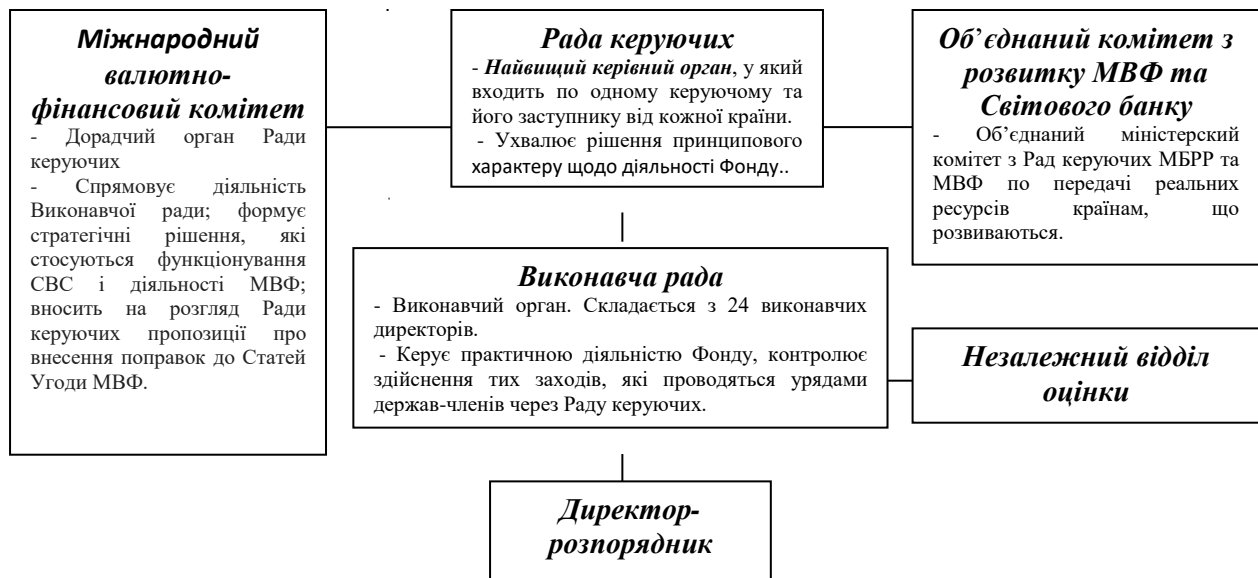

Рис. 14.5. Система управління МВФ

МВФ – *неприбуткова установа*, ресурси якої формуються шляхом внесків держав-членів. Кожна держава-член має *квоту* (внесок), яка зумовлює:

- кількість голосів країни у Фонді (можливість впливати на його політику);
- обсяг кредитів, які держава-член може отримати від Фонду.

Функції МВФ: розробка основних напрямків реформи міжнародної валютної системи; функції інформаційного та консультативного характеру; врегулювання платіжних балансів.

У системі механізмів МВФ (табл. 14.5) основним засобом виступає кредитна діяльність. Процентні кредити МВФ фінансуються здебільшого за рахунок капіталу, внесеного за підпискою державами-членами; кожній країні призначається квота, яка є її фінансовим зобов'язанням.

Таблиця 14.5

Сучасні механізми МВФ

Механізми	Характерні ознаки
<p><i>Кредити та кредитні лінії</i> Не льготне кредитування: - <i>Домовленості про кредит «Стенд-бай»</i> (1952 р.). - <i>Механізм розширеного кредитування</i> (1974 р.). - <i>Гнучка кредитна лінія</i> (2009 р.). - <i>Лінія превентивної підтримки і ліквідності</i> (2011 р.). - <i>Інструмент для прискореного фінансування</i> (2011р.). Льготне кредитування</p>	<p>- Коротко- і середньострокова допомога країнам, що зазнають короткострокові труднощі фінансування платіжного балансу. - Більш довгострокова допомога для підтримки структурних реформ держав-членів з метою подолання труднощів платіжного балансу довгострокового характеру. - Гнучкий інструмент використання кредитних траншей для задоволення всіх потреб, пов'язаних з фінансуванням платіжного балансу, потенційних або фактичних. - Інструмент для країн з надійними економічними детермінантами і обґрунтованою економічною політикою. - Швидке надання фінансової допомоги всім державам-членам, які зазнають термінові потреби фінансування платіжного балансу. - Надається країнам з низькими доходами, в тому числі і на безпроцентній основі.</p>
<p><i>Фонд системної трансформації (Systemic Transformation Facility)</i></p>	<p>Надає фінансову допомогу країнам, які зазнають труднощів у торговельній та платіжній системах у зв'язку з переходом до ринкової економіки.</p>
<p><i>Фонд компенсаційного фінансування та фінансування у випадку непередбачуваних обставин (Compensatory and Contingency Financing Facility)</i></p>	<p>Надає допомогу державам-членам у випадках отримання збитків (експорт, значне зростання цін на імпортоване зерно), якщо вони носять тимчасовий характер та обумовлені зовнішніми причинами, а також у разі необхідності підтримки темпів реформ, які проводяться у відповідності з політикою та угодами МВФ.</p>
<p><i>Система фінансування буферних запасів (Buffer Stock Financing Facility)</i></p>	<p>МВФ може надавати фінансову допомогу для відновлення запасів сировини.</p>
<p><i>Термінова допомога (Emergency Assistance)</i></p>	<p>Надається шляхом закупівлі товарів країн, платіжний баланс яких має значне негативне сальдо внаслідок стихійного лиха.</p>

Продовження таблиці 14.5

Механізми	Характерні ознаки
<i>Фонд структурної адаптації (Structural Adjustment Facility) та Розширений фонд структурної адаптації (Enhanced Structural Adjustment Facility)</i>	Надає допомогу у проведенні структурних реформ у країнах, що розвиваються, а також для реалізації середньострокових макроекономічних програм.
<i>Наглядова діяльність та щорічні консультації з країнами-членами щодо їх валютно-фінансової та економічної політики.</i>	В країну направляється <i>місія експертів МВФ</i> для вивчення валютно-фінансового становища і заходів економічної і валютно-фінансової політики, що вживаються урядом. За результатами роботи місії готують доповідь, яка обговорюється Директоратом. У доповіді міститься об'єктивна оцінка економічного і валютно-фінансового становища відповідної країни, заходів її уряду.
<i>Кодекси і стандарти належної практики урядів країн-членів в різних сферах економічної і валютно-фінансової політики.</i>	Регламентують виконання країнами-членами міжнародних стандартів економічної та валютно-фінансової політики. В даний час діють 12 кодексів і стандартів, Першим був введений кодекс, який носить назву «Спеціальний стандарт на поширення даних». Велике значення приділяється кодексу «Рекомендації 40 + 8», який включає 40 норм щодо протидії відмиванню капіталів, отриманих злочинним шляхом, і норми протидії фінансуванню тероризму.
<i>Інститут МВФ, створений у 1964 р. (Вашингтон, США)</i>	Організує курси та семінари по підвищенню кваліфікації державних службовців з країн-членів МВФ.

Держава-член вносить частину своєї квоти в спеціальних правах запозичення (СДР) або валюті іншої держави-члена, що є прийнятною для МВФ, а решту – у своїй власній валюті. Кредит МВФ надається позичальнику або використовується позичальником, який купує валютні активи у МВФ за свою власну валюту. Погашення кредиту проводиться шляхом викупу позичальником своєї валюти у МВФ за іноземну валюту.

Домовленості про кредити «стенд-бай» протягом довгого часу були основним кредитним інструментом Фонду. Після світової фінансової кризи 2008-2009 рр. МВФ розширив набір інструментів кредитування. Одна з головних цілей полягала в зміцненні інструментів для запобігання кризам шляхом створення Гнучкої кредитної лінії і Лінії превентивної підтримки і ліквідності. Крім того, був створений Інструмент для прискореного фінансування, який замінив собою політику екстренної допомоги МВФ, який може використовуватися в широкому діапазоні обставин.

Глобалізаційні тенденції та проблеми регулювання світового валютного ринку:

1. *Підвищення ступеню інтернаціоналізації.* Про розширення масштабу міждержавного валютного регулювання свідчить збільшення числа країн, що беруть участь у світовій валютній системі – з 39 в 1944 р при

створенні Бреттон-Вудської системи до 189 в сучасній світовій валютній системі.

2. *Глобалізація валютного регулювання*, яка проявляється в прагненні міжнародних організацій ввести глобальні правила, які регламентують діяльність учасників світового фінансового ринку. Відбувається *перетворення міжнародного валютного регулювання в нову якість – глобальне регулювання*, виникнення та узгодження нових міжнародних стандартів та механізмів валютного регулювання.

Глобальне валютне регулювання передбачає постійну взаємодію національних держав, міжнародних інститутів та інших суб'єктів валютно-фінансового ринку, спрямовану на узгодження позицій по виробленню єдиних регулятивних стандартів і їх впровадженню в світову практику валютно-фінансових відносин.

Останні можуть бути прийняті на основі міждержавних угод або домовленостей, і відповідно мати або юридичну силу (*legal force*), або юридичну значимість (*legal significance*), тобто впливати на процес прийняття рішень компетентними органами фінансового нагляду окремих країн.

Механізм глобального валютного регулювання включає наступні основні етапи: координацію стратегічних рішень, розробку і узгодження стандартів і рекомендацій щодо основних напрямів валютно-фінансової діяльності, їх ретрансляцію на національний рівень (ратифікація міждержавних валютно-фінансових угод, декларацій, конвенцій), моніторинг виконання цих рекомендацій національними юрисдикціями і прийняття спеціальних заходів (валютних санкцій тощо) в разі їх невиконання.

3. *Протиріччя між глобальною тенденцією поліцентризму у світовій валютній системі та існуючою асиметрією здійснюваного МВФ валютно-кредитного регулювання*. Воно має різноманітні прояви:

3.1. Глобальне валютно-кредитне регулювання поширюється лише на держави, які запозичують кошти у МВФ, тобто на країни, що розвиваються, країни з ринками, що формуються, а також уражені борговою кризою країни Єврозони. До них пред'являються вимоги, сформульовані в стабілізаційних програмах, які відрізняються широким діапазоном і часто *виходять за межі чисто економічних відносин*.

3.2. Перерозподіл дефіцитних глобальних ресурсів на користь країн-лідерів фінансової глобалізації (США та Великої Британії) за рахунок збереження монопольних позицій у структурі капіталу МВФО. В даний час США мають найбільшу частку капіталу в таких впливових МВФО, як МВФ, Світовий банк, ЄБРР, Міжамериканський банк розвитку, Азіатський банк розвитку (однакова частка капіталу з Японією). Саме ці інститути

опосередковують просування долара, як валюти деномінації міжнародних позик, в тому числі шляхом випуску облігацій. США підконтрольні три провідні рейтингові агенції світу (Moody's, S & P і Fitch), на які припадає 95% світових кредитних рейтингів. Завдяки найвищим кредитним рейтингам прибутковість цінних паперів та інших фінансових активів США, як правило, нижче прибутковості відповідних фінансових інструментів інших країн. Інвестуючи в закордонні фінансові активи, США отримують надприбутки за рахунок диференціації процентних ставок, штучно створюючи попит на долари і збільшуючи заборгованість інших країн. Одним з проявів цього стала азійська фінансова криза 1997-1998 рр.

3.3 Монополія англійського та американського загального права в сфері міжнародного бізнесу.

3.4. Монополярність валютного світопорядку, відсутність фундаментальних структурних змін у глобальній системі прийняття рішень. Незважаючи на широкий розголос реформи квот і управління МВФ (тривала в період 2010-2015 рр.), по її завершенню не тільки Китай, але й в цілому група країн БРІКС так і не отримали блокуючого пакету голосів (15%), який дає право накладати вето на найбільш значущі рішення фонду, що потребує кваліфікованої більшості голосів (85%). При цьому США зберегли за собою статус єдиної країни - члена МВФ, яка має таке право.

4. Обмеженість інструментарію та механізмів глобального регулювання валютно-фінансових ринків, проявом чого стали системна фінансова криза 2008-2009 рр., криза суверенного боргу країн Єврозони.

5. Зрушення в характері взаємодії ринкового і державного, національного, а також міждержавного регулювання економіки. Проявом цього стало таке:

5.1. Зміна ідеологічної доктрини світової фінансової архітектури, відповідно і ролі міжнародних фінансових організацій.

На відміну від доктрини монетарно-ліберальної моделі – «Вашингтонський консенсус» (1989 р.), – його новітні модифікації (Н. Бердселл, А. де ла Торре, М. Наїм, Д. Родрик та ін.) та доктрина моделі економічної регіоналізації – «Пекінський консенсус» (2004 р.) – створюють фундамент багатополісного управління міжнародною економікою, наголошують на посиленні ролі держави та міждержавних об'єднань (табл. 14.6). При цьому роль міжнародних організацій (СОТ, ОЕСР, МВФ, Світовий банк тощо) змінюється, що потребує їх реформування.

Порівняльний аналіз альтернативних доктрин світової фінансової архітектури

<i>Монетарно-ліберальна модель – «Вашингтонський консенсус»</i>	<i>Модель економічної регіоналізації – «Пекінський консенсус»</i>
<i>Основна мета</i>	
Розширення та поглиблення впливу глобальних фінансових центрів на національні економіки та фінансові ринки.	Формування нових взаємодіючих і конкуруючих регіональних груп як фундаменту сучасного багатополюсного управління міжнародною економікою.
<i>Роль міжнародних фінансових організацій</i>	
Досить значна	Другорядна
<i>Основні принципи</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – політика, спрямована на залучення іноземних інвестицій; – обмежуюча (рестриктивна) грошово-кредитна політика та підтримка стабільності національної грошової одиниці; – створення валютних резервів як гарантій для іноземних інвесторів; – лібералізація руху капіталу; – приватизація та перетворення всіх наявних ресурсів у предмет купівлі-продажу; – податкові реформи, спрямовані на збільшення податкового тягаря населення; – скорочення програм соціального розвитку, перетворення систем охорони здоров'я та освіти в сукупність платних послуг. 	<ul style="list-style-type: none"> – захист національних кордонів і національних інтересів; – забезпечення економічного зростання при збереженні незалежності від іноземного капіталу; – створення валютних резервів як інструментів асиметричної сили; – запровадження ефективної системи моніторингу та обмеження фінансових спекуляцій; – посилення державного контролю над великим приватним капіталом; – підтримання високої норми нагромадження; – впровадження інновацій.

5.2. Суттєво підвищується роль *неформальних фінансових інститутів* для обміну інформацією та міжнародного співробітництва у сфері валютно-фінансового нагляду. Найвпливовішим став *Форум з фінансової стабільності*, створений у квітні 1999 р. та перетворений в *Раду з фінансової стабільності (РФС)* на Лондонському саміті «G-20» у квітні 2009 р.

5.3. *Зміна ролі та характеру взаємодії інститутів регулювання світового валютно-фінансового ринку, становлення інститутів глобального регулювання.*

Наслідком глобальної фінансової кризи 2008-2009 рр. стало утворення *нової валютно-фінансової архітектури*, яка побудована на більш чітких відносинах взаємної відповідальності і співпідпорядкованості, а також посиленні зобов'язуючого характеру прийнятих рішень.

Її верхівку посідає «G20» як орган глобального фінансового регулювання. «G20» відіграє роль головного координатора роботи Ради з фінансової стабільності (РФС), стандартоутворюючих інституцій (Комітет по платіжним і розрахунковим системам – CPSS, Базельський комітет по банківському нагляду тощо) та міжнародних валютно-фінансових організацій. Прийняття розроблених ними рекомендацій та стандартів на самітах «G20» підвищує значущість цих документів. Крім того, «G20» залишається головним майданчиком для узгодження міждержавних позицій з ключових питань міжнародної економіки і фінансів.

Визначальна роль в системі глобального валютно-фінансового регулювання належить Раді з фінансової стабільності, яку Секретар американського казначейства Т. Гайтнер назвав «четвертою опорою» в архітектурі глобального управління поряд з МВФ, Світовим банком і СОТ.

РФС, що підпорядкована «G-20», виконує такі *функції*: є провідною ланкою в системі взаємодії МВФО; здійснює контроль за ефективністю національних валютно-фінансових систем; розробляє рекомендації та принципи глобального фінансового регулювання, в тому числі валютного; разом з МВФ координує реформи і розробляє систему раннього попередження кризових ситуацій; забезпечує максимальну погодженість національних регулятивних систем щодо валютно-фінансових ринків.

6. *Підвищення ризикованості валютних операцій* через зростання обороту електронних грошей, масове використання ІТ-технологій, масштабів кібератак і несанкціанованого доступу до валютних ресурсів.

7. *Надвисока волатильність ринку криптовалют* в умовах відсутності концепції контролю майнингових активів, відсутності або недосконалості нормативно-правової бази регулювання ринку криптовалют на національному рівні та надійних технологій страхування ризику операцій з цифровими валютами.

Становлення глобального валютного ринку потребує відповідного реформування існуючої системи його регулювання, створення ефективної системи глобального регулювання.

Напрямки та шляхи реформування системи регулювання глобального валютного ринку:

1. *Реформування системоутворюючих валютно-фінансових інститутів* на принципах справедливого представництва і консенсусного прийняття рішень. *Реформування МВФ* як інституційної основи сучасної СВС, що у свою чергу передбачає:

1.1. Реформування СДР як резервної валюти.

1.2. Реформування джерел доходів МВФ, модернізація його ресурсної бази як через вдосконалення традиційних форм залучення коштів шляхом перегляду квот країн-членів, так і пошук нових джерел, за рахунок інвестиційної діяльності Фонду.

1.3. Нарощування обсягів кризового кредитування МВФ. Реформування кредитних механізмів шляхом надання Фондом більш гнучких превентивних форм кредиту, в тому числі країнам, які мають не тільки фактичний, а й потенційний дефіцит платіжного балансу. Особлива увага приділяється допомозі країнам з низьким доходом у формі надавання їм пільгових кредитів, розробці заходів з регулювання їх зовнішнього боргу, наданню технічної допомоги в проведенні реформ, в тому числі монетарних.

1.4. Посилення наглядової діяльності МВФ за фінансовим сектором економіки, особливо макропруденційної, на основі моніторингу макроекономічних показників країн-членів. Розширення регулюючих функцій, які мають включати не тільки валютно-кредитне, але й фінансове регулювання. Включення у систему об'єктів наглядової діяльності податків, державних видатків, стану зайнятості, розподілу доходів.

1.5. Реформування системи управління Фондом в напрямку підвищення у сумі голосів частки країн з ринками, що формуються, за рахунок відповідного зниження частки розвинених країн.

2. *Посилення превентивної антикризової спрямованості у діяльності МВФО* на основі посилення координації дій між ними, з регіональними об'єднаннями, національними урядами і центральними банками, виходячи з інтересів глобального розвитку і співпраці.

3. *Удосконалення системи глобального економічного управління* в напрямку обмеження монопольного положення в ній США та інших західних держав і збільшення ролі країн, що динамічно розвиваються, шляхом: розширення представництва та прав країн, що розвиваються в МВФО та створення нових; створення інноваційних структур управління ризиками в країнах, що розвиваються, і країнах з перехідною економікою і відповідних інноваційних фінансових інструментів.

4. *Розширення наднаціональних функцій глобального регулятора:* запровадження вимог до емітентів світових резервних валют щодо дотримання правил добросовісної конкуренції та недискримінаційного доступу на свої фінансові ринки; встановлення стандартів оцінки валютних ризиків і діяльності світових рейтингових агенцій і аудиторських компаній тощо.

5. *Послідовна та своєчасна імплементація міжнародних стандартів валютно-фінансового регулювання на національному рівні, що*

ускладнюється існуючими відмінностями в рівні зрілості валютно-фінансових систем окремих країн і ступеня їх інтегрованості в глобальну економіку.

6. Підвищення фінансової стійкості системних фінансових інститутів валютного ринку, банків та розвиток їх фінансової інтеграції на основі розробки і запровадження гнучкої системи нормативів глобального і національного фінансового регулювання з антициклічними властивостями (на базі МСФЗ і Базеля 3). Створення спеціального міжнародного режиму регулювання глобальних системних фінансових інститутів.

7. Підвищення рівня координації між центральними банками країн-членів СВС.

8. З урахуванням глобального значення Інтернету, цифрових технологій та інших комунікативних засобів забезпечення світопорядку, виведення їх адміністрування на наднаціональний рівень і прийняття (так, як це відбувається в інших важливих глобальних питаннях – клімату, мореплавання та ін.) міжнародних угод і правил, які виключають дискримінаційний доступ до цих глобальних інфраструктур. В цьому відношенні незамінна роль «G20» як оптимального формату («круглого столу» для всіх основних світових гравців) вироблення загальних правил і реформ.

14.5. Валютний ринок України та особливості його функціонування в умовах глобалізації

Національний валютний ринок – це регламентований національним законодавством механізм купівлі-продажу національної валюти, її конверсії в іноземні валюти.

Національні валютні ринки характеризуються:

- обсягом валютних операцій;
- кількістю конвертованих валют, що обертаються на ринку;
- ступенем конвертованості національної валюти;
- характером регулювання валютних операцій, у т.ч. державного регулювання;
- ступенем інтегрованості країни у світову валютну систему.

Структура валютного ринку України представлена його суб'єктами – учасниками валютного ринку (рис. 14.6), системою валютних цінностей (рис. 14.7) і механізмами їх ціноутворення, відповідною інфраструктурою, яка забезпечує ефективне функціонування валютного ринку і валютний контроль (рис. 14.8).

Рис. 14.6. Учасники валютного ринку України

Рис. 14.7. Валютні цінності на території України

Рис. 14.8. Органи валютного контролю в Україні

Валютний ринок України на 95 % представлений безготівковим сегментом. Найбільша частка безготівкових операцій припадає на торгові мережі – 52,4 %, також значний відсоток становлять операції, що здійснюються в мережі Інтернет – 39,0 %.

Основні суб'єкти попиту на безготівковому валютному ринку: національні імпортери, що проводять закупки продукції на зовнішньому

ринку; *вітчизняні інвестори*, що здійснюють інвестування за кордоном; *вітчизняні підприємства*, що розраховуються в іноземній валюті за отримані кредити; *іноземні інвестори*, що виводять свої інвестиції та прибутки з України; *фінансові установи*, що здійснюють обслуговування юридичних та фізичних осіб в іноземній валюті; *Національний банк України*, що обслуговує державний зовнішній борг країни.

Основні суб'єкти пропозиції на безготівковому валютному ринку: національні експортери, які здійснюють обов'язковий продаж валютних надходжень; іноземні інвестори, що здійснюють інвестиції в Україні; НБУ при проведенні валютної інтервенції; вітчизняні підприємства, які продають іноземну валюту з метою обслуговування власних національних та іноземних фінансових установ, що обслуговують фізичних осіб тощо.

Основними факторами, що впливають на попит і пропозицію на безготівковому ринку є: обсяги експорту та імпорту вітчизняних підприємств; золотовалютні запаси НБУ; величина державного боргу; чистий приплив інвестицій; обсяги зовнішньої кредиторської та дебіторської заборгованості фінансових установ та інших юридичних осіб тощо.

Попит та пропозиція на готівковому валютному ринку визначається, головним чином, з боку *фізичних осіб* – громадян України та іноземних громадян, які здійснюють обмін національної валюти на іноземні валюти з метою їх переказу за кордон або отримання з-за кордону грошових переказів, сплатою кредитних зобов'язань в іноземній валюті, формуванням валютних заощаджень тощо.

Головними факторами, що визначають кон'юнктуру на готівковому ринку є обсяги: грошових переказів, які здійснюють фізичні особи за кордон, та які вони отримують з-за кордону; готівкових обмінних операцій, що проводять іноземні фізичні особи та громадяни України через фінансові установи; кількість готівки в національній та іноземній валюті у населення України тощо.

Сучасний стан валютного ринку України (2014-2018 рр.) характеризується наступними рисами:

1. НБУ використовує *офіційний валютний курс* як інструмент регулювання попиту і пропозиції валютного ринку.

Офіційний курс гривні відносно іноземних валют встановлюється як валютний курс гривні до долара США. Він визначається як середньозважений курс продавців і покупців, що склався протягом поточного робочого дня за даними Системи підтвердження угод на міжбанківському безготівковому валютному ринку України.

2. *Незбалансованість*, як в цілому по валютному ринку України, так і за окремими його сегментами, яка виникла внаслідок *перевищення попиту на іноземну валюту над її пропозицією*. В свою чергу на цей дисбаланс впливають такі тенденції формування попиту і пропозиції:

– високий рівень імпортової складової товарів споживання та зростання інфляційних процесів на споживчому ринку стимулюють *зростання попиту на готівковому валютному ринку*, посилюючи його незбалансованість;

– водночас низькі темпи економічного зростання обмежують можливості імпорту, що відповідно *знижує попит на іноземну валюту на безготівковому валютному ринку з боку вітчизняних імпортерів*;

– внаслідок майже відсутності припливу іноземних інвестицій в економіку України, *основними продавцями іноземної валюти виступають експортери*;

– має місце *скорочення пропозиції іноземної валюти з боку вітчизняних експортерів* внаслідок низького рівня їх конкурентоспроможності, а також скорочення та обмеженості зовнішніх ринків збуту;

– *значне перевищення між обсягами отриманих та надісланих грошових переказів* в іноземній валюті фізичними особами зменшує дисбаланс між попитом та пропозицією на готівковому ринку іноземних валют.

3. *Обсяги операцій з іноземною валютою залишаються низькими*, в її надходженнях від нерезидентів зменшилася складова інвестицій та зовнішніх позик, а в експортних надходженнях переважає виручка від експорту продукції, виробництво якої не потребує високих технологій – головним чином, аграрного та металургійного характеру.

4. *Стрімке знецінення національної грошової одиниці по відношенню до основних іноземних валют*, яке розпочалося в лютому 2014 р. Широкий діапазон коливань валютного курсу гривні.

Основні чинники девальвації гривні:

– залежність економіки України від рівня зовнішніх цін щодо основних напрямів експорту (метал, руда, зерно);

– військові дії на сході країни, де розташована велика частка підприємств видобувної та машинобудівної галузей промисловості, призвели до значного скорочення суми експортної валютної виручки, що в свою чергу, зумовило дефіцит іноземної валюти на валютному ринку України;

– значне зростання ціни на газ та нафту;

– невизначеність щодо надходження траншів від МВФ;

– суттєве зростання витрат на обслуговування державного боргу;

– девальвація валют країн-торгових партнерів;

- негативне сальдо торговельного балансу;
- стрімкий розвиток інфляційних процесів в державі;
- скорочення припливу прямих іноземних інвестицій;
- негативні ділові очікування тощо.

4. *Нестабільний характер формування валютних резервів* внаслідок впливу кризових явищ, а також стрімкого зростання суми загального боргу країни. В структурі міжнародних резервів переважають резерви, сформовані в іноземній валюті та спеціальних правах запозичення. На сьогоднішній день основними резервними валютами для НБУ є долар США, євро, СДР, швейцарський франк, англійський фунт стерлінгів, японська ієна.

5. *Суттєвий вплив міжнародних валютно-фінансових організацій* на функціонування валютного ринку України та напрямки валютної політики НБУ. Сукупна частка МВФО в загальному обсязі держборгу становила у 2017 р. 29,8% (20,47 млрд. дол. США). Варто зауважити, що зростання питомої ваги державного боргу, номінованого в іноземній валюті, означає збільшення витрат уряду з обслуговування власних боргових зобов'язань, що також будуть номіновані в інвалюті.

6. *Зростання неформального сегменту валютного ринку та зростання рівня доларизації економіки. Причини виникнення неформального ринку валюти:* адміністративні обмеження офіційного ринку обміну; введення податків чи зборів з валютно-обмінних операцій, що робить легальний обмін менш конкурентоспроможним; висока інфляція; девальваційні очікування та недовіра до національної грошової одиниці як засобу збереження населення; доларизація боргових зобов'язань; наявність неформального сектору економіки, що формує пропозицію на чорному ринку; слабкий рівень інституційної спроможності державних органів і, відповідно, низька премія за ризик у складі спреда між курсом на чорному та офіційному ринках; недовіра до банківської системи, відповідно переведення розрахунків та заощаджень у готівкову форму.

Суб'єктами попиту на неформальному валютному ринку можна вважати:

- неофіційних імпортерів, які не можуть проводити банківські платежі, передусім малі фірми, що займаються імпортом одягу/взуття/електроніки;
- населення (рідше бізнес), що має борги у валюті й не бажає втрачати на менш вигідному обмінному курсі в банку або не може легально придбати валюту;
- бізнес, що оплачує послуги іноземців або громадян, що надають перевагу іноземній валюті, передусім неформальні експортери;

- легальні фірми-імпортери, що мають проблеми з вчасним отриманням валюти для розрахунків за своїми контрактами;
- окремі ринки, передусім житлової нерухомості та вживаних авто, часто використовують долар як одиницю вартості та засіб платежу;
- основний обсяг коштів у валюті як засобі заощадження мають домогосподарства. Вони формують основу щоденних дрібних угод купівлі-продажу валюти.

Пропозицію валюти на неформальному ринку формують:

- офіційні експортери, які вивезли продукцію за заниженою ціною і нагромадили певний обсяг валюти на рахунках за кордоном;
- сірі експортери, наприклад, цигарок або бурштину. В останньому випадку іноді по всьому ланцюжку від експортера до старателя використовується виключно іноземна валюта, проте за рахунок націнки у експортера може лишатись надлишок;
- заробітчани, що передають в Україну кошти у готівковій формі, та громадяни, що мають валютні заощадження, які вони можуть продавати на чорному ринку, якщо там буде запропоновано вигідніший курс.

Функціонування неформального валютного ринку створює джерело нелегітимних доходів через різницю курсів офіційного та неформального ринку. Також серед *негативних наслідків існування неформального валютного ринку*: недоотримання державою податків і зборів від проведення зовнішньоторговельних операцій; втрата домогосподарствами можливості отримувати відсотки за валютними внесками та існування ризику втрат в результаті нелегального обміну валюти; ризик браку ліквідності для банківської системи; негативний вплив на ефективність монетарної політики НБУ (через відсутність адекватної статистики та наявність паралельного грошового обігу поза контроль НБУ).

Умови вирішення проблем розвитку валютного ринку України:

- збалансування курсу національної валюти;
- наближення ринкового курсу гривні до паритету купівельної спроможності, в тому числі за рахунок стимулювання попиту на гривню на світових валютних ринках;
- зміцнення позиції національної валюти України на світових валютних ринках;
- інтеграція національної грошової одиниці у світову та регіональні валютні системи відповідно до світових стандартів;
- покращення стану і структури платіжного балансу України;
- скорочення міжнародної кредитної заборгованості; кредити України повинні жорстко регламентуватись і використовуватись для придбання за

кордоном новітніх технологій. Це особливо стосується металургійного комплексу, як головного постачальника валюти в Україну, що потребує модернізації та реконструкції;

– оптимізація механізмів взаємозв'язку між попитом на національну та іноземну валюту, яка має передбачати спрямування гривневих потоків насамперед у реальний сектор економіки;

– диверсифікація валютних резервів відповідно до державних інтересів та умов і завдань економічного розвитку;

– реформування банківської системи у напрямку її капіталізації та підвищення конкурентоспроможності й зміцнення позицій вітчизняних банків на валютному ринку України та у сучасному інтегрованому світі;

– створення перешкод для нелегального вивезення іноземної валюти з країни;

– зменшення рівня доларизації української економіки через підвищення привабливості гривневих активів;

– стимулювання експорту та забезпечення рівноваги платіжного балансу;

– відновлення довіри до головних суб'єктів валютних відносин з боку резидентів та іноземних партнерів;

– оптимізація взаємодії з міжнародними валютно-фінансовими організаціями, МВФ, що дасть змогу поповнити валютні резерви і підтримати гривню;

– підвищення ефективності валютного регулювання. На даний час степінь втручання НБУ в ринковий механізм характеризується політикою обмеження, що проявляється в згладжуванні ринкової кон'юнктури, накопиченні міжнародних резервів, а також підтримці механізму трансмісії ключової відсоткової ставки як основного інструменту грошово-кредитної політики.

Валютне регулювання в Україні доцільно посилити за наступними основними напрямками:

1. *Продовження політики «інфляційного таргетування» в умовах режиму плаваючого обмінного курсу.* До головних цілей даного режиму відноситься: приборкання інфляції; поповнення міжнародних резервів; відсоткова ставка як операційна мета. В стратегії монетарної політики НБУ на 2016-2020 рр. очікується, що плаваючий валютний курс сприятиме розвитку прозорого та ліквідного внутрішнього валютного ринку на основі поступового послаблення адміністративних заходів, що обмежують гнучкість обмінного курсу.

2. *Оптимізація процедури валютних інтервенцій.* Валютні інтервенції здійснюються НБУ на основі купівлі/продажу іноземної валюти на

міжбанківському валютному ринку. На даний час до *основних завдань валютних інтервенцій* віднесено: згладжування функціонування валютного ринку; накопичення міжнародних резервів; підтримання механізму трансмісії. Після досягнення цільового рівня міжнародних резервів, основними завданнями валютних інтервенцій визначено: згладжування надмірної волатильності обмінного курсу, а також підтримання механізму трансмісії.

Форми валютних інтервенцій за вітчизняним законодавством:

- валютний аукціон;
- інтервенція за єдиним курсом;
- запит найкращого курсу, адресна інтервенція.

Варто зазначити, що валютні інтервенції НБУ є доповненням до режиму інфляційного таргетування, оскільки їх завдання в середньостроковій перспективі підтримують ціль НБУ з досягнення цінової стабільності. Адже, по-перше, валютні інтервенції виконують допоміжну роль щодо основного інструменту політики – відсоткової ставки. По-друге, НБУ не протидіє фундаментальним тенденціям на валютному ринку, які зумовлені ринковими факторами. Тобто, валютні інтервенції не змінюють напрям руху валютного курсу, а впливають лише на амплітуду та швидкість його зміни.

3. *Формалізація операцій НБУ на валютному ринку та удосконалення їх нормативної бази;* забезпечення стабільності нормативної бази НБУ; налагодження чіткої та прозорої комунікації всіх учасників ринку; удосконалення правил роботи учасників ринку та дотримання чітких принципів і процедур.

Законом України «Про валюту та валютні операції», що вступив у дію в 2018 р., передбачається приведення нормативно-законодавчої бази чинного валютного регулювання до норм та стандартів ЄС. Основний принцип нового підходу: «дозволено все, що прямо не заборонено законом». Передбачається свобода руху капіталу, але при цьому НБУ наділене окремими повноваженнями щодо врегулювання валютних операцій. Майже всі валютні операції між резидентами та між не резидентами в іноземній та національній валюті можуть здійснюватися без будь-яких обмежень. Окрім цього законом передбачено відміну санкцій за порушення валютного законодавства й заміну їх на штрафи, а також скасування валютних ліцензій для здійснення інвестицій за кордон.

4. *Посилення роботи з моніторингу валютних ризиків,* удосконалення механізмів контролю та протидії спекуляціям, застосування процедур для упередження валютних ризиків та недопущення формування інших дисбалансів, пов'язаних із здійсненням операцій капітального характеру в іноземній валюті.

Розвиток валютного ринку є одним із ключових факторів стабілізації економіки України. В умовах глобалізації економічних процесів швидкість та ефективність міжнародних розрахунків, що здійснюються на основі своєчасного, оптимального обміну іноземних валют, є необхідним підґрунтям міжнародного обороту товарів, послуг і капіталів.

Основні терміни та поняття

Валютний ринок, світовий валютний ринок, ринок Форекс, Євроринок, біржовий валютний ринок, конверсійний ринок, ринок процентних деривативів, національний валютний ринок, рівноважний валютний курс, валютний ризик, хеджування, ф'ючерсні валютні операції, арбітражні валютні операції, валютні операції своп, валютні операції спот, форвардні валютні операції, опціонні валютні операції, світовий фінансовий центр, міжнародні валютно-фінансові організації.

Контрольні та дискусійні питання

- 1. Назвіть характерні ознаки ринку Форекс. Чи вважаєте Ви тотожними поняття «світовий валютний ринок» та «ринок Форекс»?*
- 2. Назвіть переваги та недоліки строкових валютних операцій порівняно з касовими, поточними операціями.*
- 3. Які інструменти світового валютного ринку призначені для захисту від валютних ризиків?*
- 4. Визначте механізм функціонування МВФ. Якими є причини та перспективи його реформування в умовах глобалізації світової економіки?*
- 5. Охарактеризуйте місце та роль ринків євровалют в умовах глобалізації міжнародних валютно-фінансових відносин.*
- 6. Назвіть основні умови перетворення валютного ринку у світовий фінансовий центр (СФЦ).*
- 7. Назвіть найважливіші тенденції розвитку світового валютного ринку. Чи пов'язуєте Ви цей процес із формуванням глобального ринку? Якими рисами він характеризується?*
- 8. Якими Ви бачите шляхи підвищення ефективності валютного регулювання в Україні?*

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Регламентований національним законодавством механізм купівлі-продажу національної валюти, її конверсії в іноземні валюти.

2. Міжнародний наднаціональний ринок позичкових капіталів, на якому здійснюються операції у єрвалютах.

3. Організований валютний ринок на базі самостійних або контрольованих банками чи товарними фондовими біржами валютних бірж, де здійснюється фіксація довідкових валютних курсів.

4. Складова сфери обміну національної та міжнародної економіки, в якій здійснюється торгівля національними та наднаціональними грошовими одиницями і валютними цінностями, що обслуговують міжнародні платіжні операції.

5. Короткострокові (від 1 дня до 1 року) операції по розміщенню грошових коштів в іноземних валютах під визначений відсоток з метою одержання прибутку.

6. Операції по обміну визначеної кількості валюти однієї країни на валюту іншої країни по узгодженому курсу на визначену дату.

7. Операції, орієнтовані на отримання прибутку через різницю валютних курсів або відсоткових ставок.

8. Місця концентрації банків, спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів, валютно-фінансових бірж, які здійснюють міжнародні валютні, кредитні та фінансові операції з валютою та валютними цінностями.

9. Коротко- і середньострокова допомога з боку МВФ країнам, що зазнають короткострокові труднощі фінансування платіжного балансу.

10. Термінові операції, що передбачають торгівлю стандартними контрактами, в яких регламентовані сума, метод розрахунку та термін.

11. Операції, які передбачають право купити чи продати валюту в майбутньому за курсом, зафіксованим в момент укладання угоди, але з незафіксованою датою поставки валюти протягом визначеного періоду.

12. Операції, що поєднують купівлю-продаж на умовах термінової поставки з одночасною контругодою на конкретний термін з тими ж валютами.

13. Небезпека валютних втрат внаслідок змін валютних курсів.

14. Страхування валютних ризиків шляхом укладання строкових угод на поставку валюти в майбутньому за узгодженою ціною.

15. Глобальна форма функціонування валютних відносин у межах глобальної економіки, що закріплена багатосторонніми міждержавними угодами і регулюється інститутами глобального регулювання.

Поняття:

- а) валютний ринок ;
- б) Світові фінансові центри;

- в) депозитні валютні операції;
- г) домовленості про кредит «Стенд-бай»;
- д) ф'ючерсні валютні операції;
- е) євроринок;
- є) конверсійні валютні операції;
- ж) біржовий валютний ринок;
- з) валютний ризик;
- и) арбітражні валютні операції;
- і) глобальний валютний ринок;
- ї) національний валютний ринок;
- й) валютні операції своп;
- к) хеджування;
- л) опціонні валютні операції.

Вправа 2. *Оберіть єдину правильну відповідь.*

1. Світовий валютний ринок – це:

а) ринок, де здійснюються операції з валютами, на які припадає основний обсяг операцій у межах певних регіонів із особливими фінансовими центрами;

б) система тісно пов'язаних між собою сучасними високоефективними комунікаціями регіональних ринків;

в) ринок позичкових капіталів, на якому здійснюються операції у єрвалютах;

г) організований валютний ринок на базі самостійних або контрольованих банками чи товарними фондовими біржами валютних бірж.

2. Міжбанківський валютний ринок – це:

а) ринок, на якому здійснюються операції між банками та їх клієнтами з метою конверсії валют у комерційних цілях;

б) ринок міжбанківських операцій з метою корегування валютних позицій, страхування і одержання спекулятивного прибутку.

в) ринок, який формується і функціонує на основі взаємодії валютних рахунків комерційних банків та на якому здійснюються основні котирування валют безпосередньо з банків за допомогою електронного зв'язку;

г) організований валютний ринок на базі самостійних або контрольованих банками чи товарними фондовими біржами валютних бірж, де здійснюється фіксація довідкових валютних курсів.

3. СФЦ у Лондоні:

а) перше місце в Європі за валютними, депозитними та кредитними операціями;

- б) це найкрупніша фондова біржа у світі; займає
- в) виконує роль облікового оффшорного фінансового центру;
- г) спеціалізується на роздрібних валютних операціях.

4. Конверсійні валютні операції – це:

а) операції між агентами валютного ринку по обміну визначеної кількості валюти однієї країни на валюту іншої країни по узгодженому курсу на визначену дату;

б) операції по обміну валюти за узгодженим курсом;

в) операції, орієнтовані на отримання прибутку через різницю валютних курсів або відсоткових ставок;

г) термінові операції, що передбачають торгівлю стандартними контрактами, в яких регламентовані сума, метод розрахунку та термін.

5. Міжнародний валютний фонд (МВФ) заснований у:

а) 1925 р.; б) 1946 р.;

в) 1976 р.; г) 2000 р.

6. За законодавством України формами валютної інтервенції виступають:

а) валютний аукціон;

б) управління золотовалютними резервами;

в) інтервенція за єдиним курсом;

г) запит найкращого курсу, адресна інтервенція;

д) а) та б);

є) а) та в);

з) а), в), г).

7. Рада з фінансової стабільності (РФС)

а) створена у квітні 1999 р.;

б) є неформальний фінансовим інститутом для обміну інформацією та міжнародного співробітництва у сфері валютно-фінансового нагляду;

в) підпорядкована «G-20» та має визначальну роль в системі глобального валютно-фінансового регулювання;

г) є регіональною МВФО.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке – помилкове.*

1. Структура ресурсів міжбанківського валютного ринку складається з активів, що належать комерційним банкам, та регуляційних активів (валютних ресурсів центральних банків).

2. Основи світового валютного ринку, як цілісної системи, були закладені у XIX ст.

3. Валютні біржі та брокерські фірми зводять покупців та продавців іноземної валюти і здійснюють між ними валютні операції.

4. Міжнародні валютні ринки мають географічну локалізацію у світових фінансових центрах (СФЦ).

5. Світовий валютний ринок є ринком, що саморегулюється та виключає можливість його інституціонального регулювання.

6. На світовому валютному ринку домінують арбітражні та спекулятивні операції.

7. МВФ – неприбуткова установа, ресурси якої формуються шляхом внесків держав-членів.

Література до теми 14

1. Ковальчук К.Ф. Міжнародні кредитно-розрахункові та валютні операції: навч. посіб. / К.Ф. Ковальчук, Д.Є. Козенков, Ю.Г. Момот. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – С. 15-16, 30-48, 89, 96.

2. Лук'яненко Д.Г. Міжнародна економіка: підруч. /Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Я.М. Столярчук. – К.: КНЕУ, 2014. – С. 429-435, 447-475.

3. Міжнародна економіка: в питаннях та відповідях: підруч./ Ю.Г. Козак. – К.: Центр учбової літератури, 2017. – С. 108-109, 145-158.

4. Міжнародна економіка: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Козак Ю.Г., Д.Г., Макогон Ю.В. та ін.]; За ред.. Ю.Г. Козака, Д.Г. Лук'яненка, Ю.В. Макогона. – К.: Центр учбової літератури, 2018. – С. 256, 269-276, 293-308.

5. Новые подходы к глобальному финансовому регулированию / Под ред. Л.С. Худяковой. – М.: ИМЭМО РАН, 2015. – 162 с.

6. Фінанси (державні, корпоративні, міжнародні): підруч. / За ред. В.О. Онищенко / В.О. Онищенко, А.Ю. Бережна, Л.О. Птащенко, І.Б. Чичкало-Кондрацька. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – С. 479-493, 565-596.

7. Химич І. Валютний ринок України: оцінка тенденцій зміни та основні антикризові заходи політики стабілізації [Електронний ресурс] / І. Химич, Н. Юрик, І. Котовська // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2018. – Вип. 1 (18). – С. 149-165. – Режим доступу: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2018/18higzps.pdf>.

8. International economics: theory & policy / P.R. Krugman, M. Obstfeld, M.J. Melitz. – 9th ed. – Boston: Addison – Wesley. – 2012. – P. 328-329, 341-346, 548.

ТЕМА 15.

МІЖНАРОДНІ РОЗРАХУНКИ І ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС

Основні питання для вивчення

15.1. *Поняття, суб'єкти, особливості, форми та еволюція міжнародних розрахунків в умовах глобалізації.*

15.2. *Сутність та структура платіжного балансу. Економічна рівновага платіжного балансу.*

15.3. *Традиційні й новітні механізми регулювання платіжного балансу та платіжний баланс України.*

15.1. Поняття, суб'єкти, особливості, форми та еволюція міжнародних розрахунків в умовах глобалізації

Міжнародні розрахунки являють собою систему організації та регулювання платежів у сфері міжнародних відносин.

Суб'єктами міжнародних розрахунків є інституційні одиниці Системи національних рахунків (СНР). Вони об'єднані в п'ять груп відповідно до основних секторів економічної діяльності, між якими можуть відбуватися міжнародні платежі:

1. *Нефінансові корпорації та підприємства, які виробляють товари для ринку і надають нефінансові послуги.*

2. *Домашні господарства, представлені фізичними особами, що продають свою робочу силу, споживають ринкові товари та послуги.*

3. *Неприбуткові установи – це юридичні особи, що надають неринкові послуги домашнім господарствам.*

4. *Урядові установи – це інституційні одиниці, які разом з виконанням політичних функцій та функцій економічного регулювання виробляють неринкові товари і надають послуги для індивідуального і колективного споживання, а також перерозподіляють доходи.*

5. *Фінансові корпорації – це банки, фінансові компанії, що здійснюють посередництво або надають допоміжні фінансові послуги.*

На сьогоднішній день на стан міжнародних розрахунків країни впливає низка чинників: стан політичних та економічних відносин між країнами; позиція країни на товарних та грошових ринках; ступінь використання та ефективність державних заходів щодо зовнішньоекономічного регулювання; валютне законодавство; міжнародні торговельні правила та звичаї;

регулювання міждержавних товарних потоків, послуг і капіталів; різниця в темпах інфляції в окремих країнах; стан платіжних балансів; банківська практика; умови зовнішньоторговельних контрактів і кредитних угод; конвертованість валют.

Міжнародним розрахункам притаманні певні специфічні *особливості* (рис. 15.1).

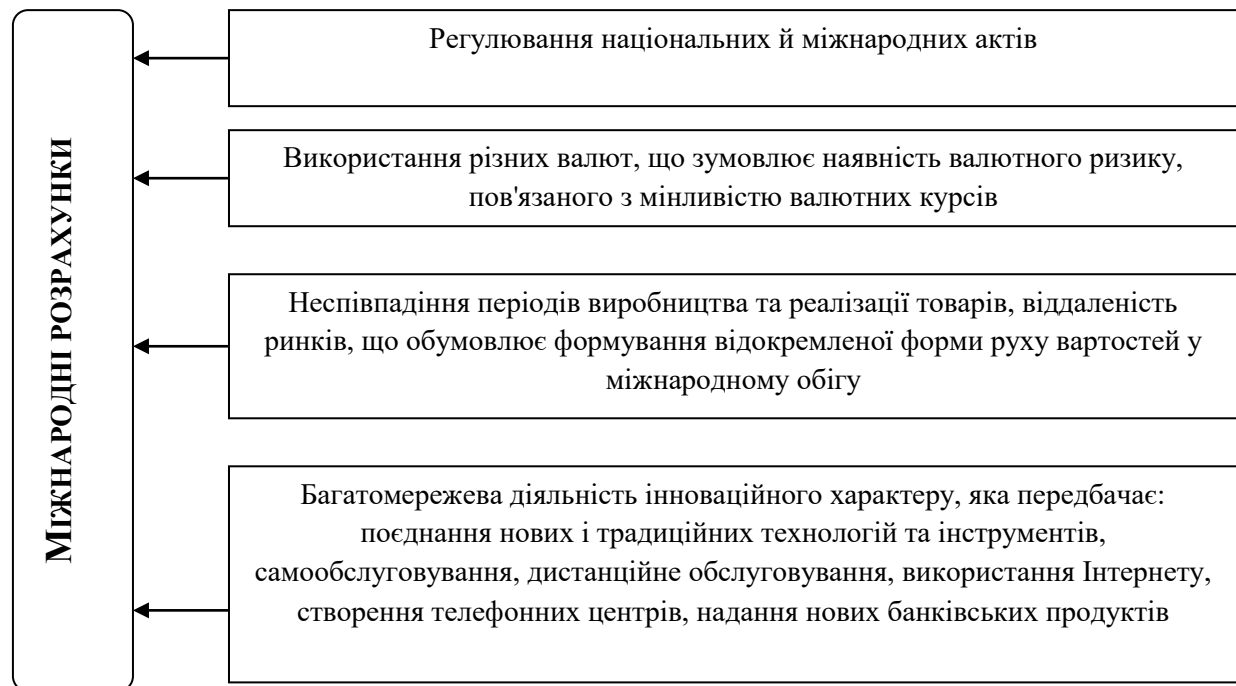

Рис. 15.1. Особливості міжнародних розрахунків

Велика Рецесія початку ХХІ ст. показала, що переважне використання у міжнародних розрахунках валюти однієї країни (зокрема, долара США) несе в собі значні ризики для всієї системи цих розрахунків, залежність її від стану економіки країни – емітента. Тому доцільно використовувати у міжнародних розрахунках окремі регіональні валюти (євро, японську єну, китайський юань, арабську халіджи, франк КФА тощо) або створити колективну міжнародну розрахункову грошову одиницю на зразок СДР, виходячи з певного «кошика» окремих регіональних валют.

Використовуються такі **основні форми міжнародних розрахунків**:

1. *Акредитив* – це доручення однієї кредитної установи іншій здійснити оплату товарно-транспортних документів за рахунок зарезервованих коштів. Ця форма найбільш складна і затратна.

Акредитивом може бути зобов'язання банку, видане ним за дорученням клієнта-імпортера, здійснити платіж на користь експортера або

забезпечити його платіж іншим банкам у межах визначених сум та обумовленого терміну проти документів, наведених у акредитиві.

У розрахунках за зовнішньоторгівельними операціями використовують *документарні* акредитиви, платежі за якими здійснюються після подання до банку комерційних документів: рахунку фактури, транспортних і страхових документів, сертифікатів тощо.

Використання акредитивів для міжнародних розрахунків регламентується «Уніфікованими правилами та звичаями акредитивів» (Uniform Customs and Practice for Documentary Credits – UCP), розробленими Міжнародною торговельною палатою, до яких приєдналися 175 країн світу (з 2007 року діє версія правил UCP600).

Експортер та імпортер укладають між собою угоду, в якій вказують, що розрахунки буде здійснено в формі документарного акредитива. У контракті зазначені банк-емітент, який відкриває акредитив; авізуючий банк, що сповіщає експортера про відкриття акредитива, та виконуючий банк – банк, який наведено в акредитиві як платника бенефіціару (експортеру) певної суми коштів проти документів передбачених акредитивом. Після підписання контракту експортер повідомляє імпортера про готовність відвантажити товар. Імпортер подає своєму банку заяву на відкриття акредитива. Після цього банк-емітент направляє акредитив іноземному банку, що обслуговує експортера (авізуючий банк), який перевіряє його достеменність і сповіщає експортера про відкриття та умови акредитива. Експортер перевіряє відповідність умов акредитива платіжним умовам укладеної угоди та відвантажує товар, а потім разом з транспортними документами передає інші документи, передбачені умовами акредитива, у свій банк. Банк експортера перевіряє перелік документів, правильність їх оформлення і пересилає банку-емітенту для оплати. У супровідному листі зазначається порядок зарахування виручки на рахунок експортера. Після одержання та перевірки документів банк-емітент здійснює платіж банку експортера. На суму платежу дебетується рахунок імпортера, а банк експортера зараховує відповідні кошти на рахунок експортера. Тільки після цього імпортер одержує від банку-емітента всі комерційні документи та стає власником товару.

Акредитив для імпортера передбачає:

- високу комісію;
- використання банківського кредиту;
- іммобілізацію та розпилення його капіталу – відкриття акредитиву до отримання і реалізації товарів.

Акредитив для експортера означає:

- зобов'язання банку оплатити;
- надійність розрахунків і гарантію своєчасної оплати товарів, тому що це здійснює банк;
- швидкість отримання платежу;
- отримання дозволу імпортера на переказ валюти в країну експортера при виставленні акредитиву в іноземній валюті.

Види акредитивів різні і поділяються:

1. З точки зору можливості зміни або анулювання акредитива банком-емітентом:

– *безвідкличний* (дає бенефіціару високий ступінь впевненості, що його поставки або послуги будуть оплачені, щойно він виконає умови акредитива, який у випадку, коли пред'явлені всі документи і дотримані всі його умови, складає тверде зобов'язання платежу банку-емітента);

– *відкличний* (у будь-який час може бути змінений або анульований банком-емітентом навіть без попереднього повідомлення бенефіціара).

2. З точки зору додаткових зобов'язань іншого банку з акредитива:

– *відкличний непідтверджений акредитив* (банк-кореспондент лише авізує бенефіціару відкриття акредитиву. У цьому випадку він не бере ніякого зобов'язання платежу і, таким чином, не зобов'язаний його здійснювати на основі документів, що пред'явлені бенефіціаром);

– *безвідкличний підтверджений акредитив* (якщо банк-кореспондент підтверджує бенефіціару акредитив, то цим самим він зобов'язується здійснити платіж за документами, що відповідають акредитиву і подані вчасно).

3. З точки зору існування валютного покриття:

- покритий;
- непокритий.

Покриті – акредитиви, при відкритті яких банк-емітент заздалегідь надає в розпорядження виконуючого банку валютні кошти (покриття) у сумі акредитиву на термін дії зобов'язань банка-емітента з умовою можливості їх використання для виплат по акредитиву. Покриття може надаватися кількома відомими способами:

– кредитування сумою акредитива кореспондентського рахунку виконуючого банку в банку-емітенті або іншому банку;

– надання виконуючому банку права списати всю суму акредитива з рахунку банка-емітента під час отримання акредитива на виконання;

– відкриття банком-емітентом страхових депозитів або депозитів у виконуючому банку.

Використання покриття призводить до фактичного заморожування коштів імпортера на період від відкриття акредитива до виплати коштів по ньому.

2. *Інкасо* – це форма розрахунку за зовнішньоторговельною угодою, яка полягає в тому, що експортер доручає своєму банку одержати від імпортера певну суму валюти при передачі останньому відповідних товарних документів.

Використання інкасо регулюється «Уніфікованими правилами з інкасо», розробленими Міжнародною торговельною палатою. Розрізняють чисте та документарне інкасо. *Чисте інкасо* здійснюється на основі чеків, платіжних розписок та інших видів документів, що використовуються для одержання платежу. *Документарне інкасо* – це інкасо фінансових документів, що супроводжуються комерційними документами, або інкасо тільки комерційних документів.

За схемою організації інкасової операції експортер та імпортер укладають угоду, в якій визначаються банки, уповноважені здійснювати розрахунки. Потім експортер здійснює відвантаження товару і одержує транспортні документи. Далі експортер готує необхідні документи (рахунки, фінансові документи тощо) і разом з інкасовим дорученням передає своєму банку. Банк-ремітент, якому доручено здійснення інкасо, після перевірки наданих документів відправляє їх разом з дорученням банку-кореспонденту країни імпортера. Інкасуєчий банк після одержання інкасового доручення та інших документів подає їх імпортеру (платнику) для перевірки та одержання платежу. Банк країни імпортера надсилає повідомлення платнику про одержання інкасового доручення та прохання здійснити платіж. Документи видаються платнику проти платежу. Банк імпортера одержує платіж від імпортера. Інкасуєчий банк переводить відповідну суму банку-ремітенту. Банк-ремітент після одержання переводу зараховує суму виручки на рахунок експортера.

Недоліками використання інкасової форми розрахунків можуть бути досить тривалий період до моменту одержання платежу та ризик, пов'язаний з відмовою від платежу, а також неврегульованість деяких питань валютного законодавства в окремих країнах.

Перевагою для імпортера є те, що немає необхідності завчасно відволікати кошти зі свого обігу, а для експортера – те, що він зберігає юридичне право розпорядження товаром до його оплати імпортером.

3. *Банківський переказ* є розрахунковою банківською операцією, яка здійснюється через подання телеграфного, поштового або електронного

доручення одного банку іншому. Здійснення банківського переказу містить такі операції:

- 1) передача експортером необхідних документів імпортеру;
- 2) виставлення імпортером платіжного доручення в банк, що його обслуговує (банк-імпортера);
- 3) списання коштів з рахунку покупця і зарахування їх на рахунок Лоро–II банку експортера;
- 4) повідомлення банку експортера або здійснення розрахункової операції;
- 5) списання коштів з рахунку Лоро–I банку імпортера та зарахування їх на рахунок експортера;
- 6) повідомлення експортера про зарахування на його рахунок відповідної суми коштів.

Технічно переважна більшість платежів за банківськими переказами здійснюється через систему SWIFT (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunications), яка організована у 1973 р. в Брюсселі 239 банками з 15 країн. Зараз вона об'єднує понад 11 тисяч фінансових інституцій з понад 200 країн й територій та здійснює щодня понад 15 млн. операцій.

4. *Авансові розрахунки* – це форма розрахунку, за якою оплата товарів імпортером здійснюється до відвантаження, а інколи навіть до виробництва товару. Вона найвигідніша для експортера.

5. *Розрахунки з відкритим рахунком* зводяться до періодичних платежів імпортера експортеру після одержання товару. Застосовуються за регулярних поставок при довготривалих торговельних зв'язках. Ці розрахунки вигідні для імпортера і не вигідні для експортера (уповільнюють оборот капіталу, збільшують ризик).

Ризики, що виникають при міжнародних платежах:

– вартість місцевої валюти при майбутньому платежі в іноземній валюті залежить від обмінного курсу між двома валютами (особливо коли курси обміну піддаються впливові ринкових сил);

– ризик відсутності конвертованості: неможливість власника валюти певної країни конвертувати її у валюту іншої країни, внаслідок обмеження, накладеного урядом;

– ризик невиконання зобов'язання, або несплати (більш імовірний, оскільки порушення судового позову проти боржника, який порушив зобов'язання, в іншій країні потребує більше коштів і часу, а успіх менш імовірний, ніж у випадку з місцевим боржником).

6. *Валютний кліринг* - це угода між керівництвом двох і більше країн про обов'язковий взаємний залік міжнародних вимог і зобов'язань. Ця форма

міжнародних розрахунків використовується для зменшення потреби в грошових коштах і для спрощення процесу обміну платіжними повідомленнями. При наявності клірингової угоди між країнами експортери та імпортери не мають права ухилятися від розрахунків по клірингу.

Цілі валютного клірингу різні в залежності від валютно-економічного стану країни: вирівнювання платіжного балансу без витрат золотовалютних резервів; отримання пільгового кредиту від контрагента, що має активний платіжний баланс; безповоротного фінансування країною з активним платіжним балансом країни з пасивним платіжним балансом.

Види валютного клірингу розрізняють за наступними ознаками:

- *в залежності від числа країн-учасниць:* двохсторонній (розрахунки ведуться в двох країнах: імпортери вносять в свій банк національну валюту, а експортери замість інвалютної виручки отримують національну валюту; залік взаємних вимог і зобов'язань здійснюють банки, які ведуть клірингові рахунки), багатосторонній (включає три і більше країн, прикладом виступає Європейський платіжний союз);

- *за обсягом операцій:* повний кліринг (охоплює до 95% платіжного обороту) і частковий (поширюється на окремі операції);

- *за способом регулювання сальдо клірингового рахунку:* з вільноконвертованим сальдо, з умовною конверсією, неконвертоване сальдо, по якому не може бути здійснений обмін на іноземну валюту та який погашається твердими товарними поставками.

Клірингові трансакції переважно здійснюються в розрахункових *клірингових палатах*, організованих банківськими центрами або державними установами. Часто організація, управління і керівництво розрахунковими палатами належать до сфери діяльності центрального банку в особі його місцевих відділень. Розрізняють місцеві, регіональні та загальнонаціональні розрахункові палати. Цей поділ зумовлює значні відмінності у формах, сумах та обсягах платежів. Наприкінці кожного дня клірингова палата розраховує чисту позицію кожного учасника клірингу, беручи до уваги платежі, які цей учасник відправив усім іншим банкам-учасникам, а також платежі, які він отримав від цих банків. У результаті кожний банк переказує лише суму чистої позиції щодо усіх інших учасників клірингу. Коли клірингом керує *центральный банк*, то він може безпосередньо дебетувати і кредитувати рахунки установ, оскільки відразу ж має відомості про розміри сальдо. Якщо кліринг здійснює *приватна організація*, то центральный банк отримує інформацію про сальдо від організатора клірингу.

Валютні кліринги виявляють двоякий вплив на зовнішню торгівлю. З одного боку, вони пом'якшують негативні наслідки валютних обмежень та

дають можливість експортерам використати валютну виручку. З іншого боку, виникає потреба в регулюванні зовнішньоторговельного обороту з кожною країною окремо, а валютна виручка може використовуватись тільки в тій країні, з якою укладена клірингова угода. Тому для експортерів валютний кліринг не вигідний. Крім того, замість виручки в конвертованій валюті вони одержують національну валюту.

Отже, найбільшу перевагу серед міжнародних розрахунків має кліринг оскільки він найбільш зручний і надійний. В Україні даний вид розрахунку не отримав широкого застосування, але багато фірм, які працюють на міжнародному ринку, використовують даний вид розрахунків.

Зв'язок між учасниками міжнародних розрахункових операцій забезпечується за допомогою телефонних і комп'ютерних мереж, електронних комунікацій. Саме на основі їх використання функціонують системи банківських повідомлень і системи розрахунків. Відмінність між ними в тому, що в рамках систем банківських повідомлень здійснюється лише оперативне пересилання і зберігання розрахункових документів, а врегулювання платежів забезпечується банками-учасниками; функції систем розрахунків безпосередньо пов'язані з виконанням взаємних вимог і зобов'язань банків-учасників. До першої групи належать, наприклад, такі системи як SWIFT і Bankwire - приватна електронна мережа банків США, до другої - CHIPS - Нью-йоркська міжнародна платіжна система міжбанківських клірингових розрахунків і платежів, FedWire - міжбанківська система федеральної резервної системи (ФРС) США та ін.

Всесвітню міжбанківську фінансову телекомунікаційну систему СВІФТ (SWIFT) було започатковано з метою уніфікації та спрощення міжнародних розрахунків, прискорення розрахункових операцій в умовах передачі великих обсягів інформації. Фінансові інституції - учасники сучасної системи - це банки, брокерські контори, дилерські фірми, страхові компанії. СВІФТ забезпечує доправлення повідомлення у будь-яку точку земної кулі протягом 5-20 хвилин з високим ступенем конфіденційності та надійності, що досягається завдяки використанню штучних супутників Землі для дистанційного зв'язку з банківською мережею у різних країнах. Кількість щоденних фінансових повідомлень у мережі СВІФТ постійно зростає - з 2,4 млн. у 1995 до 15 млн. на теперішній час. Система СВІФТ надає користувачам майже необмежені можливості щодо обміну інформацією про їх угоди, підтвердження валютних угод (foreign-exchange confirmation), перекази грошей клієнтам (customer transfers), міжбанківські перекази (bank transfers), рейтинг цінних паперів та ін.

Система міжбанківських клірингових розрахунків і платежів ЧПС (CHIPS - Clearing House Interbank Payments System) - це приватна міжнародна електронна мережа для здійснення трансфертів у режимі «онлайн», яка належить Нью-йоркській асоціації клірингових палат. Учасниками ЧПС є комерційні банки, інвестиційні компанії, корпорації. За допомогою ЧПС здійснюються міжнародні міжбанківські операції: доларові платежі за угодами в іноземній валюті; платежі з розміщення цінних паперів у євродоларах; виплата доходів по цінних паперів у євродоларах та ін..

Міжбанківська система США «Федвайр» (FedWire) - система переказу грошових коштів і цінних паперів, яка належить ФРС США та керується нею. За допомогою «Федвайр» здійснюються перекази крупних сум у формі валових розрахунків у реальному часі за умовами «поставка проти платежу». Отже, система «Федвайр» є системою кредитних переказів. Розрахунки виконуються за кожним переказом окремо і стають кінцевими на момент отримання переказу закладом-адресатом.

У ЄС для обслуговування операцій між Європейським центральним банком (ЄЦБ) і національними центральними банками було створено *Транс'європейську автоматизовану експрес-систему валових розрахунків* у режимі реального часу *TARGET*. Перед TARGET поставлено два завдання: слугувати механізмом єдиної валютної політики і скоротити час проходження транскордонних платежів до строків, які застосовуються для внутрішніх розрахунків. Система функціонує на децентралізованій основі, тобто транскордонні платежі проходять через національні центральні банки, оминаючи ЄЦБ, і складається з трьох елементів: національних систем валових розрахунків у режимі реального часу на чолі з національним центральним банком; системи взаємозв'язку між ними; ЄЦБ. TARGET призначена для обробки платежів особливо великого розміру, тому через неї здійснюються платежі, пов'язані з операціями європейської системи центральних банків, регулюванням денного сальдо систем нетто-розрахунків, міжбанківські розрахунки за угодами на грошовому ринку та валютообмінними операціями.

В Україні виконання міжнародних розрахунків здійснюється банками-учасниками міжнародних платіжних систем за чинними міжнародними стандартами та уніфікованими міжнародними правилами обробки платіжних документів з урахуванням нормативних актів НБУ. Закодована, зашифрована криптографічними програмно-технічними засобами платіжна інформація передається через *систему електронних платежів СЕП* до Центральної розрахункової палати (ЦРП) НБУ із подальшим переведенням її у міжнародні платіжні системи SWIFT, TARGET тощо.

СЕП НБУ - це загальнодержавна платіжна система, яка забезпечує здійснення розрахунків між банківськими установами, органами державного казначейства на території України із застосуванням електронних засобів приймання, оброблення, передавання та захисту інформації. Основними нормативно-правовими актами, що визначають загальні вимоги до функціонування СЕП, є Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», затверджений 5.04.2001 р. (в редакції від 15.05.2018 р.) та Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті, затверджена постановою Правління Національного банку України від 16.08.2006 р. за № 320 (в редакції від 02.10.2018 р.) та зареєстрована в Міністерстві юстиції України 06.09.2006 р. за № 1035/12909. За даними НБУ, станом на 1 жовтня 2018 року учасниками СЕП були 175 установ, з них: 82 - банки України; 65 - філії банків України; 27 - органи Державного казначейської служби України; 1 - установа Національного банку України. За дев'ять місяців 2018 року СЕП оброблено 261 924 тис. початкових платежів на суму 18 499 млрд. грн.

15.2. Сутність та структура платіжного балансу.

Економічна рівновага платіжного балансу

Платіжний баланс – це система рахунків, яка відображає сукупність зовнішньоекономічних операцій, що здійснюються громадянами, фірмами та державними установами окремої країни за певний період часу (як правило, за 1 рік). Зразок структури платіжного балансу наведений в табл. 15.1.

В агрегованому вигляді платіжний баланс складається з таких *операцій та рахунків*:

I. Рахунок товарів та послуг – відображає операції з експорту та імпорту товарів та послуг і визначає товарний торговельний баланс та баланс торгівлі товарами та послугами (пп. 1–6 табл. 15.1).

II. Рахунок односторонніх трансфертів – відображає трансферти за кордон та з-за кордону (пп. 7–8 табл. 15.1).

Операції категорій I та II становлять поточний платіжний баланс або **баланс поточних операцій (БПО або СА)**.

III. Рахунок довгострокових операцій з капіталом (пп. 10–11 табл. 15.1).

IV. Рахунок короткострокових операцій з приватним капіталом (пп. 10–11 табл. 15.1).

Операції категорій III та IV становлять **баланс руху капіталів (БРК або CFA)**, оскільки вони спричиняють рух фінансових активів.

Операції категорій I, II, III належать до так званого балансу руху поточних коштів та довгострокового капіталу, який називають **базовим основним платіжним балансом**.

Таблиця 15.1

Структура платіжного балансу країни (млн. ум. од.)

№ з/п	Статті платіжного балансу	Кредит	Дебет
	Рахунок поточних операцій		
1	Товарний експорт	+250	
2	Товарний імпорт		-400
3	Сальдо балансу зовнішньої торгівлі		-150
4	Експорт послуг	+70	
5	Імпорт послуг		-80
6	Сальдо балансу товарів та послуг		-160
7	Чисті доходи від інвестицій	+10	
8	Чисті грошові перекази		-10
9	Сальдо рахунку поточних операцій		-160
	Рахунок руху капіталу		
10	Приплив капіталу	+200	
11	Відтік капіталу		-50
12	Сальдо рахунку руху капіталу	+150	
13	Сальдо рахунків поточних операцій і руху капіталу		-10
14	Рахунок офіційних резервів	+10	

Операції категорій I, II, III, IV разом являють собою **загальний платіжний баланс (ПБ)**.

V. **Рахунок короткострокових операцій з офіційним (державним) капіталом** відображає офіційні резервні операції і є **балансом офіційних резервів (БОР)** (п. 14 табл. 15.1).

Взаємозв'язок між окремими складовими платіжного балансу відповідно до правила Л. Вальраса можна записати у вигляді формул:

$$БПО + БРК + СП + БОР = 0, \quad (15.1)$$

де СП – статистична похибка.

Спираючись на цю рівність:

$$БПО + БРК + СП = БОР. \quad (15.2)$$

У спрощеному вигляді:

$$БПО = NX, \quad БРК = (S - I), \quad NX = S - I,$$

де NX – сальдо рахунку поточних операцій (або чистий експорт товарів і послуг);

$(S - I)$ – сальдо рахунку руху капіталів або чистий приріст зовнішньої заборгованості країни; S – обсяг заощаджень; I – обсяг інвестицій.

Рівновага платіжного балансу має місце, коли надходження (доходи) та видатки збалансовані, й офіційні резерви не змінюються. Розрізняють п'ять основних джерел *нерівноваги* платіжного балансу:

- 1) сезонна та випадкова нерівновага;
- 2) циклічна нерівновага;
- 3) структурна нерівновага;
- 4) дестабілізуючі валютні спекуляції та відтік капіталу;
- 5) неадекватний економічній ситуації валютний курс.

Перевищення надходжень з-за кордону над платежами за кордон – *позитивне сальдо* платіжного балансу, що призводить до зростання курсу національної валюти. Перевищення платежів за кордон над надходженнями – *дефіцит* платіжного балансу, що призводить до падіння курсу національної валюти. Скорочення офіційних резервів показує величину дефіциту платіжного балансу, а їх зростання – величину активного сальдо платіжного балансу (табл. 15.1).

Функціонально платіжний баланс відіграє роль макроекономічної моделі, яка систематично відображає економічні операції, здійснені між національною економікою та економіками інших країн світу. Така модель створюється з метою розробки та запровадження обґрунтованої курсової та зовнішньоекономічної політики країни, аналізу і прогнозу стану товарного та фінансового ринків, двосторонніх та багатосторонніх зіставлень, наукових досліджень тощо.

До *економічних факторів*, що впливають на стан платіжного балансу держави, належать такі:

– *Темп інфляції*. У результаті надмірного підвищення цін товари та послуги, що виробляються в країні, стають надмірно дорогими для покупців-нерезидентів. У силу цього підвищення скорочується обсяг експорту. Одночасно через підвищення рівня цін імпортні товари стають все більш привабливими для покупців порівняно з товарами, що виробляються в цій країні. Це сприяє збільшенню обсягу імпортних операцій.

– *Реальне зростання*. Високі темпи зростання ВВП призводять до збільшення обсягів імпорту товарів та послуг. Ця тенденція пояснюється

тим, що підвищується рівень доходів у країні, частина яких може бути використана на оплату імпортованих товарів та послуг.

– *Процентні ставки.* Якщо в країні підвищуються процентні ставки, то можна чекати збільшення притоку капіталу для інвестицій в облігації з високою доходністю та в інші інструменти грошового ринку. І навпаки, якщо процентні ставки знижуються, то можна чекати відтоку капіталу, тому що фінансові центри інших країн стають більш привабливими для інвесторів.

– *Валютний курс «спот».* Валютний курс «спот» впливає на відносну вартість *імпортних товарів* порівняно з вартістю товарів, що вироблені в країні, та *експортних товарів* порівняно з товарами інших країн (у країнах-імпортерах). Високий курс іноземної валюти призводить до зростання цін імпортних товарів та здешевлення експортних товарів, і навпаки.

15.3. Традиційні й новітні механізми регулювання платіжного балансу та платіжний баланс України

Платіжний баланс не може залишатися в стані нерівноваги протягом невизначеного часу. Тому поява досить стійкого платіжного дефіциту змушує уряд відповідної країни здійснювати *інтервенцію* в економіку. Масштаби, час та інструменти такої інтервенції залежать від величини дефіциту та його характеру.

У короткотерміновому періоді країна може компенсувати дефіцит платіжного балансу за рахунок *офіційних резервів*. Це найбільш простий шлях. Якщо ж резервів недостатньо або через певні умови уряд не хоче користуватися ними, тоді досягти рівноваги платіжного балансу можна за рахунок залучення *короткотермінового капіталу* в країну.

Ситуація ускладнюється, коли дефіцит платіжного балансу не можна подолати за рахунок використання зовнішніх фінансових коштів. У цьому випадку уряд може вдаватися до одного з таких заходів:

1. Запровадити *дефляційну політику*, спрямовану на зниження цін та доходів порівняно з іншими країнами.

2. *Девальвувати* національну валюту.

3. Запровадити *валютний контроль* та обмеження на валютні операції.

Перші два шляхи реалізуються на суто *ринкових засадах* через зміни в таких економічних параметрах, як: доходи, ціни, валютні курси, пропозиція грошей, відсоткові ставки тощо. Але це зовсім не означає, що держава не вживає певних заходів, навпаки, ефективність відновлення рівноваги платіжного балансу на ринкових засадах залежить від «проринкової» фіскальної та грошово-кредитної політики. У протилежному випадку

урядова політика вступатиме в суперечність з дією ринкового механізму, посилюючи цим дефіцит платіжного балансу.

Неринкові методи відновлення рівноваги платіжного балансу полягають у запровадженні державного регулювання економічних процесів, яке, по суті, заміщує дію ринкового механізму. Таке відновлення не можна вважати повноцінним, оскільки хоча симптоми нерівноваги й усуваються, проте глибинні причини дефіциту не зникають, а нерівновага просто набуває прихованої форми. Така ситуація виникає внаслідок широкого використання, наприклад, імпортних квот та валютних обмежень.

Ринкове відновлення рівноваги може здійснюватися двома шляхами залежно від режиму валютного курсу. Якщо запроваджується *фіксований* валютний курс (у тій чи іншій формі), то відновлення рівноваги відбувається безпосередньо за позиціями платіжного балансу. За *плаваючого* валютного курсу, рівновага відновлюється на валютному ринку, а валютний курс змінюється доти, доки не вирівнюються попит і пропозиція іноземної валюти в межах поточних і довгострокових капітальних трансфертів.

У зв'язку з цим, в економічній теорії сформульовано п'ять можливих **шляхів досягнення рівноваги платіжного балансу**.

1. *Фінансування* загального платіжного дефіциту без зміни валютного курсу чи стану національної економіки:

а) якщо дефіцит має тимчасовий характер, то уряд може скористатися офіційними резервами, утримуючись цим від впливу на пропозицію грошей. Коли сальдо платіжного балансу стане позитивним, то обсяг резервів поновлюється;

б) «дефіцит без сліз», якщо валюта країни є ключовою в певній валютній системі. У цьому випадку країна має більше можливостей утримуватися від коригуючих дій за наявності дефіциту платіжного балансу.

2. Запровадження *валютного контролю* в тих чи інших формах. Так, уряд може ввести обмеження на придбання резидентами іноземної валюти та її використання, підтримуючи офіційний фіксований валютний курс, або проводити політику множинного валютного курсу.

3. Запровадження (збереження) режиму *плаваючого* валютного курсу. У цьому випадку національна валюта знецінюється доти, доки на валютному ринку не відновлюється рівновага.

4. Установлення режиму *фіксованого* курсу. Цей шлях вважається «класичними ліками від платіжного дисбалансу» і полягає в тому, щоб привести національну економіку у відповідність до фіксованого курсу. Якщо ж нерезиденти і надалі не хочуть накопичувати національну валюту, то уряд

за рахунок офіційних резервів скорочує пропозицію грошей, знижує ціни, доходи та заробітну плату доти, доки попит і пропозиція іноземної валюти на ринку не встановиться на певному заздалегідь визначеному рівні.

5. Політика валютного *компромісу*. У цьому випадку комбінуються елементи варіантів 3 та 4, причому валютний курс використовується як інструмент стабілізації тільки частково:

а) змінний паритет (система типу Бретон-Вудської) – у цьому випадку країна підтримує фіксований валютний курс (варіант 4) доти, доки це можна робити за рахунок незначних змін у національній економіці, а коли такі можливості вичерпуються, то національна валюта девальвується, а валютний курс встановлюється на новому рівні;

б) кероване плавання валюти: уряд змінює валютний курс доти, доки не досягається нова рівновага.

В основі розрахунку платіжного балансу лежить концепція балансу *потоків* платежів. Якщо ж розрахувати суми закордонних активів держави та її міжнародних зобов'язань на певну дату, то ми отримаємо *баланс міжнародної заборгованості* країни, який ще називають міжнародною інвестиційною позицією. Якщо активи перевищують зобов'язання, то країна є *нетто-інвестором* (або кредитором). У протилежному випадку країна вважається *нетто-боржником*.

Дослідження системи складних взаємозв'язків та взаємозалежностей між екзогенними та ендогенними змінними, станом платіжного балансу, заходами щодо його збалансування, запровадженими режимами валютного курсу, реальною ставкою відсотку в національній та світовій економіці, ефективністю монетарної, фіскальної та протекціоністської політики у відкритій малій та великій економіках здійснюються у сучасній економічній науці на базі *моделі Манделла-Флемінга*, що докладно вивчатиметься студентами у курсі «Міжнародні стратегії економічного розвитку».

До 1993 р. статистика міжнародних операцій України була представлена торговельним балансом, балансом фінансових ресурсів та валютним планом країни. Спеціальною Постановою Кабінету Міністрів України та Національного банку України від 17 вересня 1993 р. на Національний банк України було покладено відповідальність за складання узагальненого платіжного балансу України. Поява Концепції побудови банківської та грошово-кредитної статистики і статистики платіжного балансу була зумовлена загальнодержавною потребою незалежної України у визначенні її місця у світовому співтоваристві, розвитку банківської та фінансової систем, а також у зв'язку з покладенням на Національний банк відповідальності за формування платіжного балансу держави. Цю

Концепцію було затверджено Постановою Правління Національного банку України №101 від 20.05.1994 р.

Як зазначено у концепції, розробка і створення платіжного балансу базуються на єдиній методології відповідно до стандартної класифікації компонентів і структури зведеної інформації. За формою складання платіжний баланс України визначається як зведений статистичний звіт (за певний період часу) про здійснення міжнародних операцій українських резидентів з резидентами інших країн світу. Інформаційну базу платіжного балансу (як і у світовій практиці) становлять такі джерела:

- дані банківської системи про надходження платежів з-за кордону і здійснення платежів за кордон (фінансові операції з нерезидентами);
- інформація про рух товарних потоків через кордон (міжнародна торгівля);
- статистичні спостереження підприємств та організацій з метою збирання повної та додаткової інформації (статистична звітність експортерів та імпортерів продукції, інвесторів, та одержувачів іноземних інвестицій тощо).

З квітня 1996 р. видається щоквартальник «Платіжний баланс України», в якому публікуються табличні дані з платіжного балансу, аналітичні матеріали щодо розвитку зовнішнього сектора економіки та впливу поточної економічної політики на його стан. Стан платіжного балансу України у 2014–2018 рр. (табл. 15.2, 15.3) характеризується різновекторною динамікою.

Таблиця 15.2

Рахунок поточних операцій України за 2014–2015 рр. (млн. дол. США)

Статті платіжного балансу	2014	2015	2016	2017	2018 (I-III квартали)
Рахунок поточних операцій	-4596	-189	-3450	-2442	-3878
Баланс товарів та послуг	-4606	-1704	-5470	-8644	-8598
Баланс товарів	-7218	-3452	-6942	-9663	-9047
Експорт товарів	50552	35420	33560	39701	31543
Імпорт товарів	-57680	-38875	-40502	-49364	-40590
Баланс послуг	2522	1751	1472	1019	449
Експорт послуг	14884	12442	12448	14167	11386
Імпорт послуг	12362	10691	10976	-13148	-10937
Баланс первинних доходів	-1531	-1113	-931	2579	2040
Баланс вторинних доходів	1541	2628	2951	3623	2680

**Рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій за 2014–2018 рр.
(млн. дол. США)**

Статті платіжного балансу	2014	2015	2016	2017	2018 (I-III квартали)
Рахунок операцій з капіталом	400	456	92	-4	36
Фінансовий рахунок, в тому числі:	9111	-582	-4704	-5012	-3424
Прямі інвестиції (сальдо)	-299	-3012	-3268	-2593	-1540
Портфельні інвестиції (сальдо)	2700	-367	-293	-1800	-924
Інші інвестиції (сальдо)	7243	2653	-1660	-137	-184

Зведений баланс за цими роками змінювався від негативного сальдо до позитивного та навпаки. Так після негативного сальдо у -13 307 млн. дол. в 2014 р. спостерігалось поступове зростання позитивного сальдо – з 849 млн. дол. у 2015 р. та 1346 млн. дол. у 2016 р. до 2566 млн. дол. у 2017 р., що змінилось негативною тенденцією у 2018 р. – від’ємне сальдо у - 418 млн.дол. за перші три квартали. Проте різке покращення сальдо балансу товарів та послуг у 2014 р. змінилось тенденцією його погіршення наступними роками, що є беззаперечним свідченням поступового відновлення рівня добробуту населення України.

Економічне значення сальдо *торговельного балансу* стосовно конкретної країни залежить від її положення у світовому господарстві, характеру її зв’язків з партнерами й загальною економічною політикою. Для країн, що відстають від лідерів за рівнем економічного розвитку, активний торговельний баланс необхідний як джерело валютних коштів для оплати міжнародних зобов’язань за іншими статтями платіжного балансу. Пасивний торговельний баланс вважається небажаним і оцінюється як ознака слабості зовнішньоекономічних позицій країни. Для країн, що розвиваються, це відбиває недостачу валютних надходжень. Для розвинутих країн це може мати інше значення. Так, дефіцит торговельного балансу США (з 1971 р.) пояснюється активним просуванням на їхній ринок міжнародних конкурентів (із Західної Європи, Японії, Південної Кореї й інших країн) з виробництва товарів все більшої складності. Віддзеркаленням дефіциту зовнішньої торгівлі США слугує активне сальдо з цих операцій у вищезгаданих партнерів, які використовують валютні надходження для закордонних капіталовкладень, у тому числі й у США.

Баланс послуг відображає розвиток цього сектора, що динамічно розвивається, а також поширення світових економічних зв'язків країни. Роль і вплив сектора міжнародних послуг на обсяг і структуру національних платежів і надходжень постійно зростають.

Динаміку платіжного балансу України можна відстежувати за Інтернет-адресою Національного банку України.

Основні терміни і поняття

Платіжний баланс, структура платіжного балансу, баланс торгівлі товарами, баланс торгівлі послугами, баланс руху капіталу, методи відновлення рівноваги платіжного балансу, баланс міжнародної заборгованості, інформаційна база платіжного балансу, нетто-інвестор, нетто-боржник, статистика платіжного балансу, акредитив, чисте інкасо, банківський переказ, авансові розрахунки, розрахунки з відкритим рахунком, документарне інкасо, міжнародні розрахунки.

Контрольні та дискусійні питання

- 1. Що являють собою міжнародні розрахунки?*
- 2. Хто є суб'єктами міжнародних розрахунків?*
- 3. Визначте основні форми міжнародних розрахунків.*
- 4. Які фактори впливають на вибір форми міжнародних розрахунків?*
- 5. Які недоліки інкасової форми розрахунків?*
- 6. Дайте визначення платіжного балансу. В чому полягає його економічний зміст?*
- 7. Назвіть основні рахунки платіжного балансу.*
- 8. Визначте порядок формування рахунків платіжного балансу.*
- 9. Охарактеризуйте структуру платіжного балансу.*
- 10. Дайте визначення дефіциту торговельного балансу.*
- 11. Які основні складові балансу послуг?*
- 12. Яка структура балансу руху капіталів?*
- 13. Наведіть класифікацію статей платіжного балансу за методикою МВФ.*
- 14. Перелічіть основні фактори, які впливають на платіжний баланс.*
- 15. Дайте порівняльну характеристику шляхів урівноваження платіжного балансу.*

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Періодичні платежі імпортера експортеру.
2. Зобов'язання банку, видане ним за дорученням клієнта-імпортера, здійснити платіж на користь експортера або забезпечити платіж іншим банкам у межах визначених сум та обумовленого терміну проти документів.
3. Інкасо, що здійснюється на основі чеків, платіжних розписок та інших видів документів, що використовуються для одержання платежу.
4. Інкасо фінансових документів, що супроводжується комерційними документами, або інкасо тільки комерційних документів.
5. Розрахункова банківська операція, що здійснюється через подання телеграфного або поштового платіжного доручення одного банку іншому.
6. Оплата товарів імпортером до відвантаження.
7. Система організації та регулювання платежів у сфері міжнародних відносин.
8. Система рахунків, яка відображає сукупність зовнішньоекономічних операцій країни.
9. Рахунки руху поточних коштів та довгострокового капіталу.
10. Рахунок, що відображає операції з експорту та імпорту товарів та послуг.
11. Рахунки довгострокових операцій з капіталом та короткострокових операцій з приватним капіталом.
12. Активи країни перевищують її зобов'язання.
13. Активи країни є меншими за її зобов'язання.
14. Розрахунок суми закордонних активів та міжнародних зобов'язань країни на певну дату.
15. Різниця вартісних обсягів експорту та імпорту.
16. Відтік вартості за кордон, за яким має бути компенсуючий приплив платежів у певну країну.
17. Приплив вартостей, за які резидент країни повинен здійснити платежі за кордон.

Поняття:

- а) експорт;
- б) товарний торговельний баланс;
- в) платіжний баланс;
- г) баланс руху капіталів;
- д) базовий основний платіжний баланс;
- е) баланс міжнародної заборгованості країни;
- є) країна є нетто-кредитором;
- ж) країна є нетто-боржником;

- з) торговельний баланс;
- и) імпорт;
- к) акредитив;
- л) чисте інкасо;
- м) банківський переказ;
- н) авансові розрахунки;
- о) розрахунки з відкритим рахунком;
- п) документарне інкасо;
- р) міжнародні розрахунки.

Вправа 2. *Знайдіть єдину правильну відповідь.*

1. Зобов'язання банку, видане ним за дорученням клієнта-імпортера, здійснити платіж на користь експортера або забезпечити платіж іншим банкам у межах визначених сум та обумовленого терміну – це:

- а) акредитив;
- б) інкасо;
- в) аванс;
- г) відкритий рахунок.

2. Доручення експортера своєму банку одержати від імпортера (платника, боржника) певну суму коштів або підтвердження того, що ця сума буде сплачена в обумовлені терміни – це:

- а) акредитив;
- б) інкасо;
- в) аванс;
- г) відкритий рахунок.

3. Розрахункова банківська операція, що здійснюється через подання телеграфного або поштового платіжного доручення одного банку іншому – це:

- а) простий вексель;
- б) банківський переказ;
- в) акредитив;
- г) інкасо.

4. Зобов'язання однієї особи (векселедавця) здійснити платіж певної суми коштів іншій особі (векселевласнику) у визначений термін у визначеному листі – це:

- а) іменний чек;
- б) ордерний чек;
- в) простий вексель;
- г) банківський переказ.

5. Розпорядження однієї особи іншій сплатити у визначений термін певну суму коштів третій особі – це:

- а) простий вексель;
- б) банківський переказ;
- в) акредитив;
- г) інкасо.

6. Безумовний наказ банку-платнику сплатити власнику документа певну суму – це:

- а) акредитив;
- б) вексель;
- в) інкасо;
- г) чек.

7. Переважна більшість платежів за банківськими переказами здійснюється через систему, що називається:

- а) CEFTA;
- б) SWIFT;
- в) UMC;
- г) GREA.

8. Все, що має грошову вартість і є власністю фірми або окремої особи – це:

- а) дебет;
- б) кредит;
- в) актив;
- г) пасив.

9. Позитивне сальдо платіжного балансу:

- а) призводить до зростання курсу національної валюти;
- б) призводить до падіння курсу національної валюти;
- в) не впливає на курс національної валюти;
- г) впливає на курс національної валюти невизначеним чином.

10. Від'ємне сальдо платіжного балансу:

- а) призводить до зростання курсу національної валюти;
- б) призводить до падіння курсу національної валюти;
- в) не впливає на курс національної валюти;
- г) впливає на курс національної валюти невизначеним чином.

11. Сальдо балансу зовнішньої торгівлі враховує:

- а) товарний експорт;
- б) товарний імпорт;
- в) експорт послуг;
- г) імпорт послуг.

12. Сальдо балансу товарів та послуг враховує:

- а) експорт послуг;
- б) імпорт послуг;
- в) товарний імпорт;
- г) чисті грошові перекази.

13. Сальдо балансу поточних операцій враховує:

- а) чисті доходи від інвестицій;
- б) притік капіталу;
- в) відтік капіталу;
- г) офіційні резерви.

14. Сальдо балансу руху капіталу враховує:

- а) відтік капіталу;
- б) офіційні резерви;
- в) чисті грошові перекази;
- г) експорт послуг.

15. Скорочення офіційних резервів:

- а) показує масштаби дефіциту платіжного балансу;
- б) показує масштаби профіциту платіжного балансу;
- в) не визначає стан платіжного балансу;
- г) неоднозначно характеризує стан платіжного балансу.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке – помилкове.*

1. Міжнародні розрахунки являють собою систему організації та регулювання платежів у сфері міжнародних відносин.

2. Нефінансові корпорації представлені фізичними особами, що продають свою робочу силу.

3. Акредитив – це форма розрахунку за зовнішньоторговельною угодою, яка полягає в тому, що експортер доручає своєму банку одержати від імпортера певну суму валюти при передачі останньому відповідних товарних документів.

4. Авансові розрахунки – це форма розрахунку, за якою оплата товарів імпортера здійснюється до відвантаження товару.

5. Авансові розрахунки найвигідніші для імпортера.

6. Розрахунки з відкритим рахунком вигідні для імпортера.

7. Використання акредитивів регламентується UCPDC.

8. Документарне інкасо здійснюється на основі чеків, платіжних розписок та інших документів для одержання платежу.

9. Авансові розрахунки вигідні для експортера.

10. Розрахунки з відкритим рахунком вигідні для експортера.

11. Сальдо платіжного балансу має прагнути до нуля.
12. Сальдо балансу поточних операцій залежить від сальдо балансу портфельних інвестицій.
13. Установлення режиму *фіксованого* курсу забезпечить досягнення рівноваги платіжного балансу.
14. Зведений платіжний баланс України за останні п'ять років завжди мав позитивне сальдо.
15. Між динамікою обсягу імпорту та динамікою національного доходу є прямий зв'язок.

Література до теми 15

1. Державний комітет статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>. – Загол. з екрана.
2. Лук'яненко Д.Г. Міжнародна економіка: підруч. / Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Я.М. Столярчук; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – К.: КНЕУ, 2014. – С. 485-545.
3. Міжнародна економіка: в питаннях та відповідях: підруч./ Ю.Г. Козак. – К.: Центр учбової літератури, 2017. – С. 110-125, 187-193.
4. Міжнародна економіка: навч. посіб. / За ред. Г.Е. Гронтковської / Г.Е. Гронтковська, О.І. Ряба, А.М. Венцурик, О.І. Красновська. - К. : Центр учбової літератури, 2014. – С. 210-236.
5. Міжнародна економіка: підруч. / за ред. А. О. Задої, В.М. Тарасевича. – К.: Центр навчальної літератури, 2012. – С. 329-359.
6. Міжнародна економіка: підруч. для ВНЗ / за ред. Ю.Г. Козака, Д.Г. Лук'яненка, Ю.В. Макогона. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 228-250.
7. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua>
8. Central Intelligence Agency. United States of America [Electronic resource]. – Available at: <http://cia.gov>
9. European Commission. Eurostat [Electronic resource]. – Available at: <http://www.epp.eurostat.ec.europa.eu>
10. The World Bank [Electronic resource]. – Available at: <http://data.worldbank.org>
11. International Monetary Fund. Global Financial Stability Report [Electronic resource]. – Available at: <https://www.imf.org/en/publications/gfsr>

ТЕМА 16.

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ: ІМПЕРАТИВИ ДОБИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Основні питання для вивчення

16.1. Особливості міжнародної економічної інтеграції в умовах глобалізації.

16.2. Регіональні інтеграційні угруповання та феномен глокалізації.

16.1. Особливості міжнародної економічної інтеграції в умовах глобалізації

Міжнародна економічна інтеграція (від лат. «*integratio*» – відновлення, заповнення) – це форма інтернаціоналізації господарського життя, об'єктивний процес взаємопереплетіння національних процесів відтворення, що базується на поділі праці між національними економіками, встановлення між ними стійких зв'язків і взаємодій у різних формах.

Об'єктивною основою інтеграції є високий рівень міжнародного поділу праці й інтернаціоналізація виробництва. На цій основі визначальними характеристиками міжнародних економічних зв'язків стають комплексність, довгостроковість і масштабність взаємодії країн-учасниць, інтернаціональний механізм регулювання. В результаті відбувається зближення, взаємоприспосовування та переплетення усіх структур національних економік, які по суті утворюють міжнародний господарський комплекс. Об'єктивний процес інтеграції національних економік, який ґрунтується на ринкових механізмах, водночас вимагає свідомих, узгоджених і цілеспрямованих дій держав, є регульованим міжнародними угодами, міждержавними та наддержавними інституціями.

Важливими напрямками сучасної інтеграції є: - розвиток подетальної та технологічної спеціалізації, кооперації і комбінування виробничо-технологічних процесів; - усунення адміністративних і економічних бар'єрів, які перешкоджають вільному руху товарів, капіталів, робочої сили в межах регіону; - погодження і проведення спільної економічної політики, насамперед валютно-фінансової, науково-технічної і соціальної політики; - формування регіональних господарських комплексів із загальною виробничою інфраструктурою та інститутами наддержавного і міждержавного регулювання.

У світовій практиці відомо декілька послідовних *етапів інтеграції* та відповідних *видів інтеграційних об'єднань*: зона вільної торгівлі, митний союз, платіжний союз, спільний ринок, економічний союз. Сучасним етапом інтеграції є глобалізація (див. докладніше тему 2).

Зона вільної торгівлі передбачає скасування торгових обмежень і мит між країнами-учасницями. В *митному союзі* стосовно третіх країн встановлюються єдине зовнішньоторговельне мито і єдина зовнішньоторговельна політика. У *платіжному союзі* забезпечуються взаємна конвертованість валют і використання єдиної розрахункової грошової одиниці. *Спільний ринок* передбачає свободу переміщення товарів, праці та капіталу, погодження економічної політики. В *економічному союзі* проводиться спільна економічна і валютно-фінансова політика, створюються наддержавні органи управління.

Здатність національних економік до взаємної інтеграції визначається їх структурною взаємодоповнюваністю. Чим вищий рівень розвитку країни, тим більше можливостей для її участі в міжнародному поділі праці та інтеграції. Тому розвинуті країни більш схильні до інтеграції одна з одною, ніж ті, що розвиваються.

Найбільш важливими загальними економічними *характеристиками* інтеграції є її наслідки: позитивні та негативні. *Позитивними* наслідками є: збільшення розмірів ринку (прояв ефекту масштабу виробництва); зростання конкуренції між країнами; збільшення прямих іноземних інвестицій; розширення торгівлі паралельно з поліпшенням інфраструктури; поширення новітніх технологій. *Негативні* наслідки – відтік ресурсів із країн, що менш розвинені, та перерозподіл їх ресурсів на користь країн-партнерів, які більш розвинені; підвищення цін на товари як результат олігопольної змова між ТНК країн-учасниць; ефект втрат від збільшення масштабів виробництва.

Інтеграційні процеси обґрунтовуються в різних теоретичних концепціях. Так, в концепції «*другого кращого*» Дж. Міда акцентовано увагу на позитивному впливі вільної торгівлі на міжнародний добробут та суперечливому впливі її інтеграційної альтернативи. В концепції «*домінуючих неекономічних чинників*» (Л. Кеохане, П. Робсон, М. Дюватріон) розкрито неекономічні фактори створення інтеграційних об'єднань – національний престиж, міжнародний імідж. Згідно з концепцією *подолання «фактору обмеженості»* (П. Робсон, А. Рюгман) позитивним ефектом інтеграції є збільшення масштабів і підвищення технологічного рівня виробництва, диференціація продукції. *Дирижистська* концепція інтеграції А. Філіпа, Р. Купера та ін. сконцентрована на такому наслідку інтеграції як можливість сполучити національні програми економічної політики з

перевагами від тісного економічного співробітництва при одночасній втраті частини державних важелів управління національною економікою, які відійдуть до наддержавних інституцій.

Серед множини теоретичних концепцій інтеграції найбільш емпірично підтвердженою є концепція «митних союзів» Дж. Вайнера. Вона ґрунтується на порівнянні станів суспільного добробуту країн до і після створення ними митного союзу, а також двох видів **ефектів** – статичних і динамічних, які можуть бути як позитивними, так і негативними. З погляду автора, **статичні ефекти** – це короткострокові економічні наслідки, які проявляються відразу після створення митного союзу як його безпосередній результат, **динамічні ефекти** є довгостроковими економічними наслідками, які проявляються в результаті функціонування митного союзу.

Серед статичних ефектів виділено: скорочення адміністративних витрат на утримання митних і прикордонних органів; *ефект створення торгівлі*, яка зростає внаслідок ліквідації митних тарифів; *ефект відхилення торгівлі*, що пов'язаний з переорієнтацією торговельних потоків, котра веде до втрати ефективності.

Ефект створення торгівлі полягає в тому, що після утворення митного союзу і скасування імпортного мита можлива ситуація, коли зарубіжний товар з країн об'єднання стає дешевшим від місцевого і споживач придбає імпортний товар замість вітчизняного. Виникає імпортний товарний потік, а отже, ефективніше використовуються ресурси інтеграційного об'єднання.

Графічна інтерпретація *ефекту створення торгівлі* відображена на рис. 16.1.

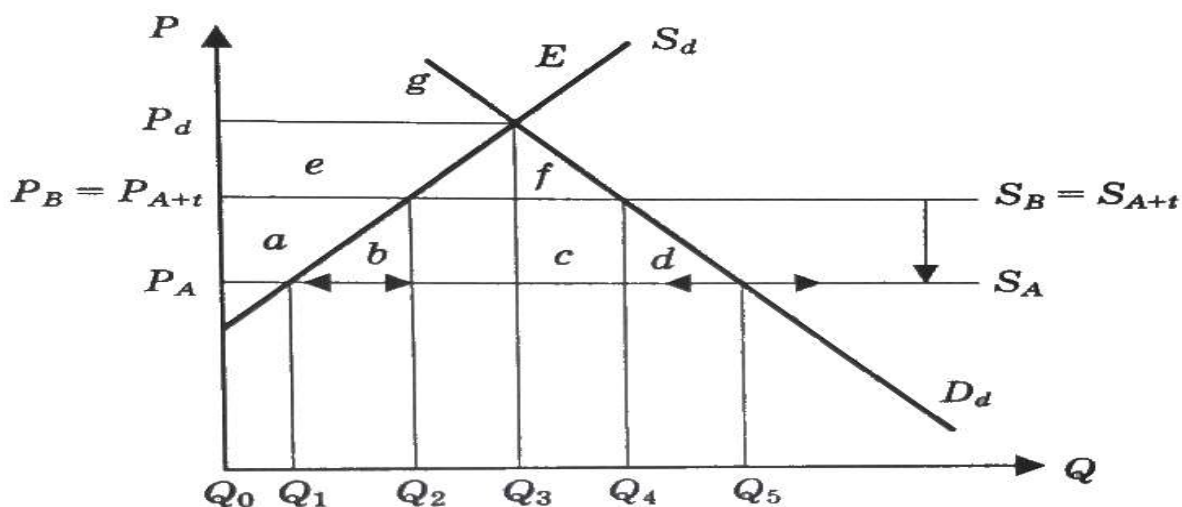

Рис. 16.1. Ефект створення торгівлі в результаті інтеграції

Для виділення ефекту створення торгівлі передбачені наступні припущення. Міжнародна економіка представлена трьома малими країнами «А», «В», «С», які виробляють певний стандартизований продукт. Перші дві країни вирішують створити митний союз. Країна «С» до союзу не приєднується і становить весь навколишній світ. $\langle P_A \rangle$ – ціна товару в країні «А», $\langle t \rangle$ – імпорнтний тариф у країні «В». $\langle P_{A+t} \rangle$ – ціна імпорнтного товару в країні «В». $\langle D_d \rangle$ – пряма внутрішнього попиту в країні «В». $\langle S_d \rangle$ – пряма внутрішньої пропозиції в країні «В». $\langle S_{A+t} \rangle$ – сукупна пропозиція товару країни «А» в країну «В».

До утворення країнами «А» і «В» митного союзу внутрішнє споживання товару в країні «В» – $\langle Q_0 Q_4 \rangle$ – покривалося за рахунок власного виробництва обсягом $\langle Q_0 Q_2 \rangle$ одиниць і імпорту з країни «А» обсягом $\langle Q_2 Q_4 \rangle$ одиниць. Із країни «С» імпортувати товар не вигідно, тому що ціна імпорту з країни «С» вища за ціну імпорту з країни «А». У результаті обкладання імпорту митом у країні «В» виникає ефект доходу «с», що відображає зростання доходів бюджету.

Після утворення країнами «А» і «В» митного союзу, країна «В» скасовує тариф $\langle t \rangle$ на імпорнт товару з країни «А». Ціна знижується до рівня $\langle P_A \rangle$. Внутрішнє споживання товару за ціною $\langle P_A \rangle$ у країні «В» становитиме $\langle Q_0 Q_5 \rangle$ одиниць. За рахунок внутрішнього виробництва споживання покривається в розмірі $\langle Q_0 Q_1 \rangle$ одиниць, за рахунок імпорту з країни «А» – обсягом $\langle Q_1 Q_5 \rangle$ одиниць. Імпорнт країни «В» збільшився на $\langle Q_1 Q_2 + Q_4 Q_5 \rangle$ одиниць. Виник ефект створення торгівлі. Споживачі країни в збільшили масштаби споживання на $\langle a + b + c + d \rangle$. Доходи виробників продукції, що конкурує з імпортом перерозподіляються на користь споживачів. Ефект доходу «с» зі скасуванням тарифу зникає.

Чистий статичний виграв країни «В» дорівнюватиме сумі ефекту захисту й ефекту споживання. Ефект захисту «b» означає збільшення доходів країни від імпорту більш ефективних у виробництві іноземних товарів, що заміщають на внутрішньому ринку менш ефективні у виробництві місцеві товари. Ефект споживання «d» означає збільшення споживання товару в результаті падіння його ціни на внутрішньому ринку.

Ефект відхилення торгівлі протилежний ефекту створення торгівлі. Країни, що не увійшли до митного союзу, можуть ефективніше використовувати фактори виробництва, і ціна на їх товар буде нижчою за ціну аналогічного товару країн інтеграційного об'єднання. До утворення союзу споживачі купували цей вигідніший для них товар. Але після скасування імпорнтного мита всередині союзу і встановлення єдиного зовнішньоторговельного тарифу вигіднішим стає придбання товару,

виготовленого в межах об'єднання. Переорієнтація місцевих споживачів на ці товари приведе до зникнення імпортного товарного потоку з третіх країн.

Графічна інтерпретація ефекту відхилення торгівлі в результаті інтеграції відображена на рис. 16.2.

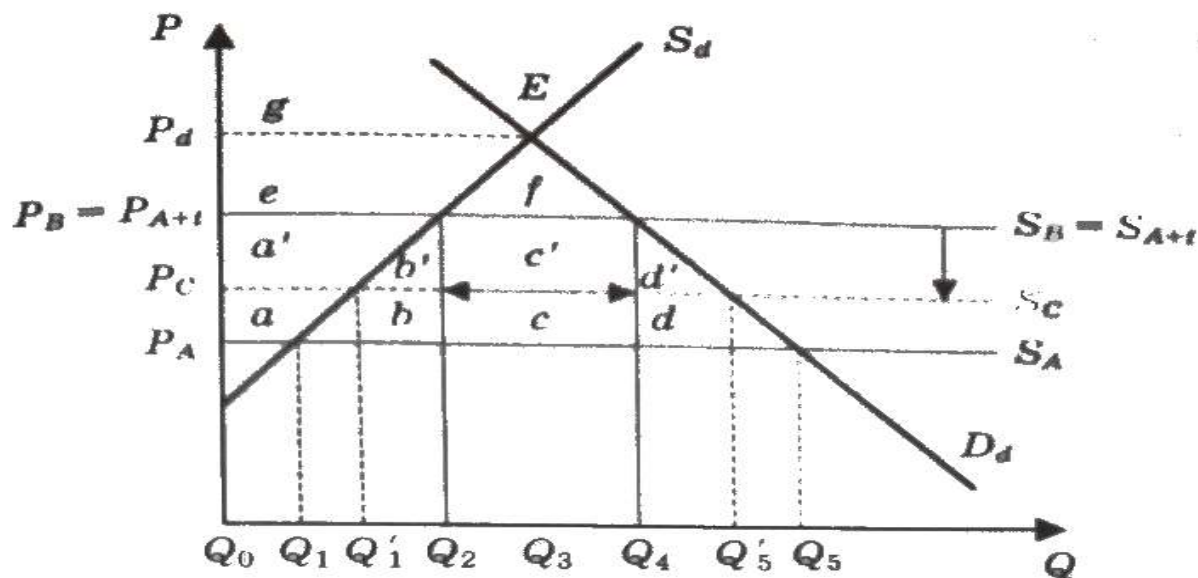

Рис. 16.2. Ефект відхилення торгівлі в результаті інтеграції.

Для виділення ефекту відхилення торгівлі передбачені наступні припущення. Міжнародна торгівля може здійснюватися одним товаром між країнами «А», «В», «С». Митний союз утворюється країнами «В» і «С», а країна «А» до нього не входить. « P_A » – ціна товару в країні «А», « t » – імпортний тариф у країні «В». « P_{A+t} » – ціна товару в країні «В». « P_C » – ціна товару в країні «С». « S_d » – пряма внутрішньої пропозиції в країні «В». « D_d » – пряма внутрішнього попиту на товар у країні «В».

До вступу в митний союз внутрішнє споживання країни «В» – « Q_0Q_4 ». За рахунок внутрішнього виробництва воно покривається обсягом « Q_0Q_2 » одиниць, а за рахунок імпорту з країни «А» – обсягом « Q_2Q_4 » одиниць. Обкладання імпорту митом у країні «В» збільшує доходи бюджету. Виникає ефект доходу, представлений сумою сегментів « $c+c'$ ».

Після вступу в митний союз країна «В» скасовує митний тариф на товар із країни «С». Ціна імпорту країни «В» зменшується, але тільки до ціни « P_C ». При імпорті товару за цією ціною, його внутрішнє споживання в країні «В» становить « Q_0Q_5 » одиниць. За рахунок внутрішнього виробництва споживання покривається обсягом « Q_0Q_1 » одиниць, а за рахунок імпорту з країни «С» – « Q_1Q_5 » одиниць. Створення митного союзу привело до переорієнтації імпорту країни «В» – « Q_2Q_4 » з більш дешевого джерела в країні «А» на дорожче у країні «С». Але, оскільки $P_C < P_B = P_{A+t}$,

споживачі країни «*B*» виграли « $a' + b' + c' + d'$ ». У результаті скасування імпортного мита зникає ефект доходу « $c + c'$ ». Одна його частина « c' » перерозподіляється споживачам країни «*B*» через нижчі ціни на товар. Друга « c » є прямою втратою і становить *ефект відхилення торгівлі*. Одночасно виникає позитивний *ефект створення торгівлі*. Чистий статичний виграш країни від створення митного союзу представлений сумою ефекту захисту й ефекту споживання « $b' + d'$ ».

Якщо ефект відхилення торгівлі « c » за вартістю більший, ніж вартість ефекту створення торгівлі « $b' + d'$ », добробут країн учасниць знижується. Якщо ефект відхилення торгівлі « c » менший, ніж ефект створення торгівлі « $b' + d'$ », добробут зростає.

Численні дослідження інтеграції показують, що в більшості випадків ефект відхилення торгівлі виникає, проте перекривається ефектом створення торгівлі і в результаті інтеграція сприяє зростанню добробуту.

Перша спроба емпіричної оцінки величин ефектів створення й відхилення торгівлі на прикладі Європейського співтовариства була здійснена у 1970-х рр. американським економістом Б. Баласою. Він запропонував аналіз еластичності попиту на імпорт за доходом (ВВП) в якості показника ефекту створення торгівлі. Порівняння за цим показником результатів 7 галузей країн ЄС до та після об'єднання в інтеграційне угруповання виявило значний ефект створення торгівлі. До утворення ЄС 1 % приросту ВВП спричиняв збільшення торгівлі між країнами на 2,4 %, а після створення ЄС – на 2,7 %. Загальний приріст торгівлі виявлено на 12,5 %, а в окремих галузях – до 20-50 %. Еластичність попиту на імпорт з країн, які не увійшли до ЄС, практично не змінилася, відтак в цілому було визнано, що ефект відхилення торгівлі не проявився, хоча в окремих галузях (харчовій та хімічній промисловості) він мав місце.

Окрім статичних ефектів, країни, що входять до митного союзу, отримують також і динамічні ефекти. Серед позитивних *динамічних ефектів* міжнародної економічної інтеграції виділяють: - розширення ринку збуту для виробників країн-учасниць внаслідок усунення обмежень щодо доступу на ринки країн-партнерів; - збільшення можливостей використання переваг ефекту масштабу, який не міг бути досягнутий у рамках національних економік; - посилення конкуренції, що стимулює впровадження нових технологій, підвищення якості продукції, розробку нових її видів, зниження витрат виробництва та цін; - розширення взаємного доступу до технологій і ресурсів, збільшення інвестицій у перспективні галузі, що визначають науково-технічний прогрес, та наукові дослідження і розробки; - збільшення притоку іноземних інвестицій; - розвиток

інфраструктури (транспорт, телекомунікації, енергопостачання тощо); - зниження ризиків підприємницької діяльності; - розширення можливостей спільного вирішення соціально-економічних проблем.

Емпірика динамічних ефектів ускладнилася аналізом «довгострокового періоду». Однак, початкові спроби визначення і агрегування динамічних ефектів із статичними довели, що до 1972 р. ВВП перших шести країн ЄС був на 2,2 % більшим порівняно з ситуацією відсутності об'єднання, а до 1981 р. – майже на 6 % вищим, ніж міг би бути без інтеграції. Втім, критики цього підходу акцентують на можливості виникнення подібних динамічних ефектів і у разі багатостороннього зниження тарифів, без регіональної інтеграції.

В міжнародній практиці виділяють два основних *методи* здійснення міжнародної економічної інтеграції: *функціональний* та *інституціональний*. В першому випадку підкреслюється інтегруюча роль ринкових сил. Інтеграція розглядається як процес, заснований на статичних порівняльних перевагах країн. При цьому важливу роль відіграє взаємодоповнюваність економік країн, що інтегруються. З позиції інституціонального підходу інтегруватись мають не взаємодоповнюючі, а однорідні та конкурентоспроможні економіки, створюючи принципово нові економічні комплекси, в межах яких має відбуватись структурне взаємопроникнення економік.

До *особливостей* розвитку міжнародної економічної інтеграції в умовах глобалізації належать: переважання неповної (часткової) інтеграції, непослідовність поетапного розвитку, мегарегіоналізм та трансрегіоналізм, кількарівневий характер інтеграції, розвиток поряд з інтеграційними дезінтеграційних тенденцій. Розглянемо ці особливості докладніше.

Переважна більшість сучасних інтеграційних угруповань представляють *часткову інтеграцію*, коли економічні кордони між країнами ліквідуються лише у певних сферах і на перспективу не ставляться завдання щодо подальшого поглиблення інтеграції. *Повна* інтеграція представлена тільки у ЄС, що поступово пройшов чотири етапи інтеграції і зараз перебуває на етапі економічного союзу, в якому сформовано валютний союз і чітко проявляються елементи політичного союзу.

Тривалий час панувала думка, що міжнародна інтеграція є послідовним процесом поступової ліквідації економічних кордонів між незалежними державами, який обов'язково завершується створенням політичного союзу і подальшим функціонуванням країн-учасниць як єдиного цілого. Однак, майже кожна сучасна угода про вільну торгівлю (тобто, на самому початку інтеграції) обов'язково передбачає створення

єдиної інвестиційної зони у тому чи іншому вигляді. Крім того, чимало інтеграційних об'єднань розглядають можливість запровадження єдиної валюти всередині блоку вже на етапі торговельної, а не виробничої інтеграції. Таким чином, є підстави вважати, що має місце *непослідовність поетапного розвитку* міжнародної інтеграції.

Мегарегіоналізм проявляється у формуванні трьох основних конкуруючих регіонів активного розвитку інтеграційних процесів – європейського, американського і азійсько-тихоокеанського. Самодостатній європейський регіон можуть утворити Європейський союз (ЄС), Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ об'єднує Ісландію, Ліхтенштейн, Норвегію і Швейцарію), країни, які матимуть режим вільної торгівлі з ЄС. До створення закритого регіону – Зони вільної торгівлі Південної та Північної Америки (ФТАА) долучилося 34 країни із Північноамериканської асоціації вільної торгівлі (НАФТА – об'єднання між США, Канадою та Мексикою є найбільшим в світі за величиною ВВП (майже 19 трлн. дол. на рік) і поступається лише ЄС за обсягами експортно-імпортних операцій); Південноамериканського спільного ринку (МЕРКОСУР охоплює приблизно 7% території Південної Америки, 70% населення Латинської Америки, 83% загального ВВП регіону і займає 4-те місце у світі після ЄС, НАФТА, АТЕС). Перспективи утворення азійсько-тихоокеанського регіонального простору пов'язуються з інтеграцією країн Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН об'єднує Бруней, В'єтнам, Індонезію, Камбоджу, Лаос, Малайзію, М'янму, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни), Китаю, Японії, Південної Кореї, Австралії, Нової Зеландії та нових індустріальних країн.

Трансрєгіоналізація (міжрєгіональна інтеграція) призводить до поступового відкриття регіонів. Наприклад, АТЕС об'єднує нині країни Азії, Америки та Росію, географічно розташована на двох континентах – в Азії та Європі, пов'язує різні внутрішньо інтегровані регіони «тріади». Міжрєгіональна є більш поверхневою і в найближчій перспективі обмежується співробітництвом у торговельній сфері (мінімізацією перешкод для руху товарів).

Феномен паралельної *кількарівневої інтеграції* держав означає, що одна країна приймає участь одночасно у кількох інтеграційних угрупованнях. Причому чим менше країн в об'єднанні, тим більш внутрішньо лібералізованим є відповідне об'єднання. Так званий «закритий» регіоналізм породжує колективний протекціонізм щодо позаінтеграційних країн і формує умови для розвитку конкуренції між окремими регіонами і континентами. Характерно, що навіть у межах окремих торговельно-

економічних угруповань між окремими країнами виникають протиріччя, які можуть призвести до «торговельних війн», прикладом яких можуть слугувати відомі тріскові, виноградні, олійні «війни» між країнами-членами ЄС.

У реальному житті одночасно діють дві *тенденції* – до інтеграції і до дезінтеграції, що являють собою об'єктивні взаємопов'язані процеси. *Дезінтеграція* – зворотний інтеграції процес, пов'язаний з послабленням зв'язків між країнами, появою відцентрових тенденцій. Розрізняють локальну та міжнародну (глобальну) дезінтеграцію. Відомими регіонами локальної дезінтеграції є провінція Квебек у Канаді, Шотландія та Уельс у Великобританії, Корсика у Франції, Каталонія та Країна Басків в Іспанії, фламандці-валони у Бельгії, північ-південь в Італії. Прикладом міжнародної (глобальної) дезінтеграції є розпад єдиного господарського простору Радянського Союзу та Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ), роз'єднання Чехословаччини на Чехію та Словаччину, поділ Югославії на декілька держав, Brexit.

16.2. Регіональні інтеграційні угруповання та феномен глокалізації

Інтеграційні процеси пов'язані з *міжнародною регіональною інтеграцією* – зближенням господарств певного регіону, передусім тих, в яких склалися об'єктивні та суб'єктивні передумови для об'єднання.

Об'єктивними передумовами міжнародної регіональної інтеграції є:

- 1) близькість рівнів економічного розвитку й ступенів ринкової зрілості країн, що інтегруються;
- 2) географічна близькість країн, що інтегруються, існування в більшості випадків загальних кордонів та історично створених економічних зв'язків;
- 3) спільність економічних та інших проблем, які стоять перед країнами у сфері розвитку, фінансування, регулювання економіки, політичного співробітництва.

Вплив об'єктивних передумов міжнародної регіональної інтеграції доповнюється впливом суб'єктивних факторів, що спроможні прискорювати або гальмувати інтеграційний процес.

Суб'єктивними передумовами міжнародної регіональної інтеграції є:

- 1) діяльність державних органів влади, політичних партій, неформальних об'єднань та ін., спрямована на розвиток інтеграційних процесів;
- 2) демонстраційний ефект. Він полягає в тому, що позитивні зміни в економіці країн, що входять до інтеграційного об'єднання, справляють

психологічний вплив на країни, які не беруть участі в інтеграційних процесах, та стимулюють їхнє бажання вступити до такого об'єднання;

3) «ефект доміно». Переорієнтація економічних зв'язків країн-членів інтеграційного об'єднання один на одного часто викликає труднощі в тих країнах, які перебувають за межами об'єднання, та посилює зацікавленість останніх у підключенні до інтеграційних процесів.

Процес міжнародної регіональної інтеграції відбувається на *мікро-* і *макрорівні*. На *мікрорівні* система взаємозв'язків відбувається в рамках міждержавного внутрішньофірмового простору. На *макрорівні* — на основі формування економічних об'єднань держав та узгодження національних політик.

Форми прояву міжнародної регіональної інтеграції різні:

1) розвиток подетальної та технологічної спеціалізації, кооперації і комбінування виробничо-технологічних процесів;

2) усунення адміністративних і економічних бар'єрів, які перешкоджають вільному руху товарів, капіталів, робочої сили в межах регіону;

3) узгодження і проведення спільної економічної, валютно-фінансової, науково-технічної та соціальної політики;

4) формування регіональних господарських комплексів із загальною виробничою інфраструктурою та інститутами наддержавного і міждержавного регулювання.

Основними *цільми* міжнародної регіональної інтеграції є: використання переваг ефекту масштабу; розширення інвестиційних можливостей економічного розвитку; забезпечення підтримки національного виробника; забезпечення прогресивних структурних зрушень; укріплення взаємодопомоги і співробітництва країн-учасниць у політичній, соціальній, духовній сферах.

Залежно від ступеня зрілості економічної інтеграції у світовій практиці виділяються декілька послідовних *етапів* міжнародної регіональної інтеграції і відповідних їм *форм інтеграційних об'єднань* (рис. 16.3.). На першому етапі інтеграційного процесу укладаються *преференційні торгові угоди*. Відповідно до них скорочуються тарифні бар'єри у взаємній торгівлі при збереженні національних тарифів стосовно третіх країн. тими країнами. Історично відомим прикладом таких угод була преференційна система Британського співтовариства (1932 р.), в межах якої 48 держав надали одна одній сприятливий митний режим.

**ТЕМА 16. МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ: ІМПЕРАТИВИ
ДОБИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Етапи та форми міжнародної економічної інтеграції	Ключові ознаки				
	Зниження внутрішніх митних тарифів	Скасування внутрішніх митних тарифів	Спільний зовнішній митний тариф	Вільне переміщення товарів та факторів виробництва	Спільна економічна політика, єдина валюта
<i>I. Зона преференційної торгівлі</i>					
<i>II. Зона вільної торгівлі</i>					
<i>III. Митний союз</i>					
<i>IV. Спільний ринок</i>					
<i>V. Економічний союз</i>					

Рис. 16.3. Етапи та форми регіональної економічної інтеграції.

На другому етапі створюють *зону вільної торгівлі*, яка означає повну відміну митних тарифів у взаємній торгівлі при збереженні національних митних тарифів стосовно третіх країн. Прикладами таких зон можуть слугувати Європейська асоціація вільної торгівлі (Австрія, Фінляндія, Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія, Швеція, 1960 р.), Північноамериканська зона вільної торгівлі (США, Канада, Мексика, 1994 р.) та ін.

На третьому етапі створюють *митний союз*. Поряд з функціонуванням зони вільної торгівлі він передбачає встановлення єдиного зовнішньоторговельного тарифу та єдиної зовнішньоекономічної політики стосовно третіх країн. Угоди про створення митного союзу діяли у Бенілюксі (з 1948 р.), в Європейському союзі (з 1968 р.) та ін.

Четвертий етап пов'язаний з виникненням *спільного ринку*. В його рамках вільна взаємна торгівля товарами і послугами та єдиний зовнішньоторговельний тариф доповнюються вільним пересуванням факторів виробництва — капіталу та робочої сили, а також узгодженням економічної політики. Етап спільного ринку у своєму розвитку пройшов Європейський Союз, також спільний ринок був створений країнами Карибського регіону (КАРІКОМ, 1973 р.), країнами Південної Америки (МЕРКОСУР, 1991 р.).

На п'ятому етапі формується *економічний союз*. Він сполучає розглянуті типи інтеграції з координацією макроекономічної політики країн-учасниць, уніфікацією законодавств і стандартів, створенням наднаціональних органів управління. Прикладами економічних союзів є Європейський союз (1993 р.), Союз арабського Магрибу (1989 р.), Західноафриканський економічний і валютний союз (1994 р.).

Історично першим і найбільш зрілим інтеграційним об'єднанням є Європейський Союз, який пройшов усі стадії розвитку від зони вільної торгівлі і митного союзу до економічного союзу. ЄС виник у 1957 р. шляхом

об'єднання 6 країн. Інтеграційні відносини розвивались не лише вглиб, але й ушир. На початок 2018 р. до ЄС входить 28 країн. Більш детально це питання буде розглянуто в наступній темі.

З 1994 р. набула чинності угода про Північноамериканську зону вільної торгівлі – **НАФТА**, яка об'єднує США, Канаду, Мексику. Угодою передбачено поступове скасування нетарифних бар'єрів у торгівлі товарами і послугами, ліквідація з 2010 р. мит, створення спільної арбітражної комісії, лібералізація діяльності американських і канадських банків на фінансовому ринку Мексики, інші заходи. Відмінна риса цього інтеграційного об'єднання – асиметричний характер участі, асиметрія рівнів розвитку, асиметрія інтенсивності двосторонніх економічних відносин. У 2018 р. між названими державами укладено нову угоду USMCA. Між тим фахівці вважають, що між USMCA і його попередником NAFTA немає великих відмінностей. У 1991 р. Аргентина, Бразилія, Парагвай і Уругвай підписали Асунсьонський договір. Об'єднання отримало назву – **МЕРКОСУР**. Мета об'єднання – забезпечення вільного пересування факторів виробництва, проведення єдиної митної політики стосовно третіх країн, забезпечення координації макроекономічної політики, політики в галузі сільського господарства, податкової і грошової систем, збільшення конкурентоспроможності країн-учасниць. Законодавчим і конституційним органом є Рада загального ринку. Виконавчим – Група загального ринку.

З ініціативи Австралії в 1989 р. створено форум Азіатсько-Тихоокеанської співпраці – **АТЕС**. Спочатку він об'єднував 12 країн: Австралію, Бруней, Канаду, Кірибаті, Малайзію, Маршалові острови, Нову Зеландію, Республіку Корея, Сінгапур, США, Таїланд, Філіппіни. У подальшому до його складу увійшли Гонконг, КНР, Тайвань, Мексика, Папуа-Нова Гвінея, Чилі, Росія. АТЕС діє на основі механізму консультацій і принципів відкритого регіоналізму, недискримінації, консенсусу при прийнятті рішень, взаємної поваги й рівності. Ціль об'єднання – сформувати систему вільної торгівлі й інвестицій до 2020 р. для країн, що розвиваються. Інструментами реалізації є індивідуальні та колективні плани дій. Взаємна співпраця стосується розвитку сировинних галузей, транспорту, енергетики, малого бізнесу, сертифікації та ін.

У 1992 р. Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Російська Федерація, Таджикистан, Туркменістан, Україна, Узбекистан створили Співдружність Незалежних Держав (**СНД**). Головне завдання СНД – економічна і політична інтеграція її учасників. За договором про створення економічного союзу від 24 вересня 1993 р. СНД має пройти шлях від асоціації вільної торгівлі до загального ринку. Основні

напрями інтеграції – виробнича, торговельна, соціальна, розрахунково-платіжна сфери. Інструментом взаємодії країн СНД є щорічні зустрічі голів держав та голів урядів. В 2018 р. Україна вийшла із цього інтеграційного угруповання.

Країни, що розвиваються, також створюють інтеграційні угруповання, яким до інтеграції європейського типу ще дуже далеко. Це Асоціація держав Південно-Східної Азії (*АСЕАН*), що об'єднує Індонезію, Малайзію, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни, Бруней, Бірму, Камбоджу, Лаос і В'єтнам. Інший приклад – Карибське співтовариство і загальний ринок (*КАРІКОМ*). До Карибського загального ринку належать такі країни, як Гайана, Барбадос, Ямайка, Тринідад і Тобаго, Антигуа і Барбуда, Монтсеррат, Сент-Кітс і Невіс, Домініка, Гренада, Сент-Лусія, Сент-Вінсент і Гренадини, Беліз. На сьогодні членом КАРІКОМ є також Багамські острови, але вони не беруть участі у домовленостях про створення єдиного ринку. Карибський спільний ринок засновано у 1973 р. Його головними цілями є: створення загального ринку; координація зовнішньоекономічної політики; функціональне економічне співробітництво в деяких галузях.

1 січня 1991 р. країни КАРІКОМ (за винятком держав Монтсеррат, Сент-Кітс і Невіс, Антигуа і Барбуда, Сент-Лусія) встановили єдині ставки ввізного мита на товари, що ввозяться з країн, які не є членами КАРІКОМ. Такі єдині ставки встановлено стосовно промислової продукції. Щодо інших товарів окремі держави встановлюють ставки мита самостійно.

Розвиток інтеграційних процесів характерний і для початку ХХІ сторіччя. Так, в 2002 році, 53 країнами створено нове об'єднання африканських країн – Африканський Союз (*АС*). Основними завданнями АС проголошено ведення діалогу зі світовим співтовариством з єдиних позицій; захист суверенітету і територіальної цілісності держав-членів; ефективне вирішення регіональних конфліктів. У 2007 році Південно-Азійська асоціація регіонального співробітництва прийняла рішення про створення *Південно-Азійського економічного союзу*. У 2008 році створено *Союз південно-американських націй*, основною метою якого є формування загального відкритого простору для інтеграції на основі згоди в культурній, соціальній та економічній сферах.

Пошук нових форм співробітництва призвів до виникнення угод, які виходять за рамки регіону. Наприклад, вже діють угоди у форматі АСЕАН-ЄС, Сінгапур-Європейська зона вільної торгівлі, підписана рамочна угода про співробітництво МЕРКОСУР і ЄС.

Глокалізм (glocalism, від зрощування коренів лат. global, всесвітній, та local, місцевий) – це поєднання процесів глобалізації та локалізації в розвитку людства; зближення всесвітнього й місцевого.

Одним із проявів феномену глокалізації є здійснення міжнародної економічної інтеграції країн світу на регіональній основі як об'єднання декількох сусідніх країн. Наприклад, Україна постійно вдосконалює *форми включення* в європейський економічний простір, насамперед, у прикордонних регіонах. Це, зокрема, вільні або спеціальні економічні зони; єврорегіони; морські економічні райони міжнародного співробітництва; спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку; міжнародні транспортні коридори.

Так, *на півдні* України створено спеціальну (вільну) економічну зону «Порто-Франко», експериментальна економічна зона «Сиваш»; єврорегіон «Нижній Дунай»; проходить міжнародний транспортний коридор № 9 Гельсінкі – Москва – Одеса – Кишинів – Бухарест – Александрополіс; відбувається становлення транспортних коридорів Гданськ–Одеса–«Європа»–Кавказ–«Азія».

У *східному* регіоні утворено спеціальний режим інвестицій у містах Харкові та Шостці. У м. Харкові засновано технологічний парк «Інститут монокристалів».

У *північному* регіоні України створено великий СЕЗ «Славутич», запроваджено спеціальний режим інвестиційної діяльності і на територіях пріоритетного розвитку у Чернігівській та Житомирській областях; у Києві засновано технологічні парки «Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка» та «Інститут електрозварювання ім. Є.О. Патона». Тут проходять міжнародні транспортні коридори № 3 Берлін–Дрезден–Вроцлав–Львів–Київ; а також вищезазначений № 9.

У *західному* регіоні України створено СЕЗ «Закарпаття», «Яворів», «Інтерпорт–Ковель», курортно-рекреаційна СЕЗ «Курортополіс Трускавець»; встановлено спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку у Закарпатській, Львівській та Волинській областях; тут проходять міжнародні транспортні коридори – вищеназваний № 3, а також № 5 Трієст–Любляна–Братислава–Ужгород–Львів.

Україна бере участь у роботі таких **європейських об'єднань**, як **Чорноморське економічне співробітництво (ЧЕС)**, **ГУАМ** (Грузія–Україна–Азербайджан–Молдова), **Центральноєвропейська ініціатива (ЦЕІ)** об'єднує Австрію, Албанію, Білорусь, Болгарію, Боснію та Герцеговину, Італію, Македонію, Польщу, Словацьку республіку, Словенію,

Румунію, Угорщину, Україну, Хорватію, Чеську республіку; у діяльності робочої групи бере участь німецька земля Баварія). ЦЄІ підтримує такі групи проектів: *інвестиційні* (передбачають також відповідне техніко-економічне обґрунтування); *організаційні* (навчання, дослідження, інформаційні системи тощо); *культурні* (фестивали, семінари, стипендії). ЄС підтримав ідею регіонального співробітництва як один із засобів сприяння Україні в її зусиллях трансформувати свої політичні та економічні структури.

Успішна реалізація зазначених проектів має такі *позитивні наслідки* для економіки України: 1) залучення іноземних інвестицій для прискореного соціально-економічного розвитку окремих регіонів; 2) залучення передових технологій, «ноу-хау»; 3) створення нових робочих місць; 4) розвиток взаємовигідного товарообміну; 5) створення наукових впроваджувальних центрів; 6) удосконалення системи підготовки кадрів; 7) обмін фахівцями з різних галузей знань тощо.

Іншим проявом феномену глокалізації є інтегрування країн-членів регіональних угруповань до глобального простору. Для оцінки рівня інтеграції країни до глобальних процесів використовується *індекс глобалізації (KOF Index of Globalization)*. Цей індекс був створений у 2002 р. у Швейцарському економічному інституті (*KOF Swiss Economic Institute*) за участю Федерального Швейцарського технологічного інституту (*Swiss Federal Institute of Technology*). Призначення індексу – оцінка масштабів інтеграції тієї або іншої країни в світовий простір та порівняння різних країн за його компонентами.

На сьогоднішній день зазначений індекс розраховується щорічно рейтинговою компанією *A.T.Kearney* спільно з журналом *Foreign Policy* та Швейцарським інститутом дослідження бізнес-циклів. Це агрегований індекс, який об'єднує в три групи субіндексів 24 параметри глобальної інтеграції:

1) *економічної глобалізації* (обсяги зовнішньої торгівлі, прямих іноземних інвестицій, портфельних інвестицій, доходів від інвестицій, інших закордонних виплат, включаючи зарплату, рівень торговельних бар'єрів, у т.ч. середній рівень митних тарифів);

2) *соціальної глобалізації* (кількість міжнародних, у т.ч. туристичних поїздок, міжнародних телефонних переговорів, міжнародних поштових відправлень, грошових переказів, кількість Інтернет-провайдерів, користувачів Інтернету, телеканалів, періодичних та інших видань та ін.);

3) *політичної глобалізації* (членство в міжнародних організаціях, участь у міжнародних місіях (включаючи місії ООН), ратифікація

міжнародних багатосторонніх договорів, кількість посольств та інших іноземних представництв у країні та ін.).

Індекс глобалізації розраховується як сума названих субіндексів з ваговими коефіцієнтами 36 %, 39 % та 25 %, відповідно. Джерелами інформації для розрахунку індексу глобалізації є: спеціалізовані бази даних Всесвітнього банку, Міжнародного Валютного Фонду, Організації Об'єднаних Націй, Міжнародного телекомунікаційного союзу та інших міжнародних організацій і статистичних інститутів. Значення індексу перебувають в проміжку від 0 до 100. Чим більш інтегрованою є держава за всіма складовими, тим вищим є її індекс глобалізації.

Для усіх країн, що охоплені даним дослідженням, складається «рейтинг країн світу за індексом глобалізації». Приклад такого рейтингу наведено в табл. 16.1.

Таблиця 16.1.

Рейтинг країн світу за Індексом глобалізації*

(KOF Swiss Economic Institute: The Index of Globalization 2017)

Рейтинг	Країни	Індекс	Рейтинг	Країни	Індекс
1	Нідерланди	92.84	26	Греція	80.60
2	Ірландія	92.15	27	США	79.73
3	Бельгія	91.75	28	Естонія	79.27
4	Австрія	90.05	29	Катар	78.49
5	Швейцарія	88.79	30	Нова Зеландія	78.29
6	Данія	88.37	31	Малайзія	78.14
7	Швеція	87.96	32	Литва	77.47
8	Великобританія	87.26	33	Словенія	76.91
9	Франція	87.19	34	Болгарія	76.89
10	Угорщина	86.55	35	Румунія	76.51
11	Канада	86.51	36	Мальта	75.86
12	Фінляндія	86.30	37	ОАЕ	75.29
13	Португалія	85.04	38	Ізраїль	72.88
14	Кіпр	85.00	39	Японія	72.26
15	Чехія	84.88	40	Чили	72.23
16	Німеччина	84.57	41	Латвія	71.45
17	Іспанія	84.56	42	Туреччина	71.33
18	Словаччина	84.36	43	Бахрейн	70.80
19	Люксембург	84.21	44	Таїланд	70.76
20	Сінгапур	83.64	45	Україна	70.24
21	Норвегія	83.50	46	Сербія	69.49
22	Австралія	82.97	47	Йорданія	69.19
23	Італія	82.19	48	Росія	68.25
24	Хорватія	81.39	49	Кувейт	68.09
25	Польща	81.32	50	Ісландія	67.90

*Індекс глобалізації країн світу за версією KOF. Гуманітарна енциклопедія [Електронний ресурс] // Центр гуманітарних технологій, 2006-2018 (остання редакція: 25.08.2018). Режим доступу: <https://gtmarket.ru/ratings/kof-globalization-index/info>

У рейтингу 193 країн за індексом глобалізації 2017-2018 найбільш інтегрованими у глобальну економіку виявилися Бельгія, Ірландія та Нідерланди (індекс глобалізації > 90). США зайняли 27-ту рейтингову позицію, Росія – 48-му, Японія – 39-ту, Китай – 71-ю, Білорусь – 75-ту. Україна зайняла 45-ту рейтингову позицію зі значенням індексу 70,24. Найвищими є вітчизняні індекси політичної глобалізації, значно нижчими є рівні економічної і соціальної глобалізації. В цілому інтеграція України до глобалізаційних процесів оцінюється як помірна.

Основні терміни і поняття

Економічна інтеграція, передумови інтеграції, фактори розвитку інтеграції, демонстраційний ефект, ефект доміно, статичні та динамічні ефекти інтеграції, зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний союз, індекс глобалізації, глокалізація, тенденції глокалізації.

Контрольні та дискусійні питання

1. Розкрийте сутність міжнародної економічної інтеграції.
2. Сформулюйте основні передумови економічної інтеграції.
3. Які основні фактори визначають розвиток міжнародної економічної інтеграції?
4. Розкрийте сутність статичних та динамічних ефектів інтеграції.
5. Охарактеризуйте об'єктивні основи регіональної інтеграції.
6. Назвіть рівні міжнародної регіональної інтеграції.
7. Надайте порівняльну характеристику зони вільної торгівлі та спільного ринку.
8. Надайте порівняльну характеристику митного та економічного союзу.
9. Надайте порівняльну характеристику функціонального та інституціонального методу здійснення економічної інтеграції.
10. Обґрунтуйте необхідність інтеграції України до ЄС.
11. Що представляють собою ефекти створення і відхилення торгівлі? Як вони виникають і вимірюються?
12. Охарактеризуйте сучасні особливості розвитку інтеграційних процесів.

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Скасування торгових обмежень і мит між країнами-учасницями.

2. Встановлення стосовно третіх країн єдиного зовнішньоторговельного тарифу та єдиної зовнішньоторговельної політики.

3. Вільне переміщення товарів, праці й капіталу, узгодження економічної політики.

4. Економічні наслідки, що виявляються відразу після створення митного союзу.

5. Економічні наслідки, що виявляються після того, як інтеграція набере силу.

6. Найбільш розвинутий тип економічної інтеграції.

7. Система взаємозв'язків у рамках міждержавного внутрішньофірмового простору.

8. Економічне об'єднання держав і узгодження національних політик.

9. Ситуація, коли після скасування імпортного мита всередині союзу і встановлення єдиного зовнішньоторговельного тарифу вигіднішим стає придбання товару, виготовленого в межах об'єднання.

10. Ситуація, коли зарубіжний товар країн об'єднання стає дешевшим від місцевого і споживач купує імпортний товар замість вітчизняного.

Поняття:

- а) економічний союз;
- б) митний союз;
- в) ефект створення торгівлі;
- г) статичні ефекти;
- д) спільний ринок;
- е) ефект відхилення торгівлі;
- є) динамічні ефекти;
- ж) мікрорівень інтеграції;
- з) макрорівень інтеграції;
- и) зона вільної торгівлі.

Вправа 2. Знайдіть єдину правильну відповідь.

1. Усунення тільки торговельних обмежень між країнами-учасницями характерне для:

- а) зони вільної торгівлі;
- б) митного союзу;
- в) економічного союзу;
- г) загального ринку.

2. Вільне переміщення товарів, праці, капіталу характерне для:

- а) зони вільної торгівлі;
- б) митного союзу;

- в) преференціальної торговельної угоди;
 - г) загального ринку.
3. До прояву статичних ефектів інтеграції належать:
- а) створення і впровадження нових технологій;
 - б) поліпшення якості товарів;
 - в) посилення конкурентної боротьби країн об'єднання, яке призводить до обмеження зростання цін;
 - г) скорочення адміністративних витрат на утримання митних і прикордонних служб.
4. До прояву динамічних ефектів інтеграції належить:
- а) посилення конкурентної боротьби країн об'єднання, яке призводить до обмеження зростання цін;
 - б) ефект створення торгівлі;
 - в) ефект відхилення торгівлі;
 - г) скорочення адміністративних витрат на утримання митних і прикордонних служб.
5. НАФТА об'єднує:
- а) Кувейт, ОАЕ, Саудівську Аравію;
 - б) Китай, В'єтнам, Республіку Корею;
 - в) Єгипет, Анголу, Лівію;
 - г) США, Канаду, Мексику.
6. Об'єднання МЕРКОСУР створене в:
- а) 1989 р.;
 - б) 1994 р.;
 - в) 1991 р.;
 - г) 1957 р.
7. Створення наднаціональних органів управління характерне для:
- а) митного союзу;
 - б) зони вільної торгівлі;
 - в) економічного союзу;
 - г) преференціальних торговельних угод.
8. Який рівень регіональної інтеграції характеризує система взаємозв'язків, що виникають у рамках міждержавного внутрішньофірмового простору:
- а) макрорівень;
 - б) мезорівень;
 - в) мікрорівень.
9. У 1989 р. створено:
- а) АТЕС;

- б) ЕС;
- в) НАФТА;
- г) СНД.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке – помилкове.*

1. У зоні вільної торгівлі проводиться загальна економічна і валютно-фінансова політика, створюються наддержавні органи управління.

2. У митному союзі забезпечується взаємна конвертованість валют і використання єдиної розрахункової грошової одиниці.

3. Статичні й динамічні ефекти інтеграції виділяв П. Ліндерт.

4. МЕРКОСУР – це інтеграційне об'єднання азіатсько-тихоокеанського регіону.

5. Історично першим і найбільш зрілим інтеграційним об'єднанням є Європейський союз.

6. АТЕС створено з ініціативи Австралії в 1957 р.

7. Об'єктивною основою інтеграції є високий рівень міжнародного поділу праці й інтернаціоналізації виробництва.

8. Зона вільної торгівлі, митний союз, загальний ринок і економічний союз – це форми інтеграційних об'єднань.

9. Процес міжнародної регіональної інтеграції йде лише на макрорівні.

Література до теми 16

1. Міжнародна економіка: підруч. / Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Я.М. Столярчук. – К.: КНЕУ, 2014. – С. 620-732.

2. Міжнародні економічні відносини: навч. посіб. – Одеса: «ТОВ.ПЛУТОН», 2016. – С. 26-88.

3. Чекаленко Л.Д. «Внешняя политика Украины»/ Л.Д. Чекаленко. – К.: «LAT & K», 2015. – С. 70-141.

4. Міжнародна економіка: навч. посіб. / За ред. Г.Е. Гронтковської / Г.Е. Гронтковська, О.І. Ряба, А.М. Венцурик, О.І. Красновська. – К.: Центр учбової літератури, 2014. – С. 331-355.

5. Світова економіка: підруч. / за ред. А.П. Голікова, О.А. Довгаль. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – С. 238-260.

6. Козак Ю.Г. Міжнародна економіка: в питаннях та відповідях: підруч. / Ю.Г. Козак. – К.: Центр учбової літератури, 2017. – С. 15-18.

7. Глобальна економіка: конспект лекцій для студентів економічних напрямів підготовки усіх форм навчання / С.О. Радзівська. – К.: «СІК ГРУП УКРАЇНА», 2015. – С. 8-206.

8. Міжнародні економічні відносини: у 2 ч. Ч. 1: навч. посіб. / Л.Б. Шостак, А.А. Олешко, О.І. Дікареєв, О.С. Бадрок; Національний

університет державної податкової служби України. – Ірпінь: Видавництво НУДПСУ, 2016. – С. 442-451, 235-250.

9. Електронне наукове видання «Глобальні та національні проблеми економіки» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://global-national.in.ua/>

10. Секретаріат Асоціації держав Південно-Східної Азії «АСЕАН» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.aseansec.org/>

11. Міжнародна фінансова організація «Всесвітній банк» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.worldbank.org/eca/russian/>

12. Асоціація держав «Євразійський економічний союз» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.eaeunion.org/#about>

13. Асоціація європейських держав «Європейський союз» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://europa.eu/>

14. Асоціація Південноамериканського спільного ринку «МЕРКОСУЛ» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.mercosur.org.uy/>

15. Міжнародна фінансова організація «Міжнародний Валютний Фонд» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.imf.org/external/russian/index.htm>

16. Північноамериканська асоціація вільної торгівлі «НАФТА» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.nafta-sec-alena.org/>

17. Організація Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.un.org/ru/>

ТЕМА 17.

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ

Основні питання для вивчення

17.1. *Європейський Союз та його інтеграційна політика.*

17.2. *Економічний вимір європейської інтеграції України.*

17.1. Європейський Союз та його інтеграційна політика

Історично перший зразок розвинутої міжнародної економічної інтеграції виник в Західній Європі, де інтеграційні процеси було розпочато після Другої світової війни з метою об'єднання зусиль європейських країн із відбудови зруйнованих війною економік та створення передумов для економічного зростання на основі співробітництва. Серед чинників європейській інтеграції виділяються: спільність цілей і нагальних проблем; географічна близькість країн; усталені господарські зв'язки; розвинена транспортна система регіону; протистояння повоєнній експансії США та ін. В еволюції європейського угруповання виділяються наступні *стадії*.

На стадії *зародку* було в цілому успішно реалізовано: 1) «*план Шумана*» (1950 р.) націлений на подолання катастрофічних наслідків політики націоналізму і тоталітаризму, зміцнення миру, досягнення спільного добробуту, відновлення політичного впливу європейських країн на міжнародній арені в умовах зростаючої могутності США та СРСР, протидію зростаючому військовому потенціалу СРСР та його східноєвропейських союзників; 2) *Паризький договір* (1951 р.) про створення *Європейського співтовариства вугілля та сталі* з метою створення спільного ринку вугільної і сталеливарної продукції.

На стадії *утворення* європейського угруповання послідовно реалізовувалися *Римська угода* (1957 р.) про створення *Європейського економічного співтовариства* та *Європейського співтовариства з атомної енергетики*, яка мала на меті: створення спільного ринку шляхом усунення перешкод для вільного руху капіталів, робочої сили, товарів та послуг; розробку спільної зовнішньої, торговельної, аграрної, транспортної політики та політики в галузі рибальства; узгодження економічної та соціальної політики, а також співпраця в галузі ядерних досліджень з мирними цілями. На основі Римської угоди об'єдналися 6 країн: Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Франція, ФРН. З 1967 р. після злиття виконавчих органів трьох регіональних організацій – *Європейського об'єднання вугілля та сталі*, *Європейського економічного співтовариства* та *Європейського*

співтовариства з атомної енергетики угруповання отримало назву *Європейські співтовариства*. З 1 листопада 1993 р. після набрання чинності *Маастрихтського договору* (1992 р.) співтовариство перейменовано в *Європейський Союз (ЄС)*.

В еволюції *європейської економічної інтеграції* зазвичай виділяються декілька *етапів*: 1) *етап зони вільної торгівлі* (1958–1967 рр.). Протягом цього періоду скасовуються митні тарифи і нетарифні обмеження у взаємній торгівлі зі збереженням національних митних тарифів у торгівлі з третіми країнами. Переваги цього типу інтеграції доповнено з 1962 р. узгодженням дій у сфері сільського господарства: проводиться узгоджена сільськогосподарська політика, запроваджуються єдині ціни і правила регулювання ринків основної сільськогосподарської продукції; 2) *етап митного союзу* (1968–1986 рр.). Реалізація його принципів супроводжувалась розширенням узгоджених дій у сферах: охорони навколишнього середовища, технологічного розвитку, наукових досліджень. Починається інтеграція у валютно-фінансовій сфері: запроваджується режим спільного плавання валют деяких країн-учасниць, спільна розрахункова одиниця «*ЕКЮ*». Розвиток євроінтеграції на цьому етапі ускладнили «*нафтові шоки*» і світові економічні кризи 1973-74 рр. та 1979-80 рр., що супроводжувалися стагфляцією, яку до середини 1980-х рр. країнам вдалося подолати; 3) *етап спільного ринку* (1987–1992 рр.). Згідно з Єдиним європейським актом, що набрав чинності 1 липня 1987 р., країни-учасниці усували бар'єри для вільного пересування товарів і факторів виробництва (*фізичні* – прикордонні затримки, митний контроль і пов'язаний з ним документообіг; *технічні* – розбіжності національних стандартів якості, технічних вимог, регулювання ділових угод; *фінансові* – національні відмінності ставок оподаткування, акцизних зборів, податкових пільг і т.п.); переходили від узгоджених дій в окремих сферах до проведення єдиної політики; координували соціальну, регіональну, транспортну та енергетичну політику; запровадили співпрацю у сфері зовнішньої та оборонної політики; 4) *етап економічного союзу* (з 1993 р.). Основними напрямками співробітництва стали: - *співробітництво в економічній і соціальній сферах*, що включає спільну торговельну, промислову, інноваційну, структурну, аграрну, енергетичну, транспортну, антимонопольну політику, спільну політику у сферах освіти, науки і культури, охорони здоров'я, праці та довкілля, соціального захисту та ін.; - *спільна зовнішня політика і політика безпеки*, які спрямовані на збереження миру і зміцнення міжнародної безпеки, підтримку міжнародної співпраці, захист спільних інтересів країн ЄС в ООН, охорону спільних цінностей, життєвих інтересів, незалежності та

цілісності ЄС, розвиток та зміцнення демократії та ін.; - *співробітництво у сфері правосуддя та внутрішніх справ*, яка охоплює охорону прав і свобод громадян ЄС, боротьбу з тероризмом, організованою злочинністю, наркобізнесом, контрабандою, торгівлею людьми, корупцією та ін.

Відповідно до Маастрихтського договору про Європейський Союз (1992 р.) єдиний внутрішній ринок доповнився форсованим розвитком валютного союзу; введено єдину валюту ЄС – «ЄВРО» (лютий 2002 р.); створено єдиний Європейський центральний банк, оголошено єдиний економічний простір; узгоджено столицю об'єднаної Європи – Брюссель (Бельгія).

На цьому етапі інтеграція у політичній сфері відзначилася деякими суперечностями. Наприклад, йдеться про розробку Конституції ЄС, проект якої був представлений у 2002 р. «Наріжним каменем» стала проблема національного суверенітету. За відсутності наднаціональної Конституції її роль виконує *Лісабонський договір* (2007 р.), який вступив в силу в 2009 р. За цим договором ЄС визнається юридичною особою-суб'єктом міжнародного права (це дає йому змогу бути учасником міжнародних договорів та міжнародних організацій); підвищується роль національних парламентів (законопроекти ЄС спочатку направляються в національні парламенти для детального вивчення і тільки після цього вносяться для прийняття в ЄС); визнається перелік компетенцій ЄС та розмежовуються компетенції у різних сферах між державами-членами та ЄС.

Сформовано *управлінські органи* ЄС у складі: 1. *Європейський парламент* – представницький та консультативний орган ЄС. Основними його завданнями є ратифікація законодавства ЄС та контроль за діяльністю усіх інституцій ЄС, затвердження і внесення змін до бюджету ЄС. В складі Європарламенту діють 19 комітетів та 750 європарламентарів, які збираються щомісячно на пленарні сесії у Страсбурзі, об'єднуються в європейські політичні групи на основі партійної належності; 2. *Європейська рада* у складі представників урядів країн-учасниць – це директивний орган ЄС. Учасниками засідань Європейської ради є глави держав та урядів, міністри закордонних справ усіх країн-членів, голова, один із комісарів Єврокомісії, а з 2010 р. і Президент, обраний на 5 років із статусом глави держави. На засіданнях Європейської ради визначаються основні політичні та економічні пріоритети розвитку ЄС, які набувають форми спільних політичних декларацій; 3. *Рада ЄС* – міжурядовий орган ЄС, що збирається для вирішення конкретних питань на рівні міністрів. Ухвалення рішень у Раді ЄС потребує підтримки 55% держав-членів, які представляють щонайменше 65% населення ЄС, а питання оподаткування та оборони

передбачають одностайне схвалення; 4. *Європейська комісія* – наддержавний виконавчий орган ЄС. Комісія забезпечує виконання угод та рішень Ради міністрів ЄС, здійснює нагляд за дотриманням законодавства, угод та актів ЄС усіма країнами-членами, відповідає за практичне втілення політики ЄС (зокрема аграрної, торговельної, транспортної тощо), керує фінансами ЄС (бюджетом та різноманітними фондами і програмами, включаючи програми допомоги країнам, які не входять до ЄС), наділена правом розробляти нові законопроекти і направляти їх до Ради міністрів, незалежно представляє інтереси ЄС на міжнародній арені. Представництво у Єврокомісії обмежене 25 комісарами; 5. *Суд ЄС* – верховна судова інстанція, що забезпечує єдине тлумачення і застосування європейського законодавства усіма країнами-членами ЄС, урегульовує юридичні суперечки між державами-членами, інститутами ЄС, компаніями та фізичними особами; 6. *Палата аудиторів* – слідкує за належним і законним управлінням бюджетом ЄС. *Річні бюджети ЄС* є складовими багаторічних бюджетів, котрі розробляються і затверджуються з 2000 р. *Багаторічний бюджет (фінансова перспектива)* – фінансовий план ЄС на сім років для контролю видатків ЄС. В бюджеті ЄС не передбачено дефіциту та профіциту.

На стадії *розширення* ЄС реалізуються інтеграційні заходи на базі демократичних принципів суспільного устрою: членство в ЄС може набути будь-яка європейська держава, внутрішнє законодавство якої приведено у відповідність до норм права ЄС; економічний розвиток якої відповідає середнім показникам ЄС тощо. Наприклад, дефіцит бюджету не має перевищувати 3% ВВП, а державний борг – 60% ВВП. Рівень інфляції може перевищувати середній показник для трьох країн з найбільш низькими темпами інфляції лише на 1,5%. Відмічені політичні заходи реалізувалися на кожному *етапі розширення* ЄС (див. рис.17.1). Станом на 2018 рік статус кандидатів у члени ЄС мають Ісландія, Македонія, Туреччина. Інші держави Західних Балкан підписали угоду про стабілізацію та асоціацію, яка зазвичай передує заяві на членство. Чорногорія, Албанія і Сербія вже подали такі заяви (2007 р., 2009 р., 2009 р. відповідно).

На початок 2018 року ЄС об'єднував 28 країн з населенням приблизно 500 млн. осіб. Вступ нових країн до ЄС збільшив його ресурсний потенціал і ринок збуту. З 2019 року узгоджено вихід Великобританії із ЄС (Brexit), що вимагає від ЄС та Великобританії значних політичних та економічних зусиль і збільшує ризики нестабільності.

Роки	Країни – члени ЄС	Число країн
1957	Франція, Німеччина, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Італія	6
1973	Великобританія, Данія, Ірландія	9
1981	Греція	10
1986	Іспанія, Португалія	12
1996	Австрія, Фінляндія, Швеція	15
2004	Естонія, Латвія, Литва, Польща, Словенія, Словаччина, Чехія, Угорщина, Мальта, Кіпр	25
2007	Болгарія, Румунія	27
2013	Хорватія	28

Рис. 17.1. Етапи розширення ЄС

Розширення ЄС посилює його світогосподарське значення. Його економіка є однією із найпотужніших у світі: сумарний ВВП країн ЄС перевищує ВВП США; за чисельністю населення ЄС випереджає США і Японію; країни-члени ЄС традиційно очолюють світові рейтинги за рівнем ВВП на одну особу (Люксембург /70,5 тис. дол./, Норвегія /55,3 тис. дол./, Швейцарія /47,9 тис. дол./); валюта ЄС за ступенем використання і роллю у міжнародній економіці поступається лише долару США; європейський ринок орієнтований майже на 500 млн. споживачів; на ЄС припадає приблизно 32% міжнародної торгівлі товарами, а якщо виключити торгівлю між країнами блоку, то 15%; ЄС є найбільшим у світі постачальником послуг, частка яких у глобальному експорті становить 27,7%, у глобальному імпорті – 24,1%; ЄС є одним з найбільших у світі виробників, споживачів, експортерів та імпортерів сільськогосподарської продукції; 20% світового ринку високотехнологічної продукції припадає на ЄС.

З метою укріплення позицій ЄС у глобальній економіці з 2000 року реалізується *Лісабонська Стратегія* – сукупність довгострокових цілей та комплексних заходів їх досягнення, спрямованих на підвищення продуктивності та конкурентоспроможності соціально-економічної системи ЄС. *Мета стратегії* – стати найбільш конкурентоспроможною економікою світу, яка базується на знаннях та здатна забезпечити стійке економічне зростання, що супроводжується створенням нових і кращих робочих місць та більшою соціальною згуртованістю. *Пріоритетами* стратегії стали підвищення конкурентоспроможності, створення динамічної «економіки знань», збільшення зайнятості, забезпечення соціальної згуртованості, покращення стану довкілля. *Проміжними цілями* стратегії є досягнення 3 %-го темпу економічного зростання, створення значної кількості нових робочих місць, збільшення асигнувань на НДДКР до 3 % ВВП. У якості

засобів досягнення цілей стратегії було передбачено вирівнювання економічного і соціального розвитку країн-членів ЄС.

Однак *реалізація* стратегії зіткнулась з ускладненнями у зв'язку з відсутністю необхідної відповідальності за її виконання як на рівні союзних органів, так і країн-членів ЄС. У зв'язку з цим, у 2005 р. стратегію було оновлено, зокрема розроблено єдину національну програму дій для зростання та створення робочих місць. Мету, що передбачала утворення «найбільш конкурентоспроможної економіки світу», було змінено на «економічне зростання та зайнятість». Було впроваджено механізм контролю за реалізацією національних програм, пов'язаних з Лісабонською стратегією, та підвищено відповідальність та компетентність різних економічних і соціальних органів на інтеграційному, національному та регіональному рівнях.

У 2006 р. зазначену стратегію доповнено «*Інноваційною стратегією*», основною *метою* якої стало забезпечення глобальної економічної конкурентоспроможності ЄС. У якості стратегічних *заходів* передбачено наступне: подальші суттєві зміни в освіті; потенціалі внутрішнього ринку ЄС, регуляторному середовищі, співпраці основних учасників інноваційного процесу, фінансовій підтримці інновацій; ролі національних урядів тощо. Для визначення *засобів* досягнення цілей «Інноваційної стратегії» Європейський парламент і Рада започаткували «*Рамкову програму конкурентоспроможності й інновацій на 2007-2013 рр.*», загальне фінансування на виконання якої склало 3,621 млрд. євро.

Результати втілення «Лісабонської стратегії» є неоднозначними. *Позитивним* результатом є те, що в цілому Лісабонська стратегія спонукала країни ЄС до конкретних дій, спрямованих на їх економічне зростання і покращання динаміки розвитку. *В той же час* не вдалося подолати суттєві відмінності між країнами-членами ЄС у рівнях досягнутих результатів і значне відставання середнього рівня досягнення згаданих параметрів ЄС-28 від їх рівня, досягнутого США. Мала місце необ'єктивність критеріїв оцінки стратегічних перетворень. Наприклад, Греція, яка найвідчутніше відреагувала на світову фінансову кризу, займала більш високий рейтинг, ніж Польща, Італія, Румунія і Болгарія.

В цілому Лісабонська стратегія не досягла поставленої мети – зробити ЄС до 2010 р. найбільш конкурентоспроможною економікою, побудованою на знаннях, та наблизити рівні економічного і соціального розвитку країн-членів ЄС. Остання фінансова криза та економічний спад спонукали ЄС розробити нову економічну стратегію «*Європа 2020: Стратегія розумного, стійкого і всеохоплюючого зростання*» («*Europe 2020: A strategy for smart,*

sustainable and inclusive growth»), яка була ухвалена у березні 2010 р. і покликана координувати спільні дії (включаючи соціальне партнерство та кооперацію в сфері громадянського суспільства) держав-членів ЄС у напрямку сталого розвитку. Стратегія націлена на п'ять *пріоритетних* напрямків діяльності, якими мають керуватися європейські держави, а саме:

1. *Зайнятість*. 75 % населення у віці 20-64 років мають бути працевлаштовані.

2. *Дослідження та інновації*. 3 % ВВП ЄС необхідно інвестувати в науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (R&D).

3. *Зміна клімату та енергетика*. Викиди парникових газів необхідно скоротити на 20 % (а за сприятливих умов – на 30 %) порівняно з рівнем 1990 р. Частка енергії від відтворюваних джерел має становити 20 % в енергобалансі. Енергоефективність ВВП повинна зрости на 20 %.

4. *Освіта*. Частка учнів, що не здобули середню освіту, не повинна перевищувати 10 %. Не менш як 40 % молоді віком 30-34 роки має отримати вищу освіту.

5. *Бідність*. Необхідно скоротити на 20 млн. осіб чисельність малозабезпечених.

В стратегії закріплено три *основні фактори* укріплення економіки (базові стратегічні цілі):

1. *Розумне зростання*: розвиток економіки, основою якої є знання та інновації. *Зміст*: підвищення якості освіти та досліджень, підтримка поширення інноваційних технологій і знань, збільшення доступу до інформації і технологій спілкування, використання інноваційних технологій. *Очікувані результати*: розкриття інноваційних можливостей європейських держав, підвищення результативності освітнього процесу, сприяння розвитку економічних і соціальних переваг цифрового суспільства.

2. *Стійке зростання*: підтримка такої моделі економіки, яка базується на ефективному використанні ресурсів, не шкодить довкіллю і є конкурентоспроможною. *Зміст*: лідерство ЄС в розробці нових процесів і технологій, включаючи екологічно чисті технології. *Очікувані результати*: подальше поглиблення економічної, соціальної і територіальної об'єднаності націй ЄС.

3. *Всеохоплююче зростання*: підтримка такого варіанта економічного розвитку, який характеризується високим рівнем зайнятості та забезпечує соціальну і територіальну єдність. *Зміст*: високий рівень зайнятості, інвестицій в знання і навички, боротьба з бідністю, вдосконалення ринку праці, навчання і соціального захисту. *Очікувані результати*: побудова

згуртованого, більш соціально однорідного суспільства, задіяння усього наявного трудового потенціалу.

Імплементация стратегії «Європа 2020» поки що не привела до очікуваних позитивних зрушень. Основою економічної могутності ЄС лишаються економіки чотирьох найрозвинутіших країн – ФРН, Франції, Великобританії та Італії, що входять у «Велику сімку». Середній рівень ВВП на одну особу в країнах ЄС відстає від рівня США у 1,5 рази.

Для наближення до намічених цілей стратегії «Європа 2020» Європейська комісія очікує від країн-членів ЄС розробки національних стратегій розвитку, узгоджених із загальноєвропейською. У відповідності з цим ЄС визначила в якості пріоритетів сім *напрямків діяльності*:

1. *«Інноваційний Союз»*. Йдеться про перенацілення досліджень, розробок та інновацій на основні поточні проблеми співтовариства, такі як зміна клімату, доцільне використання енергії й ресурсів, демографічні проблеми та проблеми охорони здоров'я.

2. *«Рух Молоді»*. Завданнями цього напрямку є збільшення міжнародної привабливості європейської вищої освіти і підвищення якості освіти й навчання на усіх рівнях в ЄС, поєднання досконалості та рівності, за допомогою надання тим, хто навчаються, і тим, хто навчає, можливості пересування в межах ЄС, підвищення зайнятості молодих спеціалістів.

3. *«План розвитку цифрових технологій в Європі»*. Йдеться про створення загального цифрового ринку ЄС, заснованого на високошвидкісному інтернеті і сумісних додатків з можливістю широкосмугового доступу для усіх громадян ЄС, а також збільшення швидкості користування інтернетом до 2020 року, а також зростання на 50% і більше кількості фізичних осіб, підключених до інтернету із швидкістю більше 100 Мбіт/с.

4. *«Доцільне використання ресурсів в Європі»*. Цей напрям передбачає використання ресурсів і розвитку низько-вуглецевої економіки, яка ефективно використовує усі можливі ресурси; забезпечення економічного зростання зі зменшенням використаних ресурсів, а також збереження і відновлюваності енергії.

5. *«Індустріальна політика, спрямована на глобалізацію»*. Йдеться про співпрацю Європейської комісії із зацікавленими сторонами (бізнес, профспілки, установи науки, організації, що захищають права споживачів) для розробки загальних принципів сучасної індустріальної політики, підтримки підприємців, допомоги промисловості в успішному подоланні передбачуваних проблем та змін.

6. «План по розвитку нових здібностей і збільшенню кількості робітників місць». Завданнями цього напрямку є створення необхідних умов для вдосконалення ринку праці, збільшення зайнятості, адаптація майбутньої робочої сили (шляхом отримання ними нових знань і навичок) до мінливих умов на ринку праці, зменшення безробіття, зростання продуктивності праці.

7. «Європейська політика проти бідності». Йдеться про соціальне і територіальне співробітництво проти бідності і соціальної відстороненості, відновлення гідного прожиткового рівня людей, які знаходяться в скрутному становищі, залучення цих людей до активної участі громадському житті.

За підсумками 2017 року ВВП ЄС оцінювався в €15,3 трлн., що відповідало приблизно 22% обсягу світового ВВП. Однак в провідних галузях промисловості, науково-дослідницьких, дослідно-конструкторських розробках і технологіях європейські країни мають слабшу позицію. Недостатньо розвинутими є фінансові ринки, які за рівнем капіталізації та ліквідності поступаються американським, а також рівень безробіття, який є вищим, ніж у США і Японії.

17.2. Економічний вимір європейської інтеграції України

Економічний вимір європейської інтеграції України безпосередньо пов'язаний з реалізацією загальної політики європейської інтеграції. Її важливими етапами стали: 1) *Угода про партнерство і співробітництво між Європейськими співтовариствами та Україною* від 1994 р., яка вступила в силу в 1998 р., діяла до 2008 р. та передбачала розвиток тісних політичних взаємовідносин; «підтримку демократії» в Україні через консультування з питань розробки нового законодавства та практичної допомоги при становленні демократичних інститутів; підтримку ринкових реформ та надання допомоги в стабілізації української економічної системи;

2) програма Євросоюзу «*Східне партнерство*» (2009 р.), яка визначила основні пріоритети реформ у таких областях: демократія, удосконалення системи управління та забезпечення стабільності; економічна інтеграція та конвергенція з галузевою економічною політикою ЄС, включаючи створення зон вільної торгівлі; енергетична безпека; розвиток контактів між людьми (лібералізація візового режиму та посилення боротьби із незаконною міграцією);

3) *Угода про асоціацію між Україною та ЄС* (повна назва – *Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони; англ. «Association Agreement between the European*

Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part»). Угода між Україною та ЄС про асоціацію замінила «Угоду про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами і Україною» та відкрила перспективи переходу від партнерства і співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції. Зазначена Угода ратифікована Верховною Радою України у 2014 р. та Європарламентом – у 2017 р. У змісті Угоди передбачено: в політичній частині – партнерство в області врегулювання регіональних конфліктів, участь України в громадянських та військових операціях ЄС із подолання кризових ситуацій, а також навчаннях та тренуваннях; в економічній частині – створення зони вільної торгівлі, доступ на ринки, у т.ч. енергоносіїв, співробітництво в сферах аграрній, транспортній, металургійній, космічній, наукових досліджень, туризму, підприємництва, захисту інтелектуальної власності, порядку розгляду спірних питань та умов оподаткування. Термін дії Угоди є необмеженим. Будь-яка сторона може денонсувати Угоду шляхом надіслання повідомлення про це іншій стороні, дія Угоди в такому випадку припиняється через шість місяців з дати отримання повідомлення. У відповідності з положеннями Угоди в Україні реалізується *стратегія інтеграції України до ЄС*;

За своєю структурою Угода складається з преамбули, семи розділів та 43 додатків й 3 протоколів. Розділи угоди мають наступні характеристики:

1. *Основні принципи* (General principles). В цій частині визначені: *основа* Угоди про асоціацію між Україною та ЄС – європейський вибір та європейські прагнення України як європейської країни; *ціль* Угоди – створення асоціації, поступове зближення між Україною та ЄС на основі спільних цінностей, поглиблення економічних та торговельних відносин, зокрема шляхом створення зони вільної торгівлі, посилення співробітництва у сфері юстиції, свободи і безпеки; *основні принципи* асоціації – забезпечення прав людини та основоположних свобод, повага до верховенства права, дотримання суверенітету і територіальної цілісності, непорушності кордонів і незалежності.
2. *Політичний діалог і реформи, політична асоціація, кооперація та розширення у сфері міжнародних відносин і безпеки* («Political dialogue and reform, political association, cooperation and convergence in the field of foreign and security policy»). У розділі визначені: 1) *ціль політичного діалогу*: запровадження політичної асоціації між Україною та ЄС, поширення міжнародної стабільності та безпеки, зміцнення поваги до демократичних принципів, верховенства права та належного урядування прав людини та фундаментальних свобод, поширення принципів незалежності, суверенітету, територіальної цілісності

та непорушності кордонів, співробітництво у сфері безпеки і оборони; 2) *рівні та формати політичного діалогу*: саміти, зустрічі, зокрема, на міністерському та інших рівнях; 3) *ключові напрямки взаємодії*: співробітництво з метою поширення регіональної стабільності; зміцнення миру та міжнародного правосуддя, зокрема шляхом імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду; забезпечення поступової конвергенції у сфері зовнішньої і безпекової політики, включаючи Спільну політику безпеки та оборони, попередження конфліктів, нерозповсюдження, роззброєння та контроль за озброєнням, боротьба з тероризмом тощо. 3. *Юстиція, свобода та безпека* («Justice, freedom and security»). У цій частині Угоди визначені напрямки взаємодії у відповідних сферах: 1) *правоохоронної діяльності* – зміцнення судової системи, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості, співробітництво при наданні правової допомоги у цивільних та кримінальних справах; 2) *управління міграційними потоками* – запровадження всеохоплюючого діалогу щодо ключових питань у сфері міграції, включаючи нелегальну міграцію, створення належних умов для працівників, які на законних підставах працюють за кордоном, забезпечення мобільності громадян і поглиблення візового діалогу, зокрема шляхом запровадження безвізового режиму для України; 3) *поглиблення співпраці* з метою боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, незаконним обігом наркотиків, організованою злочинністю, тероризмом, забезпечення належного рівня захисту персональних даних відповідно до найкращих європейських та міжнародних стандартів. 4. *Торгівля і питання пов'язані з торгівлею* («Trade and trade-related matters»). Положення цього розділу визначають «Поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі» Україна-ЄС (ЗВТ) в таких основних сферах: торгівля товарами, в тому числі технічні бар'єри в торгівлі; інструменти торговельного захисту; санітарні та фітосанітарні заходи; сприяння торгівлі та співробітництво в митній сфері; адміністративне співробітництво в митній сфері; правила походження товарів; торговельні відносини в енергетичній сфері; послуги, заснування компаній та інвестиції; визнання кваліфікації; рух капіталів та платежів; конкурентна політика (антимонопольні заходи та державна допомога); права інтелектуальної власності; державні закупівлі; торгівля та сталий розвиток; транспарентність; врегулювання суперечок. 5. *Економічне та секторальне співробітництво* (Economic and sector cooperation). В цьому розділі передбачені заходи з наближення законодавства та регуляторного середовища України та ЄС у наступних секторах: енергетика (в тому числі ядерна), транспорт, захист навколишнього середовища, промислова політика

та підприємництво, сільське господарство, оподаткування, статистика, надання фінансових послуг, туризм, аудіовізуальна політика, космічні дослідження, охорона здоров'я, науково-технічна співпраця, культура, освіта тощо. 6. *Фінансова співпраця, заходи протидії фінансовим махінаціям* (Financial cooperation, with anti-fraud provisions). У цій частині прописані: механізм і шляхи отримання Україною фінансової допомоги з боку ЄС, у тому числі з метою сприяння реалізації Угоди про асоціацію, пріоритетні сфери її надання, порядок моніторингу та оцінки ефективності її використання, поглиблення співпраці України та ЄС з метою попередження та боротьби з шахрайством, корупцією та незаконною діяльністю, зокрема шляхом поступової гармонізації українського законодавства у цій сфері із законодавством ЄС, обміну відповідною інформацією тощо. 7. *Інституційні, загальні та прікінцеві положення* (Institutional, general and final provisions). У розділі передбачено створення нових форматів та рівнів співробітництва між Україною та ЄС: Ради та Комітету з питань асоціації, Парламентського комітету з питань асоціації, Платформи громадянського суспільства, механізму моніторингу та врегулювання суперечок, які можуть виникати у ході виконання Угоди, можливості всебічного перегляду Угоди.

4) документ про введення безвізового режиму для громадян України до Європи (2017 р.) надає громадянам України правочини вільно пересуватися 90 днів протягом кожного 180-денного періоду територією 30 держав: 22 країни, які входять до ЄС та Шенгенської угоди, 4 країни Шенгенської угоди, що не входять до ЄС (Швейцарія, Ісландія, Норвегія, Ліхтенштейн), 4 країни ЄС, що не входять до Шенгенської угоди (Кіпр, Румунія, Болгарія, Хорватія). Правомочності на проживання, працевлаштування, навчання документ не передбачав.

Для вступу до ЄС Україні доведеться подолати такі етапи: 1) підписання Угоди про асоціацію; 2) включення в офіційну програму розширення ЄС; 3) подання заявки на вступ; 4) отримання статусу кандидата в члени ЄС; 5) проведення й завершення переговорів за всіма пунктами відповідності країни європейському законодавству, європейським нормам і за зняттям заперечень з боку дійсних членів ЄС; 6) доведення економічних та інших показників країни до європейського рівня; 7) проведення референдуму із членства в ЄС; 8) вступ до ЄС. У 2018 р. Україна знаходилася на першому з цих етапів. Також на першому етапі перебувають такі країни, як Алжир, Чилі, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Ліван, Марокко, ПАР, Сирія, Туніс, Грузія, Молдова. На другому етапі знаходяться Боснія і Герцеговина та Косово, які входять в офіційну програму розширення. На

четвертому етапі знаходяться Ісландія, Македонія, Албанія із статусом кандидата в члени ЄС.

Відповідно до Маастрихтського договору в ЄС встановлено нормативи, яких мають дотримуватися країни-претенденти на членство в ЄС, а саме: дефіцит держбюджету (не більше 3% ВВП) та збалансований рівень державних доходів та видатків; спрямування (шляхом створення спеціальних фондів) бюджетних видатків лише на сільське господарство, інфраструктуру та регіональну політику; державний борг у розмірі, що не перевищує 60% ВВП; підтримування Європейською системою центральних банків стабільності цін шляхом регулювання короткострокових процентних ставок і проміжним регулюванням грошової маси.

Стратегічними напрямками євроінтеграції України вважаються: 1) системна інтеграція в європейську економіку з посиленням міжнародної конкурентоспроможності; 2) ефективна міжнародна спеціалізація, спрямована на перспективні сегменти європейського ринку; 3) міжнародна диверсифікація, спрямована на ліквідацію монопольної чи моносонічної залежності від зарубіжних ринків; 4) становлення вітчизняних транснаціональних економічних структур з менеджментом європейського рівня; 5) інтеграційна взаємодія з ЄС, Центральноевропейськими угрупованнями країн; 6) підтримка економічної безпеки через механізми захисту від несприятливих змін європейської кон'юнктури, фінансових криз тощо.

Реалізацію стратегічних напрямів євроінтеграції забезпечує співпраця з регіональними європейськими економічними організаціями: Європейський банк реконструкції і розвитку, Європейська асоціація вільної торгівлі, спеціалізованими урядовими й неурядовими організаціями в галузі зв'язку та інформаційного обміну, транспорту, енергетики, торгівлі, промислового розвитку, сільського господарства, залучення іноземного капіталу у формі прямих інвестицій та довгострокових кредитів та ін. Можливості залучення до України іноземного капіталу пов'язані зі створенням *сприятливого інвестиційного клімату*. Основні компоненти цього клімату – відносно низька вартість робочої сили; дешевизна прав землекористування; прийнятний рівень розвитку виробничої та соціально-побутової інфраструктури; система пільгового оподаткування; преференційний міграційно-митний режим; розвинуте зовнішньоекономічне законодавство.

Пріоритети євроінтеграційної стратегії України – дотримання стратегічного балансу між західноевропейським вектором (ЄС) та іншими важливими векторами зовнішньоекономічного розвитку (США, Китай, Японія).

Проблеми, що перешкоджають набуттю Україною повноправного членства в ЄС: 1) цивілізаційні (українське та західноєвропейське суспільства перебувають в різних цивілізаційних утвореннях); 2) трансформаційні (відсутність корекції в стратегії розвитку ЄС у напрямі орієнтації на загальноєвропейську, а не західноєвропейську модель відносин між країнами); 3) моделювання (стратегія розвитку відносин України з ЄС має враховувати модель майбутнього, а не нинішнього ЄС).

Вплив останньої світової економічної кризи на цілі і пріоритети стратегії економічного розвитку України проявився в пошуку перехідних цільових орієнтирів (скажімо, набуття асоційованого членства в ЄС на прикладі Норвегії).

Засоби досягнення стратегічних цілей пов'язані з дотриманням умов культурно-етнічної, економічної «сумісності»: 1) близькість рівнів розвитку та інтернаціоналізації економіки країн-партнерів; 2) наявність високорозвинутих економічних зв'язків між суб'єктами економічної діяльності країн, що інтегруються.

Україна в європейському вимірі має досить потужний економічний потенціал. За розміром території (604 тис. км²) вона посідає друге місце в Європі (після Російської Федерації), за чисельністю населення (46 млн. чол.) – шосте. ЄС вже став важливим економічним партнером України. В 2017 р. на ЄС приходилося 35,1 % українського експорту та 42,4 % українського імпорту. При цьому, Україна посідає лише 38-39 місце серед зовнішньоторговельних партнерів ЄС. Її питома вага становить 0,4% імпорту та 0,5% експорту ЄС. Водночас, досвід вступу інших країн до ЄС свідчить, що ЄС має бути основним торговельним партнером країни-кандидата, набагато випереджаючи інших торговельних партнерів. Наприклад, напередодні вступу Іспанії 1/2 її експорту й 1/3 імпорту припадала на ЄС; у Португалії – 68 % по експорту й 36 % по імпорту; в Угорщині на ЄС припадало 74,3 % експорту і 57,8 % імпорту; у Польщі – відповідно 69,2 % і 61,4 %; в Словаччині – 59,9 % і 49,8 %; у Румунії – 67,8 % експорту і 57,3 % імпорту. Відповідні показники України є меншими, однак мають тенденцію до зростання.

Фактором культурної спорідненості між ЄС та Україною є багатоконфесійність переважно християнської України. Причому, близько шести мільйонів українців є католиками східного обряду (уніатами) та римо-католиками. Щодо українського православ'я з його шанованими всіма православними світу київськими святинями та десятками мільйонів віруючих, то після вступу до ЄС Румунії та Болгарії українці відчуватимуть

додаткову складову своєї культурної спорідненості з населенням країн Євросоюзу.

Поряд із цим, у Польщі, Словаччині, Чехії, Словенії та інших країнах ЄС віддавна мешкають сотні тисяч етнічних українців. Цим, насамперед, пояснюється популярність там української мови, яку знають майже 2 млн. жителів країн ЄС. Звісно, ЄС орієнтує на збереження та заохочення культурної різноманітності, врахування специфіки розвитку всіх країн, що приєднуються до ЄС. Базою нової європейської культури є основні загальнолюдські засади сприяння творчій діяльності й знанню, а саме: підтримка творчості, протекціонізм і захист митців та їх прав; транснаціональне поширення культури і праць митців; особлива допомога юним митцям; полегшення доступу до участі в культурному житті для широкого загалу; безпосереднє визнання культури як економічного фактору соціальної інтеграції.

Перешкодами засобів досягнення євроінтеграційних цілей є наступні:

1) Україна значно відстає від середнього рівня ЄС за показниками ВВП на душу населення, рівня експорту на душу населення, прямих іноземних інвестицій на душу населення;

2) нездатність багатьох українських підприємств витримати конкурентний тиск єдиного європейського економічного простору;

3) значне розходження за рівнем соціальних стандартів між Україною та ЄС (наприклад, рівень розвитку людського потенціалу);

4) недостатній потенціал виходу України на західноєвропейські ринки високотехнологічних виробів та входження у відповідні системи міжнародної кооперації, що сформовані або формуються в ЄС;

5) недостатня сумісність України з ЄС за інституціональними ознаками, особливо в таких сферах, як судова система, суспільна інформованість, статистика, соціальний захист, регіональне співробітництво, охорона довкілля, охорона здоров'я, правосуддя, державні закупівлі тощо.

У відповідності із зазначеним, перспективи включення України в економічний простір ЄС залежать від: 1) завершення базових ринкових перетворень в Україні та становлення розвинутих ринкових інституцій; 2) відмови від структурної політики підтримки розвитку застарілих базових галузей економіки; 3) істотного розвитку механізмів комерціалізації існуючого в Україні інтелектуального потенціалу.

Основами прискорення євроінтеграції є наступні: 1) *економічні* (розвиток галузей: аерокосмічної, виробництва нових матеріалів, фармацевтичної, електронної, електротехнічної); 2) *політичні* (пріоритетність науково-технічної, інноваційної, освітньої та інформаційної

політики держави); 3) *фінансові* (механізм цільового фінансування адаптації України до міжнародних стандартів має охоплювати усі рівні бюджетного процесу, позабюджетні фонди, а також залучення коштів вітчизняних підприємств) тощо.

Основні терміни і поняття

Європейське економічне співтовариство, Європейські співтовариства, Європейський Союз, Європейський парламент, Європейська рада, Рада ЄС, Європейська комісія, Палата аудиторів, Маастрихтський договір, «Лісабонська стратегія», «Європа 2020», угода про асоціацію між Україною та Євросоюзом, складові стратегії євроінтеграції України.

Контрольні та дискусійні питання

1. *Які чинники сприяли західноєвропейській інтеграції?*
2. *Які основні етапи пройшов Європейський Союз на шляху інтеграції?*
3. *Які країни увійшли до Європейського економічного співтовариства?*
4. *Згідно з яким договором інтеграційне об'єднання було перетворене у Європейський Союз?*
5. *Охарактеризуйте основні складові інституційної структури ЄС.*
6. *Охарактеризуйте основні суперечності розвитку європейської економічної інтеграції.*
7. *Які наслідки мало розширення ЄС у 1980-2000 рр.?*
8. *Якими є перспективи подальшого розширення ЄС?*
9. *Проаналізуйте інтеграційну політику на стадіях утворення ЄС.*
10. *Завдяки яким механізмам забезпечується гармонізація національних і регіональних економічних інтересів у ЄС?*
11. *З якими європейськими організаціями співпрацює Україна?*
12. *Чим забезпечується сприятливий інвестиційний клімат у процесі євроінтеграції України?*
13. *Який ефект може отримати Україна від регіонального співробітництва з ЄС?*

Вправи

Вправа 1. *Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.*

1. *Формуванню та розширенню експортного потенціалу пріоритетних галузей, наближенню вітчизняного виробника до світового рівня, поглибленню участі у міжнародному поділі праці сприяє...*

2. Збереження власної ідентичності та державного суверенітету, підвищення рівня конкурентоспроможності, економічної безпеки та суспільного добробуту – це...

3. Через Берлін, Дрезден, Вроцлав, Львів, Київ пролягає...

4. Країни Австрія, Албанія, Білорусь, Болгарія, Боснія та Герцеговина, Італія, Македонія, Польща, Словацька Республіка, Словенія, Румунія, Угорщина, Україна, Хорватія, Чеська республіка утворюють об'єднання...

5. Країни Азербайджан, Грузія, Молдова, Україна утворюють об'єднання...

6. Термін, що характеризує рекомендації МВФ для країн, які хочуть реформувати свої економіки.

Поняття:

- а) політика європейської інтеграції;
- б) ГУАМ;
- в) ЦЄІ;
- г) міжнародний транспортний коридор № 3;
- д) напрям регулювання відкритості економіки;
- е) структурна перебудова.

Вправа 2. Знайдіть єдину правильну відповідь.

1. ЦЄІ не підтримує такі групи проектів, як:

- а) інвестиційні;
- б) організаційні;
- в) освітні;
- г) культурні.

2. Системна інтеграція у європейське господарство з посиленням міжнародної конкурентоспроможності – це:

- а) стратегічний напрямок євроінтеграції;
- б) рекомендація «плану Шумана»;
- в) позитиви участі України у регіональних європейських проектах;
- г) мета стратегії економічного розвитку України.

3. Залучення іноземних інвестицій для прискореного соціально-економічного розвитку окремих регіонів – це:

- а) стратегічний напрямок євроінтеграції;
- б) рекомендація «плану Шумана»;
- в) позитиви участі України у регіональних європейських проектах;
- г) ціль стратегії економічного розвитку України;
- д) немає правильної відповіді.

4. Вигідне географічне положення – це:
- а) стратегічний напрямок євроінтеграції;
 - б) потенційна можливість інтеграції України у світове господарство;
 - в) позитиви участі України у регіональних європейських проектах;
 - г) конкурентна перевага;
 - д) немає правильної відповіді.
5. Для України авіакосмічна промисловість, суднобудування, космічні послуги з виведення об'єктів на навколоземну орбіту – це:
- а) стратегічний напрямок євроінтеграції;
 - б) потенційна можливість інтеграції України у світове господарство;
 - в) позитиви участі України у регіональних європейських проектах;
 - г) конкурентна перевага;
 - д) немає правильної відповіді.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень є правильним, а яке – помилковим.*

- 1. Розширення ЄС відповідає економічним інтересам США.
- 2. До 2018 року розширення ЄС пройшло сім етапів.
- 3. ЄС демонструє приклади дезінтеграції.
- 4. Усі європейські країни реформували свою економіку відповідно до «Лісабонської стратегії».
- 5. ЄС інвестиційно та організаційно сприяє ринковій трансформації економіки України.
- 6. ЄБРР фінансує групи проектів ЦЄІ.
- 7. Євро регіон «Нижній Дунай» перебуває у західному регіоні України.
- 8. Курортно-рекреаційні СЕЗ перебувають на півдні України.

Література до теми 17

- 1. Міжнародна економіка: підруч. / Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Я.М. Столярчук. — К. : КНЕУ, 2014. – С. 557-619.
- 2. Чекаленко Л.Д. Внешняя политика Украины / Л.Д. Чекаленко. – К.: «LAT & K», 2015. – С. 143-212.
- 3. Міжнародна економіка: навч. посіб. / За ред. Г.Е. Гронтковської / Г.Е. Гронтковська, О.І. Ряба, А.М. Венцурик, О.І. Красновська. - К.: Центр учбової літератури, 2014. - С. 288-330.
- 4. Світова економіка: підруч. / за ред. А.П. Голікова, О.А. Довгаль. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – С. 250-260.
- 5. Козак Ю.Г. Міжнародна економіка: в питаннях та відповідях: підруч. / Ю.Г. Козак. – К.: Центр учбової літератури, 2017. – С. 18-20.

6. Глобальна економіка: конспект лекцій для студентів економічних напрямів підготовки усіх форм навчання / С.О. Радзівська. – К.: «СІК ГРУП УКРАЇНА», 2015. – С. 312-342.

7. Звіт про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом в 2016 році [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/document/249781789/Звіт.pdf>

8. Стратегія «Європа 2020» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%2007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>

9. Асоціація європейських держав «Європейський союз» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://europa.eu/>

10. Представництво ЄС на Україні [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/index_en.htm

11. Представництво України при ЄС [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/en>

12. Тексти угод між ЄС та Україною [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ec.europa.eu/world/agreements/searchByCountryAndContinent.do?countryId=3856&countryName=Ukraine>

13. Про схвалення Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018-2021 роки [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250383204>

Навчальне видання

АЛСУФ'ЄВА Олена Олександрівна
БІЛОЦЕРКІВЕЦЬ Володимир Вікторович
ЗАВГОРОДНЯ Олена Олександрівна
ЗОЛОТАРЬОВА Ольга Володимирівна
ЛЕБЕДЄВА Валентина Костянтинівна
ЛЕОНІДОВ Ігор Леонідович
ЛЕТУЧА Олександра Володимирівна
РЯБЦЕВА Наталія Василівна
ТАРАСЕВИЧ Віктор Миколайович
ТКАЧЕНКО Наталія Іллівна
ФАЇЗОВА Ольга Латифівна

СУЧАСНА МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

Підручник

Українською мовою

Відповідальний за випуск Тарасевич В.М.

Підписано до друку 09.01.2019 р. Формат 60x84 1/16
Папір офсетний. Гарнітура літературна. Друк офсетний.
Умов. друк. арк. 22,44. Наклад 300 пр. Замовлення № 2.

Приватне багатопрофільне підприємство «Економіка»
49000, м. Дніпро, вул. Виконкомівська, 63/7.
Тел.: 050-580-48-19

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру ДП №68 – р від 02.08.2008 р.

ISBN 978-966-2637-61-8